

مۆرقىمەكانى ((ى)) لە بواری سىنتاكسدا

ئازاد ئەخمەد مەخمۇد

پىشەگى:

مۆرقىمەكانى (ى) لە زمانى كوردیدا ئۆز بۆلى گىرگ و بەرچاويان ھەيە چ لە بواری مۆرفولوژى، چ لە ئالى سىنتاكسدا^۱. ھەر بۆيە توێژەرانى زمانى كوردى، بىان ئەوانەى تىلنىگايان ئاراستەى رىزمان و بابەتى رىزمانى كوردى، گەلىك زوو بىريان بۆ بوونى ئەم مۆرفىمانە چوو. بەلام ئۆرەيان بە شىتۆز و رىبانى ئەكادىمى و زانستى لىيان نەداون، ئەويش چونكە بىرۆكەى (مۆنىم) لەلای زانايان و شارەزايانى زمان، دواى داھىتان و ناسىنى بىرى (مۆرفىم) لە كۆتايى سىيەكاندا سەرى ھەلدا، زمانناسان كەوتنە گەران و پشكەن بە دواى دانەيەكى دىكەى رىزمانىدا، كە ئەويش لە زماندا بۆلىكى وەھا ديار و گىرگ بىيى، ئەو بوو لە سەرەتاي چلەكاندا بىرى (مۆرفىم) يە تەواى ھاتە كايەو، يە پىي ئەم ھىز و لىكانەو يە ھەموو كەرەستەكانى رىزمانى بۆ چەند دانەيەكى بچوك، كە بە (مۆرفىم) ناسراو شى دەكرىتەو.

وا دەردەكەوى لىكۆلىنەو ەى زمانناسى كورد لەم بوار و مەيدانە رىزمانىيەدا بە گۆيرەى پىويستى پەيرەو و بەرنامەى بابەتەكانيانەو بوو بىت، واتا پاستەوخۆ لە سەرپاكى ئەم مۆرفىمانە و سەرچەم ئەرگەكانيان تەداون، بەلكو تا رادەيەك لىرە و لەوى باسيان لىو كوردون، ھەرچى توێژىنەو ەى سەرپەخۆ و فرە لايەنە لە پەنجەكانى يەك دەست تىپەر ناكات. جا ھەر لەم كۆلۆپۆژنە و پوانگەيەو وىستوو ە يە شىو ەيەكى ورد و زانستى لە مۆرقىمەكانى (ى) لە دەراوى سىنتاكسدا بدو ىم و تىشك و پووناكى بىخەمە سەر تىكرايان و گىشت ئەرگ و خاسىەتتىكى ھەر يەكەيان ديارى بگەم.

^۱ مەبەستى بابەتەگى ئىمە يە.

لە زمانى كوردیدا مۆرفىمى (ى) لە بواری سينتاكسدا، وەك (٦) مۆرفىمى جودا
خۆى دەنوێنى بەم جۆرەى خوارەو:

١- مۆرفىمى (ى) ى نیشانەى ئیزافە.

٢- مۆرفىمى (ى) ى جیناوى لكاوى كەسى دووهمى تاكى دەستەى دووهم.

٣- مۆرفىمى (ى) ى جیناوى لكاوى كەسى سێهەمى تاكى دەستەى یەكەم.

٤- مۆرفىمى (ى) ى كۆتاییى جیناوى كەسى جودا لە دیالیكتى كرمانجى ئورودا.

٥- مۆرفىمى (ى) ى نیشانەى زایەندى نێر لە دۆخى تیاندا.

٦- مۆرفىمى (ى) ى نیشانەى تێپەڕى كردار لە بنەمای كاتى رابوردوو، یان قەدى

چاوكى (یانى) دا.

مۆزىمى (ى) ى نىشانى ئىزافە

لە ئەنجامى وردىبۆنەو لەو باس و لىكۆلینەوانەى دەربارەى ئىزافە لە زمانى كوردیدا نووسراون، ئەو مان بۆ دەردەكەوئى كە ناتەواوئى ئەو زانایانەى لەسەر بناغەى زمانى عەرەبى نووسىنەكانیان داپشتوو، لەو دایە لە ھەر شوپىنىك بە شتىكى جیاوازیان لە قەلەم داو و بەو جۆرەش ناوى بۆ دانراو. بۆ نمونە: لە حالەتى (مضاف و مضاف الیه) دا بە (ى) ى ئىزافەیان داناو، بەلام لە حالەتى (صفة و موصوف) دا بە (ى) ى وەسفیان ناو بردوو^(۱). سەرەپای ئەو ش نىشانى ئىزافەیان بە پیت یان نامراز لە قەلەم داو.

وەك لىكۆلینەو نىشانى داو، لە دیالىكتى كرمانجى خواروودا، (ى، ە، ..) و لە كرمانجى ژوووودا (ى، ە، ئ، ئىد / یت، ین..) نىشانى ئىزافەن و دیارە مەرام و مەبەستى ئىعەش لێرەدا تەنبا نىشانى (ى) ى ئىزافەپە.. ناوھێنانى ئەو نىشانەپە^(۲) بە پیت یان نامراز یان ھەر شتىكى تەرپاست تىبە، چونكە وەك پوون و ئاشكراپە مانای ریزمانى دەگەپەنى. لە پووى بۆل و تەركیشەو لە رستەدا، بە پەكەو گۆتدان و بەستنى دیارخەر و دیارخراو، لەگەل نىشانەدانى پتووەندى نۆوانیان. لەبەر ئەوەى لە ھەردوو

(۱) بە وێنە بپوانە:

أ) سەعید صدقى كابان، مختصر صرف و نحوى كوردى، بەغدا، ۱۹۲۸، ل: ۲۵-۲۶.

ب) توفیق وەھبى، دەستوورى زمانى كوردى، جزمى پەكەم، بەغدا، ۱۹۲۹، ل: ۱۸، ل: ۲۰-۲۱.

ج) نوورى عەلى ئەمین، قەواعیدی زمانى كوردى لە (صرف و نحو) دا، پەرگى دووهم، بەغدا، ۱۹۵۸، ل: ۳۷-۳۵، ل: ۹۵-۹۴.

د) نوورى عەلى ئەمین، ریزمانى كوردى، سلێمانى، ۱۹۶۰، ل: ۲۰.

ه) مەسموود مەمەد، بەکارهێنانى (ى) لە ریزمانى كوردیدا، (گۆشارى كۆپى زانیاری كورد)، ب: ۱، بەشى ۱، بەغدا، ۱۹۷۲، ل: ۵۲، و ھەندىكى دیک.

(۲) بۆ زانیاری لەسەر نىشانەو، بپوانە: د. ئەوپەحسانى حاجى ماریف، وشەپۆنان لە زمانى كوردیدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل: ۳۶-۱.

بارەكەدا - واتا حالەتى (مضاف و مضاف اليه) و حالەتى (صفة و موصوف) دا ھەر
ھەمان نیشانەن، پتویست ناکا بە نیشانەى جیاواز ناویان بیئت.

نیشانەى (ى) ى ئیزافە لە دیالێکتى کرمانجى خواروودا:

ئیتیمۆلۆژى نیشانەى ئیزافەى (ى) دەگەرێتێتەوہ بۆ جیناوى ھەبى (ھى - ئى) ^(۳):
"ھەرچەندە وشەى ھى (ئى) لە تێکستی کۆن و نوێى کوردیدا، بە شێوەیەکی
سەرەکی وەك جیناوى ھەبى بەرچاو دەکەوێ، بەلام لە ھەندى حالەتدا دەبینرێ کە
دیارخەر و دیارخراوى پێگەوہ بەستووە - واتە دەورى ئیزافەى بیئوہ" ^(۴). ھەرەھا بۆ
ھەمان مەبەست، پتویستە ئاوێك لە جیناوى ئاوێراو لە زمانى فارسى ناوەراست و
ئاوێستاشدا بەدەینەوہ و بیناسین. " لە زمانى فارسى ناوەراستدا (ئى) جیناوى ھەبى
بووہ و ھەرەھا کارى ئیزافەشى بە جى ھێناوہ " جیناوى ھەبى، کە لە ئاوێستادا
(یە / یا) (یەت / ھەت) بووہ، لە ھەمان کاتدا وەك نیشانەى پێگەوہ بەستنى دیارخەر و
دیارخراو خۆى نواندووە" ^(۵)، بەلام پتویستە پەنجە بۆ ئەرپاستییە درێژبکەین، کە
ھەبى ئیستا لە جیناواو شۆراوەتەوہ و بووہتە نیشانەى (ى) ى ئیزافە.
نیشانەى (ى) ى ئیزافە لە دیالێکتى کرمانجى خواروودا پەسەن و ژمارەى ناوی
دیارخراو تیشان دەدات ^(۶).

(۳) بپوانە:

۱. د. ئەوہەمەنى حاجى مارف، پێژمانى کوردی، بەرگی یەكەم (مۆرفۆلۆژى)، بەشى یەكەم - ناو -
بەغداد، ۱۹۷۹، ل: ۲۲۶-۲۲۷.
۲. د. کوردستان مۆکریانى، سېنفاکسى پستى سادە لە زمانى کوردیدا، بەغداد، ۱۹۸۶، ل: ۱۲۹.
۳. د. ئەوہەمەنى حاجى مارف، پێژمانى کوردی، بەرگی یەكەم (مۆرفۆلۆژى)، بەشى یەكەم - ناو - ل:
۲۲۶-۲۲۷.
۴. ھەمان سەرچاوە، ل: ۲۲۷.
۵. نیشانەى (ئى) ى ئیزافە، زایەندى مى نیشان دەدات وەك: (ئاپشە گول خوشکى بابمە)، بپوانە:
(لە یلا جەلیل عەبباس دەلو، مۆرفۆمەکانى (ئى) لە زمانى کوردیدا بە کەرەستەى کرمانجى خواروودا

کهواته "له به شه دیالیکتی بنگرد، پژدهر، هه ولیر، په واندزدا. ئامرازی خستنه
سه ری (ی) له گه ل نه و ناوانه دا به کاردین که نین" (۷).
چەند نمونه یه ک:

"برۆ په شتر له چاوان
سینگ مه عده نی دراوان"

(فۆلکلۆر، ل: ۱۰۳)

"بانگم وه بهر خوای گه وره
(ئیدی) غهوسی به غدایی"

(فۆلکلۆر، ل: ۱۰۳)

"کۆپی خواجه کاووسی"

(مه که نزی - ۱۸۵)

له وشه ی لیکدراوی دیارخه ری دۆخی ئیزافه دا، جیی نیشانه ی ئیزافه نه گۆره و
هه میشه له دوا ی دیارخراوه وه یه، شوینی دیارخراویش له وشه ی لیکدراوی دیارخه ری
ئیزافه دا، هه موو کات له پله ی پیشه وه دا ده بی و جیی دیارخه ر له پله ی دواوه دا دی و
به م شیوه یه:

دیارخراو + نیشانه ی ئیزافه + دیارخه ر ..

نیشانه ی (ی) ی ئیزافه، که له هه موو نیشانه کانی دیکه پتر له کاردایه، به
دیارخراوه وه ده لکی و به م شیوازه ی خواره وه ده بییری:
۱- بی و دیارخراو کوتایی به هه ر دهنگی کۆنسۆنانت - ته نانه ت نه گه ر دهنگی
(و) یش بی، نه وه به په وانی نیشانه ی (ی) ی ئیزافه ی ده چیته سه ر، وه ک:

ئودوو، نامه ی ماجستیر، کۆلیجی پهروه رده - ئین پوشد، زانکۆی به غدا، ۱۹۹۸، ل: ۵۸.

(۷) ک.ک. کوردوییف، پێزمانی کوردی به گه رهسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، گۆرینی له
پهوسیه وه: د. کوردستان موکریان هه ولیر، ۱۹۸۴، ل: ۹۳.

کۆتر + ی < کۆتری

"کۆتری سپی، نهرم و شل
چاو پهش به بی دهست کاری و کل"

(دیلان، ل: ۱۰۳)

نان + ی < نانی

"دانیشتووی ناو کۆشک و قهلا
دهخون نانی گه لا گه لا"

(هتیم، ل: د)

سیو + ی < سیوی

"دوو نارنج له باخی گولاندا ته مین
دوو لیمویی کال و دوو سیوی له زین"

(ئه‌دیپ، ل: ۱۱۸)

پیاو + ی < پیاوی

".. پیاوی کویر چۆن ئه‌م جوړه زه‌بره‌ی پی ده‌وه‌شی؟"

(ئه‌فسانه، ل: ۹۸)

تایبینی:

له زمانی فارسیشدا، ناو ته‌گه‌ر کوتایی به دهنگی (ا) و (و) بی‌ت، نه‌وه له حاله‌تی
ئیزافه‌دا نیشانه‌ی (ی) ده‌چیته‌ سه‌ر، به وینه:

(ا)

دانا + ی < دانای

دانای اسرار

(و)

مو + ی < موی

موی بلند... وەتد^(۸)

۲- ئەگەر دیارخراو کۆتاییی بە دەنگی بزۆینی (ا، ۆ، وو، ی، ە) بێت، ئەو بە پێی دەستووری فۆنۆلۆژی زمانی کوردی (ی - \hat{I}) دەبێتە (ی - Y)، وەك:

(ا)

هیا + (ی - \hat{I}) < هیا (ی - Y): هیا
 "بەری بەیانە، پووناكە ئاسۆ
 ئاسۆی هیا کورد مژدە بێ لە تو"

(گۆران، س، ل: ۴۱۲)

(ۆ)

برۆ + (ی - \hat{I}) < برۆ (ی - Y): برۆ
 "کوانی دوو چاوی مەست؟ کوانی؟
 کوانی برۆ پەيوەست؟ کوانی؟"

(گۆران، س، ل: ۱۳)

(وو)

پوو + (ی - \hat{I}) < پوو (ی - Y): پوو

(۸) بەلام ئەگەر ناو کۆتاییی بە (ها) ی دەرنه‌پراو (غیر مەلفووزە) بێت، وەك: (نامە، خەندە...) و ئاوەلناوی بە دواوە بێت، ئەو بە دەربڕینیدا مەست بە (ی) دەکێت، بەلام لە نووسیندا بە شێوەی (هەمزه) لە سەر (ها) یەكە دەنووسرێ، بە وێنە:

(نامە زیبا، خەندە...): هەروەها مەندێ جار لەوانە بە ئاوەلناو بە پیش ناو بکەوێ، لەم حالەتەدا هەردووکیان وەك یەك وشە دادەنرێن، هێمای لە ژێردا داناندریت، بۆ نمونە: (سیاه چادر، نیک مرد...): بپوانە: (دکتر پرویز نادل خانلری، دستور زبان فارسی، ج ۱۶، تهران، ۱۳۷۷/۱۹۹۸، ل: ۶۶).

"له پووی زه مینا نی یه وه کو تو
قه و مینکی دوو دل، دیل و په نجه پو"

(بی کهس، ل: ۱۸)

(ی)

پو + (ی - $\hat{1}$) < پو (ی - Y): پتی
"بو یه ک شه و لای دایه نه م دی یه پتی ویلم،
به یانی، پوژ هه لاهات، سوار نه بم جتی دیلم."

(گوران، س، ل: ۲۶)

(ه)

تووره که + (ی - $\hat{1}$) < تووره که (ی - Y): تووره که ی
"ده گری و... ده گری
دلت تووره که ی بزماره و
به کول ده گری"

(تلماسکه شیعر، هاوکاری، ژ ۸۸۹)

میوه + (ی - $\hat{1}$) < میوه (ی - Y): میوه ی
"شهراب له میوه ی تو دیتنه به ره م
نه بی به شیفای په ژاره و نه له م"

(پیره میرد، ل: ۱۵۰)

۳. نه گه روا پښه کهوت دیار خراو کوتایی به دهنگی بزویی (بی) بیت، نه و کاته
نیشانه ی ئیزافه ی (ی) له ده ربړیندا هه سستی پی ناکریت. هه روه ها: "واقع یه نه و یه
(ی) که ی ئیزافه و وه سف له قسه کردندا که م و زور خو به ده رناخن و به ته واوه تی
له ناو ده چن" ^(۹)؛ چونکه نه و دیار خراوانه نیشانه ی ئیزافه به خویانه وه ناگرن، وه ک:

(۹) مه سعورود محمده، به کارهیتانی (ی) له پیزمانی کوریددا، گوشاری "کوپی زانیساری کورد"،
به رگی ۱، به شی ۱، به غدا، ل: ۵۲ - ۵۳.

کانبی + ی < کانبی

"نمەش لە دیدا کانبی ژنانە،
قیبلە ی دلداریس هەرزە کارانە!"

(گۆزان، ص: ل: ۱۳۲)

گۆزانیی + ی < گۆزانیی

"گۆزانی (قین) ئەلیم، با رقم هەلس!"
ئاساگایەك بیتی هەیدان بەر نادم؟"

(گۆزان، ص: ل: ۱۶۵)

پێویی * ی < پێویی

"پێویی مال و شێزی دەرەوه" ^(۱۰)

(پەندی پێشینان، ل: ۲۲۵، ۲۲۶)

هەروەها لە فارسییدا، ئەگەر وشە کوتاییی بە دەنگی (ی) بیته، ئەو لە حالتی
ئیزافەدا وشەگە وەکو خۆی دەمیشتەرە، بە هەمان چەشنی کوردی، ئەم وشانە
نیشانە (ی) ی ئیزافە بە خۆیانەوه ناگرن، بە وێنە:

دیای + ی < دیای

"پەرز گوهر نابود افسرش ز دیای چینی فروزان برش" ^(۱۱)

(۱۰) ئەگەر دیارخراو نیشانە ی ناسیاری یان ئە ناسیاری یان کۆ... ی لەگەڵدا بوو، ئەو کاتەش دەکرێ
نیشانە ی ئیزافە ی (ی) وەرگیرێ و بەم شێوەیە دەبیترێ: ئەگەر کوتاییی دیارخراو دەنگی کونسۆنانت
بێ، وەك: (كچێك، كچان، كچەكان...)، ئەو بەبێ گرفت نیشانە ی (ی) ی ئیزافە دەچێتە سەر: (كچێكی
بەلا بەرز، كچانی لادی، كچەكانی تۆ...)، بەلام بێتو کوتاییی دیارخراو دەنگی بزوێن بێ، وەك:
(پیاوێك، كۆپە...) ئەو دەمە (ی) ی (آ) ی ئیزافە دەچێتە (ی - ٧) نیمچە بزوێن، بە وێنە: (پیاوێكە
پوورە مەنیج، كۆپە ی تازا...).

(۱۱) د. مەحمود شەقیعی، شاهنامه و دستور یا زبان فارسی بر پایه شاهنامه فردوسی، تهران،

۱۳۷۷/ ۱۹۹۸، ل: ۱۴۶، بەندی ئەلف.

ئاشكرايه، نيشانه‌ی (ی) ی ئیزافه به دیارخراوه‌وه ده‌لکێ. هه‌ندێ جاریش نيشانه‌ی ئاسياوی و نيشانه‌ی نه‌ناسياوی و نيشانه‌ی کۆ دینه ناوانه‌وه، به‌م شێوه‌یه خۆی ده‌نوێنی:

١- ئه‌گه‌ر بێتو دیارخه‌ر به‌ تايبه‌تی ناو یاخود جێناو بێ و واتای خاوه‌نێتی بگه‌یه‌نی، ئه‌وه‌ ده‌مه‌ نيشانه‌کان - واته‌ نيشانه‌ی ئاسياوی و نيشانه‌ی نه‌ناسياوی و نيشانه‌ی کۆ - به‌ دیارخراوه‌وه ده‌لکێن، ئه‌وجا نيشانه‌ی (ی) ی ئیزافه‌ی ده‌چێته‌ سه‌ر، بۆ نمونه‌:

"ژنه‌گه‌ی کاوه‌، ژنه‌گه‌ی شه‌و
ژنه‌ی کاوه‌، ژنه‌ی شه‌و
ژنیکێ کاوه‌، ژنیکێ شه‌و
ژنانی کاوه‌، ژنانی شه‌و
ژنه‌کانی کاوه‌، ژنه‌کانی شه‌و." (١٢)

٢- ئه‌گه‌ر هاتوو دیارخه‌ر ئاوه‌لئاو بێ و واتای ئاوه‌لئاوی (وه‌سفێ) بگه‌یه‌نی، ئه‌وه‌ سه‌ره‌پای نيشانه‌ی (ی) ی ئیزافه‌، نيشانه‌ی ئاسياوی و نه‌ناسياوی و کۆش (١٣) ده‌چنه‌ سه‌ر دیارخراو، به‌ وێشه‌:

(١٢) ئه‌گه‌ر دیارخراو ناوێکی گشتیی یان ئاوه‌لئاو بێ و له‌ حاله‌تی (مضاف الیه) دا بێ، ئه‌وه‌ نيشانه‌کان به‌ دیارخراوه‌وه ده‌نووسێن، به‌ وێشه‌: (کۆپی کورده‌که‌، کۆپی ئازاکه‌) (کۆپی کورده‌) (کۆپی کوردیک، کۆپی کوردی، کۆپی ئازایه‌ک) (کۆپی کوردان، کۆپی ئازیان) (کۆپی کورده‌کان، کۆپی ئازاکان).

تێبینی: لێره‌دا که‌ ئاوه‌لئاوی (ئازاکه‌، ئازایه‌ک، ئازیان، ئازاکان) به‌ دوا و شه‌ی (کۆپی) داهااتوه‌ و پۆلی (مضاف الیه) ی بینێوه‌، ه‌زی ئه‌وه‌ به‌ که‌ مه‌سه‌نی (که‌سێک) ه‌ (ئازا) یه‌ و ئه‌وه‌ ئه‌وه‌ی به‌رده‌می که‌ وه‌سفێ ده‌گا، لایراوه‌.

(١٣) د- کوردستان موکریانی واده‌گه‌یه‌نی: که‌ ئه‌وه‌ نيشانانه‌ له‌ حاله‌تی ئیزافه‌ی به‌ یاریده‌ی نيشانه‌ی (ی) ساز بوودا، ته‌نیا به‌ دیارخراوه‌وه ده‌لکێن. بێوانه‌ د- ئه‌وه‌ حمانی حاجی ماری، رێزمانی کوردی، به‌رگی په‌که‌م (مۆرفۆلۆژیی) به‌شی په‌که‌م - ناو- ل: ٢٢٣، په‌راویژ: ١٧٠.

"هه‌وری رهش بشارانی نی کرد"

هه‌ورینکی رهش بشارانی نی کرد

هه‌ورانی رهش بارانیان نی کرد...^(۱۱)

نه‌وه‌ی بووه‌ته هۆی جیا‌کردنه‌وه‌ی نیشانه‌ی نيزافه له ديارلینکتي کرمانجی خواروو و ژوووودا، ديارده‌ی ژماره و زایه‌نده. له ديارلینکتي کرمانجی خواروو، وه‌ك بینیمان نیشانه‌ی نيزافه پابه‌ندی ژماره و زایه‌ند نییه. نیشانه‌ی (ی) ی ناوبراو له حاله‌نی تاک و کۆ و نیز و مینی ديارخراودا جیا‌نا‌بنه‌وه^(۱۲). هه‌رچی ديارلینکتي ژووووه نیشانه‌ی نيزافه به پینی ژماره و زایه‌ند خۆی ده‌نوینی:

نیشانه‌ی (ی، ی) ی نيزافه‌ی ديارخراوی ژماره‌ی تاکي زایه‌ندی نیز ساز ده‌کن^(۱۳)

نیشانه‌ی نيزافه‌ی (ی) له کرمانجی ژوووودا:

× ئەم نیشانه‌یه‌ش بو جیناوی (ه‌ی) له ديارلینکتي کرمانجی خواروو و ده‌گه‌رێته‌وه^(۱۴)، و نیشانه‌ی نيزافه‌ی تاکي زایه‌ندی نیز ساز ده‌کات، نه‌وه‌مه به ديارخراوه‌وه ده‌لکێ که نیشانه‌ی (ه‌ك) ی نه‌ناسیایی پێوه بێ ... به وینه:

"هه‌زانه‌کی ژیر و زانابه بێدار"

به زاری کوردی تم دکی زاری"

(ه‌گه‌ر خوێن، ل: ۱۳۹)

(۱۱) له‌م حاله‌شه‌دا نیشانه‌ی (ه‌که) و (ه‌که + ان) به ديارخه‌روه‌وه نالکێن.

(۱۲) له‌ زمانی کوردیدا ناوناوه بێ نه‌وه‌ی هه‌یج نیشانه‌یه‌ك هاریکاری بکا، ديارخه‌ر به‌ دوا ديارخراوێنگدا دێ که ناو بێ و حاله‌تی نيزافه سار ده‌بی و ده‌ك:

خاوه‌ن مال ده‌ستی هه‌لگرت، در ته‌لێ حه‌ق ته‌گه‌یه‌م به جینی خۆی. (په‌ندی پێشیمان، ل: ۱۸۶).

(۱۳) نیشانه‌ی (ا، ه) به ديارخراوی ژماره‌ی تاکي زایه‌ندی (م‌ی) وه ده‌لکێن. هه‌رچی (په‌/ پێ، تێ، ئێ، ...)

پشه به ديارخراوی کۆی نیز و مینوه ده‌نووسین.

(۱۴) به‌روانه لاپه‌ره: (۱۶) ی ئەم لێکۆلینه‌وه‌یه.

"دەرمانه کی صحیحت و شیقای"
 مرگین و به شاره تا وه فای"

(خامی، ل: ۲) . هتد

نهم نیشانه یه له چهند حاله تیکدا به دهرده که ویت، بۆ نمونه:
 (ا) له گه ل ناودا به م جۆره دیت:

- ۱- جیناوی نیشانه ی نریکی نیر (دیارخه) + ناو (دیارخراو) + نیشانه ی نیرافه ی نیر (ی) ~~X~~
 نیه فی (فی) + کور + ی + .. < نه فی (فی) کوری سه ری خو دشوشت.
- ۲- جیناوی نیشانه ی دوری نیر (دیارخه) + ناو (دیارخراو) + نیشانه ی نیرافه ی نیر (ی) + .. نه وی (وی) + راروک + ی + .. < نه وی (وی) زاروکسی ژ سه رمایه بیاریزه.

(ب) مین گومان نهم حاله ته نه نیا له گه ل ناودا دهرناکه وی، به لکو له گه ل ناوه لئاویشدا دهرده که وی و نیشانه ی زایه ندی نیر وهرده گری، وه:

- ۱- جیناوی نیشانه بۆ نریکی نیر (دیارخه) + ناوه لئاو (دیارخراو) + نیشانه ی (ی) ی نیرافه .. فی (نه فی) + په نگ + ی. < فی (نه فی) په نگي گه له ک جوانه.
- ۲- جیناوی نیشانه بۆ دوری نیر (دیارخه) + ناوه لئاو (دیارخراو) + نیشانه ی (ی) ی نیرافه .. وی (نه وی) + سۆر + ی، .. < وی (نه وی) سۆری..

(ج) هه روه ها له گه ل ناوه لکرداریشدا به م شتوازه دهرده که وی.

- ۱- جیناوی نیشانه بۆ نریکی نیر (دیارخه) + ناوه لکردار (دیارخراو) + نیشانه ی (ی) ی نیرافه .. فی (نه فی) + سه ریان + ی.. < فی (نه فی) سه ریان خاوتین یکه.
- ۲- جیناوی نیشانه بۆ دوری نیر (دیارخه) + ناوه لکردار (دیارخراو) + نیشانه ی (ی) ی نیرافه .. وی (نه وی) + جه + ی ^(۱۸) .. < وی (نه وی) جه ی خلش و

(۱۸) تبیینی. نهم حاله تانه له م سه رچاوه یه وه وهرگبروه.

هه بئولو هاب حالید، نیشاند نیر و مین - نیرافه - له دیالیکتا کرمانجیا ژووی، بۆ نامه ی ((هاوکاری))،

دلفه گەر... هتد

له سەرجه می دیالیکت و به شه دیالیکته گانی زمانی کوردیدا، وا پێک ده گهوی له یهك
پسته دا له دوا دیارخراوهوه کۆمه له ناویك به دوا به کتردا دین و نیشانه ی ئیزافه
وهرده گرن و هه مووشیان پۆلی دیارخه ر ده بین، به وینه:

"له خهون و له بیداریدا هه ر دیمه وه بهنده ری ناشنا بیت،

نۆزی پێگه ی په قه نی سالانی بیا رانی

له کاکۆلم بته کینی"

(نیگار، ل: ۸۶) هتد^(۱۹)

نهمه سهره رای نه وه ی له دیالیکتی کرمانجیی ژوووو و خوارووشدا، نه گه ر له
پسته دا دوو ناویان پتر به هاریکاری (و) ی پتوهندی پێگه وه به ستراین و پۆلی دیارخراو
بیین، نه وه دوا ناویان نیشانه ی ئیزافه وهرده گرت. به لام له بته په تدا پتوهندی نه و
نیشانه یه ههروه ها بۆ ناوه گه ی په که میش ده گه پشته وه، وهك:

"بیس و خهون ساله من په نجبه ری توم

به نان و ناو و جل و به رگی خۆم"^(۲۰)

(پێگه، ل: ۲۴) هتد

له شپۆه ی ئاخاوننی خانه قبن و مهنده لی و گه رمیان .. دا، هه ر وشه یه ك کۆتایی
دهنگی (ا) یاخود (ه) نه بیت، نیشانه ی (ی) ی ئیزافه له گه لیدا به کارنا یه ت و ناچینه
سه ری به وینه: نالین: (مالی به ختیار) یان (پوو یاری بجله)، به لکو ده لێن: (مال)

هه عدا، ژ (۹۲۴)، له ۱۹/۱۱/۱۹۸۷

(۱۹) له دیالیکتی کرمانجیی ژوووو دا، بۆ نهم حاله ته پتر نیشانه ی (ی) به کار دیت، وهك:

تاهن هه رفن سه ری مه محسوبانی

توب خیرانی و له ب شه ککه رین

(جهزیری، ل: ۵۱۸) هتد

(۲۰) به وانه په راوێزی ژماره (۱۹)، بۆ نمونه: ملك و مالي دنی لازم ده ژ بۆ تهنگی و به ومه تانه

(مهمن ئالان، ل: ۱۷۴)

بهختیار، (پروبار دجله). بهلام بیتو وشه کوتایی به دهنگی (ا) یان (ه) بی، نهوه نیشانه ی (ی) ی نیزافه ی دهچپته سر، وهك:

(ا)

چیا + ی < چیا: چیا کوردستان

دهریا + ی < دهریا: دهریا پەش .. هتد

(ه)

پهنجهره + ی < پهنجهره: پهنجهره خانوو

گۆزه + ی < گۆزه: گۆزه ی:

گۆزه ی ئاو.. هتد

- ۲ -

مۆرفیمی (ی) ی جیناوی لکاو ی کهسی دووه می تاکی دهسته ی دووهم

ناشکرایه، جیناو بهشیکی سهر بهخوی زمانه و له ئاخاوتندا پۆلیکی بهرچاو دهبینی، چونکه زۆر بهکارده مینریت. جیناو له بوار ی واناوه دهکری به چەند جۆریك، نهو جۆرانه له پووی سیفەت و خاصیهتی نهو پتوهندییهوه جیا دهبنهوه کهوا ههندی گروپی جیناو دهگهیهنن.

له زمانی کوردیدا تا ئیستا چەندین جۆر جیناو دیاری کراون. بهلام نهوه ی گرنگ بی و پتوهندی به باسه که ی ئیمه وه هه بیت، (جیناوی کهسی لکاو) ه، نه م چەشنه جیناوه ییش له دیالیکتی خواروی کوردیدا، به سهر دوو بهشی سهره کیدا دابهش دهبن:

۱- به هیز

۲- بی هیز

دهسته ی به که میان واته - به هیز: (م، ت، ی، مان، تان، یان) نن، که زۆر چالاک و به هیزن و پیزماننوسانی کورد له سهری هیچ کتیه به کیان نییه. دهسته ی دووهم واته -

بئ هیز، که دوو به شه، به شس به گم: (م، ی / یت، یت / ات، ین، ن) و به شس دووهم:
(م، یت / ی، یت، ین، ن) ^(۲۱)

هه چهنده دهسته ی دووهمی جیناوه کان، وهك دهسته ی به گم چالاک و به هیز
نین، به لام نه وانیش به ونه ی دهسته ی به گم ده توانن بین به به شیک له رسته و پولس
کارا یاخود بهر کار ببینن، جگه له وه ی به کرداریشه وه ده نووسین، هه روه ها: ((دهچه
سه رگه لی به شه ناخاوتنی تریش وه. جا بویه راست نییه به کوتاییی کردار له قه له م
بدرین)). ^{(۲۲) + (۲۳)}

دهمه تهن و مشتومر له سه ر فورمی (یت)، (ی / یت)، (ی). ی جیناوی که سببی
دووهمی تاکي دهسته ی دووهم بهرچاو ده گوی و هه یه. ^(۲۴)

-
- (۲۱) بۇ زانیاری پتر بپوانه: وریا عومەر ئەمین، ریزمانی زاناری لکاو، به غدا، ۱۹۸۶، ل: ۸.
- (۲۲) د. نه بهرهمانی حاجی مارف، ریزمانی کوردی، سه رگی به گم (وشه سازی)، به شس دووهم -
جیناو - ل: ۱۱۸.
- (۲۳) ماموستا وریا عومەر ئەمین ده لی، "کۆمه لی دووهم و سینیهم - مه به ست به شس به گم و دووهمی
دهسته ی دووهم - تازاد) هه میشه به ره گی فرمانه وه نه لکین" .. (بپوانه) وریا عومەر ئەمین، ریزمانی
زاناری لکاو، ل: ۱۲).
- (۲۴) به ونه. ماموستا سه عید سدفی کابان له کتیبی "مختصر صرف و نحو کوردی، به غدا، ۱۹۲۸،
ل: ۲۹ - ۳۰" دا و ماموستا نه حمەد حسن نه حمەد له کتیبی "ریزمانی کوردی، به غدا، ۱۹۷۶، ل:
۱۵۹ - ۱۶۷" دا و د. وریا عومەر ئەمین له وتاری "لایه نبتکی جیاواری، گۆفاری کۆری زانیاری عیراق -
دهسته ی کورد، ب: ۱۰، به غدا، ۱۹۸۲، نه خشه ی ۱۲، ل: ۲۶۱" دا و لیژنه ی زمانی کوردی کۆری زانیاری
عیراق - دهسته ی کورد، له بهرهمی "به راوردکاری له بیوان زاره کوردییه کاندای گۆفاری کۆری، ب: ۱۱،
به غدا، ۱۹۸۲، ل: ۲۲۹" دا .. فورمی (یت) یان بۆ که سببی دووهمی تاکي جیناوی لکاو دهسته ی
دووهم دیاری کردووه.

ماموستا توفیق وه می له کتیبی "دهستوری زمانی کوردی، جزیی به گم، به غدا، ۱۹۲۹،
ل: ۸۵-۱۰۳" دا، فورمی (ی، یت) ی ده ست بپشان کردووه.

د. ن. مه که نزی له کتیبی: "Kurdish Dialect Studies, London, 1957, p 110" دا، وا
پاده که په ننی که له سلیمانی و وارماوه: (ی / یت) ماوه و له منگورد و پشده و موکریان و مه ولیر و

مامۇستا ئەوپرەجمانى حاجى مارق دەريارەي فۇرمى كەسىپى دووھى تاكى دەستەي دووھى جىناوھ لكاوھكانى دىيالىكتى كرمانجىي خوارو دەلى: "بە باي ئىمە ئەوانەي (ت) يان (يىت) يان (ى) يان (ە) .. يان بە جىناوھ كەسىپى دووھى تاكى دەستەي دووھى داناوھ بە ھەلەدا چوون و تەنيا ئەو تاقمە راست بۆ مەسەلەكە چوون كە (ى) يان دەست نىشان كىردوھ .." (۲۵)

ئەوھى شاپانى وەبىر ھىنانەوھىيە، مامۇستاي ناوبراۋ چەند بەلگەيەكى ئەدەبىي و مىژۋىي .. بۆ پالېشىنى ئەو بۆچوونەي ھىناوھئەوھ، ئىمەش لەبەر پووناكاپىي ئەو بەلگانە و نەختى بەلگەي دىكە بۆچوونمان دەخەينە پوو:

۱. دەرکەوتنى دەنگى (ت) لەگەل (ى) دا، تەنيا مەسەلە پىنگەوتنە، چونكە دەنگى (ت) دەنگىكى ھىمن و كپە لە شىۋازى دەرپىنىشدا دەنگى (تەۋمۇك)ە، ھەر بۆيە لە ھەموو دەنگىكى تىزىق (ى - ٲ) و (ى - ٲ) لە بارتەرە، ئىمە ئەوھ ناگەيەنى كە ھەر دەنگىك لە و دەستە و تاقمى دەنگى (ت) بىن، بۆ (ى) دەگوچىن. لەبەر ئەوھى سىروشتى دەنگى (ت) بىرپارى ئەم لىك وەشاوھىيەي داوھ.

۲. لەبەر دورى و كەمىي كارىگەرىي قوتابخانە شىعەرىيەكان و زمانى نووسىن لە سەر ھەندى ناوچەي وەك: موكرىيان و سقران - بە قايبەتى ھەولنر، دەشتى ھەولنر،

پەواندز و خۇشناوھتى (ى) بە كار دىنن.

مامۇستا نوورى غەل ئەمىن لە كىتەپى "پىزىمانى كوردى، سەلىمانى، ۱۹۹۱، ل: ۹۲ - ۹۵" دا، ئەم ئورمانەي "ى/يت، ە، ى بە وىنەي ئەو جىناوھ يادداشت كىردوھ

مامۇستا مەسمۇر مەمەد لە وتارى "سورپىكى خامە بە دەورى پاناو، گولارى كۆپى زانىبارى كورد، ب. ۲، ۱۵، بەلخدا، ۱۹۷۵، ل: ۹۰ - ۹۲" دا و تەسەن مەمەرى و د. كوردستان موگروانى لە كىتەپى "پىزىمانى كوردى بۆ بۆل بەكەمى بەشتى زمانى كوردى زانكۆرى سەلاھەدەين، ۱۹۸۲، ل: ۶۸" دا، بۆ كەسىپى دووھى تاكى دەستەي دووھى جىناوھ لكاوھكانى دىيالىكتى خوارو فۇرمى (ى) يان دەست نىشان كىردوھ، ھتد

(۲۵) د. ئەوپرەجمانى حاجى مارق، پىزىمانى كوردى، بەركى بەكەم (وشەسارى) بەشتى دووھ، جىناوھ، ل: ۱۱۹ - ۱۲۰.

خۆشناوەتی، پەواندن، بالەکایەتی... بگرە دەوروپشتی ناوچە ی سلێمانیش^(۲۶) تاکو
ئێستاش فۆرمی (ی)، سەرەپای ئاخاوتن و فۆلکلۆر لە نووسینیشدا پتر لە (یت) بە
کاردیت، بە وێنە:

"لە پەرەووەی وەردەکە
لە فەینی وەك کۆتری
لە دونیا ییم لۆ نەبووی
چت لی بکەم ل قیامەتی"

(فۆلکلۆر، ل: ۹۳-۹۴)

"لەگەل تۆمە ئە ی حەبیبم
من بریندارم تۆی تەبیبم
خودا بتکا بە نەسبیم"

(فۆلکلۆر، ل: ۵۱) هتد.

"...مەگەر ئە تو پادشای یا وەزیر؟ درۆیان دەکە ی، دەلێی ئە من زۆرم خزمەتی
سولەیمان پیغەمبەر کردووە."

(توحفە ی مظفریە، ل: ۱۹۴)

"... ئە تو زۆر بێ شەرمی لە پیش چاوی بەنی ئادەمی سواری مریشکی
دەبی، شەرمی لە شای ناکە ی."

(توحفە ی مظفریە، ل: ۱۹۴) هتد.

۲- زۆر جار بیانوو بۆ ئەو دەهیتینەو، کە گوا یە دەنگی (ت) لە هەندێ حالەتی
گەردانییدا دەچیتە سەر (ی)، بۆ نمونە:

(26) D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect, London 1957, p. 110.

"ئەي قەيس .. ئەي دەنگى بىلىل
چل ئەخەيتە لەرەي ھەي ھەي!"

(گۆران، س، ل: ۴۵۰)

"دەرحەق بە "عەلىم و مەكتەب" ئەتو ھائیتە زبان
(فكرى) بلىندى تۆيە گەيشتۆتە «موشترى»"

(زۆھرا، ل: ۲۳) .. ھىند

بەلام لە بەرھەمى شاعىران و فولكلورى كوردى و گفتوگۆى ئىستانى گەلى ناوچەي
دىيالىكتى كرمانجىي خواروودا، لەو بارە گەردانىيەشدا (ت) ھەكە ناھيتە ناو كردارەكەو،
و ھەك:

"پىنوى گوتى .. «گوى نادەپە كەس؟»"

(توحفەي مظفرىيە، ل: ۱۹۴)

"بۆ پارە ھەيفە خوۆ دەكەپە پىوولى ناپەرەواج
بۆ پاروويىكى نان ئەسەفە پوو دەكەي بە ساج"

(مەھوى، ل: ۹۲) .. ھىند

۴- لە ھەندى بەشە دىيالىكتى و ھەك: "ھەورامى، لوپى .. دا ئەو جىناو ھەر
(ى) يە" (۲۷)

۵- لە دىيالىكتى كرمانجىي ژوورودا تەنيا فۆرمى (ى) بۆ كەسىي دووھەمى تاك لە
كاردايە، بە وینە:

"ئەمان، مەمۆ تۆ چ دكى؟ .."

(مەمى ئالان، ل: ۵۸)

(۲۷) د. ئەورەھمانى حاجى مەرف، رېزمانى كوردى، جىناو، ل: ۱۲۲.

"شیتخیم ! تو دزانی ئههاف جزیره

تینگدا کوبرا و کـــورد میره"

(خانی، ل: ۱۵۲) .. هتد

۶. ماموستا مهسعود محهمه د ورد و جوان بۆ شهوه چوره كه جیناوی لكار: "له بهر زنده گرنگی نه و ده وردی پنی هه لدهستن له ئاهاقتندا، ناشی هیچ پیتنکی بفرتی. له پیش چاومانه راناوه چالاكه گانی (مه بهست جیناوه لگاوه گانی - نازاد: (مان، تان، یان) له هه موو حالیک و له هه موو نه و له هه جانه دا كه به کاریان دین و هك خویان دینه وه و هیچ پیتنکیان لی كه م ناکرینه وه، نینه که ی (ده که یهت) یش نه گهر پیتنکی بنجی با ده بوا نه ویش وایا. له مهش زیاتر ده توانم بلیم: بۆ ده بی پنی هه بی تینه که بفرتی و بگوتی (ده که ی) که چی پنی قوتانی (پیتیه که) نه بی، خۆ زۆر ئاشکرایشه دهنگی (ی) له کوردیدا به ئاسانی له ناو ناچی! نه گهر پیتیه که بنجی نه با ده بوا نه و بپیته قوربانی تینه که و بگوتی (ده که ت له جینگه ی ده که ی). هه ر هه مان دهنگی (ت) له رابوردوی تپه پردا به هوی نه وه وه که راناوه هه ر گیز تی چوونی بۆنیه" ^(۲۸)

۷. لینگولینه وه ده ری خستوه، هه ندی له و زمانانه ی خزمایه تییا له گه ل زمانی کوردیدا هه یه، دیسان ده بیین نه و جیناوه له و زمانانه شدا هه ر فورمی (ی) هه یه. بۆ نموونه زمانی فارسی ناوه راست ^(۲۹) و زمانی فارسی نوی ^(۳۰)، ^(۳۱) و .. هتد.

(۲۸) مهسعود محهمه د، موروپنکی خامه به ده وری (پانا) دا، گۆلاری ((کلپی زانیاری کورد))، به غدا، ب: ۳، ژ: ۱، ۱۹۷۴، ل: ۹۱.

(۲۹) له زمانی فارسی ناوه راستدا "ی (یه)" جیناوی که میی دووه می تاکه - (بهوانه: د. نه و په جمانی حاجی مارف، ریزمانی کوردی - جیناوه - ل: ۱۲۳، په راویز ۲۲).

(۳۰) نو الفور، دستور پارسی در صرف و نحو و املا فارسی، تهران ۱۳۴۲، ل: ۲۸.

(۳۱) (ی) له زمانی فارسی نویشدا جیناوی که می دووه مه و له دهسته ی جیناوه لگاوه گانی کارا دیه، که نه مانه: (م، ی، د، یم، ید، ند) - ده چینه سه ر هه موو حۆره کرداره گانی رابوردو و پانه بوردو و هتد، وهك: (رفتم، رفتی، رفت (رفتند) .. هتد) و (می رفتم، می رفتی، می رفت (می رفتند) .. هتد).

(بۆ زانیاری پتر - بهوانه: حسن أنزلی، دستور زبان فارسی، ارومیه، ۱۳۵۰، ل: ۳۹)

جیناوی (ی) بۆ کهسی نووه می تاک سه ره پای نه وه ی به رابوردوی تینه په روه ده.
 ده لکن وهك: نووستی / یت، چووی / یت، مردی / یت .. هتد، هه روه ها بۆ که سبی
 دوه می تاکی کاتی نیستا و دواها توش به کار دی، جا بیا کرداره که تینه ر بێ یا خود
 تینه په ر. پنبو بسته نه وه ش بگوئری که: "که ره زمانه که له کاتی داهانوودا بوو. چ
 تینه ر بێ چ تینه په ر بۆ ده ربړینی پێکه وتن له گه ل بکه را"^(۲۲) به شسی دوه می ده سته ی
 دوه می: (م، ی / یت، ات، یت، ین، ن) له گه لدا ده رده که ویت.

له گه ل کرداری تینه ردا دیت، به وینه:

ده نیرم - ده نیریت - ده نیری / یت - ده نیرین - ده نیرن - ده نیرن.

ده فروشم - ده فروشیت - ده فروش / یت - ده فروشین - ده فروشن - ده فروش.

ده نووسم - ده نووسیت - ده نووسی / یت - ده نووسین - ده نووسن - ده نووسن.

ده شنی له هه مان کرداردا (ت) ی (یت)^(۲۳) لایبری و به ته نیا (ی) به مینیتته وه به نمونه:

ده نیرم - ده نیری - ده نیری - ده نیرین - ده نیرن - ده نیری.

ده فروشم - ده فروش - ده فروش - ده فروشین - ده فروشن - ده فروش.

ده نووسم - ده نووسی - ده نووسی - ده نووسین - ده نووسن - ده نووسن.

دووباره ده شنی جیناوی (ی) له گه ل کرداری تینه په ریشدا ده رکه وی، به وینه

ده چم - ده چیت - ده چیت - ده چین - ده چن - ده چن.

ده مرم - ده مریت - ده مریت - ده مرین - ده مرین - ده مرین.

ده نووم - ده نوویت - ده نویت - ده نوین - ده نوون - ده نوون.

ده گوچی نه و کرداره تینه په رانه ی سه ره وه به (ی) یش کوتایان بێ، وهك:

ده چی، ده مری، ده نووی ..

(۲۲) وریا عومەر نه مین، پێژماسی پانازی لکاو. ل: ۱۰

(۲۳) به هه مان شیوه (ت) ی (یت) ی که سبی ستیه می تاکش لایه چی و (ی) به ته نیا ده مینیتته وه.

وهك نمونه گانی سه ره وه

له دیالیکتی کرمانجی ژوړووشدا جیناوی (ی) مۆ کهسی دووه می: "تاکي نینو و می" ^(۳۱). به م شینو به ی خواره وه به کار دیت.

۱- له گه ل کرداری پابوردو و داهاتووی تینه پەردا دی. بۆ نمونه:

تو چوی Tu çuy

تودی چیی Tu dêçiy

۲- دیسان ده لوی جیناوی (ی): "له گه ل کرداری داهاتووی تینه پەردا" یشدا ^(۳۲) بخت، وهک:

تو دی نامی تقيسی ^(۳۳) Tu de namê nivîşiy

- ٢ -

مۆرفیمی (ی) ی جیناوی لکاهی کهسی سینه می تاکي ده سته یه که م

ده سته ی به که می جیناوه لکاهه کانی زمانی کوردی، که بریتین له: (م، ت، ی، مان، نان، یان) مشهورینگی نه وتویان له سه ر نییه.

جیناوی (ی) ی کهسی سینه می تاک له دیالیکتی کرمانجی حواریودا، جیناوینگی چالاک و به هیزه، به زوری له گه ل کرداری پابوردووی تینه پەردا به کار دیت ^(۳۴)، وهک:

(۳۴) محمەد تاهیر گوهرزی، پێژمانا کوردی - زاری کرمانجی - دهۆک، ۱۹۹۹، ل: ۸۰.

(۳۵) همان سه رچاوه، ل: ۸۱.

(۳۶) مۆرفیمی (ی) له زمانی عه ره بيشدا: "به نده به زمانه و زايه نده" ده، بۆ کهسی دووه می می ده چینه سه ر کرداری پانه بوردو، وهک: لم تفعلي، لن تفعلي.. (پروانه: د. نوراد حسن احمد، المصباح الوصفی فی کتاب سيبويه، ط ۱، بنغازي، ۱۹۹۶، م: ۱۷۸)، سه ر همان شینو له کرداری داخواريشدا: "زمانه و زايه ندي می" ده ست بيشان ده کات، به وینه، اکتبی، انعمی.. (پروانه: اشواق محمد اسماعيل النجار، دلالة الواصفی التصريفية في اللغة العربية، رسالة ماجستير، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، ۲۰، م: ۹۲).

(۳۷) جیناوی کهسی سینه می تاک له گه ل پابوردووی تینه پەردا ده رناکه وئ، به وینه: نووست، ۵، چو ۵، مرد ۵ - به لام له گه ل کرداری پانه بوردووی تینه پەردا به مۆرمی (ات) یان (یت) سه م شینو به ده رده که وئ، "نه گه ر به گی کانی داهاتووی فرمانه که به (ق) یا (ه) کۆتایی هاتی، نه وه

هه ناردم - هه ناردت - هه ناردی - هه ناردمان - هه ناردتان - هه ناردیان.

"میر به سهد میننهت هه ناردی ئیستریکی پووت و قووت

دهست و پا سست و سهقهت نهندامی ههروهك عهنگه بووت"

(شیخ پهزا، ل: ۳۱)

وتم - وتت - وتی - وتمان - وتتان - وتیان.

"سهری به عیشوه لهقان و، به له هجه ییکی حهزین

وتی: بچۆوه بپرسه له جینسی پیاوی بـرات"

(گوران، س، ل: ۱۹) .. هتد

نهم جیناوه نهگه رچی به شینویهکی سهرهکی دهچیته سهه کرداری رابوردوی

تیپه، به لام به زۆر به شه ئاخاوتنی ترهوه دهلکیت، ههروهك:

۱-

ا) دهچیته سهه ناو، به وینه:

"کام نهستیره ی گهش، کام گولی کئوی،

ئاله وهك کولمی؟ گوی مه مکی؟ لیوی؟"

(گوران، س، ل: ۱۰)

ب) دهچیته سهه ناوی ناسراو (ناو + هکه)، وهك:

"میرده له نیش هاتهوه، دبیتی ژنه که ی پهفتاری جارانی نهماوه"

(نهفسانه، ل: ۳۵۴)

ج) له گه ل ناوی ناسراوی کۆ (هکه + ان) دا، بۆ نمونه:

".. یان مال و سامانیکی زۆری له ماله وه ههیه، یان منداله کانی باشن"

(نهفسانه، ل: ۲۶)

۲- به ئاوه لئاوه وه دهلکی، وهك:

پاناوه لکاوه که قالبی (ات) نهگریته وه خۆ، دوا ی نهوه ی (ق) نه بی به (و) ی کونسۆنانت و (هه)

دهتویته وه: نهخوات، نهکات.. له هه موو حاله تیکی تردا پاناوه که خۆی به (یت) دهر نهخات: نه مریت -

نه چیت - نه نویت .. هتد" (پهوانه: وریا عومهر نهمین، پێژمانی پاناوی لکاوه، ل: ۲۵).

"بى ئاوازەيە، دەنگە نەرمەكەي
با نەيدا لە گويم، تىر نەلیم ئوخەي"

(گوران، س، ل: ۱۰)

۲. لەگەل زۆربەي جیناوەکاندا دیت:

(ا) لەگەل جیناوی کەسبى جودا، وەك:

"نوزە و گریان و وەپینی.. بۆ منى دەنارد، تا فریای بکەوم"

(تەنیاى، ل: ۲۰)

(ب) لەگەل جیناوی خۆی، بە وینە:

"میر بۆ خۆی مەلستا بۆ خۆی هاتە ئەو ناوە"

(تخفەى مظفریە، ب، ۱، ل: ۳۱۹)

(ج) لەگەل جیناوی نیشانە، وەك:

"ئای، ئەو ەي زریزەي دیو، زریزەي ئازاد؟"

(ئەلف و بى، ل: ۲۰)

(د) لەگەل جیناوی نەق، بە وینە:

"پاشا بى دەنگ بوو، وەزیر هیچی نەگوت و خزم و خۆیشى دەرباریش مەتەقیان لیتو
نەهات"

(ئەفسانە، ل: ۴۷) .. وەتد

۳. دەچیتە سەر چەند جۆرتك لە ئاوەلكردار:

(ا) ئاوەلكردارى شوین، وەك:

"دەستەمۆ و چەشى

فیترە باوەشى"

(گوران، س، ل: ۴۲۶)

(ب) ئاوەلكردارى كات، وەك:

"خوینی توپەي ئاگرینمان،

لە دەمارا جولایەو،

ئەو رۆژى .. خۆت مەشارەوہ" (شەونامە، ل: ۵۷)

(ج) ئاوەلکردارى وەسەف ی 'مۆتەنە:

"ئەو ھاوړتیه م ئەوەندەى سەگ خوش دەویست، بە وەرپینی دەکەوتە سەر سەما"

(تەنبايى، ل: ۲۳)

جیناوى (ی) ی کەسى سێیه مى تاك كه له گەل کردارى سادەدا دیت، دەکەوێتە

کۆتاییه وە، وەك: خواری، کردی، بردی و.. هتد.

بەلام ئەگەر کردارەكە دارپێژاو بێ دیتە پێشەوہ و لە کۆتایی پێشگرەكەوہ دیت، بە

وێنە:

تێ \downarrow + گرت + ی < تێى گرت

پا \downarrow + گرت + ی < پای گرت

تێ \downarrow + کرد + ی < تێى کرد

پا \downarrow + کرد + ی < پای کرد .. هتد

خالینكى گرنى كه نابێت له بیر بكرێت، ئەویش ئەوہیە: "مەرئەو (ی) یە دەبێتە

مضاف الیه .. ^(۳۸)، وەك:

دارا نەهات براکەى هات - براکەى هات

مەرۆهە جیناوى (ی) لە دواى (ی) ی تیزه وە ون دەبێ و مەحالە بەرکێفرى، بۆ

نموونه: نووسی، پرسى، دزی .. هتد

(۳۸) پێژمانى ناخاوتنى کوردی بە پێى لێکۆلینەوہى لێژنەى زمان و زانستەکان،

بەغدا، ۱۹۷۶، ل: ۵۴.

مۆرفیم (ی) ی کۆنایی جیناوی که سبی جودا له دیالیکتی کرمانجی ژووړوودا ههروهه لیکۆلینهوه دهه خستوه، "که رهسەنی نێرو من له دیالیکتی کرمانجی ژووړوودا زۆر به ناشکرا دیاره و تا ئیستاش به بهردهوامی پێوه دهکړیت"^(٣٩) به پینچهوانهوهش له دیالیکتی کرمانجی خواړوودا، له چهند باریکدا نهی. دواتر لینی دهوین. پوه و توانهوه و تیچوون چوه"^(٤٠) نهه زایهتدی نێرو و مییه تهناهت له جینارهکانیشدا خۆی دهوینیت. به پنی زایهتدی و دۆخ له دیالیکتی زمانی کوردیدا جیناوی که سبی جودا دابهش دهکړیته دوو بهشهوه. له دهست نیشانکردنی نهه دوو بهشه، دۆخ پۆلی سهههکیی خۆی دهبینی، بۆ وینه:

له دۆخی راستهوخۆدا بهو شتوازهی خواړهوه دهردهکهون و به کاردین:

ژماره	کهس	جیناوی جودا
١	بهکهه	نهه
	دوهه	نهه
	سینیهه	نهه
٢	بهکهه	نهه
	دوهه	هوهه
	سینیهه	نهه، نهوان

ههروهها له دۆخی تیااندا بهو شتوهیه به کاردین:

(٣٩) له یلا جهلیل ههیباس دهه، مۆرفیمهکانی (ی) له زمانی کوردیدا به کههستهی کرمانجی خواړو و ژووړو، نامه ی ماحستیر، کۆلنجی پهروهده - ئیپ پوشت، راسکوی بهخدا، ١٩٩٨، ل: ٧٠.

(٤٠) بهوانه (ل: ٤٢، ٤٣) ی نهه لیکۆلینهوهیه.

ژماره	کەس	جیناوی جودا
ټاک	بەگەم	من
	دووەم	تە
	سێیەم	(نەوی / وی) بۆ نێر (نەوی / وی) بۆ مێ
کۆ	بەگەم	مە
	دووەم	وە
	سێیەم	ئەوان / وان

واتە لە کەسێی سێیەمی ټاک بۆ زایەندی نێرینە (نەوی / وی) بە کاردەهێنرێت، کە تەم مۆرلێمی (ی) بە ی کۆتاییش دەست نیشانکردنی زایەندی نێرە لە دۆخی تیااندا، بۆ زایەندی مێیش (نەوی / وی) بە کار دەهێنرێت^(١١).

"فۆرمی ئە (وی) و ئە (وی) دۆخی نیاو لە بناغە (ئەو) و (ی) ی نیشانهی جنسی مێ و (ی) نیشانهی جنسی نێر سازبوو^(١٢)"، بۆ نمونە:

".. ئادەم ژ وی کاسی ئە خوار، ئە ژ ی یار،

مەست یوو مەژی یار

گۆشت ژ ی خواست وی روحیا

خوێن ل جانی وی گەپی یار"

(قەول زەبووس مەیسوور، ل: ١٥٩)

"وی قەلەم مەپە .. هەند"

* کە مەبەستی لێکۆلینەوەکەی ئێمە پە.

(٢١) لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا، مە بۆ نێر و ئە بۆ مێ (ی) و (ی) دەرناکەوێت.

(٢٢) ئە ئەوە هەمانسە حاجی مەرف، پێژمانی کوردی، مەزگی بەگەم (وشەکاری)، بەشی دووەم -

جیناوی - ل: ٨٥.

حالیکی بهر چاو که پښویسته له یاد نه کړیت، نه وه به: "جیناښین نه پهن (نادیار - نازاد) نه ون دهینه گوتن بؤ که سی یا تشنن نه دیار، نه و ژي نه فته: (نه وی - وی، نه وی - وی، نه وان - وان، نه و" ^(۴۳)، که (وی / نه وی) بؤ تاکی نیری دور: هه روه ما (وی / نه وی) یش بؤ تاکی مینی دور به کار دیت ^(۴۴)

جیناوی که سیی جودای دؤخی راسته وخوش له دیالکتی ناوبراودا برینییه له: (نه ز، تو، نه و بؤ تاك و (نم، هوون، نه وان "نه و" بؤ کو، نیشانه ی (ه) و (ی - ا) و هه رده گری، له حالتی تاكدا بؤ سازبووی زیه ندی نیر نیشانه ی (ی - ا) و زیه ندی مین نیشانه ی (ه) به کار دیتری ^(۴۵)، وهك:

ژماره	که س	جیناوی جودا	
		نیر	مین
تاك	به که م	نه زی	نه زه
	دوره م	نوی	توه
	سینیم	نه وی	نه وه

(۴۳) محمّد ناهیر گومهرزی، پژمانا کوردی (زاری کرمانجی)، ل: ۸۱.

(۴۴) هه روه ما: ((فی - نه فی، ژ بو به کینی مین نیری نیریک... فی - نه فی: مینی به کینی یا نیریک...)) به کار دیت. (پروانه صادق به هه رده دین شامبندی، پژمانا کوردی (کرمانجییا ژوری و ژیری یا هه ف بهرگری)، به غدا، ۱۹۸۷، ل: ۲۳۸ - ۲۳۹).

(۴۵) له گه ل جیناوی که سیی کوشدا نیشانه ی (ه) بؤ نیر و مین به کار دی، نه مه سه ره رای نه وه ی جیناوی که سیی جودا، که له گه ل کردلری کاتی پامورپور و شاپنده ی ریژدی نیخباریدا بار شاپنده ی ریژدی نیشانیدا دیت، نیشانه ی (ی) و هه رده گری، به وینه.

گوت... "چند رۆژا شووندا نه زى ژ نه را بيزم" (کوردو، ل: ۱۵).

نه زى مه ريم ناف وان ژ خوه را به که رند بيزم... (کوردو، ل: ۱۲).

نه زى بان کم جينى و خولامانا (مه مى نالان، ل: ۱۹).. هند

مۆرفىمى (ى) ى نىشانەى زايەندى نىر لى دۇخى تياندا

مۆرفىمى (ى) ۋەك نىشانەى زايەندى نىر لى دۇخى تيان لى دىيالىكتى كرمانجىي ژوورود و خوارووى زمانى كوردیدا، بەرچاۋ دەكەۋى. لى سەرجه مى بەشە دىيالىكتەكانى كرمانجىي ژوورودا، تا ئىستا بە شىۋەيەكى زىندود و چالاک بە كار دى، ھەرچى لى دىيالىكتى كرمانجىي خوارودايە تەنيا ناۋچەى سلىمانى نەبى^(۱۶) تا ئەم پۇرگارش بە فراۋانى دەبىنرى و بۇ جياكردنەۋەى زايەندى نىر لى مى لى دۇخى تياندا بە كار دى. بە وىتە لى ناۋچەى موكرىان وا باۋە:

"شاھ عەبباس پۇيەۋە ئىسففەھانى، لى شىكرى خېر كردهۋە، ناردى بۇ سەر خانى"

(تحفەى مظفرىيە ، ب، ۱، ل: ۱۸۱)

"نۇد پاراۋە لى ساحب مالى"

(تحفەى مظفرىيە ، ب، ۱، ل: ۱۸۵)

"رئوى يىك چوۋە كىن كەلەبابى"

(تحفەى مظفرىيە ، ب، ۱، ل: ۱۹۲)

"بەلا ئەمە كاگە مەمى ھەلگىرىن بىبەينە جزىر و بۇتانه"

(تحفەى مظفرىيە ، ب، ۱، ل: ۲۲۶)

"ئەمىن لى كىم واپو، ئەتوۋ سەر كردهى لى شىكرى.."

(تحفەى مظفرىيە ، ب، ۱، ل: ۲۲۱) ھتد

لى پستانەى يادداشتمان كردون، وشەكانى: (عەبباس، مال، كەلەباب، كاگە مەم،

(۴۶) ھەندى پەندى پىشىنان ھەن نىشانەى (ى) ى مىنى پىنۋە ديارە لى دۇخى تياندا: "جانەو

(ى) يەى لى پەندەدا خۇى نواندوۋە لىۋە دەچى پاشماۋەى جنسى مى بىت لى بەشە دىيالىكتى

سلىمانىدا: دىشى دىشى، بە چى دەچى (پ، پ، ل ۲۱۶)

ئىن لى ساجى، مىرد لى ھەچى پىنگەۋە گەبىشتە جى (ل: ۴، ۳)

بۇ زانىارىي پىر بىوانە، د. ئەۋرە ھمانى حاجى مارق، ناۋ، ل: ۱۷۸ - ۱۷۹)

لەشكر..) لەبەر ئەوەی لە زایەندی نۆین و لە دۆخی تیاندا، نیشانەى (ى) يان چۆتە سەر.

چۆن لە نموونەى سەرەویدا بۆمان بە دیار كەوت، كە لە ناوچەى موكریاندا (ى) وەك نیشانەى نۆر لە دۆخی تیاندا بە ناووە دەنووسیت، بە هەمان شێواز لە ناوچەى سۆرانیشدا دەبینرێ، بە وێتە:

"مامەكم هەيه لە زورى
سەرى گەرەترە لە هورى"

(فۆلكلۆر، ل: ١٢) ^(٤٧)

"مەیلەكم هەيه مەیلانى
لە ناو بوخچەى سولتانی
خوێنەبێ كەس نازانى"

(فۆلكلۆر، ل: ١٢)

"چوومە كەژبێ قەندیلی
بەفرى كۆنى لى ماوه"

(فۆلكلۆر، ل: ٨٩)

"دەچمە مائى دەلالى
دەركەى پوو لە سەفینى"

(فۆلكلۆر، ل: ٩٥) .. هتد ^(٤٨)

(٤٧) بۆ لێكۆڵینه‌وه لە كێشه‌ى نۆر و مى، كتيبی "تحفه‌ى مظفریه" بۆ بەشه‌ى دیالێكتى موكرى و كتيبی "فۆلكلۆرى هۆنراوه‌كانى كوردەوارى" بۆ بەشه‌ى دیالێكتى سۆرانى.. كەرەستەیه‌كى بى‌هاوشان و ئیمەش كردوومان بە سەرچاوه‌ى باس و لێكۆڵینه‌وه‌كه‌مان.

(٤٨) لە كتيبی "فۆلكلۆرى هۆنراوه‌كانى كوردەوارى" دا، زۆر جار ناو وەك زایەندی نۆر نیشانەى (ى) و هەروەها وەك زایەندی مى نیشانەى (ئ) ی پێوه‌ نووسینراوه، بۆ نموونه‌ وشەى "مووسل" جارێك نیشانەى (ى) و جارێكیش نیشانەى (ئ) ی پێوه‌ لکینراوه:

له و پستانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا، ناوه‌کانی: (زور، سولتان، قه‌ندیل، سه‌فین...) له‌به‌ر
 نه‌وه‌ی له‌زایه‌ندی نۆرن و له‌دۆخی تیاندان، نیشانه‌ی (ی) یان پتوه‌ لکاوه.
 له‌ دیالێکتی کرمانجی ژووروشدا، هه‌ر چه‌نده‌ له‌ حاله‌تی ئاساییدا نیشانه‌ی
 تایبه‌تی و هه‌ا جیاوازی نییه‌ زایه‌ندی ناو دیاری بکات. به‌لام له‌ دۆخی تیاندان زۆر
 پوون و ئاشکرا نیشانه‌کانی پارێزاون و: "له‌ دیالێکتی ژوورودا دۆخی تیانی تاک
 کۆتایی به‌ نیشانه‌ی دۆخی تیانی دی، که‌ نه‌ویش.. وه‌ (- ی) ده‌بی، که‌ ناوه‌ که‌ په‌سه‌نی
 نۆر ده‌بی" (١٩).

که‌واته‌ بۆ دیاری کردنی زایه‌ندی نۆر و می له‌ زمانی کوردیدا پتویسته‌ نیشانه‌کانی
 نۆر و می به‌ گوێره‌ی حاله‌ته‌کانیان جیا بکۆینه‌وه‌ و باس بکۆین.
 چه‌ند نمونه‌یه‌ک بۆ زایه‌ندی نۆرینه‌ له‌ دۆخی تیاندان، له‌ دیالێکتی کرمانجی
 ژوورودی زمانی کوردی:

"ب خدمت عرضی سولطانی
 عه‌بیر و عه‌نبر نه‌فشان بت"

(جزیری، ل: ٥٤١)

چوومه‌ شاری مووسلی

پاوه‌ستام له‌ دوکانی

(ل: ٤١)

ده‌چم مووسلی ده‌بینم

کێسه‌ک خه‌نه‌ی لۆ دێتم

(ل: ٨١) .. هتد

ئه‌م جوهره‌ تێکه‌ل کردنه‌، له‌به‌ر هه‌ر هۆیه‌ک بی، وه‌ک: (هه‌له‌ی نووسه‌ر، هه‌له‌ی چاپ، هۆی به‌ره‌و
 ته‌مانی جیاوازی زایه‌ند...) لێکۆلینه‌وه‌ی ده‌وی.

(٤٩) ک. ک. کوردی، پێژمانی کوردی به‌ که‌ره‌سته‌ی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، د. کوردستان
 موکریان له‌ زمانی پوسیبه‌وه‌ وه‌ریگێراوه‌ ته‌ سه‌ر زمانی کوردی، هه‌ولێر، ١٩٨٤، ل: ٧٩.

"وہ کی میوان دہست بدہ خسوہ
وی شوروی ہلدہ راست و چہ پ دافہ شینہ"

(میری، ل: ۶۰)

"گافا کو بجینہ نیف مہ زاری
دا خالقی نہ بیژتن ب زاری"

(خانی، ل: ۲۹۲)

"نہز چووم نک بہ نگینی" .. ہند

لہ پسنہ گانی سہرہ وہ دا، وشہ گانی: (سولطان، شور، مہ زار، زار، بہ نگی،) ماوی
نیزین و لہ دؤخی تیاندان، بؤیہ نیشانہ ی (ی) یان پیوہ لکینراوہ^(۵۰)
خالینکی نفور گرتگ کہ نابیت مہرگیز لہ یاد بکرت، نہویش نہوہیہ، لہ دیالینکی
کرمانجی خوارو، بہ نایبہ تی لہ بہ شہ دیالینکی سلیمانیدا ۔ مہرہک پیتشر نامازہ ماں
بؤی کردوہ ۔ لہ چہند حالہ نیک نہ بیت، بہ تہواوی تہم نیشانہ ی زایہ ندہ نہ ماوہ و بہ
بی رہ چاوکردنی زایہ ندی نیر و می نیشانہ ی (ی) بہ کار دی، واتا: "دؤخی تیان و دؤخی
راستہ وخو لہ بہ شہ دیالینکی سلیمانیدا وہ کو بہک وان"^(۵۱)، بہک نیشانہ ی لہ نارادایہ،
کہ نہویش (ی) بہ، مہرہہا لہ دیالینکی کرمانجی ژورودوشدا: "ہندی ناو بہرچاو
دہکون، کہ لہ ریزی جنسی دوو لایہن دابنرین، وہک: ہہ قال، سہرکار، دژمن، دوست،
بہرخ، کار، گۆلک، پشیک، کافر .. و گہلینکی تر، نہو جۆرہ ناوانہ گانی لہ دؤخی تیاندان بہ
واتای می دین، نہوہ نیشانہ ی (ی) یان دہچیتہ سہر، خو شہگہر بہ واتای نیر بیت، نہو
دہمہ نیشانہ ی (ی) یان پیوہ دہلکی"^(۵۲)۔

(۵۰) لہ دیالینکی کرمانجی ژورودا لہ دؤخی تیان و بانگہشتندا نیشانہ ی (ی) و لہ دؤخی ئیراہدا
نیشانہ ی (ا، ہ) زایہ ندی می دیاری دہکون۔ ہەر چی زایہ ندی نیرہ، سہرہ پای نیشانہ ی (ی) ی دؤخی
تیان لہ دؤخی بانگہشتندا (ا) و لہ دؤخی ئیراہدا (ی، ا) وہدہ گری۔

(۵۱) ک، ک، کوردی، ریزمانی کوردی بہ گہرہ ستہ ی دیالینکی کرمانجی و سؤرائی، د، کوردستان
موکریان لہ زمانی ہوسبہوہ و ہریگنراوہ تہ سہر زمانی کوردی، ہولیر، ۱۹۸۱، ل: ۷۹۔

(۵۲) د، نہوہ ہمانی حاجی مارف، ریزمانی کوردی، بەرگی بہک م - موزفولوی (بہشی بہک م) - نان، ل: ۱۸۲۔

به وخته: "ئەزى بەرخى چىرىم" ئەو دەگەينى من بەرخى تىز دەلەۋەپتىم، بەلام
 كە دەگوتى: "ئەزى بەرخى چىرىم"^(۴۶)، ئەو دەست نىشان دەكا كە من بەرخى مى
 دەلەۋەپتىم.

كەواتە سەرەپاي ئەوئى لە دىيالىكتى كرمادجىي ژورودا ياسايەكى پىكوپىك ھەيە
 بۇ دەست نىشان كوردى زاپەندى تىز و مى"^(۴۷)، لەگەل ئەو ھەشدا ھەندى جار و پىك
 دەگەوى كە پىزىر ھەي، ئەوئى دياردەيەكى ئاسايە لە زاماندا.

بەم شىۋەيە دەگىيى بلىيىن: لە ھەردو دىيالىكتى زمانى كوردىدا نىشانەي (ي) لە
 دىخى تياندا بۇ زاپەندى (نيز) بەكار ھاتوۋە ئەمىش ئەو دەسەلمىنى، كە نىزىكى
 نىشانەي تىز و مى و بەگرتنەۋەي ناۋى نيز و مى لە دىيالىكتەكانى زمانى كوردىدا،
 دەشى بە فاكترىك لەو بەگە راستىيانە دايندى، كە نىشامى بەگىۋونى زمانى كوردى
 دەدەن.

ئەگەر چاۋىك بە بەشە دىيالىكتى موكرىان و سۆراندە بخشىيىن، ئەو راستىيەمان بۇ
 بەدياردەكەۋىت. لە بەشە دىيالىكتى موكرىان وشەكانى: (شار، نەخت، مەم، پىر، ھەوير،
 شىر، شان، كەباب، ئاور، دەم، بەرد، دى، گوند...) لە جىمى نىزىن..
 ھەروەھا لە ناۋچەي سۆران وشەكانى: (تان، كاروان، سەركار، بەران، مار، ديوار،
 سەماۋەر، مېر، زار، سولتان...) لە زاپەندى نىزىن.
 چەند نمونەيەك:

"جاريان لە شارىدا كىشا"

(تەلىي مەلفىيە، ب، ۱، ل: ۱۸۶)

(۵۳) مەمان سەرچاۋە، ل. ۱۸۲.

(۵۴) لە دىيالىكتى كرمادجىي ژورودا نىشانەكانى (نيز و مى و كۆ...) ۋەك: "كۆيى ئان ھەك كچى سان
 ھەك ئىكان چل شىشتى... لەم پىستانەي سەرەۋەدا دەپىيىن: مۇرغىمەكانى (ي، ئ، ان...) سەرەپاي
 ئەركى سەرەكى خۇيان ئەركى ئاسياۋىشيان پىيىۋە" (پروانە: خاتەم ولىا مەمەد، فرىزى ناۋى و
 فرىزى كارى لە كرمادجىي ژورودا، نامەي ماجىتىز، كۆلچى زەار، زانكۆي سەلىمانى، ۲۰۰۰، ل: ۶).

"سبچه‌ی نۆ دەرویش رۆیه‌وه سەر ته‌خت"

(تحفەى مظفریە، ب، ۱، ل: ۱۸۸)

"لە سەر کۆشكى کاکە مەمى.."

(تحفەى مظفریە، ب، ۱، ل: ۲۲۵) .. هتد

"هەتیم کە چەر بگرە نانی"

تۆ بە جیمای لە کاروانی"

(فۆلکلۆر، ل: ۱۱۶)

"ئەگەر ناوی نازانن"

عەیشی کەریم سەرکاری"

(فۆلکلۆر، ل: ۱۴۴)

"دەچمە گەرنی گۆرانی"

دەکوژم نیری و بەرانی"

(فۆلکلۆر، ل: ۱۶۹)

"دیتە خواری لە بانی"

گولەى بى بە قوریانی"

(فۆلکلۆر، ل: ۱۴۳) .. هتد

- ۱ -

مۆرفیمی (ی) ى نیشانه‌ى تێپەری کردار لە بنه‌مای کاتی

راپۆردوو یان قەدى چاوگی (یانی) دا^(۵۵)

لە زمانى کوردیدا: "هەروەك زمانه ئێرانیه‌كانى دى كردار خاوه‌نى دوو

(۵۵) قەدى هەموو جۆره چاوگه تێپه‌ره‌كانى دیکه‌ش نیشانه‌ى تێپه‌رپیان هه‌لگرتوه‌، بۆ نمونه:

(ا) له (گیرا)، (وو) له (دروو)، (د) له (خویند)، (ت) له (گرت). سەرەپای کات، وەك مۆرفیم نیشانه‌ى

تێپه‌ری نیشان ده‌ده‌ن.

هینا		هینان	نتیپه پری
کپی		کپین	
درد		دردن	
برد		بردن	
پشت		پشتن	

ناره ی پتر جن مه به سستی نیمه بیت ته نیا نو (قد) ان، که له چاوگی (باشی)

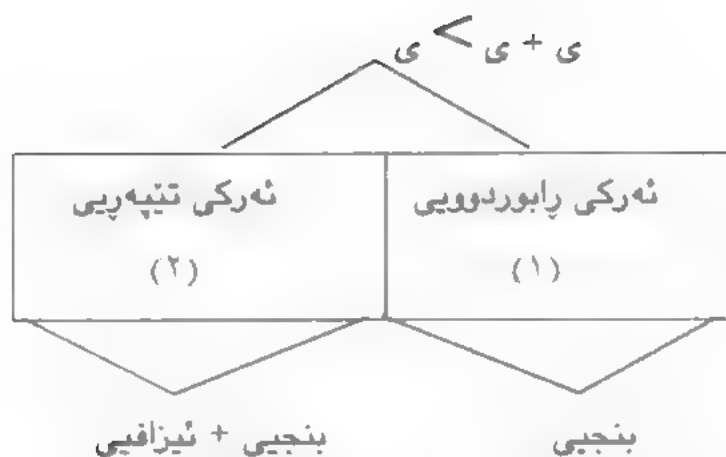
نتیپه پروه ودرده گیرین، وهك:

نوسین		نوسین	چاوگ
بری		برین	
سوی		سوی ^(۶۰)	
پوشی		پوشین	
چنی		چنین	
دزی		دزین	
گویی		گوپین	

نیشانه ی (ی) له وشه کانی (نوسین، بری، سوی، پوشی، چنی، دزی، گوپی...)،
 سه ره پای رولی کانی (پابوردووی)، شرکی (نتیپه پری) یشی له نه سستو گرتووه . که واته
 له م تهرزه قه دانده دا (ی) خاوه نی نوو شرکی ریزمانییه^(۶۱)، به م شپوه یه:

(۶۰) (سورن) یش به کارنیت.

(۶۱) سهرنج بۆ نه ره راده کیشین، که نا نیستا کهس له ریزماننووسانی کوورد، نامالای بۆ شه بۆلی
 (ی) به نه گرتووه.

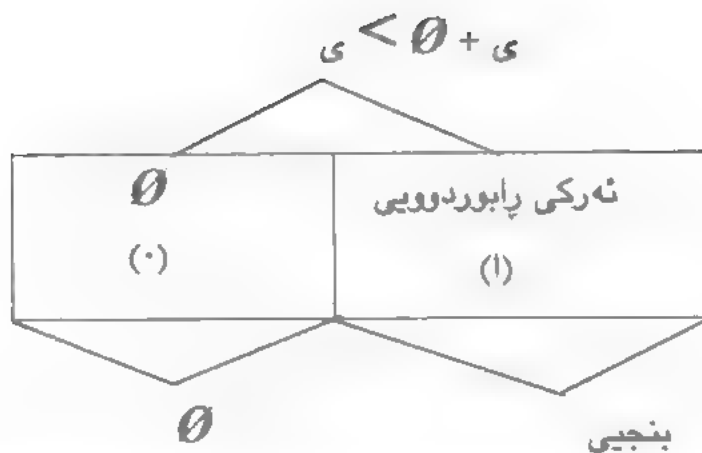
ئەرکی یه‌که‌م ئەرکی بنجییه، که‌چی ئەرکی دووهم جگه‌ له‌ ئەرکی ناوبراو، پۆلنکی ئیزافیش ده‌بینی ئه‌میش (تپه‌پیی) یه‌ و به‌ خالتیکی بنه‌په‌تیش داده‌نری بۆ جیا کردنه‌وه‌یان له‌ گه‌ل بنه‌مای کاتی پابوردووی چاوگه‌ تینه‌په‌ره‌کاندا، به‌ وینه‌:

وه‌پیی	بنه‌مای کاتی پابوردوو	ن < 0	وه‌پین	چاوگ
به‌زی			به‌زین	
فپیی			فپین	
خشی			خشین	

.. هتد

(ی) ^(۶۱) له‌ وشه‌کانی (وه‌پیی، به‌زی، فپیی، خشی..) ته‌نیا وه‌ک نیشانه، ده‌وریکی بنه‌په‌تی (بنجیی) ده‌بینی، که‌ بریتییه له‌ ئاشکرا کردنی کاتی پابوردووی بنه‌ماکه، به‌م شیوازه:

(۶۲) "ئه‌و دانه‌ پێزمانییی کاتی فرمانه‌که‌ی له‌ داها‌تووه‌وه‌ کرد به‌ پابردوو (ی) یه‌. ئه‌مه‌ ئه‌وه‌ ده‌سه‌لمینی که‌ ئه‌م (ی) یه‌ مۆرفیمیکه‌ و نیشانه‌ی کاتی پابوردوو". (پروانه: وریا عومەر ئه‌مین، نیشانه‌کانی کات له‌ زمانی کوردیدا، گۆفاری "کاروان"، هه‌ولێر، ژ ۹۲، ۱۹۹۱، ل: ۸۹).

لە بىنەماي كاتى پاپوردو (قەد) ى چاۋگى (يائى) ى تىنەپەپەكاندا، (ى) يەك دەۋرى
بىنجى ھەيە، واتە پۇلى ئىزافىي ۋەرنىگىت، بۆيە ۋەك مۇرفىمى (ى) ى قەدى چاۋگى
(يائى) ى تىنەپەپەكان ناچىتە ناۋ قالىي ۋشەگۈپ يان ۋشەدارپىژەۋە.

ئەنجامى لىكۋلىنەۋەكە

لە تىروانىنى سەرەپۇيدا پەنگە ھەر ئەۋەندە بىتە بەرچاۋ، كە (ى) دەنگىكى بىزۋىن
يان نىمچە بىزۋىن بىۋ ۋ ھىچى دى... خۇ بىتو لەۋ نىگايەشەۋە ۋردىبىنەۋە كە دانەكانى
زمان ۋ پىۋەندى زمان ۋ ئەرکى زمان - واتا ئەۋسى دەستە خاسىيەتانەى لە تۈپزىنەۋەى
سىستەمى زمان ۋ پىكھاتى پۈۋى ناۋەۋەيدا بۇ دەست نىشان كۈردى دەستۈر ۋ
ياساكانى زمانەۋانى بەكاردەھىنرۋىن، ئەلبەتە گەلى دياردەى ھەمە چەشەمان بۇ ئاشكرا
دەبى. ئەۋەتە بە گۈيرەى چۈۋنە نىۋ جەرگە ۋ قوۋلايىي (ى) لەبۈارى سىنتاكسەۋە،
گەيشتىنە ئەۋ ئەنجامەى، لە زمانى كۈردىدا ۋەك (۶) مۇرفىمى جودا خۇى دەنۋىتى كە
ھارىكارى سازدانى پستە دەكەن:

۱- مۇرفىمى (ى) ى نىشانەى ئىزافە:

مۇرفىمى (ى) ى ۋەك نىشانەى ئىزافە لە ھەردوۋ دىالېكتى كرمانجىي خواروۋ ۋ
ژوۋدوۋى زمانى كۈردىدا بۇ زاىەندى نىر بەكاردىت.

۲- مۇرفىمى (ى) ى نىشانەى زاىەندى نىرى دۇخى تيان:

مۆرفىمى ناوبراۋ لە سەرئاسەرى دىيالىكتى كرمانجىي ژووو و لە بەشە دىيالىكتى موكرى و سوران.. دەچىتە سەر ناوى زايەندى نىر و لە زايەندى مېنى جىيا دەكانەو..
 ئەم نىزىكى (ى) ى نىشانەى زايەندى نىرە لە دىيالىكتەكانى زمانى كوردیدا، دەتواندرى بەيەكك لەو بەلگەزانستىيانە دايندرى، كە نىشانی بەكىتى زمانى كوردى دەدەن.

۳- مۆرفىمى (ى) ى فۆرمى جىناوى لكاوى كەسى دوو مى تاكى دەستەى دوو م:
 بەگوێرەى هەندى بەلگەى مێژووى و ئەدەبىي، (ى) لە دىيالىكتى كرمانجىي خوارو و ژوووى زمانى كوردیدا، فۆرمى جىناوى لكاوى كەسى دوو مى تاكى دەستەى دوو مە. جىناوينكى ىن هيزە و لە رابوردووى نىنەپەردا دەردەگوى و بە دوا رانەبوردووى تىپەر و نىنەپەرىشدا دىت.

۴- مۆرفىمى (ى) ى جىناوى لكاو بۆ كەسى سىيەمى تاكى دەستەى يەكەم:
 ئەم مۆرفىمە وەك فۆرمى جىناوى لكاو بۆ كەسى سىيەمى تاكى دەستەى يەكەم، لە دىيالىكتى كرمانجىي خوارو و رچاو دەگوى. ئەم جىناو ئەگەرچى بە شىوەيەكى سەرەكى دەچىتە سەر كردارى رابوردووى تىپەر، بەلام بە زۆر بەشە ناخاوتنى تریشەو دەلكن. بۆ نمونە: دەچىتە سەر ناوا ئاوەلناوا جىناو.. بە وىنە: جىناوى كەسى جودا و جىناوى خۆبى و جىناوى نىشانە و جىناوى پرس و جىناوى ئەق..
 ئاوەلكردار، بۆ نمونە: ئاوەلكردارى شوین و كات و وەسفى.. : ژمارە.. گەلىكى تر.

۵- مۆرفىمى (ى) ى كۆتايىي جىناوى كەسى جودا لە دىيالىكتى كرمانجىي ژووو ودا:
 ئەم مۆرفىمە لە كەسى سىيەمى تاك بۆ زايەندى نىر نىە (شەوى/ وى) بەكاردين، كە ئەم (ى) ى بەش دەست نىشان كردنى زايەندى (نىر) ە لە دۆخى تياندا.

۶- مۆرفىمى (ى) وەك نىشانەى تىپەپى لەقەد (بنەماى كاتى رابوردو) ى چاوگى (يانى) دا:

ئەم مۆرفىمە لە هەردوو دىيالىكتى كرمانجىي خوارو و ژووو ودا، لە قەدى چاوگە (يانى) يەكاندا، جگە لە دەورى رابوردووى شەركى تىپەرىش دەبينى، واتە مۆرفىمى ناوبراۋ لە يەك كاتدا خاوەنى دوو ئەركى رىزمانىيە.

۷. نۆربەي مۆرفىيەكانى (ى) ى سينتاكس: ((ى) ى نىشانەي زايەندى نۆر لە دۆخى تيان، (ى) ى فۆرمى جىناوى كەسىي دووهمى تاكى دەستەي دووهم، (ى) ى نىشانەي تىپەپىي لە بنەماي كاتى رابوردوى چاوكى (يائى)، (ى) ى نىشانە ئىزافە..)) لە ھەردوو دىيالېكتى سەرەككىي زمانى كوردیدا بەتەواوى يەك دەگرەو و وەك يەكن.

۸. مۆرفىيى (ى) ھەيە لە كرمانجىي خواروودا بەدەردەكەوئىت و بەكاردئىت، بە وئە: (ى) ى جىناوى لكاوى كەسىي سىيەمى تاكى دەستەي يەكەم، لە كرمانجىي ژوورودا نىيە، بە پىچەوانەشەو مۆرفىيى (ى) ى كۆتايى جىناوى كەسىي جوداى زايەندى نۆر، لە كرمانجىي ژوورودا دەبيندريئىت، لە كرمانجىي خواروودا بەدى ناكريئىت.

سەرچاوەی نموونەکان

- ١- (ئەدەب)
دیوانی ئەدەب، یادگاری عبدالله بەگی مصباح الدیوان، چاپی سنێه مبین، چاپخانه‌ی هەولێر، هەولێر، ١٩٦٦.
- ٢- (ئەفسانە)
ئەفسانە‌ی کوردی، نامادەکردنی: م. ب. پودینکو، وەرگێڕانی عەزیز گەردی، چاپخانه‌ی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- ٣- (ئەلف و بێی کوردی)
ئەلف و بێی نوێ بۆ پۆلی بەکەمی سەرەتایی، ئیبراهیم ئەمین بالدار، چاپی سنێه م، چاپخانه‌ی دار القاضی، بەغدا، ١٩٩٨.
- ٤- (بێکەس)
دیوانی بێکەس، محەمەدی ملا کەریم پێکی خستوو و سەرپەرشتیی لە چاپدانی کردوو، بەغدا، ١٩٧٠.
- ٥- (پەندی پیشینان)
پەندی پیشینان، کوکێرنەوێ شێخ محەمەدی خال، چاپی دووهم، ١٩٧١.
- ٦- (پیرەمێرد)
پیرەمێردی نەمر، محەمەد پەسوول ھاوار، بەغدا، ١٩٧٠.
- ٧- (تەنیاپی)
شێرزاد حەسەن، تەنیاپی، چیرۆک، بەغدا، ١٩٨٣.
- ٨- (تحفەی مظفریە، ب)
ئۆسکارمان، تحفەی مظفریە، بەرلین ١٩٠٥. پێشەکی و ساخکردنەو و هێنانە سەر پێنووسی کوردی هێمن موکریان، بەشی بەکەم، بەغدا، ١٩٧٥.
- ٩- (تحفەی مظفریە، ب٢)
ئۆسکارمان، تحفەی مظفریە، بەرلین ١٩٠٥. پێشەکی و ساخکردنەو و هێنانە سەر پێنووسی کوردی هێمن موکریان، بەشی دووهم، بەغدا، ١٩٧٥.
- ١٠- (تێلماسکە شیعەر)
تێلماسکە شیعەر، قوبادی جەلی زادە، پۆژنامەی "هاوکاری"، بەغدا، ژمارە ٨٨٩، ٢٠ / ٤ / ١٩٨٧.
- ١١- (جەزیری)

- ديوانا مه لايى جزيرى، تويژاندنا سادق به هائەددىن ئامېدى، بەغدا، ۱۹۷۷.
- ۱۲- (جگەرخوين)
- جگەرخوين، سەورا ئازادى، شام، ۱۹۵۴.
- ۱۳- (خانى)
- ئەحمەدى خانى، مەم و زىن، ئەستەموول، ۱۹۶۰، م. بۆز ئەرسەلان لە چاپى داوھ.
- ۱۴- (دىلان)
- محەممەد سالىح دىلان، ديوانى شيعرى، نامادەكردن و لېكۆلېنەو و پېشەكى و پەراويز نووسىنى
- عەبدوللا عەزىز خالىد، بەغدا، ۱۹۸۷.
- ۱۵- (زىوھ)
- ديوانى زىوھ، بەغدا، ۱۹۸۵.
- ۱۶- (سەبرى)
- عوسمان سەبرى، باھۆز و چەند نقيسارىن دن، شام، ۱۹۵۶.
- ۱۷- (شەوانامە)
- عبدالله پەشتو، شەوانامەى شاعىرىكى تىنو، ھۆنراو، چاپى يەكەم، سەيىدىيان، ۱۹۷۲.
- ۱۸- (شىخ پەزا)
- ديوانى شىخ پەزاي تالەباني، ساغ كوردنەو و شەرحى شوكر مستەفا، ھولېر، ۲۰۰۰.
- ۱۹- (فۆلكلۆر)
- فۆلكلۆرى ھۆنراوكانى كوردەواري، كۆكردنەوەى محەممەد كەرىم شەرىف، كەركوك، ۱۹۷۴.
- ۲۰- (كوردۆ)
- كۆمەلە تېكستى فۆلكلۆرى كوردى، پروفېسسۆر قەنانى كوردۆ لە زارى كوردەكانى سۆفیتەو
- تۆمارى كردو، شوكر مستەفا و ئەنوەر قادر ھىناورىانەتە سەرپېنۆسى كوردى، بەغدا، ۱۹۷۶.
- ۲۱- (گۆران، س)
- سەرچەمى بەرھەمى گۆران، بەرگى يەكەم، ديوانى گۆران، محەممەدى مەلا كەرىم كۆى
- كردووتەو و نامادەى كردو و پېشەكى و پەراويزى بۆ نووسىو، بەغدا، ۱۹۸۰.
- ۲۲- (مەھوى)
- ديوانى مەھوى، لېكۆلېنەو و لېكۆلېنەو مەلا عبدالكرىمى مدرس و محەممەدى مەلا كەرىم،
- بەغدا، ۱۹۷۷.
- ۲۳- (مەمى ئالان)

مەن ئالان، چىزۇك نەيس كۆي كىرۈۋەنەۋە و پىشەكىي بۇ بوسىۋە. سالخ غەلى گوللى و ئەۋەر
خادر مەمەد لە رېنۋوسى لاتىنبىۋە ھىناۋىيەتە سەر رېنۋوسى كوردى، بەغدا، ۱۹۷۷.

۲۱. (نىگان)

فەرەد خاكەل، نىگارى تۆ لە دىۋارى زىندانەكەم غەلەكۆلم، چاپى يەكەم، سىتۇكۆلم، ۱۹۹۱.

۲۵. (ھىمىن)

تارىك و پەۋز، لە مالاۋىكرارەكانى بىنگەي پىشەۋا، ۱۹۷۱

سەرچاۋەگان

بە زمانى كوردىي

(۱) ئەحمەد ھەسەن ئەھمەد، رېزىماسى كوردى (بە كوردى و غەرەبى)، بەرگى يەكەم،

چاپخانى دەر الجاھظ، بەغدا، ۱۹۷۹

(۲) د. ئەۋرە ھەمانى ھاجى مەرف، وشەپۇقان لە زمانى كوردىدا، چاپخانى كۆپى زانىيىرى

كورد، بەغدا، ۱۹۷۷

(۳) د. ئەۋرە ھەمانى ھاجى مەرف، رېزىماسى كوردى، بەرگى يەكەم (مۇرغۇلۇزى)، بەشى يەكەم.

ئاو - چاپخانى كۆپى زانىيىرى كورد، بەغدا، ۱۹۷۹.

(۴) د. ئەۋرە ھەمانى ھاجى مەرف، رېزىماسى كوردى، بەرگى يەكەم (وشەمازى)، بەشى دوۋەم.

جېناۋ - چاپخانى دەر العرىة، بەغدا، ۱۹۷۹.

(۵) توفىق ۋەھبى، دەستۋورى زمانى كوردى، ھېزىمى يەكەم، چاپخانى دەر الطباعة الحديثة،

بەغدا، ۱۹۲۹

(۶) رېزىماسى ناھاۋىتى كوردى بە پىشە لىكۆلېنەۋەي لىزىنى زمان و زانىستەكانى، چاپخانى

كۆپى زانىيىرى كورد، بەغدا، ۱۹۷۶.

(۷) سادىق بەھائەددىن ئامبىدى، رېزىمانا كوردى (كرمانجى يا تەلى و زىرى يا ھەبەكرى)، چاپا

يەكە، چاپخانى دەر الشؤون الثقافية العامة، بەغدا، ۱۹۸۷

(۸) مەھمۇد سەدىي كاھان، مۇتەخەسەسە و نەۋ كوردى، چاپخانى الشىاج، بەغدا، ۱۹۲۸

(۹) شۋان باراۋى، مەھمۇد كورد، گولارى ((پەيلېن))، سەلىمانى، ۱۳۱، ئابى ۱۹۹۸، ل: ۱۷، ۱۳.

(۱۰) مەھمۇد ھەب ھالېد، نىشەنەيد مېۋىي، - ئىزاھە. لە دىپالېكتا كرمانجىا ئوقۇي، پۇژنامەي

"ھاۋكارى"، بەغدا، ۱۹۲۱، ۱۹/۱۱/۱۹۸۷.

(۱۱) د. كوردستان موكرىانى، سىنەتاگىسى رېستەي مەدە لە زمانى كوردىدا، چاپخانى دەر العرىة

به زمانی فارسی

- (۲۵) دکتر پرویز ناتل خاتلری، دستور زبان فارسی، چاپ شانزدهم، انتشارات توس، چاپخانه‌ی ازاده، تهران، ۱۳۷۷.
- (۲۶) حسن انزلی، دستور زبان فارسی، چاپ اول، ناشر انتشارات انزلی، چاپ دیبا، ارومیه، ۱۳۶۶.
- (۲۷) ذو النور، دستوری پارسی در صرف و نحو و املاي فارسی تهران، ۱۳۴۳.
- (۲۸) دکتر محمود شفیعی، شاهنامه و دستور با دستور زبان فارسی بر پایه شاهنامه فردوسی، چاپ دوه‌م، ناشر مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ و صحافی چاپخانه و مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ / ۱۹۹۸.

به زمانی عمره‌یی

- (۲۹) د. نوزاد حسن احمد، المنهج الوصفی فی کتابة سیبویه، ط ۱، منشورات جامعه فاریوس، بنغازی، ۱۹۹۶.

رسالة الماجستير

- (۳۰) اشواق محمد اسماعیل النجار، دلالة اللواحق التصريفية في اللغة العربية، جامعة صلاح الدين، كلية الاداب، اربيل، ۲۰۰۰.

به زمانی ئینگلیزی

- (31) D. N. Mackenzie, Kurdish Dialectstudies, London, 1957.

ملخص البحث

أزاد أحمد محمود

مورفيمات (ي) المحولة لوظيفة الكلمة في المستوى النحوي

تناول البحث أثر مورفيمات (ي) لوظيفة الكلمة ودورها في المستوى النحوي وذلك في ست وظائف تشترك في إعداد الجملة تبعاً للانسجام والحاجة وأسلوب الاستعمال، مثل:

- ١- مورفيم (ي) علامة للإضافة.
- ٢- مورفيم (ي) ضميراً متصلاً مفرداً للشخص الثاني في المجموعة الثانية.
- ٣- مورفيم (ي) ضميراً متصلاً مفرداً للشخص الثالث في المجموعة الأولى.
- ٤- مورفيم (ي) في نهاية الضمير للشخص الثالث المنفصل في اللهجة الكرمانجية الشمالية.
- ٥- مورفيم (ي) علامة للمذكر.
- ٦- مورفيم (ي) في مصادر الأفعال اليائية كعلامة للمتعدي في الفعل الماضي.

Abstract

Syntax and the Morphemes (٤)

Azad Ahmed Mahmood

Includes (٤) morphemes that work on the syntactic level. This appears in six axes helping to form different types of sentences, due to agreement, necessity and style such as;

1. (٤) , the izafa marker.
2. (٤) , the 2 nd personal pronominals, group B.
3. (٤) , the third personal pronoun, group A.
4. (٤) , the final of the independent personal pronouns in Northern Kirmanji.
5. (٤) , as marker of masculine gender in the dative case.
6. (٤) as the transitive marker in the past tense or in the root of infinitive which end in /- î ; /.

رېنووېسى بەگگرتوۋى كوردى

نامادە كرىسى: ئەندامى كاراى كۆپ

بەدران ئەخمەد خەيب

پىنداجوۋىيە ۋە پەسىندى كرىسى: ئەنجوۋىيەنى كۆپ

پىشەگى:

ئەنجوۋىيەنى كۆپى زانىبارى كوردىستان لە يەكك لە كۆپوۋىيە ۋە كانىدا پېرۇزە يەككى
ھانە پىش كە بىرىنى بوو لە دۆزىنە ۋەى چارە سەرىك بۇ گىروگرفتە كانى رېنووېسى كوردى
بە ئەلفوېنى غەرەبى. ھەر لە ۋ كۆپوۋىيە ۋە بەدا، ئەنجوۋىيەنى كۆپ، ئەندامى كارا (بەدران
ئەخمەد خەيب) ى پاسپارد بۇ نامادە كرىنى پاپۇرتىك لە بارەى گىروگرفتە سەرەكى ۋە
بەرچاۋە كانى رېنووېسى كوردى ۋە پىشنىياز كرىنى چارە سەر بۇ ۋە گىروگرفتە، بۇ
ئە ۋەى لە كۆپوۋىيە ۋە كانى داماتوۋدا تېكىراى ئەندامانى ئەنجوۋىيەن (ۋەك لىزنىيەى
رېنووېسى) بەشدارى لە گىفتوگۇ ۋە پەسىندى كرىنى ئە ۋە پېرۇزە يەدا بىكەن، لە ھەردوۋ
كۆپوۋىيە ۋەى پۇزانى ھەينى رىكەۋتى ۱ ئاپار ۲۰۰۱ ۋە شەمە ۱۲ ئاپار ۲۰۰۱ يۇ ماۋەى
نيزىكەى ۱۴ سەعات گىفتوگۇبەكى تىروۋە سەل لە سەر پېرۇزە كە كرا ۋە. ئە ۋەى لىزەدا
دەخرىنە بوو بىرىتتېيە لە رېنووېسى پەسىندى كراۋى كۆپى زانىبارى كوردىستان.

ھۆى بە پىنۋىست بوۋنى رېنووېسى بەگگرتوۋا

لە ۋە ھەموو ئە ۋە ئەلفوېنى جۇراۋجۇرەنەى لە دىنيا بەكاردىن ۋە لە رېنووېسى ھەموو
زماناندا، گىروگرفت ھەن. ھۆى سەرەكى لەم كىشە ۋە گىروگرفتەدا بەپلەى يەكەم
دەگەرپتە ۋە بۇ پىن پانەگە يىشنى شىۋەى پىنەكان بەدەنگەكان ۋە، ئالەبارىي رېنووېسى بۇ
دەرىپىن. ئەم كىشەيە لە ھەموو رېنووېسى زماناندا ھەپە بەلام لە ھەموو ياندا چارە سەر
دۇزراۋەتە ۋە (ئەگەر نىۋە چىلىش بىن لە ھەندىك باردا) ۋە ھەموولا رىك كەۋتوۋن كە چۇن
رېنووېسى.

سەرنج دەری، لە پێنوووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی (هەرەفا بە ئەلفوبێی لاتینیشتا) گێڕوگرفته کاس بێ چاره سەر ماون. زۆرجار چاره سەری تاکە کەسی لە لایەن زانایان و شارەزایان و، هەندێک جاریش چاره سەری بە کۆمەڵ لە لایەن داوودەزگا پێوهنداره کانهوه پێشکێش کراون (کە لێره دا دەرغه تی ناماژه پێدانایان نییه) بە لام یە کگرتنیا ن لە سەر نه کراوه یان پشتگۆی خراون. ئێمه له گه لاله کردنی ئەم پرۆژه یه و، گفتوگۆکاسی ئەنجوومه نی کۆپدا سوودمان لە هەولە کانی پێشوو وەرگرتوو و، ئەوهی ده خڕیته یوو ههنگاوێکه له دواي ههنگاوه کانی نه وانه وه.

ئەمڕۆ لە کوردستاندا نووسین بە زمانی کوردی زۆر پەڕە ی سەندوو. بە تایبەتی لە هەرتەمی کوردستانی عێراقدا، خۆیندنی هەموو قوتابخانەکان (١٢ سال) بە زمانی کوردییه. مۆسینی داوودەزگا کانی حکوومهت به کوردین. پاگه باندن و پۆژنامه وانی و چاپی کتێب زۆر فەرەوان بوونه، له دەرەوهی کوردستانی زۆر داوودەزگای خۆیندن و پوونا کبیری دامەزراون بە لام پێنوووسی یە کگرتوو له کایه دا نییه. ته نانهت له سەرنجدانیکی سەری نیی و بە پە لەش بە بلاو کراوه کاند هەست بەم پەشیوی و کەس بە کەس نه بوونه ده کۆیت. ئەمە کاریکی ناله باری کردوو ته سەر ته واری بزوتنه وهی خۆینده واری و پوونا کبیری، بە تایبەتی ش له قوتابخانه کاند که قوتابی هەست به سەر لی شینوان ده کات. هەرەفا خۆینەری بلاو کراوه کانی ش ئەم جیاوازییه یان بەرچاو ده که وی.

پێنوووسی یە کگرتوو بێجێه ی یە کەمی خۆینده واریه، هەر هێج نه بی ده بی له مه دا یە کگرتوو بی، هەر جیش بی به چاره سەر هەکان بی گری و کەمو کورنی بی، گرینگ یە کگرتنه ئەوهی کۆپی زانایاری کوردستان لەم بواره دا پێشکێشی ده کات ههنگاوێکه ئەم پێگه په دا و، داوا له زانایان و پشپۆران ده کات بۆ ئەوهی بیر و سەرنجی خۆیانی له باره وه دەری، له ئەجامدا هەموومان ده گەین به چاره سەریکی بە کگرتوو و. ئەم گێڕوگرفته سەر ته تایبیه له کۆل ده که یه وه که گێڕوگرفته هەر که سێکه ده ست بداته ئە لەم و بۆوسی.

نهم پرۆژهیه:

ئو ههنگاوانه‌ی ههتا ئه‌مۆ به‌رنگه‌ی چاره‌سه‌ری گه‌روگرفته‌کانی پهنووسی کوردیدا هاونژاون که موکورتیه‌کی به‌رچاویان نه‌وه‌بووه که له‌سه‌ر بنچینه‌ی یه‌ک دیاله‌کت (کرمانجی خوارو) و یه‌ک ئه‌لفوبی (ئه‌لفوبی عه‌ره‌بی) داپنژاون، ئه‌مه‌ش بووه‌ته‌ هوی نه‌وه‌ی ئۆر له‌ گه‌روگرفته‌کان به‌دروستی به‌بهرتین و له‌سه‌ر ئهم بنه‌وینه‌ش چاره‌سه‌ره‌کانیان دروست نه‌بی.

ئیمه‌ له‌ گه‌لله‌کردنی ئهم پرۆژه‌یه‌دا هه‌ولمان داوه (وه‌ک هه‌نگاوی یه‌که‌م) هه‌ردوو زاراوی سه‌رو و خواروی کرمانجی له‌به‌ر یه‌ک به‌گه‌ڕێن له‌ دۆرینه‌وه‌ی چاره‌سه‌ری کیشه‌کاندا و، هه‌ردوو ئه‌لفوبی کوردی (به‌عه‌ره‌بی و لاتینی) به‌چاوبکه‌ین، ئه‌مه‌ش یارمه‌تی داوین بۆ یه‌کلاکردنه‌وه‌ی هه‌ندیک کیشه، بۆ نمونه:

یه‌که‌م. هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران پێیان وا بووه‌ که وشه‌ی (شوان، لوا...) ده‌بی به‌ (و)ی درنژ (وو: ڤا) بنووسرێن. واته‌ (شوان: Şüwan) (لوا: Lûwa) به‌هه‌مان شتیه‌ش له‌ یریتی (ئوانا، پوا، کوا...) ده‌نووسن (توانا، پووا، کوا...). له‌ پستیدا ئه‌گه‌ر دوو وشه‌ی یه‌که‌م و دووهم (واته‌: شوان و لوا) به‌کرمانجی سه‌رو و ئه‌لفوبی لاتینی بنووسینه‌وه‌ که (شوان و ڤا) نه‌، ده‌بین یه‌ک ده‌نگی (ڤ) ده‌چینه‌ جینگه‌ی (و) و، ده‌بن به‌ (Livn, Şivan) ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌کی بنه‌بهره‌ بۆ نه‌وه‌ی تی به‌گه‌ڕێن یه‌ک (و) و ئه‌ویش (و: w) ی کۆنترنانه‌، هه‌مان بنکشان له‌ نووسینی (و) ی سه‌ره‌نایی وشه‌دا به‌چاوبکرد له‌به‌ر نه‌وه‌ی وشه‌کانی: (وشه‌، ولات، وریا، ون) به‌ته‌نیا یه‌ک (و) ده‌ست پێ ده‌کهن و بزۆنی فره‌ کورتی (i) یان به‌هوادادیت له‌ ئه‌لفوبی لاتینیدا، واته‌ ده‌بن به‌: Wişe, Wilat, Wiryā, Win

دووهم: گه‌روگرفته‌کی زلی پهنووسی کوردی به‌ئه‌لفوبی عه‌ره‌بی نه‌وه‌یه‌ که بۆ هه‌ردوو پینی (y) وه‌ (î) ی لاتینی ته‌نیا یه‌ک بێشانه‌ی پیت هه‌یه‌ که ئه‌ویش (ی) نه‌بوونی ئهم جیاوازییه‌ سه‌ری له‌ نووسه‌رانیش شتواندوه‌ نه‌ک ته‌نیا هه‌ر خوینه‌ران، بۆیه‌ له‌ کاتی به‌دوای یه‌کتردا هاتنی (y) و (î) دا که له‌ ئه‌لفوبی عه‌ره‌بیدا هه‌ردووکیان

وهك: نيه، چيه، دياريهكه، زهويهكه.

Niye. Çiye. Dîyariyeke. Zewî
yeke

- سەرج ۴: له کاتی هاتنی سێ پیتی (ی) به‌دوای یه‌کتردا وهك له وشه‌کانی
(ئاواییه‌که‌مان...) (کو‌تاییه‌که‌ی...) (وه‌ستاییه‌که‌ی...) (کو‌تایی به‌کاره‌که‌هێنا) ده‌بێ
به‌سه‌ر یه‌که‌وه بنوسرێ، واته سێ (ی) به‌شێوه‌ی (پیی) به‌دوای یه‌کتردا دێن.
(Westayiyeki...) (Kotayiy be Kareke hēna)

جواره‌م: گه‌روگره‌نی پیتی (پ) ی گران، وانه (پ) ی نیشانه‌دار
نهم پینه له هه‌ر کو‌ییه‌کی وشه‌دا هات ده‌بێ به‌نیشانه‌که‌یه‌وه بنوسرێ. وانه له
سه‌ره‌تا و ناوه‌پاست و کو‌تایی وشه‌دا هه‌ر (پ) ی گرانی نیشانه‌داره
وهك: پۆژ، به‌یار، که‌پ.

پێنجهم: گه‌روگره‌نی پیتی (و) ی به‌یه‌که‌وه به‌ستن (عطف)
پیتی (و) ی به‌یه‌که‌وه به‌ستن، به‌شێوه‌یه‌کی جیاوا‌ر له وشه‌ی پێش خۆی و پاش
خۆیه‌وه ده‌نوسرێت و مامه‌له‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆی له‌که‌دا ده‌کری‌ت.
بۆ نموونه: من و تل، ئاره‌زوو و وریا.

- سەرج: له هه‌ندێک وشه‌ی لێ‌ک‌دراودا پیتی (و) ی به‌یه‌که‌وه به‌ستن سووه به‌شێک له
هه‌ردوو وشه‌ لێ‌ک‌دراوه‌که و به‌هه‌موویان وشه‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆیان دروست کردووه.
وهك: کاروبار، ده‌نگوباس، نه‌لقوبی، هاتوچۆ.

له‌م باره‌دا مامه‌له‌ی سه‌ریه‌خۆ له‌گه‌ڵ پیتی (و) ی به‌یه‌که‌وه به‌ستن‌دا ناکری‌ت و
وشه‌که هه‌مووی به‌سه‌ریه‌که‌وه ده‌نوسرێت وهك له نموونه‌کاندا پێشمانان دا
شهم: وشه‌ی ناماده‌ی ناو سێ یان زاراوه ده‌بێ به‌سه‌ریه‌که‌وه وه‌کو یه‌ك وشه
ده‌نوسرێت. وهك:

ناو: چه‌مه‌مال. بیکه‌س. دلشاد. زورگه‌زراو. بیخال. نالپاریز. میانداو. کانیکه‌وه.
سپیگره.

زاراوه: پینووس. پپینوان. ده‌سبه‌جی. جیبه‌جی. نیشتمانپه‌روه. ده‌سختنوس.
ده‌سبازی. ولاتپاریز. نازادیخواز. دوشه‌مه. سیشه‌مه. پینجشه‌مه. یه‌کسه‌ر.
پاسته‌وخۆ. یه‌کشه‌و (مانگی یه‌کشه‌وه).

هه‌وته‌م: پیتی (ت) له‌گۆتای کار (فرمان) دا ده‌شی بنورسریت و ده‌شی
نه‌شنورسریت.

وه‌ک: دیت و ده‌پوات (یان) دی و ده‌پوا.

هه‌شته‌م: نیسبه‌ت له‌زمانی کوردیدا زۆربه‌ی جار به‌هۆی پیتی (ی) له‌گۆتای ناویدا
ده‌کریت.

وه‌ک: پینجوبینی. هه‌ولیری. ده‌ۆکی. شیخانی.

هه‌روه‌ها نه‌م نموونانه‌ی خواره‌وه:

نه‌حه‌مه‌دئاوا: نه‌حه‌مه‌دئاوایی.

یارمه‌ج: یارمه‌جیی.

توو‌زخورماتوو: توو‌زخورماتوویی.

شنۆ: شنۆیی.

ئاکری: ئاکرییی (یان) ئاکره‌یی.

لادی: لادییی.

- سه‌رنج: نه‌و ناوانه‌ی خۆیان به‌پیتی (ی) ته‌واو ده‌بن پتویست ناکات (ی) ی

نیسبه‌ت‌یان بخریته‌ پال. وه‌ک:

سلیمانی: گامه‌ران سلیمانی.

كانيماسى: حاجى حوسىن كانيماسى.

ئامىدى: ئازاد ئامىدى.

نۆبەم: ھەر وشە يەككى بىيانى چ ھاتىبىتە ئاۋ زىمانى كوردىيەۋە، يان ھەر ئاۋ و
وشە يەككى تر كە لە نوۋسىنى كوردىدا دىتە پىشەۋە، دەبىي بەرپىنۋوسى كوردى
بىنۋوسىت.

ۋەك: ئەللا. قەلەم. ئەكبەر. قەھىرە. ئۆتۈمۈبىل. دۆستۇيەسكى.

دەيەم: ئامرازى (تر، ترين) كە بۇ بەراۋرد بەكاردىن دەبىي بەوشەكانى پىش
خۇيانەۋە بىلكىنرەن. ۋەك:

جوان: جوانتر - جوانترين.

خاۋ: خاۋتر - خاۋترين.

- سەرنج: ئەم ئامرازەي (تر) جىياۋازە لە وشەي (تر) كە بەۋاتەي (دى، دىكە) دىت.
ئەمەي دۋايى دەبىي بەجىياۋاز لە وشەي پىش خۇي دەنوۋسىت.

ۋەك: مالىكى تر، چىيى ترم ئاۋى.

ياز دەيەم: جىناۋى نىشانەي ۋەك: ئەم. ئەۋ. ئەف.

ئەم جىناۋانە ئەگەر ئاۋەلكارى (كات - يان - شوپىن) يان بەدۋادا ھات پىيانەۋە
دەلكىن ۋ دەبن بەيەك وشەي سەربەخۇ.

ۋەك: ئەمشەۋ. ئەمپۇ. ئەفسال. ئەمجارە. ئەمبەر ۋ ئەۋبەر. ئەفرۇ.

دۋاز دەيەم: نىشانەكانى ئەناسراۋى ۋەك (..يەك، ..يىك، ..ەك) بەشىۋەي خۋارەۋە
دەچنە سەر وشەكانى پىش خۇيان:

۱- ئەگەر وشەكان بەپیتە بزۆینەكانى (ا، ى، ە، ئ) تەواو بووین ئەوا نیشانەى (..یەك) یان دەخزیتە پال.

وەك:

چیا: چیا یەك.

زەوى: زەوى یەك.

وینە: وینە یەك.

دى: دى یەك.

۲- ئەگەر وشەكان بەپیتە بزۆینى (وو) یان ھەر پیتىكى دەنگدار (نەبزۆین:

كۆنسۆنانت) تەواو بووین ئەوا نیشانەى (يک- لە کرمانجى خوارو) و نیشانەى (ەك) یان لە کرمانجى سەرودا دەچیتە سەر.

خانوو: خانوویك، خانووەك.

گوند: گوندیك (کرمانجى خوارو)، گوندەك (کرمانجى سەرود).

ژن: ژنیك (کرمانجى خوارو)، ژنەك (کرمانجى سەرود).

سێزدە یەم: گێرگرفتى پاشگرەكانى (دا، پا، وە، ەو، ە)

ئەم پاشگرانە بە وشەكانى پێش خۆیانەو دەلکێنرێن. وەك:

دا: لە دڵدا (ھەر برینى كە لە دڵدا ھەبە سارپێژى كەن). خەمىكەم لە دڵدا یە.

پا: لە ئامىدپا (لە وێرا بەپى ھاتووین). (لە خۆپا دلى گۆپاوە).

وە: لە چوارچراوە (لە وێو ھاتووین).

ەو: بە مالا ەو (بە مالا ەو پۆششتین).

(جاریكى تر نووسیمەو). (خانوو كەم كریبەو).

- سەرنج: پاشگرى (دا) جیا یە لە وشەى (دا) كە فرمانە و چاوكەكەى (دان) ە.

وەك: تیریكى لە دلى دا. تیریكى لە دلى داوم. ئەم (دا) یەى فرمان بە جیا

دەنووسى.

چوارددهم: گيروگرفتي پيشگړه کاني (هل: دا. پا. وەر. دەر)

۱- نه م پيشگړانه کاتي ده چنه سهر چاوگ يان فرمان يان هر حاله تيکي تر،
پيښانه وه ده لکين، به م رجی جيناوی لکاو نه که وتبیته نيوان پيشگر و وشه که ی خوی،
وهك:

*چاوگ:

هل: هلکردن. هلگرتن. هلکورمان. هلکيشان.

دا: داپړان. داخستن. دارپمان. داکردن.

پا: پاگرتن. پاکيشان. پاپه پين.

وهر: وهرگرتن، وهرسووپان.

دهر: دهرکردن. دهرهينان.

* فرمان:

هل: هلگره. هللمه خه. هلکشي.

دا: دانی. دامه بړه

پا: پاکيشه. پامه په پيښه.

وهر: وهرگره. وهرسووپيښه.

دهر: دهرپيښه. دهرخه.

- حاله تي تر، وهك: هلکشاو. هلته کشا. دانراو. پاپه پيو. پانه په پيو. وهرگرتو،
وهرگرته. دهرخراو. دهرکراو.

۲- نه گهر جيناوی لکاو که وته نيوان پيشگر و فرمانه که ی دواي خوی نهوا به جيا دهنووسرين و
جيناو ده که به پيشگړه وه ده لکينري.

هل: هللم گرن. هلتيان کهن. هلتمان کيش. هلتمان مهواسن.

دا: دامان نه نايه. دايان خه. دای بړه.

پا: پايان ده گرین. پام کيشه. پام په پيښه. راشيان په پيښن.

وهر: وهرمان گرتايه. وهری نه گری. وهریان سووپيښه وه.

دهر: دهریان په پاندين. دهری خه.

پازده یه م: گبروگرفتی وشه ی لیکدراو.

نه گبر وشه ی دووهم له دۆخی فرماندا بوو، به جیا دنووسرین:

پێك ده كه وین. پێکیان هیناینه وه. پێك نه هاتین. یه کیان نه گرتوو. ده ستمان نه كه وت.

به لام نه گبر وشه ی دووهم له دۆخی چاوگ یان حاله تی تردا بوو نه وا هه ردوو وشه كه به یه كه وه ده لكینرین.

وهك: پێكه وتن. پێكهاتن. یه كگرتن. ده سفستن. یه كگرتوو. ده سكه وتوو. پێكهاته.

شازده یه م: ئامرازی (ش) ی ته نکید كه وته هه ر شوینیکی وشه وه ده بی به به شیک له

وشه كه و نابێ به هوی له تبوونی وشه كه، وهك: بشته وی ناتده می. نه شخوی. گوتی دیم..

نه شهات. نه شمانگرتن. بشمانبه ن.

ملخص البحث

الإملاء الكردي الموحد

بدران أحمد حبيب

يعاني استخدام الألفباء العربي في الكتابة الكردية مشاكل عدة بعضها ناجم عن عدم ملائمة هذه الألفباء للتعبير عن الصوات الكردية، والبعض الآخر عن عدم اتفاق ذوي الاختصاص على حل المشاكل الأخرى، ولحد الآن كانت هناك محاولات فردية من المختصين أو الكتاب بصورة عامة، أو مؤسسات من قبيل المجمع العلمي الكردي في بغداد واتحاد الأدباء الكرد أو المؤسسات التعليمية. وإننا في المجمع العلمي الكردستاني حاولنا تحديد تلك المشاكل وإيجاد حلول لها ضمن تقرير شامل، وبصورة عامة معتقد أن الاتفاق على صيغة موحدة للإملاء الكردي هو أهم عامل في حل هدي المسألة.

هناك مشاكل متعلقة بالألفباء العربي فمثلاً للتعبير عن صوت (Y) ، (آ) في الألفباء اللاتيني ليس لدينا سوى حرف (الياء) العربي كما في (يار: Yar) و (وازي: Wazi)، وفي حالة حرف العلة القصير (أ) كما في (ذن: Jin) و (من: Min) ليس هناك حرف يقابله في الألفباء العربي، وفي مقابل (ئا - u - w) ليس لدينا سوى حرف (الواو).

لقد ناقش مجلس المجمع العديد من الاقتراحات والطول حول مشاكل الإملاء الكردي وبعد محاولات ومناقشات مطولة ومستفيضة اقترح المجلس أن يكون الإملاء الذي اقترحت اللجنة المكلفة بأعداد تقرير عن الإملاء الكردي معروضاً للمناقشة من قبل الكتاب والمؤسسات.

Abstract

Kurdish United Dictation

Radwan A. Huhib

Clearly, writing Kurdish language in Arabic letters (alphabet) faces many problems due to the deficiency of Arabic in expressing Kurdish sounds in addition to lack of concurrence among linguists and experts in solving those problems. Despite this fact, many attempts were made separately by writers, experts, specialized establishments such as "Kurdish Academy in Baghdad", "Kurdistan Authors Union" And other educational institutions. In this context, we in the "Kurdistan Academy" also had our attempt to deal with the problems mentioned above and issued a comprehensive report.

Generally, we indicated in the report to the solution lying in united dictation in Kurdish language. The Council of the Academy, after detailed debates, has recommended the conclusions of the committee assigned to prepare a paper about the subject. The Academy of Kurdistan looks forward seeing authors, writers and cultural establishments enriching the subject with their remarkings and perceptions.

پیداچوونک ل سەر زارافه سازین د زمانی کوردیدا

په شید هندی

زاراف د زمانیدا په یفه که، یان ژ په یفه کی پتره، دیارکړنا پامانه کا قایبه تی و خومالی دده ت، وئارمانجه کا دیارکړی دکه هینیت، له ورا (زاراف) پامانه کا دوورترو کورترو پامانا په یفا ناسایی خویا دکه ت، و مه و دوايه کی به رفره هتر وهر دگریت و جوانیه کا باشتر دده تی^(۱).

هه بوونا زارافا دناف هر زمانه کیدا، نیشان و سیفه نا هیز و شیان و پتفه هاتنا وی زمانیه، و که فتاتی و په سه ناتی و وهرار و که شیبونا به رده واما وی زمانی دیار دکه ت، له ورا (زاراف) یان زانستی زارافا تایه کی زمانیه و په نگه کی دیاری په هوانییزیا ویه.. کوردی ژي مینا هه می زمانیت په سه ن و خودان وهرار و که شیبون، یی ده وله مهنده به می په نگیت زارافا و هه ژي شه کولینیه، د ده رفته تی زارافا دا.

بابه تی ده ست نیشانکرن و داتراشین و چیکرنا زارافیت هر زمانه کی، کاره کی گرنک و هر و هه زنه، ژ به ر پۆلی وان یی سه ره کی د هر زمانه کیدا، و نه ف کاری گرنک و مه زن هه می ل بن سته را زانسته کی چی دییت، کو دبیزنی (زارافه زانی) یان ب عه ره بی دبیزنی (علم المصطلح) یان ب شنگلیزی دبیزنی (Terminology).

و نه ف زانسته دهنده ژیده رادا تیته ناسین (نه و زانسته بی خواندنا په یوه ندیبیان دکه ت د نا ئیه را تیگه هیت زانستی و زارافیت زمانیدا نه ویت ده ربیزنی ژي دکه ن..)^(۲).

تانه کول په ی فی بۆچوونی، دقبت نه و زارافیت بینه دانان، ژ کا کلا زمانی ده رکه هتجن یان هاتنه داتراشین و چیکرن و ژنگرن، و چو چه وتیی د ده رچه تی زمانیدا نه که ن، و ل هه مان ده می ژي ده ربیزنا تیگه هه کی زانستی بکه ن، کو خه لکی مه ب باشی تی بکه هیت..

زمانی، و نه و که سنی دهنی ده لیتیدا کار بکوت، دشتیت شاره زایی د زمانیدا هه بیت..
 ده رباره ی زمانی هه بین کوردی زی، فوره نه و که سنی کار بکوت^۱ شاره زایییه کا باش د
 زمانی کوردیدا هه بیت، نه مازه د هه می زاریت کوردیدا، یان زی جو نه بیت، شاره زایی د
 هه روه زاریت سه ره کیدا هه بیت، دا بشیت زارافه سازین بکوت، و مفای ژفی راری یان
 بین هه وه رگرت، بو دیتن و چیکرنا زارافی پیندفی، مه گوټ دیتن و چیکرنا، بو چس؟
 دیتن نانه کو شاره زایی یا وی که سی د نفیسینیت کوردی بیت که فندا، دا بشیت زارافینیت
 کوردی بیت جوان و په سه ن ژ نه ده بین کوردی که فی هه لبرترین، و بزایت، کا بو چ
 مه به ست ب کار هاتینه، کو دگل نه فرۆیا زمانی کوردی بگونجیت، بی گومانه نه ف
 کاره ب ساناهی نینه و پیندقییه که سنی (زارافه سان)، نه ده بین کوردی که فی باش
 خواند بیت و لی شاره زایی بیت، دا بشیت جوانترین و ل بارتترین زاراف دگل نه فرۆیا
 کوردی بگونجینیت.. نه شاره زایی د نه ده بین که فنی کوردیدا، نانه کو داپرین د نافیه را
 دوهی و نه فرۆیا کوردیدا و قوتکرنا میترویا مه یا نه ده بین.. بو وی مه به ستی دی بیژین
 هنده (زارافه سان) هه نه، ب تسی ل زارافینیت نه فرۆ دیتن، و هنده کیت که شه فریت د
 هه لبرترین کو دگل موسیقا زمانی کوردی ناگونج و مه شاره کی د موسیقا زمانی
 کوردی شریندا پهیدا دکن.. یان زی دهنی زارافی دیتن و د هه لبرترین، هه ر ب تسی
 نیک زاراف ل بیرا وانه، و ل بهر پوناها وی شه مالکا ب تسی، وی کاری مه زن شه نجام
 ددهن..

چیکرنا زارافا، کاره که دیتنه ته ماکه ری کاری دی، کاری دیتن، چونکی زیانا
 شارسنانی د نه فرۆدا و هیرشا پوزانه یا شوپه شا ته کنولوژی ل فی سه رده می، چه ندین
 زارافا دهافیت به راهیا مه، کو فوره شه بزاین، دی چه و سه رده بین دگل که بین و
 دی چه و شین، فان زارافا بن ده ست که بین و نه رم که بین، دا ب ساناهی بیتنه ناف
 باخچن زمانی مه بین کوردی، ملهٔ بخو، باشترین دادفانه بو وه رگرتنا زارافینیت
 سه رکه فتی و پتوکرنا وان د ناف پتوت زمانییدا، و نه وه رگرتن و هافیتنا زارافینیت نه ل
 بار و ده ست نه خوش، و داپشتنا جو یاسا و قانونا، فی چه ندی ل سه ر ملهٔ تی مه

ناسەپىنىت، ئانەكو ياسا نەشىت چو زارافىت لاواز و سەقەت بچەسپىنىت، و نەشىت چووت ساش دروست بکەت، و باشترین پى بۇ فى چەندى دىش و چىكرنا زارافىت جوانە، دا مللەت وەرگىت.. و ب سەدان نمورنە ل سەر فى چەندى هەنە.. /

پىندىيە نەم کارەكى مەن نەجام بەدەين، و گەلەك ب هشیاری و زیرەكى، کەلەپورنى خۇ بىن کەش فەكۆلین و بەرەمى نفیسىن مللەتى خۇ ل بەر چاف دانىن، ئەوئە بەرى چەند چەرەخەکا هاتىنە نفیسىن و هەتا نوکە، دا جوانترین زاراف و پەيقان ژى دەربىخىن، و ژ لایەکیفە نەو دوپ و مراری بەرزە نەبن و ژلایەكى دېفە، مفاى ژ هەبوونا وان وەرگىن.. و دىت ئەف کارە ژى د ناف هەمى زارنىت کوردیدا بىتەکرىن، و هەمى پىنکفە کۆم بىن، هەر وەسا فەرە بۇ بەرەلسىن و بەرەرهکانیا شوپەشا تەکنولۇژى یا ئەفرو، ئەم ب زیرەكى کارەكى وەسا نەجام بەدەين، دا زمانى مە بىن کوردى بىن بار نەبىت، ژ فى لىفانا زارافىت هەمە حۆر د غاردانا شارستانیا ئەفرودا، دا زمانى مە پىنىنەکا سەرکەفتى دگەل زارافىت ئەفرو بکەت و بشىت زارافىت ل بار و گونجای بۇ زانستى پەلق و چقى ئەفرو بىپىنىت..

دەنى وى پاستىن ژى ژىپەر نەکەين، کو شوپەشا تەکنولۇژیا ئەفرو، پستىن هۆمار ژ زارافىت بىانى دىنخە د ناف فەرەنگا زمانى مەدا.. زاراف هەنە، دىنى ئەم زارافەكى کوردى بىن جوان ل جەن وى بىپىن، و ب چو پەنگا نەشىن وەسا بەيلىن، زاراف ژى هەنە، بىت بووینە زارافىت جىهانى و باشترە گەر وەکە خۇ بىمىن، و دا ئەم ژ پەنجەرەکا کوردى جىهانان ئەفرو بىپىن.

نەرى هەندە زارافىت وەكى (سىنەما، تەلەفزیون، رادیو، کۆمپيوتەر، سەنەلايت، دیجىتال) وەکە خۇ بەيلىن، يان ژى وەكى هەندە زمانزائىت عەرەب بۇ نمونە هەول بەدەين پەيغىت خومالى بۇ بىپىن، هەر وەكى وان ژنپە دىتىن و داتراشىن، و پاشى کەسى گوە نەداین و نەو پەيەف ب بەر ناقتیدا جوون. بۇ نمونە وان پەيقا: (المشواف) بۇ تەلەفزیون دانا، يان (المذاياع) بۇ رادیو، و (الحاسوب) بۇ کۆمپيوتەر، و (اللفوم) بۇ هەمرگر.. ل دويف هۆرا مە، ئەم ژى دى تووشى خەلەتەکا بەرچاف بىن، گەر وەکە وان

بکەين، و بلا ئەر زاراڤىت جىھانى، وەكە خۇ بىمىن، چونكى مللەتى مە ب باشتەر و
ساناھى تر وەر دگرىت.

ھندە پەيڤىت دى ژى ھەنە، ھەر دېنە پەتدا (بىياسى) مە، لى گوردان، ژ بۇ سانا
ھىكرنى لىيەك (ھركە) دايى، دا بۇ وان نەرم بىيىت و قالىن مەزىكا كوردى وەر دگرىت ،
مىنا پەيڤا (ترومبىل) بو (نوتومبىل) .. و .. ھتد ..

بى گومان ھندە نڧىسەر ئىت كورد ھە بوون، بەرى بىيىت سالەكا ھەول دابوو ، مىنا
عەرەبان ، ل سەر نەزمىن (سىيارە) نافي ترومبىلنى بکەنە (گەيىن) لى سەر نەگرت و زوى
ھندا بوو .. لى بى گومانە، كوردان زىرەكانە ھندە پەيڤ بۇ چىكرىيىت نوى دىتىنە مىنا
(بالەس) و (شەمەندەس) بۇ (طيارە) و (قطار) ..

ھەر وەسان خالەكا دى ژى ھەيە، دەمى ئەم ل زاراڤىت خۇ نىت كەڤن دگەرىن،
دڤى ئەم ژىر نەكەين، شاعر و نڧىسەر و زانايت مەيىت بەرى، ھەنا پلەيەكا پىشكەفتى
شارەزايى د نەزمانىت پۇڤەلاتىدا ھە بوو، لەوما ئەم شە زاراڤىت فارسى و عەرەبى و
تركى دڤىسىنا واندا دىيىن. ھەر ئىك ژ ئان زمانا ژى ئەگەرا خۇ ھە بوو، فارسى ل
سەردە مەكى دىژ زمانى پەوشەنېرى و شەرى و نەدەبى بوو، نەمازە ڤى زمانى گەلەك
كار ل سەر شاعرىت مەيىت كەڤن كرىيە، ھەر وەسا (عەرەبى) ژى زمانى دىيى و
پەرستىن بوو (العبادة)، لەوما ھىمارا زاراڤىت عەرەبى ژى د كەلتورى مە يى كەڤندا
زۆرە، و چونكى تركىت عوسمانى، بىل پىتر ژ چار چەرخا دەسەلاتدار بوويىنە ل
كوردستانى، لەوپا ھندە پەيڤ و زاراڤىت تركى ژى د كەلتورى مەدا ھەنە، لى پۇژا تركى
كىمترە ژ فارسى و عەرەبى ..

دى بلا بۇ خۇشى وەر دگرىتى، ئافويەكى ل كەلتورى خۇيى كەڤن بدەيس، و
بەرپەيىت ھندە نڧىسىيىت كەڤن تىكە دەين، دا بزانىن كا زانايت كورد، چ زاراڤ ب
كار ئانىنە بۇ دەرېيا ھىز و بىرىت خۇ ل وان پۇژان ..

بۇ نموو چەند زاراڤەكان ل جەم جىزىرى (۱۵۶۷ز - ۱۶۴۰ز) بىيىن كود ھۇزاناويدا
ھاتىنە^(۷)

- ۱- سازەند: زارافەكە، بۆۋى كەسى ب كار ئىنايە، مېن سازى ل ددەت، ھەروەسا ل ئاف كوردان، سازەند، شارەند، شار بىژ ئى ل كارە.
- ۲- ئايىنە: زارافەكە بۆ (خۆدىك) يان (قودىك) ب كارنىت، ھەروەسا عەيتەك، نەيتەك، ئاوينە ئى ل كارن..
- ۳- شەپال: زارافەكە، ب پامانا جوان، خشكوك، شەنگ و شۆخ، ل كارە..
- ۴- چىچەك: گولەكا بچووكە، زىرە دىبىژن، گول چىچەك، نھا ئى ھەيە و ل كارە..
- ۵- بىريان: بىريانى، خوارنەكە، نوکە ئى ھەيە، كو گوشتى ئى تىتە براشتن و سورد كرن.
- ۶- دۆزە: دۆزەخ، جەھنەم..
- ۷- گەگە: جار جار، دەم دەم، كاف كاف، ھەروەسا پەيڭا (گەگە) بۆ (مەصل) ئى ل كارە.
- ۸- خويلا: ديار، ئاشكەرا، ئەشكەرا، ئاشكار..
- ۹- غوبارى: جورەكن خەتتە، ھەردىسان پەيلىت پەيلىت، دىوانى، (ئولت)، موسەلسەل ئى وەكى جورىت خەتنى عەرەبى ل جەم جزىرى ھاتىنە و ھندەك ژ وار ل جەم (خانى) ئى ھەنە..
- ۱۰- ئافراندا: چىكرا، خولقاندن، ژندەرى ئى ئى دىينە (ئافراندىن)، كو نھا ژ بۆ(ئىبداد) د ئاف نقىسەراندا ل كارە..
- ۱۱- گلەگە: گلى، گل و گازندە، گلەيى، ل كارن..
- ۱۲- بىيھودە: بىن مفا، بىن فەيدە، پوچ، بەلاش، ژ خوە.
- ۱۳- بت پەرسىتى: سەنەم پەرسىتى..
- ۱۴- بىندار: ھىيار، نەنقىستى..
- ۱۵- رۇخ: كىم و عەداف، ئافا پىس ژ بىرنا تىت.
- ۱۶- كەرخىن: گەلەك وەستىان، پەقبوون، زور ماندووبوون.
- ۱۷- شال: شویتكا ھرىن، ھەتا بەرى چەند سالەكا ئى ل ئاف كوردان يا بەلاڧ بوو..

۱۸. گفتوگو: دان و ستاندن، گهنگه شه.
۱۹. جان و ده: خودان بوج، جاندار، بۇ حەيوانان پتر ل کاره.
۲۰. گرامی: فارسییه، و د کرمانجیا ژووریدا (گرافی) ل کاره، ئانه کو ب بها و قه در گران.. عه شیره تهك ل کوردستانا باکوور مهیه، ژنیه دبیتژ، گرافی.
۲۱. زه غه ل: ب ته شقه له، ب حيله.
۲۲. په پکهنده: ب فارسی ژنیه دبیتژ، (پراکنده)، ئانه کو په رت و به لاف..
۲۳. خهسته: نه ساخ، نه خوش، خهسته خانه ئانه کو نه خوش خانه.
۲۴. طازی: پووس، پووت.
۲۵. تیریزه تیریزه: تیشک..
۲۶. فه پهنک: الأفرنج..
۲۷. سورمه دار: چاف کلداي، چاف ب کل..
۲۸. زه ریاف: باف زهر..
- ههروهسا شاعری ناقدار (خانی) د نیکه مین فرههنگا عه ره بی / کوردیدا ب نالی (نوبهار) کو ل سالا (۱۶۸۳ن) دانایه، هنده زرافیت جوان ب کار دبیت. نه م هنده نموونا ژوئی فرههنگی ژی ببیمن کاره کی باشه^(۱):
۱. فیک نیکستن: ب پامانا ته رتیب کرن، یان کومکرن ل کاره. کارئی وی (فعل) دبیته (فیک بیخه) ..
۲. چاقناس: ب پامانا عارف، مدرك تیت.. زاراله کی جوانه بۇ وی مهیه سستی..
۳. گه ره: ب پامانا (الرهن، الرهین) ل کاره.. د کوردی یا نه فرودا ب زاری کرمانجیا ژووری دبیتژ: نه ز که تمه (گه ره وا) وی.. ههروهسا ل کرمانجیا خواری ژی دبیتژ: وه ره (گه ره) ده که یین..
۴. مفره ق: ب پامانا (سفر) ئانه کو (مس) ب کار ئینایه، ب کرمانجیا ژووری دبیتژ: فلانه تشت په قه تو دبیتژی (پولا و مفره قه).. ئانه کو (فولاد و نحاس).
۵. قه لا: ب پامانا (الرهصاص) ب کار ئینایه. کو ب کرمانجیا خواری ژنیه دبیتژ

(فورقوشم) ..

٦- گاف: ب پامانا (الخطوة) بکار ئینایه، یا دیاره ههتا نهو ئی ل کرمانجیا ژووری، (گاف) بۆ هه مان مه به ستن ل کاره، و ل کرمانجیا خوارى (ههنگاو) ه، ل کرمانجیا ژووری (پینگاف) ژى ههیه، لى دیاره هه رىو کورت بووینه و بووینه (گاف) .. بى گومانه له کرمانجیا ژووری (گاف) بۆ ده مى ژى ل کاره، دبیتژن: گافه کا دى دى هیم، ئانه کو دهه کى دى، دیاره نهفه ژى، هه ر ئیک پامانه دگهل (گاه) افارسى، و د کرمانجیا ژووریدا بوویه ((گهه)) ژى ئانه کو (نۆز) یان (سره) ..

٧- جهرگ: ب پامانا (الكبد) ب کار هاتییه و نوکه ژى هه ر وه سایه و ل ئاخافتنا هه ولیرى هه ر (جهرگ) مایه، لى ل ئاخافتنا سلیمانین بوویه (جگه) ..

٨- گورچک یان گورچیک: ب پامانا (الکلیه) ب کار هاتییه و نها ژى هه ر وه سایه، لى ل دهه را (به مدینان) ژیره دبیتژن [گولچیسک] و ل کرمانجیا خوارى (گورچیکه) ..

٩- میهدەر: ب پامانا (الشفاعة) ب کار ئینایه، و په یفه کا گه له ك جوانه، کو نها ل جه م مه نه مایه، و ژ بهر کارتیكرما ئیسلامی، هه ر (شه فاعهت) ل کاره، باشتره گه ر (میهدەر) ب کار بینین ..

١٠- گه نم رهنگ: ب پامانا (هه سمه) بکار هاتییه ..

١١- په وال: ب پامانا (هه مرهه) یان (جه حیل) یان (سنیله) ب کار هاتییه. و نوکه ژى د کرمانجیا ژووریدا مایه ..

١٢- ماک: بۆ (دایک) ب کار ئینایه، و هه تا نوکه ژى د کرمانجیا ژووریدا ههیه، دبیتژن (یراماک)، واته نهو برائى ژ دایکیفه دگه هتی، ئانه کو کورنت دایکه کینه، لى نه نیت بابه کبه، هه ر وه سا دبیتژن: به رخی بده بهر ساکی، واته بهر گومانى دایکی، دا شیرى بخوت، هه ر دیسان د کرمانجیا ژووری و خواریدا، په یقا (ماکەر) ل کاره، ئانه کو (ماک کەر)، واته ماکا کهرى، یان دایکا کهرى ..

١٣- بى گاف: ب پامانا (مه جبوور) ب کار ئینایه، و ژارانه کى گه له ك جوانه، و ل جه م مه نه مایه، وه سا باشه سه ر ژ نو ی بکه فیته د ئاف ئاخافتنا مه دا، نه ز (بى گالم) واته،

[ئەز مەجبۇرەم].

۱۴. قالا: بۇ (الخالي) يان (الحاري) ب كار هاتپە و ل كرمانجيا خوارى (والا) دىيىرنى..

ل ب پامانا قەكرى (المفتوح) تىت، ل كرمانجيا ژورى ھەرب پامانا بەرى مایە، ئامان د
ئالانە ئانەكو (قاپەكان بەتالى)..

۱۵. ئىئورگەھ: ب پامانا (الريم) يان (المكان) ب كار هاتپە، نوگە ژى ل كرمانجيا
ژورى مایە، و گەكەك ئىفيسىنىت مەلامەحمودى بايەزىدىدا ب كار هاتپە..

۱۶. ھژاندىن: بۇ (رج) ب كار هاتپە، زاراقەكى جوانە و نھا ژى ل كارە، و بۇ كارى
(فعل)، دىيىرن: ھژيا، ھژىت، ھژىنە، ھاتە ھژاندىن، ھژاندىن (ژىدەرە)، د ھەدە
زاراقۇكىت كرمانجيدا دىيىرن [ھەژيا، ھەژاندىن.. ھند]،

۱۷. كەلاشتىن: زاراقەكى جوانە ب پامانا (شەق كىرن) ل كارە، و نوگەژى ھەپە، و
دەمىت كارى (فعل) دىنە:

كەلاشتىبوو، كەلاشت، بگەلىشە، دكەلىشىت، (كەلاشتىن) ژىدەرە..

۱۸. باردار: بۇ ژنا (حامل) ب كار ئىنايە.

۱۹. ئاقس: بۇ ژنا (حبلى) ب كار ئىنايە.

۲۰. بھاتىن، پھاتىن: زاراقەكە ب پامانا (نويان) بكار ئىنايە، و د كرمانجيا ژورىدا
(بھوژىن) ژى ھەپە، ل ب پامانا (انصهار) تىت..

۲۱. براژىن، براژىن: بۇ (شواء) بكار ئىنايە، نوگەژى ل كرمانجيا ژورى ل كارە، و
ل كرمانجيا خوارى (بىزاندىن) ل كارە.

۲۲. زوها: زاراقەكى جوانە، و ھەرمىنا نوگە ب پامانا (نېف ھىك) ب كار هاتپە،
ھەژى گوتىنىيەكو ھەردىو پەيىت (زوها) و (كزى) سھا ژى ل كرمانجيا ژورى ل كارىن و
پامانا ھندى ددەن، كو ئەرد يان جلك يان ھەرتىتەكى دى، (فوناعا) (تەپى) بىن دەرباز
بىيت، و ھىژ بىباشى ھىك نەبىيت، ژىرە دىيىن (زوها) يان (كزى)، ((زوها)) پتر بۇ جلكا
بكار تىت، و ((كزى)) بۇ ئەردى..

۲۳. ھونژىن، پونژىن: ب پامانا (النحاس) يان (سنه) يان خەوھكا سىفك بكار ئىنايە.

۲۱- هروونی یان هروینی: زارافه‌کنی جوانه و نه‌ای ل کاره، لی کیم بوویه و پامانا (هینتی) یان (هیکه) ددهت..

۲۵- گلی: ب پامانا (الشکایه) یان (الشکوی) ب کار نیایه و نه‌ای هه‌یه، و د کرمانجیا (دوریده) بیزن: فلانه که‌س گلی و گازندا دکه‌ت.. نه‌م بوجی فی زارافی بول (الشکوی) یا دادگه‌هی بکار نائینین؟

هه‌روه‌سا گه‌ر ل نفیسینه‌کا دن یا کرمانجی بنیزین، چه‌ندین زارافیت جوان جوان ژ مه‌ره دیار دین، نه‌وی بۆ نمویه نفیسینه‌کا مه‌لا مه‌حمودی بابه‌زیدییه، کول نیفا ئینکی ژ چه‌رخنی نۆزده‌ی ژیايه، نه‌و نفیسین ئی ب په‌نگی هه‌ره‌نگه‌کن نفیسیه و هه‌ردو شینویت (هه‌کاری) و (بابه‌زیدی) ژ خوه‌په کرینه نمونه، و نه‌ف بابه‌ته، هه‌تر پروفیسور مارف خه‌زنه‌دار د په‌رنوکه‌کنده به‌لاف کریه، بنه‌انی [له بابته‌ی میژوی نه‌ده‌بی کوردیه‌وه]..^(۵) هه‌ژی گوتنیه‌کو (بابه‌زیدی) زمانزان بوویه ژیلی هندی‌کو میژوونقیس و نفیسه‌زی بوویه، دی‌بلا چه‌ند نمونه‌به‌کا ژ زارافیت وی ئی وه‌رگرین:

۱- ئاخفت: مرۆفەك ئاخفت، (تحدث)..

۲- ئاخافت: مرۆفەك دگەل مرۆفەكێ دی ئاخفت [تحدث اليه].

۳- فاری: ده‌ری پێ، ب پامانا ده‌رکه‌فتن ژ پێ تیت، هه‌روه‌سا ب پامانا (الإنصراف) یان دوورکه‌فتن ئی تیت..

۴- تاشیفکرین: ب پامانا (خه‌پاره‌ کرن) تیت.. ئانه‌کو (العرق) ب هه‌ره‌بی.

۵- ئینورین: ب پامانا ساکن بوون یان نیشته‌جێ بوون ل کاره، و به‌ری چه‌ند پهنه‌کا په‌یفا (ئینورگه‌ه) یا بۆدی..

۶- که‌فر: به‌ری مه‌زد..

۷- په‌ه: ب پامانا (مشا) یان (المنشا) تیت و زارافه‌کنی جوانه بۆ وی ئامیری..

۸- به‌ره‌فازی یان به‌روفازی: ب پامانا (المعکوس) یان (المقلوب) تیت، ب کرمانجیا ئوودی دینن: په‌نیا من به‌روفازی یا ته‌یه ئانه‌کو (مه‌عکوس) و نیه.

۹- بۆی: ب پامانا (زلوف) تیت.

۱۰. پور: ب پامانا (پرج) تیت. (پور) سوور، ئانه کو پرج سوور..
۱۱. پزدان یان پستان: ئانه کو (مه مک) یان (چچک) پتر بؤ موشان ل کاره..
۱۲. گومان: بؤ گیانه وهران ل کاره، و د کرمانجیا خوارینده، (گوان) ژیره دینژن، ئانه کو (الضرع) ب عه ره بی.
۱۳. ب کوته کی: ب تقی، (ب کوته ک) ئانه کو (ب زؤر)..
۱۴. به لاش: (هروه) یان (زخوه) یان (بادی ههوا) یان بی به رامبه ر..
۱۵. بژوین: پاکژ، پاکژ، (بژوین کرن) ئانه کو پاکژ کرن، پاکژ کرن..
۱۶. بیدادی: زولم، جه بر، نه ز بیدادیسی قه ببول ناگه م، ئانه کو نه ز زولمی قه ببول ناگه م.
۱۷. بیتوازی: لاز یان زه عیف..
۱۸. بین و مجی: بین خیری، بین مفا، بین فایده..
۱۹. بشافتن: ب پامانا (الترشیح) بؤ مادنیت کیمیایی ل کاره.. نها ژی هه ر د کرمانجیا سه ریدا مه یه..
۲۰. بهرتال: تشت، مه قاع..
۲۱. به سی: ب پامانا (مه دج) تیت..
۲۲. بشک: (به شر) د کرمانجیا خوارینده، هه ر وه سا ل دهمی لیکه کونا تشت کی، لیمژا دی یشتک که بن، یان دی پشکی هافین، ئانه کو (قرعه)..
۲۳. نه عهری: کاحول، گو یفک.. هه ر وه سا نه و گو یفکیت ب ستوین هه سپی ناتین یان ب زینیدا شوپ دین. من باوه ری مه یه ناقر "ته مهر" ژی هه ر ژ هندی هان بیت
۲۴. جیره نیخ: مجادله، گتیه شتوین ل کرمانجیا خوار..
۲۵. چه کمه: ئانه کو (جزمه). چه کمه سوور، واته (جزمه سوور)
۲۶. چه نه ک، یاری، لاقردی: ئانه کو گه مه، گالنه، وازی..
۲۷. خانی مال: مه لا مه حموودی بایه زیدی، بؤ (المطبخ) ب کار نیمایه، و ب هزارا من رافه کی جوانه، و هه تا نوکه ژی مه گرفتاری مه یه بؤ نا کونا (المطبخ) ی، هنده ک

- مییژنی: (لینانگه ه) یان (لینینگه ه)، لی جهن خو ب دروستی نه گرتییه، و (خانی مال) یان (خانیمال) باشته...
۲۸. دابه پرستن: ب پامانا (جفین دان) یان (جوین دان) یان (خه به ر گوتن) ب کار ئینایه، و (دابه پرستن) هه نا نووکه ژی ل کاره، (دابه پرست) ئانه کو خه به ر گوتن...
۲۹. دامایی: ب پامانا (خه م گرتی) یان (خه زین) ب کار ئینایه و ئه ف زارافه نووکه ژی ل کرمانجییا ژووری گه له ک یی به لافه... مرزفه کتی دامایه، ئانه کو خه مۆکه.
۳۰. دراف: بۆ (پاره) ب کار ئینایه، یان بۆ (النقد، النقود) و نووکه ژی ل کاره، د که فندا (پاره) بۆ جوړه کتی درافی ب کار هاتی، ب (فارسی) پاره، ئانه کو "پارچه"، هه ر چه نده د کوردیدا نووکه (پاره) جهگیر بوویه...
۳۱. فه زه لیان: درێژ بوون، که فتن، ل کاره...
۳۲. دژوین: زارافه که بو تشتن (فریزی) ب کار تیت و نووکه ژی ل کاره، هه ر چه نده زارافه کتی کیم به لافه...
۳۳. سویا: بتنی، نها ژی د کرمانجیدا هه به، دبیلن فلانه که س (سرت و سویا) به، ئانه کو بتنیه و بی گزیدار و کار و په یوه ندیه، دبیلن فلانه (ژ) یا سویایه، واته زاراوکتیت بچووک نه ماینه و بتنیه و کارئ وی کیم بوویه...
۳۴. شعک: سولیت ژنان، نه و پیلاییت دده نه سه ر پی خو... ب عه ره سی (هیندل) ژیره دبیلن...
۳۵. سۆلبه نند: ئانه کو نالبه نند، نالیت ده وارا چی دکهت...
۳۶. ته مراندن، طه مراندن: ئانه کو فه مراندن، یان کوژاندنه وه...
۳۷. فر: دره و، نهاژی ل کوردستانا پاکوور ل کاره...
۳۸. فره ک: ده روین، دروون، ل کوردستانا پاکوور ل کاره...
۳۹. فلوپانک: ته قله.
۴۰. قیقار: ستري، که ره شک، گیایه کتی ب ستريیه، ب دپکه...
۴۱. کوارا ئاری: نه ئبارا ئاری، مه خزەن، کۆگا...

۴۲- لیبانندن: خاپاندن، حیلہ لی کرن، د سہردا برن، فیل لی کرن.

۴۳- لیب: حیلہ، فرہو فیل..

۴۴- لیبوک: مقلد، ترانہ کہر..

۴۵- مہ زاختن: خہرج کرن..

۴۶- میرخاس: شہرہ نگیف، شہرہ نگتو، شہرہ نگیز..

۴۷- نختہ: پوژیت باران و عہور..

۴۸- ہلباسکین: پایوونہ بہر سنگی نیک، بۆ کاری شہری..

۴۹- ہہ میان: کہ مہ را زیپان..

ہر وہ سا بنیپرہ فان نمونان، ژدہ قہ کی (مہ می نالان) ی فولکلوری^(۸)..

۱- جفات: مجلس، نوکہ ژی ل کارہ..

۲- باچ: (ضریبہ)، نوکہ ژی ل کارہ..

۳- شیلان: مہ عزومات، خوارنا بہ لاش، دبیزن: شیلان ل تہ کیا شیخی ہہ یہ، نانہ کول

تہ کیا شیخی خوارنی ب بہ لاشی ددہن..

۴- تہ پس: سینیک، قاپ، نوکہ ژی ل کارہ، لی تہو خوارنا دوی نامانیدا تیقہ چیکرن،

نافی نامانی وەرگرییہ..

۵- کہ زی: زولف..

۶- کوم: کولاف..

ہر وہ سا چہ ند نمونہ بہ ک ژ قہرہ نگا [الہدیہ الحمیدیہ] وہ کی فانہ^(۹):

۱- نازا کرن: اعتاق، إعفاء، گہردہن نازا کرن..

۲- نافس: الحامل والحبلی من النساء خاصۃ..

۳- نافسبوون: الحبل..

۴- نالیستن: لہس، نامان نالیستن..

۵- ناوار: حلوی تعمل من الدبس والدقيق، ہر وہ سا ہہ تا نوکہ ژی، بۆ مرققہ کی

تیکفہ دانن دکہت و ناریشا ل نافہرا خہلکی چی دکہت، دبیزنی: (دارکی ناواری) وہ سا

دياره داركه هه بوو، ئاوار پى تىكفه ددا، له و ما نه و ناف وەرگرتییه ..

ل فیره ب زه لالی بۆ مه دیار دبیت، کو که لتووری مه یی که فن، بهری چەند سەد
ساله کا و مه تا نوکه، نه هاتیه خزمەت کرن، و دوو و مراری ژئی نه هاتییه وەرگرتن،
چونکی هژماره کا باش ژ زارافیت که فن بۆ نه فرقو ژى بکارتین و دگەل سەروبه ری
زانستی نه فرقو دگونجن، هنده ک ژ وان زارافا، بى گهوړین و داتراشین تینه ب کار نینان،
بۆ نمونه زارافی (نخه) چەند جوانه بۆ ب کار نینانا پۆژانه، نه گەر، ل TV بیژین،
که شناسی وەسا دیار دکەت، سوباهى و دۆسبه دى (نخه) بیت، ما خوشتر نینه ژ
هندى گەر بیژین: سوباهى و دۆسبه دى (عه ورو به فرو باران) بن..

یان په یفا (سه قا) بۆ (جو) نها ل (TV) ب کار تیت تشته کى جوانه و ریکوپیکه،

دبیژن: (سه قا) یی نه فرقو یی خوشه، (سه قا) دى سوباهى تیکچیت..

نەسەم

نەم گەشتینە وێ نەجامی، کو (زارافەزانی) ئەفرۆ زانستەکی هوبەرە، و دارشتنا رارقان کارەکی ب ساناھی تینە، ئەفرۆ بەری هەر پۆژەکا دی فەرە ژ مەپا نەم ل پێشین ل زارافیت کە فنییت کوردی بختیپین، ئەوینت مەتا نھا ماینە د نای بەرپەریت نەدەبێ مە مین کە فندا، نەم ب جوانی لی بگەپین و ساخ کە بنەقە، هەروەسا پشستی هنگی، نەم ب شێوەکی زانستی و دووریینی و شارەزایی کاری دگەل زارافیت ئەفرۆ بکەین، و ل دویف یاسا و دەستوریت زمانێ کوردی پەفتاری لێرە بکەین، و پەرتیت شارستانی ژێ ل نافەر خۆ و جیھانا ئەفرۆ بھێلین ژێو مفا وەرگرتنێ ژ وێ شارستانی، دا زمانێ مە مین کوردی ژ لایەکیفە مفاي ژ کەلتوری خۆ وەرگرت، و ژ لایەکی دیفە، مفاي ژ ئەفرۆ و سوبایا شارستانییا جیھانی وەرگرت.

ژەندەر و دەستە

- ١- پەشید لیدی، کۆفارا پۆشمیری نوی، ژمارە (١١١) بەغدا (١٩٨٦) گوتاری: زارافیت نەدەبی د مەم و زینا خانیدا بپ ٣-٣.
- ٢- علی القاسمی، مقدمه في علم المصطلح، الموسوعة الفخريه (١٦٦) بەغدا ١٩٨٥، بپ ١٧-١٨.
- ٣- دیوانا مەلایی جزیری، بەرھەفکرن و ئەژارتنا، تحسین ابراهيم موسکي، چاپخانه هاوار، دهوك سال ٢٠٠٠.
- ٤- موبھارا سەیدایی مەزین، ئەحمەدی خاسی، خەڵەکرن ول دویف چوون و نوێژاندنا (صادق بهاوالدین)، بەغدا ١٩٧٩.
- ٥- د. مارف خەزەندەدار، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردی بەو دەغدا، ١٩٨٤ بپ ٢٩٠-٤٠٦.
- ٦- ژێدەری بوری، بپ ٣٧٧.
- ٧- جیاوالدین پاشا الخالدي المقدمي، الهدية الحميدية في اللغة الكوردية، تحقيق: د. محمد موکری، لوبنان سال ١٩٨٧، چاپا بوری.

ملخص البحث

حول اشتقاق المصطلحات في اللغة الكردية

رشيد فندي

تبحث الدراسة في أهمية المصطلحات في مختلف اللغات ومنها اللغة الكردية، وطرق البحث في كيفية استخراج المصطلحات من المؤلفات الكردية القديمة، واشتقاق المصطلحات الخاصة بالعلوم الحديثة، وضرورة التعامل مع المصطلحات العالمية. كما تطرقت الدراسة الى بعض المصطلحات الكردية القديمة كنماذج للبحث، وضرورة الاستفادة منها في التعامل اليومي..

Abstract

Terminology in Kurdish Language

Rasheed Findi

The study shows the significance of terminology to varieties of languages and among them kurdish writing and how to derive scientific terminology learning from terminology valid throughout the world. The study also deals with some old kurdish terminology as samples for resaerch and their benefit in our daily life.

فوناغه‌کانی سه‌ره‌ل‌دان و گه‌شه‌کردنی میرنشینه کوردیه‌کان له سه‌رده‌می عه‌باسیدا

د. رزاق صدیق توفیق

کولێجی ئاداب / زانکۆی ده‌وک

مه‌به‌ست لهم بابه‌:

به درنژایی سه‌ده‌کانی سێهه‌م و چواره‌م و پێنجه‌می گۆچی / بویه‌م و ده‌یه‌م و یازده‌هه‌می زاییه‌ی، چه‌ندان میرنشینه‌ی گه‌وره‌ و بچووک له‌ لایه‌ن سه‌ردار و سه‌روك هه‌ژ و خێله‌کانی کورده‌وه‌ دامه‌زران و له‌ گه‌ل داننه‌ان به‌ ده‌سه‌لاتی خێلافه‌تی عه‌باسیدا سه‌ره‌مانه‌وه‌یایی زۆریه‌ی ناوچه‌کانی کوردستانیان ده‌کرد، به‌ك دوانێكشيان توانییان سه‌ره‌خوێبی سیاسی و ئابووری ته‌واوی خوێان به‌ده‌ست بێنن و هه‌نگاری گه‌وره‌یان بوو ئه‌م مه‌به‌سته‌ نا، وه‌ك لێدانی دراو (سك النقاد) ی تایبه‌ت به‌ خوێان و ناوه‌ینه‌انی میری کوردی سه‌ره‌مانه‌وه‌ له‌ خوته‌ (إلقاء الخطبة) ی پۆزانی هه‌یه‌یدا، بێ ئه‌وه‌ی خوێان به‌غه‌نه‌ پێزی مه‌یاران و به‌ره‌هه‌ستکارانی خێلافه‌ته‌وه‌ و بێرله‌ پچه‌راندنی په‌یوه‌ندیی دۆستانه‌ له‌ گه‌ل ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندییدا بکه‌نه‌وه‌.

بێ گومان ئه‌م میرنشینه‌ له‌ پێ و له‌ به‌ك كات و ساتدا ده‌رنه‌كه‌وتوون، به‌لكو به‌چه‌ند فوناغه‌یكی گه‌شه‌سهندن و پێشكه‌وتن و گه‌لاله‌بووندا ئێپه‌ریون و وه‌ك به‌ره‌هه‌م و ده‌رنه‌نجامێکی گۆڕانکارییه‌ ئابووری و كۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌ییه‌کانی جیهانی ئیسلامیی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ سه‌ریان هه‌لداوه‌، ئه‌م ده‌ركه‌وتن و گه‌شه‌سندن و كامل بوونه‌ ماوه‌ی (٢٢٠-٤٠٠) / ٨٢٥-١٠١٠ ز) ی خایاند.

له‌م بابه‌دا هه‌ول ده‌ده‌ین له‌ سه‌ره‌تایه‌کانی ده‌ركه‌وتنی میرنشینه‌ کوردیه‌کان بکولێنه‌وه‌ و شوێن پێی فوناغه‌کانی نه‌شونه‌ا کردیان بکه‌وین.

پێشه‌گی:

له سهرده‌می ده‌وله‌تی ساسانیدا (٢٢٦-٦٥١ز) به هه‌وی به‌ره‌راوانیی ده‌وله‌ت و سه‌ختی و نووشیی زۆریه‌ی ناوچه‌کانی کوردستان و به‌زه‌حمه‌ت به‌پێوه‌بردنی یاسه‌وخۆ (الاداره‌ المباشرة) ی له‌ لایه‌ن پاشایه‌کانی ساسانییه‌وه‌، چه‌ندین قه‌واره‌ی بچووک و که‌م ده‌سه‌لات هه‌بوون و هه‌ر له‌ کۆنه‌وه‌ ده‌سه‌لاتداریتیی قه‌لا و شاروچکه‌ شووه‌داره‌کانی ناوچه‌ شاخاوی و دووره‌ده‌سته‌کانی کوردستانیان ده‌کرد. له‌م باره‌یه‌وه‌ سه‌رچاره‌ نهرمه‌نی و که‌نه‌سییه‌کان (المصادر الکتابیه) که‌ له‌ لایه‌ن نهرمه‌ن و سریان و گه‌رمه‌سییه‌کانی تری کوردستانه‌وه‌ نووسراون، زانیاریی ده‌گه‌ن و بایابیانی تیندایه‌، نه‌م سه‌رچاوانه‌ - نه‌گه‌ر له‌ به‌رده‌ستدا یه‌ - میژوونووس و فه‌کۆله‌ران ده‌توانن زۆر زانیاری و هه‌وال و ده‌نگویاسی به‌که‌ک و گرتگ له‌ ناویاندا به‌ده‌ست بیه‌ن، هه‌ر یۆ نمونه‌: له‌ سه‌رچاره‌یه‌کی که‌نه‌سیدا هاتوه‌ که‌ نه‌وشیروان، هه‌رمانه‌وای شاره‌زور (پاریزگای سلیمانیه‌ نیستا) به‌ خۆی و چواره‌هزار که‌سه‌وه‌ بپوایان به‌ تایینی نه‌سرانی هه‌تفا^(١).

کاتێکیش تایینی نیسلام ده‌رکه‌وت و فاتیه‌ه‌ موسلمانه‌کان له‌ ساله‌کانی (١٦-٢٠ه‌ک/ ٦٢٧-٦٤١ز) دا که‌یه‌شته‌ کوردستان و هه‌ولیان دا ده‌ست به‌سه‌رشار و ناوچه‌ و قه‌لاکانیدا بگه‌ن، پڕوبه‌پووی به‌ره‌نگاری و به‌رگری له‌ خوکردنی هه‌ندێک ده‌سه‌لاتدار و خاوه‌ن قه‌لای کورد بوونه‌وه‌، میژوونووسی فتوحات به‌لازوری (البلاذری) (مر. ٢٧٩ه‌ک/ ٨٩٣ز) له‌ بایه‌ ده‌ست به‌ سه‌رداگرتنی مووسڵ و ده‌فهری بادینه‌ندا، ناوی نه‌و قه‌لا و پێگا و شاروچکه‌نه‌ی هه‌ناوه‌ که‌ به‌ری شالای فاتیه‌ه‌ موسلمانه‌کانیان گرتوه‌ و ده‌لیت قه‌لا و په‌ناگاکانی "المرج (شاکری)"^(٢)، باعه‌زرا، حه‌بتون، حه‌یانه‌ (٩)، المعله‌ "مالقا" (٩)، داسین (داسه‌ن) و هه‌موو قه‌لایه‌کانی کوردان فه‌تح کران^(٣).

(١) المجمع العلمي السیرانی، المجلد الثانی، بغداد ١٩٧٦، ص. ٣٢٤.

(٢) فتوح البلدان، بیروت ١٩٥٩، ص. ٢٢٧.

شاره‌کانه‌وه له‌لایهن خیلایه‌تی ئیسلامیه‌وه و له‌ پینگه‌ی والیه‌کان و سه‌روک هه‌زه
عه‌ره‌به‌کانه‌وه به‌رینه‌ ده‌بر^(٨) و به‌واری سه‌رپنجی و سه‌ره‌رزکردنه‌وه له‌ پێش میر و
سه‌رده‌ره‌ کورده‌کاندا نه‌ما بوو

خیلایه‌تی عه‌باسی پاش مردنی خلیفه‌ موعته‌سه‌م (المعتصم) له‌ سالی
(٢٢٧/ک/٨٤٢ز) هه‌نگاری به‌که‌می سه‌ره‌ و لاوازیوون نا و ده‌سه‌لاتی خلیفه‌ تا پاده‌یه‌کی
نۆرکز و لاواز بوو، نه‌وه‌ بوو له‌ ماوه‌ی (٢٣٢-٢٧٩ک./٨٤٧-٨٩٢ز) چه‌ند نه‌ندامه‌تی
که‌م ته‌زموون و بێده‌سه‌لاتی بنه‌مائه‌ی عه‌باسی (الموکل، المنتصر، المستعین، المعتز،
المهتدی، المعتد) یه‌ک له‌ بوای یه‌ک بوون به‌ خلیفه‌ی موصلمانان .

سه‌رکۆده‌ تورکه‌کان که‌ به‌ شه‌رانی و به‌ جه‌ربه‌زه‌یی ناسرا بوو، وه‌ک (ایتاخ، بفا،
وحیف)، نه‌م هه‌له‌یه‌یان قوسته‌وه‌ و کۆنترولی بارووخه‌که‌یان کرد و ده‌ستیان گرت به‌
سه‌ر نۆربه‌ی داموده‌زگاگانی خیلایه‌تدا و خلیفه‌ی عه‌باسییان به‌ته‌واوه‌نی
که‌نارگیرکرد و ده‌سه‌لاتی نه‌وتیان بۆ نه‌هێشته‌وه، نه‌مه‌ سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی خیلایه‌تی
عه‌باسی له‌ لایه‌که‌وه‌ گیرۆده‌ی چه‌ندین ته‌نگه‌ژه‌ و ئاریشه‌ هاتبوو، بزووتنه‌وه‌کانی
شوراته‌کان - خه‌وارج (الخراج) و شیعیه‌ له‌ که‌شه‌سه‌ندن و ته‌شه‌نه‌کردندا بوون و
شۆرش زنج (پیست په‌ش) هه‌کان له‌ سالی (٢٥٥ک./٨٦٩ز) له‌ خواووێ عێراق به‌ریا
بوو، لاوازی خیلایه‌ت هه‌لی له‌ باری بۆ نه‌م بژاڤانه‌ په‌حساندبوو^(٩).

له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌ دیارده‌ی جیا‌بوونه‌وه‌ی سیاسی له‌ جه‌سته‌ی خیلایه‌تی عه‌باسیدا
له‌ پۆژه‌هه‌لاتی ئیسلامیدا سه‌ری هه‌لدا، کاتی‌ک تاهیری کوپی حوسین له‌ سه‌ره‌تای
سه‌ده‌ی سێیه‌می کۆچی (سالی ٥-٢ک./٨٢٩ز) میرنشینی تاهیری له‌ هه‌ریمی خوراسان
دامه‌زراند، پاشان میرنشینی شیعیه‌ی زه‌یدی له‌ هه‌ریمی ته‌به‌رستان له‌ سالی (٢٥٠
ک./٨٦٤ز) و میرنشینی سه‌فاری (الصغاریه‌) له‌ هه‌ریمی فارس و کرمان له‌ سالی

(٨) فتوح البلدان، ص. ١٧٦ - ١٨٢، ٢٠٠ - ٢٠٨، ٢٢٧ - ٢٢٩.

(٩) له‌باره‌ی نه‌م بژاڤانه‌وه‌ یه‌وانه‌- عبد‌العزیز الدوری، دراستات لی العصور العباسیة‌ الفتاخرة، مطبعة
جامعة‌ البصرة، هاروق عمر، تاریخ العراق لی عصور الخلافة‌ العباسیة‌ الإسلامیة، بغداد ١٩٨٨

(٢٥٤ك/ ٨٦٨ز.) دا دامه‌ززان، دوانریش میرنشینی سامانی له هه‌رئمه‌گانی شه‌وبه‌ری
 بووبار (بلاد ما وراء النهر) له سالی (٢٨٩ك. - ٩٠٢ز.) دامه‌زرا^(١٠).

شتیکی ناسایی و به‌لگه‌ نه‌ویسته که نه‌م بارووخه ئالۆزه‌ی دووچاری خیلایه‌تی
 عه‌باسی هاتبوو کار بکاته سه‌ر ناوچه‌گانی کوردستان و دیارده‌ی جیساخواری و هه‌ولدان
 به‌وه سه‌ربه‌خوێیان تیدا په‌نگ بدانه‌وه، به‌هه‌مان شنبوه له کوردستانیش ده‌سه‌لاتی
 خه‌لبه‌ و ده‌وله‌تی ناوه‌ندی لاواز ببیت و رێخۆشکه‌ر بیت بو‌ چروکردن و نه‌شونماکردنی
 جوژه ده‌سه‌لاتینکی ناوخوێی له لایه‌ن خه‌لکی کورده‌وه، به‌تایبه‌ت نه‌گه‌ر ناگاداری شه‌وه
 بین که کوردستان په‌ره له قه‌لا و باره‌گا و په‌ناگا و شارۆچکه‌ی شوره‌دار که به‌چه‌ند
 زنجیره‌ چیا به‌کی سه‌خت و تروش ده‌وره‌ دراوێ، سه‌ره‌رای نه‌مه‌ پێویسته‌ ناماژه‌ بو‌
 شه‌وه بکریته که کوردستان هه‌موو مه‌رج و مقه‌ویمانی میرنشینی سه‌ربه‌خوێ تیدا هه‌یه‌.
 هه‌ر له قه‌لا و شوره‌وه وه‌ک باسکه‌را تا ناوچه‌ی شاخاوی لاچه‌پ و له‌ گه‌رن نه‌هاتوو و
 ده‌یان هوزی ئازا و شه‌رکه‌ر و خاوه‌ن ده‌سه‌لات^(١١).

کوردستان به‌ شنبوه‌یه‌کی گه‌شتی ناوچه‌یه‌کی شاخاویی سه‌خته، زنجیره‌ چیا به‌کان
 وه‌ک قه‌لغانینکی سروشتی، ناوچه‌گانی ناوه‌وه‌ی کوردستان ده‌پاریژن و هیلینکی دریزی
 به‌رگه‌ری پێک ده‌هێنن و به‌ری شالاری سوپای نیزامی ده‌وله‌تان تا راده‌یه‌کی باش
 ده‌گه‌رن، له‌سه‌ر لوتکه‌ و په‌ناگه‌ی نه‌م زنجیره‌ چیا یانه‌ ژماره‌یه‌کی زو‌ر قه‌لا و پایه‌گای
 جه‌نگی هه‌بوون که له‌ لایه‌ن هوزه‌گانی بوختی (بوختانی - بوختانی) و هه‌کاری و
 مه‌هرانی (میرانی) و داسه‌تی و به‌ژنه‌وی و هه‌زیانی و زه‌زازی و به‌ریکانی و گه‌وانی و
 لۆپی و شاه‌ه‌نگانی و گه‌لالی و گوزانی... هه‌ده‌وه به‌پێوه‌ده‌به‌ران، نه‌نانه‌ت میژوونووس و
 جوگرافیناس به‌عقووبی (پاش سالی ٢٩٢ک. / ٩٠٥ز. کوچی نوایی کردوه) هه‌رئمی چیا

(١٠) ده‌ریاره‌ی نه‌م میرنشینه‌ به‌دانه‌: خاتمه‌ المعاصیه‌ی و رشید عبدالله الجبلی، تاریخ الدوایلات

العربیة الإسلامیة فی العصر العباسی، بغداد ١٩٧٩

(١١) المصمودی، مروج الذهب، بیروت ١٩٨٦، ٢/ ١٣٥، التنبیه والإشراف، بیروت ١٩٨١، ص ٧٩.

(إقليم الجبال) به "ولایتی کوردە دێره قەکان-دار الاکراڤ غلیظی الکباد) ناو دەیات"^(١٢)، هەر لەم بارەیهوه گەڕۆکی تورک، ئەولیا چەلەبی (م.ر. ١٠٦٧.ک. / ١٦٥٦.ز.) دەلیت لە کوردستاندا خەوتسەت و خەفتا قەڵا هەیە"^(١٣) و (این شەداد) (م. ١٦٨٤.ک / ١٢٨٥.ز) ئەنھا لە دەقەری دیارە کردا نزیکەی پەنجای قەڵا و شۆرە و شاروچکەی زماربوو"^(١٤)

بۆیە هیچ سەیرییە لە گەل لاواز بوونی خێلافی عەباسیدا، بەرە بەرە میر و سەردارانێ کورد لێرە و لەوێ دەریکەون و ناوچەیەک یان قەڵایەک بۆ خۆیان دابڕین و فەرمانڕەوایی بکەن و جوێرێک لە دەستەلاتداریتی ناوخۆیی دەستەبەریکەن. بە پشتبەستن بە سەرچاوەکان، دەتوانین دەرکەوین و گەشەسەندنی میرنشینی کوردیەکان بکەین بە سێ قوتاغەوه:

قوتاغی یەكەم:

قوتاغی سەرھەلەدان (نیوەی یەكەمی سەدەی ٢ی ک. / ٩.ز.)

لە نیوەی یەكەمی سەدەی سێھەمی کۆچی / نۆھەمی زایینیدا، بۆ یەكەم جار لە هەندێ ناوچەی کوردستاندا قەوارەی سیاسیی بچووکێ کوردی دامەزران، کە یەكەم کەسایەتیی کورد لە سەردەمی ئیسلامیدا توانی بێتێ باژێرێک بخاتە ژێر رکینی دەسلاتی خۆیووە و بچوچە سەرەخۆییەکی سیاسیی بۆ خۆی دابڕێ بکات و پۆلی لە پەرواوەکاندا گێزایێت، ئەوا عیسمەتی کورد (عصمة الكردی) هە، کە لە سەردەمی خەلیفەی عەباسی (المعتمد) دا (٢١٨-٢٢٧.ک. / ٨٢٢-٨٤٢.ز.)، خواوەنی شاری مەڕەند بوو کە شارێکی هەرێمی ئازەربایجانە و دەکەوتتە پۆژمەلانی شاری خۆی و باکووری دەریایەیی ورمیەرە"^(١٥)، مێژوونووس، یەغقوبی بە (عصمة الكردی صاحب مرند) ناوی دەیات"^(١٦)

(١٢) البلدان، النصف ١٩٥٧، ص. ٦.

(١٣) سیاحتنامە ئولیا چەلەبی، وەرگێڕانی ماکام، بەغدا ١٩٧٩، ل. ٩١.

(١٤) الأعلام الطبریة في ذكر أمراء الشام والجزيرة، دمشق ١٩٧٨، ٢/٢٤٦ - ٢٥١.

(١٥) دەرێاری نەم شارە پروانە: یاقوت الحموی، معجم البلدان، بیروت ١٩٧٩، ١١٠/٥، لسترنج، بلدان

هیچ زانیارییهك ل سه ر نه م میره كورده نییه و نازانریت له چ هوزنكه و چون و كه ی بوته خاوه ند شاری سه ر نه د؟ ته نها نه وه ند نه بیت كه له سالی (٢٢٠ ك. / ٨٣٥ ز) دا پته وندی به بزالی بابیه کی خو پیه می (بابك الحرمی) یه وه^(١٧) و پاشان له لایه ن سو پای عه باسی به وه ده ستگیر كرا و خرایه زیندان وه و تا سه ر ده می خه لیفه (الواثق) (٢٢٧- ٢٣٢ ك. / ٨٤٢-٨٤٧ ز) هه ر له زینداندا مایه وه^(١٨).

هه ر له م ماوه یه دا جه عه ری كوپی میره سه نی كورد له چیاكسانی داسه ن، پۆشه لانی مووسل^(١٩) و سه ده قه ی كوپی عه ل (صدقه بن عه لی) له چیاكسانی نازه ربایجان^(٢٠) و مووسای كورد (موسی الكردی) له جه زیره ی بوتان (جزیره ابس عه مر) ده ركه وتن، مێل و نووسی سریانی (ابن العجی) (مر. ٦٨٥ ك. / ١٢٨٦ ز) له سه ر مووسای كورده وه ده لیت: "سه روکی كوردان بوو له كوردستان"^(٢١).

قوناغی دووهم:

قوناغی گه شه نندی ده سه لانداریه كان (٢٥٠-٢٣٤ ك. / ٨٦٤-٩٤٦ ز).

له م قوناغه دا ده سه لانداریانی كورد به ژماره زۆترن و له یووی جوگرافییه وه له هه موو ناوچه كانی كوردستاندا به رچاو ده كه ون، سنووری ده سه لانداریه شیانی

الخلافة الشرقية، الترجمة العربية، بغداد ١٩٥٤، ل: ٢١٠.

(١٦) تاریخ البعلبكي، ٤٧٢/٢.

(١٧) نه م بزاله له سالی ٢٠١ ك. - ٨١٦ ز. دا له هه ریه ی نازه ربایجاندا هه لگیرسا و تا سالی ٢٢٢ ك.

٨٢٨ ز. به رده وام بوو. یۆ زیاتر زانیاری، بیوانه: حسین قاسم العزیز، البایکیه لو انتفاضة الشعب

الأذربایجانی ضد الخلافة العباسية، بیروت ١٩٦٦

(١٨) الطبری، تاریخ الطبری، القاهرة ١٩٧٧م، ١١٢/٩، ٢٣٤/٥

(١٩) ابن العبري، تاریخ الزمان، نقله إلى العربية الأب إسحاق أرمله، بیروت ١٩٩١، ص. ١٣٥.

(٢٠) الأزدي، تاریخ الموصل، ص. ٤٣١. ابن الأثیر، الكامل، ٢٥٨/٥. ابن دحیة، الشیخاس فی تاریخ

خلفاء بني العباس، بغداد ١٩٤٦، ص. ٧٣.

(٢١) البلذري، فتوح البلدان، ص. ٤٠٥، تاریخ الموصل، ص. ٢٥٦ - ٢٥٧.

بەرغراوانترە، تەنانت ھەندیکیان نیوچە میرنشینییه گیان پێک ھیناوە، لەچاو میر عیسمەت و ھارچەرخی کانی زیاتر لەو دەچن کە تەواو سەربەخۆ بوو بن.

لە دەقەری ھەکاری (بادینان) و ناوچە شاخاوییه کانی یاکوور و پۆزھەلاتی مووسلدا ژمارەبەک میری سەربەخۆ دەرکەوتن، وەک جەغھەری کورد (جعفر الکەردی)^(٢٢) خاوەنی قەلای نەردەمشت^(٢٣) و میر شەدادی کورد (شەداد الکەردی) خاوەنی قەلای ھەسەنییە (المسنیە - زاخوی نیستا)^(٢٤) و چەندانی شەیکە تەبەری (الطبری) (مەر- ٣١ ک. ٩٢٣ ز.) بەسەرۆکە کوردەکان (رؤساء الأکراد) ناویان دەبات^(٢٥). ئەمانە لە سەردەمی خەلیفە (المعتد) دا (٢٥٦-٢٧٩ ک. / ٨٧٠-٨٩٢ ز.) ناوچەکانی ژێر دەسەلاتیان بەرپۆھ دەبرد و سوودیان لە بزاخی شۆراتەکان (الخوارج)^(٢٦) وەرگرت و پێوەندییان لەگەڵ ھابوون کوپی عەبدوللا، سەرکردەیی شۆراتەکاندا بەست، ھەرۆھا لەگەڵ ھەمدان کوپی ھەمدوون، سەرۆک ھۆزی (بەر تغلب) لە دەوری سەری شاری مووسل^(٢٧)، بۆیە لە سالی (٢٨١ ک. / ٨٩٤ ز.) ھەموویان بەک لە دواي بەک کەوتن بەر شالۆی خەلیفەیی بەھیز (المعتد) (٢٧٩-٢٨٩ ک. / ٢٩٢-٩٠٢ ز.)، خەلیفە بە سوپایەکی گەورەو ھەری کوپی قەلای ھەسەنییە و لەوێوە بەرەو قەلای نەردەمشت ملی نا و بھیری دا ھەردوو قەلاکە کاول بکۆن^(٢٨).

لەناو میرە کوردەکانی دەقەری ھەکاریدا میر شەداد لە ھەموویان بەھێزتر بوو و

(٢٢) الکامل، ٧٩/٦، أنور العاشي، الأکراد في بھدینان، ط ٢، دھوک ١٩٩٩، ص. ١٠٢.

(٢٣) نەردەمشت قەلایەکی سەختە، لەسەر لوتکەبەکی بەرز، لە زنجیرە چیاي بێخیز، لە نێوان ھەردوو گوندی نەردەمشتەکاشن لە پۆزاوی دھوک، خاوەنی وەم بایە، لە یفتی ١٩٩٥/٢٥ دا سەردانی وەم قەلای کردووە.

(٢٤) تاریخ الطبری، ٣٨/١٠، الکاکل، ٧٧/٦.

(٢٥) تاریخ الطبری، ٤٠/١٠، الکاکل، ٧٨/٦.

(٢٦) دەربارەیی شۆراتەکان بھوونە مصلح مصطفي جلالی، شۆراتەکان، بغداد ١٩٨٦.

(٢٧) دەربارەیی ھەمدانییەکان بھوونە: فيصل السامر، الدولة الحمدانیة في الموصل وحلب، بغداد ١٩٧٠.

(٢٨) الکامل، ٧٧/٦، یاقوت الحموي، معجم البلدان، ١٤٧/١.

خاوهن سوپایه‌کی تۆکمە بوو، بەگه‌واهی ته‌به‌ری ژماره‌ی چه‌کداره‌کانی، خۆی له‌ ده‌ مه‌زار که‌س ده‌دا^(٢٩).

له‌ هه‌رێمی جه‌زیره‌ و ده‌قه‌ره‌کانی باکووری کوردستان سه‌روکه‌کانی هۆزی به‌ژنه‌وی (البشیری) هه‌ر له‌میوه‌ی دوه‌می سه‌ده‌ی سێهه‌می کۆچییه‌وه‌ توانییان فه‌واره‌یه‌کی سیاسی بچووک بۆ خۆیان پێکه‌وه‌ بنێن و فه‌لای به‌ناویانگی فینک (Pinaka) بکه‌نه‌ پێگه‌ی خۆیان. له‌م باره‌یه‌وه‌ سه‌رچاوه‌کان ده‌گێڕنه‌وه‌ که‌ هۆزی به‌ژنه‌وی ماوه‌ی سێسه‌د ساڵه‌ فه‌لای فینکی به‌ ده‌سته‌وه‌یه‌^(٣٠).

هه‌ر له‌ هه‌رێمی جه‌زیره‌ و له‌ پۆژاوی شاری ته‌رسوس^(٣١) کوبی زوحاک (ابن الضحاک) تا ساڵی (٣١٥ ک./ ٩٢٧ ز.) فه‌لای (جعفه‌ری) ی به‌ ده‌سته‌وه‌بوو. ئه‌م سیره‌ کورده‌ له‌ ئیسلام هه‌لکه‌را به‌وه‌ و بوو به‌ مه‌سیحی و پێوه‌ندی به‌ ئیمپراتۆری بیره‌نتی بۆمانۆسی په‌که‌م (٩١٩-٩٤٤ ز.) هه‌وه‌ کرد، ئه‌ویش پاره‌یه‌کی زۆری پێیه‌خشی و ئارده‌یه‌وه‌ تا به‌ ناوی ئه‌وه‌وه‌ فه‌لای جعه‌فه‌ری به‌ پێوه‌ بیا، تا له‌ ساڵی (٣١٥ ک./ ٩٢٧ ز.) دا به‌ ده‌ستی سوپای عه‌باسی به‌ دیل گه‌را و هه‌موو چه‌کداره‌کانی کوژران^(٣٢).

ده‌قه‌ری شاره‌روور هه‌ر چه‌ند له‌ سامه‌پای پایته‌ختی ئه‌و کاته‌ی خه‌لافه‌تی عه‌باسیه‌وه‌ نۆک بوو، له‌ هه‌موو ده‌قه‌ره‌کانی ته‌ری کوردستان پتر ده‌سه‌لاتداره‌تی کوردی تیدا دامه‌زرا. ئه‌م ده‌قه‌ره‌ هه‌ر له‌ کۆنه‌وه‌ زێدی ژماره‌یه‌ک هۆزی گه‌وره‌ و به‌ هه‌زی: وه‌ک به‌ریزیکانی، شاره‌نگانی، گه‌لالی، عه‌بشانی، باپییری، سێوه‌یلی، بوو که‌ خاره‌تی چه‌ندان فه‌لا و شارۆچکه‌ی شه‌وره‌دار بوون، له‌ وانه‌ سامه‌گان (الصامغان) و

(٢٩) تاریخ الطبری، ٣٨/١، الکامل، ٧٧/٦.

(٣٠) الکامل، ١١٠/٩، القزوینی، آثار البلاد وأخبار العباد، بیروت ١٩٦٠، ص ١٢٢.

(٣١) ته‌رسوس، شارێکه‌ له‌ ولای شام، له‌ میوان خه‌لب و نه‌نفاکه‌، بۆیک به‌ ولاتی بۆم (بلاد الروم) و

معجم البلدان، ٣٨/٣.

(٣٢) الکامل، ١٩٠/٦.

داراآباد (دراياذ)، پير، سيروان، سرماچ، زهلم، قسنان، دزدان،^(۳۳)

زوريه ي شم هوزانه تا رادميه كي بهرچاو سهره خونيه خويان دهسته بهر گرديوو،
نه مانه ت کاروباري سياسي و نابووري و دارايي ناوچه که به دهست خويانه وه بوو. والي و
باجگر و فرمانبراني دهولته تي ل نه بوو، خه لکي شاروچکه ي شاره زوور به گشتي
نازا و جوامير و شه پکر و جهره زه بوون، هرگيز کويرايه لي دهسه لاني ناوه ندي نه بوون و
ژنده ستي خه لکاني بيانيان قه بول نه ده کرد، بو بهرگري له حوکردن پشنيان به
قايمي و پته وي شاروچکه که ده بهست^(۳۴)، له م باره يه وه گه يوکي ناودار (ابن حوقل)
(مر. ۳۶۷ ک. / ۹۷۸ ز.) ده لني ت ((شاره زوور شارنکي بچوکه، کورده کان ده ستميان
به سهر داگرتوو. نه ميري تيدايه، له لايه ن سولتانه وه نه باجگر^(۳۵))).^(۳۶)

هه يوه ها (مسعر بن مهليل) که گه يوکي تره و له سالي (۲۴۳ ک. / ۹۵۵ ز.) دا چوته
شاره زوور و له بزيکه وه ناگاداري باردوخي ناوخوي ناوچه که بووه نامازه يو نه وه
ده کات که ((شاره زوور برينييه له جه ند شاروچکه و گوند^(۳۷) شارنکي تيدايه پني ده لني ن
(نيم نه زراي)، خه لکه که ي له سولتان ياخين. زوريه ي ميره کانيان له خويانن. ميري
ياخي بوون له خه ليفه کان^(۳۸).

خه ليفه له چوار چينه وي هه لمه ته بهر فراوانه که يدا بو سهر ده قهري مووسل و
هه کاري، ويستي شاره رووريش له نه ياران و بهر هه لستکاراني پاك بکاته وه و دهسه لاني
ناوه ندي بگه پرتنيته وه بو ناوچه که، هه ولتيكي بن پاياني دا بو به جن هينساني شم
مه بهسته، بن نه وه ي يتوانيت سهر که وتن به دي بينيت، له بهر پته وي شاره که و زوري و

(۳۳) البلاذري، فتوح البلدان، ص. ۳۲۹، معجم البلدان، ۴۷۵/۳.

(۳۴) مسكويه، تجارب الأمم، القاهرة ۱۹۱۴، ۳۹۸/۷، شاره زوور به خوي ناوچه يه كي بهر فراوانه و زور
شار و له لا و گوندي تيدايه، يه كنك له شاره كان هر بل حزي ناوي شاره زووره.

(۳۵) سورة الأرض، بيروت ۱۹۷۹، ص. ۳۱۴.

(۳۶) الرسالة الثانية، القاهرة ۱۹۷۰، ص. ۵۸، يافوت الحموي، معجم البلدان، ۴۷۵/۳، القزويني، انصار

البلاد وأخبار العباد، ص. ۳۹۸.

جوامیری چه کداری گانی^(۱۳۷).

له نێو دهسه لاتداری شاره زووردا له نێوهی دووه می سه دهی (ک. ۹/ز.) دا ته نها
ناوی (اس ابي الربيع الکردی) هاتوه، که له سالی (ک. ۲۹۰/ز.) دا دالدهی
سه رکردهی عه باسی هه لاتوو، (ابو سعید الخوارزمی) ی دا و پێکه وه بپیری پاخی
بوونیان دا^(۱۳۸).

له ده ورویه ی سالی (ک. ۳۰۰/ز.) دا برایان ونداد و غانم، کوپانی میر نه حه دهی
عه یشانی توانیبان ده ست به سه ر ناوچه گانی ده ی نوهر و شاره زوور و سامه گاندا بگرن و
میرنشینیکی بچووک دابه زرتین و بو ماوه ی نزیکه ی په جا سال حوکمپانی بکه ن،
ئه وه ی شایانی باسه هه ر یه کێکیان هه زاره ها چه کداری هه بوو^(۱۳۹)، به مه ش دامه زاندنی
یه که م میرنشینی کوردیان راگه باند.

میر غانم قه لای فسنانی کرده باره گای خوی و قه لایه کی تری ناوه دان کرده وه و
ناوی لێنا (غانم آباد)^(۱۴۰)

دیاردە ی سه ره خویی ماو خویی ده قه ره گانی خوزستان (نه هواز) و لوپستان و
واسیت (واسط) یشی گرنه وه، له شه سه ته گانی سه دهی (ک. ۹/ز.) دا محمه د کوپی
عوبه یدولا کوپی هه زار میزدی کورد (عمد بن عبیدالله بن هزار مرد الکردی)، وه ک
میریکی ناودار له هه ریمی خوزستان ده رکه وت و سوپایه کی گه وده ی له چه کداری کورد
هه بوو! بۆیه یه عقوقی سه ففار دامه زرتنه ی میرنشینی سه ففاری (الصفاری) ی له سه ر
هه ریمی خوزستان کرد به والیی خوی، میر محمه د، بو پته وکردنی ده سه لانی سیاسیی
خوی و وه ده سه خستنی سه رفه رازی ته ولو، پێوه ندیی له گه ل عه ل کوپی محمه د،
سه رکرده ی شوپشی زنجه کان له باشوری عێراقدا گرت (ک. ۲۵۵-۲۷۰/ز. ۸۸۴-۸۶۹/ز.).

(۳۷) مؤلف مجهول، العيون والحداث في أخبار الحقائق، الجزء الرابع، دمشق ۱۹۷۲، ص. ۴۷۱.

(۳۸) تاریخ الطبری، ۹۸/۱، الکامل، ۱۰۷/۶.

(۳۹) الکامل، ۱۰۱/۷.

(۴۰) همان سه رچاوه، ۱۰۱/۷.

دهرحق نهم میره کورده میژووئوس (ابن الاثیر) دهلنت: "محمد بریاری دا موداراتی به عقووبی سهفکار و سهرگردهی زنجهکان بکات، تارهکو مهلونیستی سیاسی له ههزیمی خورستان به بهرژدهوهندی خوی به کالای بکاتهوه"^(۱۱).

ئهوهی شایانی باسه، میر محمد به کهم کورده که ناوی له خوتبهی پوزانی مه بنیدا خوتنراپتتهوه که مانای خۆ به خاوهن دهسهلات زانین دهگهیتنت: ئهوه بو له سالی (٢٦٢.ک/٨٧٦.ز) دا به له شکرکی نۆدهوه چوه ناوشاری توشتهوه^(۱۲) و بریاری دا خوتبهی پوزی مهیمی به ناوی خلیفه عیباسی (المتمد) و به ناوی به عقووبی سهفکار و له دواییدا به ناوی خۆیهوه بخوتنرتتهوه^(۱۳).

له سالی (٢٦٧.ک/٨٨١.ز) دا میر محمد به ناچاری له گهل خیلافهتی عیباسی بێک هاتهوه و پزری تهیارانی خیلافهتی به جی هینست و گوپیستی ههپهشی سهرگردهی عیباسی ماسراو (الموفق طلحة) بوو و به پاره و باج و دیاری و سهریاریکی نۆدهوه خۆی به دهست (الموفق) هوه دا، نهویش لینی بسورد و بو ناوچهکهی خۆی نارد هوه. نا به ناوی خیلافهتهوه فرمانه وایی بکات^(۱۴) هه بۆیه بو سالی دواتر (٢٦٨.ک/٨٨٢.ز) عهمرۆی سهفکاری (٢٦٥-٢٨٩.ک/٨٧٩-٩٠٢.ز)، برای به عقووب سهرگردهیهکی نارد سه میر محمد، نهویش به ئاسانی دهستگیری کرد و بردی بو لای عهمرۆ^(۱۵).

سه بارهت به ههزیمی لورستان، ژندهره فارسیهکان دهگیرنهوه که له سالی (٣٠٠.ک/٩١٣.ز) دا ههردوو برا بهدر و نهبو مهنسور (مدر و ابو منصور) دهستهلانی

(۱۱) ههمان سهراوه، ٩/٧.

(۱۲) توشته نهم شاره، له سهردمی عیباسیدا، مهزنتری شاری خورستان بوو. معجم البلدان، ٢٩/٢.

(۱۳) تاریخ الطبری، ٥٢٨/٩.

(۱۴) ههمان سهراوه، ٥٧٧/٩ - ٥٧٨، الکامل، ٣١/٦.

(۱۵) تاریخ الطبری، ٦١١/٩، الکامل، ١/٦.

لوپستانیان گرفته‌دهست و بود به فرمانده‌وای هرنیمه‌که، به‌در، له لوپستانی گوره و،
 نه‌بر مه‌سور له لوپستانی بچوک^(۱۱۷)، له پاش مردنیان کور و کورده‌را و مه‌وه‌کانیان
 درنیزه‌یان به حوکمرانی هردو پارچه‌ی لوپستان دا^(۱۱۸)

له ده‌فهری واسبت و له سهرده‌می خلیفه (المقتدر)، (۲۹۵-۳۲۰/ک، ۹۰۸-۹۳۲ز.) دا
 نیشعاقی کورد (أبر الحیی إسحاق الكردي) ده‌رکوت و ژماره‌یه‌کی زوری کورد له
 ده‌ورکوبونه‌وه، تا وای لی‌هات مه‌ترسی بخاته سهر داموده‌زگاکانی خیل‌افه‌نی عه‌باسی
 له‌ناوچه‌که‌دا، به‌لام له سالی (۳۱۸/ک، ۹۳۰ز.) دا، (علي بن یلیق) که به‌رپرستی عه‌باسی
 بوو له شاری واسیت، به‌غدر نیشعاقی کوردی ده‌سگیرکرد له گهل‌چواره‌که‌س له
 یاوه‌رانیدا و په‌وانه‌ی به‌غدای کرد و له‌وی خراشه‌ زیندانه‌وه^(۱۱۹).

له‌نیوان میره‌کانی قوناعی که‌شه‌کردندا میر ده‌یسه‌می کوری نیه‌براهیم شادلویه
 (شادکویه) خودانی نازه‌ریایجان (۳۱۵-۳۴۶/ک، ۹۲۷-۹۵۷ز.) ساودارترین و
 به‌ده‌سه‌لاترین مبری کورده که زوری‌ی شار و ناوچه‌کانی نازه‌ریایجان له ژنر ده‌ستدا
 بوو^(۱۲۰).

نیه‌براهیم شادلویه‌ی باوکی ده‌یسه‌م به‌نه‌ژاد له کورده‌کانی ده‌فهری بادینان بوو،
 به‌کینک بوو له سوارچاکه‌کانی (هارون بن عبدالله الشاري) سهرکرده‌ی بزافی شوراته‌کان له
 ولاتی مووسل و جه‌زیره، وای شکستی شوراته‌کان له سالی (۲۸۱/ک، ۸۹۴ز.) دا
 له‌سهر ده‌سنی سوپای عه‌باسی، نیه‌براهیم شادلویه له‌گهل‌کومه‌لی له شوراته‌کان مه‌لات
 و پروی کرده هرنیمی نازه‌ریایجان و له‌وی کچی سهردارتکی کوردی خواست، ده‌یسه‌م

(۱۶) حمدالله المستوفی، نزاهة القلوب، تهران ۱۳۲۹ هـ. ش.، ص. ۵۲۸، بطبری، منتخب
 التواریخ، تهران ۱۳۳۶ هـ. ش.، قاضی غفاری، تاریخ نگارستان، تهران ۱۳۸۱، شرفخان البیدلیسی،
 الشرفنامه، الترجمة العربية بغداد ۱۹۵۳، ص. ۴۲.

(۱۷) الشرفنامه، ص. ۴۶-۴۷.

(۱۸) القرطبي، صلة تأریخ الطبری، القاهرة ۱۹۸۲، ص. ۱۲۷-۱۲۸.

(۱۹) ابن حوقل، صورة الأرض، ص. ۲۸۷، مسکویه، تجارب الأمم، ۳۲/۲، الكامل، ۷/۲۸۶.

بەرھەمی ئەو ئۆز خوازییە بوو^(۵۰)

دەیسەم کە گەرە بسو پەییوەندی کرد بە سوپای والی نازەریایجانەو (ابن ابی الساج) و بە پلەکانی سوپادا سەرکەوت نا بوو. جیگەری والی ، کە (ابن ابی الساج) لە ساڵی (۳۱۵ ک. / ۹۲۸ ز.) دا لە شەری قەرامبەتەکاندا^(۵۱) کوژرا، دەیسەم لە شوینی ئەو بوو بە والی نازەریایجان^(۵۲).

کاتێک سەرکۆردە تورک و دەپلەمەکان هەروەها میرە حەمدانییەکان و لەسەرماندە سەریازییەکان هەموو هەرتیم و ناوچەکانی پۆزەهلانی ئیسلامیان بۆ خۆیان پاوەن کرد و ئەنھا بەغدا و دەورووبەریان بۆ خەلیفە هێشتەو، مەر دەیسەمی کوردیش درینی نەکرد و کۆنتروولی هەرتیمی نازەریایجانی کرد و بۆ ماوەی سی ساڵ دریزەیی بە دەسەلانی خۆی دا و بەری شالۆمەکانی دەپلەم و خەزەری گرت^(۵۳).

وادیارە دەیسەم ئەواو سەریخۆ بوو، بە بەلگەی ئەوەی دراوی بەناوی خۆیەو لە داو و تا ئیستاش چەند دانەپەکی پارێزداون .

لەپال دەیسەمدا میریکی دی کورد هەر لە هەرتیمی نازەریایجان هەبوو پەناوی جەعفەری کوپی شکۆیە کە خوداتی شاری سەلماس بوو و هیزنکی سەریازی هەبوو لە "جەماوەری هۆزی هەزیری"^(۵۴)، سەرچاوەکان باسی پیوەندی جەعفەر بە دەیسەمەو ناکەن بەلام دوور نییە سەر بە دەیسەم بوبینت و جیگەری بوو بێت لە شاری سەلماس. بە بۆچوونی حوسێن حوزنی موکریانی جەعفەری هەزیری بەکێک بوو لە سەرکۆردەکانی دەیسەم^(۵۵).

(۵۰) تجارب الأمم، ۲/ ۲۳، الكامل، ۶/ ۲۸۶.

(۵۱) دەریارەیی قەرامبەتەکان بێوانە: محمد عبدالفتاح علیان، قرامطة العراق، القاهرة ۱۹۷۰.

(۵۲) ابن الأثیر، الكامل، ۶/ ۱۸۶، ۲۸۶.

(۵۳) بۆ زیاتر زانیاری بێوانە: حسین حوزنی موکریانی، کوردستانی موکریان، رەولندبۆز ۱۹۳۸.

(۵۴) تجارب الأمم، ۲/ ۶۵.

(۵۵) کوردستانی موکریان، ل: ۱۹۱ - ۱۹۵.

ههروه‌ها (ابن حرقل) (مر. ۳۶۷ ك - ۹۷۸ ز.) كه ناوچه‌كاني نازەريايان گه‌راوه
 ئاماژه بۆ مير محهمەدى كوپى حسەنى كورد ده‌كاته كه شاره‌دتي (المدينة) ي
 به‌ده‌سته‌وه بووه^(۵۶)

هه‌ر له‌م باره‌به‌وه ميژوونوسي نه‌ناسراو ده‌لېت قه‌لاى ماهكى له‌ سه‌رده‌مى خايفه
 (المعتضد) هوه به‌ ده‌ستى توركمان وگورده‌وه يه.^(۵۷)

به‌م جوژه ده‌بينين له‌ ماوه‌ى (۲۵۰-۲۳۴ ك/ ۸۶۴-۹۴۶ ز) دا ژماره‌يه‌ك قه‌واره‌ى
 سياسى ناوخويى له‌ زۆريه‌ى ناوچه‌كاني كوردستان دله‌زان به‌ شينوه‌ى قه‌لاداريتى
 (احباب القلاع) ، سه‌رداريتى خيله‌كى، ميرنشيني بچووكى نيوچه سه‌ريه‌خۆ ، كه
 هه‌نديكيان هه‌ر زووله‌ناوبران و هه‌نديكى نریشيان به‌رگه‌ى رۆژگاريان گرت و بوونى
 خويان پاراست و بوونه بناغه بۆ ميرنشينه سه‌ريه‌خۆيه‌كاني سه‌رده‌مى بوه‌يه‌ى (۲۳۴-
 ۴۴۷ ك./ ۹۴۶-۱۰۵۵ ز.)، ميرنشيني ده‌يسه‌مى بووه رنخوشكەر و به‌ردى بناغه بۆ
 ده‌رگه‌وتنى ميرنشيني ره‌وادى له‌ هه‌رئيمى نازەريايان و به‌ هه‌مان ده‌ستور ميرنشيني
 عه‌يشانى بووه به‌ردى بناغه بۆ ده‌رگه‌وتنى ميرنشيني حسەنى به‌ريزكاني له
 شاره‌زور و هه‌رئيمى جيا (اقليم الجبال)

قوتاغى سېهم:

قوتاغى ينگه‌يشتن (سه‌رده‌مى بوه‌يه‌ى (۲۳۴-۴۴۷ ك./ ۹۴۶-۱۰۵۵ ز.)

بوه‌يه‌يه‌كان له‌ بنه‌ماله‌يه‌كى ده‌يله‌مى بوون، له‌ دانېشتوانى هه‌رئيمى شاخاويى
 ده‌يله‌مستان (اقليم الديلم)، كه‌ هاوسنورى كوردستانه و ناو و هه‌وايان چوونه‌كه،
 هه‌رسى كوپى بوه‌يه (عماد الدولة علي و معز الدولة أحمد و ركن الدولة حسن) له
 ماوه‌به‌كى كورندا ئوانبيران كونترولى هه‌رئيمه‌كاني ولاتى نيزان بكه‌ن و له‌ سالى
 (۲۳۴ ك./ ۹۴۶ ز.) دا براى بچووك (معز الدولة أحمد) چووه ناو شارى به‌غداوه و ده‌ستى

(۵۶) العيون والحدائق، ص. ۱۱۱/۱.

(۵۷) سورة الأرض، ص. ۲۶.

گرت به سەر هه موو داموده رگاگانی حیلانیهی عه باسیدا و حکومهتی بوه بهیی دامه زانده^(٥٨).

بوه بهییه کان هه له سهره تایی دامه زاندهی دهوله ته که یانه وه، ده رگیان به وه کرد که ناتوانن به شیوه به کی راسته و حو ناوچه شاخاوییه کانی کوردستان به رینه بهن و به رتگیی سهریازی دهسته لائی خویان بچه سپینن به سهر ولاندا و میره کورده کان دهسته سهر بکن، له بهر نه وهی کوردستان - وهك زانراوه - ولانگی شاخاوییه سهخته، هیچ داگیرکه رتک بیری له وه نه کردوته وه سهرپاکی ولانکه که داگیر بکات، به لکو به وه بازی بوونه که سالانه باج و خهراج له سهر که کورده کان وه رینگرن، سهره فغانی به دلیسی (مو. ١٠١٠ ک/ ١٦٠١ ز.) که حوی له بنه ماله ی میرانی به دلیسه هه سنی بهم راستیه کردوه و به راشکاوی نامازه ی بز کردوه^(٥٩).

(رک: الدولة حسن) ی بوه بهی پتر له براگانی شاره زای بارو بوخی تایییهی کوردستان بو. له نزیکه وه ناگاداری میر و قه لادار و سهرۆک هۆزه کانی کورد موو، هه سنی به نازایی و لێوه شاهویهیی هۆزه کانی هه ریمی چیا کردبوو، هه ولئ ده دا چار له چالاکی و زنده گانیان بپوشن نه گه ر پینی بگوترايه کورده کان رینگایان بیری و هه ر و مالانیان تالان کرد. به کسه به رستقی ده دایه وه. "قهیدی ناگه کورده کان وهك نیمه پینویستیان به حواردنه"^(٦٠)، هه ردهم دووپاتی ده کرده وه: "دهوله ته کهم به ستراره به دهوله نی کوردانه وه" "دولتی مقرونه بدوله الأکراد"^(٦١).

له بهر نه م هه کاره و چه ند هه کاریکی بابتهی و میژوویی دی که وهك ده رنه نجامینکی گۆرانکارییه نابوویری و کومه لابه تیه کانی جیهانی نیسلامی هاننه گوژی، له سهره تایی

(٥٨) الکامل، ٣١٤/٢، بۆ ریانتر رایباری له سهر بوه بهییه کان بهونه: هاروق عمرا، تأریخ العراق فی عصور الخلافة العربیة الإسلامیة، بغداد ١٩٨٨.

(٥٩) الشرفنامه، ص. ٢٨

(٦٠) مسکویه، تجارب الأمم، ٢٨١/٢.

(٦١) هه مان سه رچاوه، ٢٨١/٢.

سەردەمی بۆهەییەوێ ژمارە بەک میرنشینی گەورە و بە هیز دەرکەوتن لە ناوچە
جزیریە جۆرەکانی کوردستاندا کە هەندیکیان شێوەیەکی پێگەیشتن و کامڵبووی
قەوارە سیاسییەکانی پێش سەردەمی بۆهەیی بوون

لە دەستپێکی سەردەمی بۆهەیی میر (ابن ابی الشوک الکوردی) سەرۆکی هۆزی
شارەنگانی (ژەنگەنە) لە ناوچەکانی حەلوان و خانەقین و مەندەلی میرنشینی دامەزراند
کە لە سەرچاوەکاندا بە میرنشینی بەنو عەنازی (بنو عتاز) شارەنگانی ناسراوە^(٦٢)، ئەم
میرنشینه تا سەرەتای سەدەی (٦.ک. / ١٢.ز.) بەردەوام بوو، ناسراوترین میرەکانی بریتی
لە:

- ١- ابو الفتح کوپی عەناز (٢٨١ - ٤٠١ ک. / ٩٩١ - ١٠١٠ ز.).
- ٢- فارس کوپی محەمەد کوپی عەناز ناسراو بە (ابو الشوک) (٤٠١ - ٤٢٧ ک. / ١٠١٠ - ١١٤٥ ز.).
- ٣- ابو الفوارس سوڕخاب کوپی بەدر کوپی موەللەل کوپی محەمەد کوپی عەناز
(٤٦٧ - ٥٠٠ ک. / ١٠٧٤ - ١١٠٦ ز.).
- لە ناوچەکانی شارەزۆر و کرمانشاهان و دەینوەر - واتە لە باکووری میرنشینی
شارەنگانی - میر حەسەنەوێهی کوپی حوسێن سەرۆکی هۆزی بەزیکانی لە سالی
(٢٤٨ ک. / ٩٥٩ ز.) دا میرنشینی (حەسەنەوێهی بەزیکانی دامەزراند، میر بەدري کوپی
حەسەنەوێه (٣٦٩ - ٤٠٥ ک. / ٩٨٠ - ١٠١٤ ز.) ناودارترین میری میرنشینهکە، خەلیفەی
عەباسی القادر بالله (٣٨١ - ٤٢٢ ک. / ٩٩١ - ١٠٣١ ز.) لە سالی (٣٨٨ ک. / ٩٩٨ ز.) دا نازناوی
(ناصرالدین والدولة) ی پێ بەخشى^(٦٣).
- میر محەمەد کوپی شەداد کوپی کورتەک (قرطق) لە خێڵی رەوادی پەوهندی کە

(٦٢) بیروتن: ابن الأثیر، الكامل، ٢٣٥/٦، ٢٤٥، ٢٥٥/٧.

(٦٣) هەمان سەرچاوە، ١٩٣/٧، بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی میرنشینی بەزیکانی و میرنشینی
شارەنگانی بیروتن: حسام الدین علی غالب النّقشبندی: الكرد في الدّینسور وشەرزۆر خلال القرنين الرابع
والخامس الهجريين، أطروحة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد، ١٩٧٥.

خیلنکی هۆزی مهزنی ههزبانیه - له سالی (٣٤١/ز. ١٩٥١) دا میرنشینی شه دانی له ههزنی ئایان - نهزمینای نیتنا - دامهزاند ^(١٦١).

هه له خیلن پهلادی میرنکی دی ده رگهوت به ناوی (ابو الهیجاء) محمهد کوپی حوسین که له ده ووهه ری سالی (٣٤٣/ز. ١٩٥٤) دا میرنشینی پهلادی له ههزنی تازه ریایجان دامهزاند ^(١٦٢). میر وهه سوزان کوپی مهملان (٤١٦-٤٥١/ز. ١٠٢٥ - ١٠٥٩/ز.) باسراوترین میری پهلادیه، ده توانین بلنن میرنشینی پهلادی دروزه پندان و بهره وایی میرنشینی ده یسه مییه له تازه ریایجان.

ده رگهوتنی میرنشینی کوردی له ههزنی جهزیره (دیاربهر) دواکهوت بو نیوهی دووه می سه دهی (٤٤/ز. ١٠)، بن گومان نه مهش پنیوه ندیه کی راسته و خوی هه یوو به هه بوونی میرنشینی هه مدانی له ناوچه که دا که دهستی گرتبوو به سه ره موو ههزنی جهزیره و ده لاری هه کاری و بوووه به ره ستیک له بیش که شه کردنی قهواره سیاسییه بچوکه کانی ناوچه که، میر بادی کوپی دوسته کی حاریوختی (ساد بن دوستک الحاریختی) (٣٧٢-٣٨٠/ز. ٩٨٢-٩٩٠/ز.) دامه زینه ری میرنشینی دوسته کی - مهروانی، به ره میری هیز و پاش جهند شهر و پیکدادانیک له گهل هه مدانیکاندا شه مجا توانی پاشماوه یان له ناوچه که ده ریکا و ده سه لاتی خوی بچه سپینی، هه ره به دهستی نهوانیش له سالی (٣٨٠/ز. ٩٩٠) دا له شاری مووسل به گوشت چوو ^(١٦٣).

پاش کوژرانی باد، خوارزاکانی، نه بو علی هه سه ن، سه عید نامراو به (مههد الفولة)، نه حمهد کوپانی مهروان کوپی کاکی حاریوختی (مهروان بن کک الحاریوختی) کشانه وه بو شاری حسنکینا (حسن کینا) و میرنشینی مهروانیان دامهزاند و دروزه یان به ده سه لاتی

(٦٤) بهوانه: اسماعیل شکر رسول، الشادینون فی بلاد اران، أطروحة مکاجسنیر، غیر منشورة، جامعة صلاح الدین، أربیل ١٩٨٩

(٦٥) بهوانه: حسام الدین علی خالب النکشیندی، أربیجان، أطروحة مکتوراه غیر منشورة، جامعة بغداد ١٩٦٤

(٦٦) الفارقی، تاریخ الفارقی، القاهرة ١٩٥٩، ج١، ٥٧ - ٥٨، الکامل، ١٤٧/٧ - ١١٣

خالیان دا^(۶۷).

برا بچوکه که یان نه حمەد ناسراو به (نصرالدوله) به ناویانگترین و گه وره ترین که سایه نیی سیاسی کورده - دواي سه لاهە دین نه یوبی - له سه ده ناونجیه کاندای، بو زیاتر له نیو سه ده (۱۰۱-۱۵۳ک. / ۱۰۱۰-۱۰۶۰ز.) فرمانبره وای بوو، وهک پادشا وابوو، ده رباری حمەي ده مات له شاعیران و سترانبیژان و نووسهران، له سه رده می شه ودا ده سه لانی سیاسی کورد گه یشتە لونکه، ده ولته ئیقلیمییه کان، خیلافهتی عەباسی سوننی و ده ولتهتی بوهیهی له به غدا، خیلافهتی شیعی فاتی میسر، ده ولتهتی بیزهنتی له قوسته نه تبینییه نه ستانبوولی نیستا - هه ولیان ده دا پتوهندی له گه ل بیه ستر و بو لای خویانی رابکێشن، هه ر له گه ل ده ست به کاربوونی له سالی (۱۰۱ک / ۱۰۱۰ز) دا، نوینه ری هه ر چوارلایان به پاره و دیارییه کی زۆره وه خویان گه یانده خرمنی له شاری حسنکینفا، نێردراوی خلیفه (الحاکم بامرالله) ی فاتی (۲۸۶-۱۱۱ک. / ۹۹۶-۱۰۲۰ز.) نازناوی (عزالدوله و محمد ذی الصرامتین) ی پێ به خشی و نێردراوی خلیفه (القادر بالله) ی عەباسی (۲۸۱-۲۲۲ک. / ۹۹۱-۱۰۳۱ز.) نازناوی (نصرالدوله و عمادها ذی الصرامتین) ی پێ به خشی^(۶۸)

نه م پێنج میرشینه کاروباری زۆریه ی ناوچه کانی کوردستانیان به پتوه ده یرد، خاوه نی داموده زگای سیاسی، سه ریازی، دارایی، کارگیری و قه زانیی خویان بوون. خلیفه ی عەباسی دانی به هه موویاندا ده نا، میره کان دراویان به ناوی خویانه وه لی ده دا پاش لبدانی ناوی خلیفه ی عەباسی و نه میری بوهیهی له سه ر دراوه که^(۶۹)، له خوتیه ی پۆزانی هه ینیدا ناویان له دواي ناوی خلیفه وه ده مات و دوعایان بو ده کرا، گه پۆکی

(۶۷) تاریخ الفارقی، ص. ۵۹ - ۶۱، الکامل، ۱۲۳/۷ - ۱۲۴

(۶۸) تاریخ الفارقی، ص. ۱۰۸ - ۱۰۹. بو زیاتر زانیاری به وانه عبدالرؤفیب يوسف، الدولة الموستنکیة فی

کرستان الوسطی، بغداد ۱۹۷۲

(۶۹) عبدالرؤفیب يوسف، حضارة الدولة الموستنکیة، بغداد ۱۹۷۵، ص. ۱۶۵ - ۱۸۶، حسام الدین

الشیشندی، الکورد فی التیمور و شهزاده، ص. ۲۰۱ - ۳۱۰.

شیعی ناسری خەسرەو (مر. ٤٨١.ك. / ١٠٨٨.ز.) كە لە نیوەی یەكەمی سەدەى (٥.ك. / ١١.ز.) دا گەشتىكى دور و درىزى بە جیهانى ئىسلامیدا كردووە و بە شارەكانى كوردستاندا گوزەرى كردووە، باسى ئەوە دەكات كە ناوی میر وەهسوزانى كۆپى مەملانى پەوادى لە خوتبەدا بەم شێوەیە دەهێنرێت "الأمير الأجل سيف الدولة و شرف الملة أبو منصور و هسوزان بن محمد مولى أمير المؤمنين" ^(٧٠)، هەروەها ناوی میر ئەحمەدى كۆپى مەروان (نصرالدولة) بەم شێوە دەهێنرێت "الأمير الأعظم عز الإسلام سعد الدين نصر الدولة و شرف الملة أبو نصر احمد" ^(٧١).

لەبەر پۆشنایى ئەم پاستییانەدا دەشى بڵێن میرنشینهكانى كوردستان لە سەردەمى یوھەیییدا تەواو پێگەیشن و تا پادەیهك خاوەن ویستی سیاسى خۆیان بوون، بە تايبەت میرنشینی مەروانى لە هەریە جەزیرە كە لەم لایەنەو لەو میرنشینانەى وا لە پۆزەلاتى ئىسلامیدا دەرکەوتن هیچ كەمتر نەبوو.

هەرچەندە میرنشینی خەسنەوى پێش وەخت لە ناو چوو (سالى ٤٠٦.ك. / ١٠١٥.ز.) ^(٧٢) و میرنشینی بەنو عەنازى سازەنگانى دووچارى لاواز بوون و دووبەرەكى ناو خۆی بوو (سالى ٤٣٨.ك. / ١٠٤٦.ز.)، كەچى سى میرنشینهكەى تر تا نیوى دووھەمى سەدەى (٥.ك. / ١١.ز.) مانەو، كاتێك كەوتنە بەر شالۆو بەرفراوانەكانى سولتان مەلىكشای سەلجوقى (٤٦٥-٤٨٥.ك. / ١٠٧٢-١٠٩٢.ز.) و یەك لە دواى یەك پووختنران، ئەم بابەتەش لىكۆلینەو یەك تايبەت هەڵدەگرێت.

(٧٠) سفرنامە، رحلة ناصر خسرو، الرياض ١٩٨٣، ص. ٣٠.

(٧١) هەمان سەرچاو، ص. ٣٦.

(٧٢) ابن الأثير، الكامل، ٢٨٠/٧.

ئەنجام

لە ميانى ئەم ليكۆلېنە وە يەدا دەرکەوت كە دەسلەتتى سىياسى كورد لە سەردەمى
عەباسىدا بە سى قوناغ: سەرھەلدا، گەشەکردن، پىگەشتندا تىپەريو، لە نيوەى
يەكەمى سەدەى (٣٠.٩/ز.) دا بارودۆخى سىياسى نالەبارى دەولەتى عەباسى بوو
ئەگەرى جىابوونە وەى ھەرىمەكان لە دەسلەتتى ناوەندىي عەباسى، ئەو بوو لە ھەندىك
دەفەرى كوردستاندا دەسلەتدار و خاوەن قەلەكانى كورد بۆ يەكەم جار لە مێژووى
ئىسلامىدا دەرکەوتن و شارىك يان قەلەك يان ناوچەيەكى بچووكى كوردستانيان
بەريو دەبرد، لە نيوەى دووەمى ھەمان سەدەدا بە ھۆى لاوازىي خەلىفەكانى
عەباسى و برەوسەندى بزافە بەرھەلستەكان (الحركات المعارضة)، زنجەكان، قەرامىتە،
شورائەكان (الخوارج)، لە پال چەند ھۆكارىكى ناوخويى كوردستاندا، ژمارەى
دەسلەتدارە ناوخويىەكانى كوردستان زۆرتر بوو، تا گەلى ناوچەى كوردستانى گرتەو و
سنوورى دەسلەتتىشان بەرفەرەتر بوو .

لە سەردەمى بوەيھىدا (سەدەى ٤.١٠/ز.) بە ھۆى سىياسەتى لامەركەزىي
بوەيھىەكانەو، لەسەر بناغەى ئەم دەسلەتدارىيە ناوخويىانەدا، پىنچ مېرئىشىنى
گەورە دەرکەوتن و پووبەرىكى بەرفراوانى كوردستانيان بەريو دەبرد، ئەم مېرئىشىنانە
خودان دامو دەزگای سىياسى، سەربازى، كارگىرى، دارايى و قەزائىي خويان بوون، تا لە
نيوەى دووەمى سەدەى (٥.١١/ز.) كەوتنە بەر شالوى سەلجوقىيەكان و يەك لە
دواى يەك لە ناو بران.

سەرچاوه‌كان

یه‌كهم: به زمانى مه‌ره‌بى

- ابن الاثير، عزالدین ابو الحسن علي بن ابی الكرم محمد الجزري (ت ٦٣٠هـ/١٢٣٣م).

١- الكامل في التاريخ ، دار الفكر ، (بيروت ١٩٧٨) .

- الأزدي ، أبو زكريا يزيد بن محمد بن أياس (ت ٣٣٤هـ/٩٤٥م) .

٢- تاريخ الموصل ، (القاهرة ١٩٦٧) .

- البديسي ، الأمير شرفخان بن شمس الدين الروذكى (ت ١٠١٠هـ / ١٦٠١م) .

٣- الشرفنامه ، ترجمة الى العربية محمد جميل بندي الروذبياني ، (بغداد ١٩٥٣).

- البلاذري ، أحمد بن يحيى بن جابر (ت ٢٧٩هـ/٨٩٢م).

٤- فتوح البلدان ، (القاهرة ١٩٥٧) .

- ابن حوقل ، أبو القاسم محمد بن علي النصيبي (ت ٣٦٧هـ/٩٧٨م) .

٥- صور الأرض ، (بيروت ١٩٧٩).

- ابن دحية ، أبو الخطاب عمر بن حسن بن علي (ت ٦٣٣هـ/١٢٣٦م) .

٦- النبراس في تاريخ خلفاء بني العباس ، (بغداد ١٩٤٦).

- ابن شداد ، عزالدین أبو عبدالله محمد بن علي بن ابراهيم (ت ٦٨٤هـ/١٢٨٥م) .

٧- الاعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة ، القسم الثالث ، (دمشق ١٩٧٨) .

- الطبري ، أبو جعفر محمد بن جرير بن يزيد (ت ٣١٠هـ/٩٢٣م) .

٨- تاريخ الرسل و الملوك (تاريخ الطبري) ، (القاهرة ١٩٧٧) .

- عبدالرقيب يوسف

٩- تاريخ الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى ، (بغداد ١٩٧٢) .

١٠- حضارة الدولة الدوستكية ، (بغداد ١٩٧٥) .

- ابن العبري ، أبو الفرج غريغوريوس بن هارون الملطي (ت ٦٨٥هـ/١٢٨٦م) .

١١- تاريخ الزمان ، نقله الى العربية الاب اسحق ارملة ، (بيروت ١٩٩١) .

- الفارقي ، أحمد بن يوسف بن علي بن الازنق (ت ٥٧١هـ/١١٧٧م)

١٢- تاريخ الفارقي ، (القاهرة ١٩٥٩) .

- القرطبي ، غريب بن سعيد (ت ٣٦٦هـ/٩٧٧م) .

١٣- صلة تاريخ الطبري ، (القاهرة ١٩٨٢) .

- القزويني ، ابو زكريا محمد بن محمود (ت ٦٨٢هـ / ١٢٨٣م) .
- ١٤- اثار البلاد وأخبار العباد ، (بيروت ١٩٦٠) .
- لسترنج ، كي
- ١٥- بلدان الخلافة الشرقية ، الترجمة العربية ، (بغداد ١٩٥٤) .
- المائي ، انور
- ١٦- الاكراد في بهدينان ، ط ٢ ، (دهوك ١٩٩٩) .
- المجمع العلمي السرياني .
- ١٧- المجلد الرابع ، (بغداد ١٩٧٦) .
- مسعر بن مهلهل ، ابو دلف مسعر بن مهلهل الخزرجي (ت ٣٩٠هـ / ١٠٠٠م) .
- ١٨- الرسالة الثانية ، (القاهرة ١٩٧٠) .
- المسعودي ، ابو الحسن علي بن الحسين بن علي (ت ٣٤٦هـ / ٩٥٧م) .
- ١٩- التنبية والاشراف ، (بيروت ١٩٨١) .
- ٢٠- مروج الذهب ومعادن الجوهر ، (بيروت ١٩٨٦) .
- مسكويه ، ابو علي احمد بن محمد (ت ٤٢١هـ / ١٠٣٠م) .
- ٢١- تجارب الأمم ، (القاهرة ١٩١٤) ، اعادت طبعه مكتبة المثنى ، (بغداد (د.ت)) .
- مؤلف مجهول
- ٢٢- العيون والحدائق في اخبار الحقائق ، الجزء الرابع ، (دمشق ١٩٧٣) .
- ناصري خسرو ، معين الدين ناصري خسرو المروزي (ت ٤٨١هـ / ١٠٨٧م) .
- ٢٣- سفرنامه (رحلة ناصري خسرو) ، الترجمة العربية ، (الرياض ١٩٨٣) .
- الواقدي ، ابي عبدالله بن عمر (ت ٢٠٧هـ / ٨٢٣م) .
- ٢٤- فتوح الشام ، دار الجيل (بيروت (د.ت)) .
- ياقوت الحموي ، شهاب الدين ابو عبدالله ياقوت بن عبدالله الرومي (ت ٦٢٦هـ / ١٢٢٩م) .
- ٢٥- معجم البلدان ، (بيروت ١٩٧٩) .
- اليعقوبي ، احمد بن واضح بن جعفر (ت بعد ٢٩٢هـ / ٩٠٥م) .
- ٢٦- البلدان ، (النجف الاشرف ١٩٥٧) .
- ٢٧- تاريخ اليعقوبي ، (بيروت (د.ت)) .

دوهم: به زمانی فارسی:

- حمد الله المستوفی ، حمد الله بن ابی بکر بن محمد القزوينی (ت ۷۵۰هـ/۱۳۴۹م).
- ۲۸- تاریخ کزیده ، (تهران ۱۳۳۹هـ.ش).
- قاضي غفاري ، قاضي احمد بن قاضي محمد بن نجم الدين غفاري قزوينی (ت ۹۷۵هـ/۱۵۶۷م) .
- ۲۹- تاریخ جهان ارا (تهران ۱۳۴۳هـ.ش) .
- نطنزي ، معين الدين (ت بعد ۸۱۷هـ/۱۴۱۴م) .
- ۳۰- منتخب التواريخ معينی ، (تهران ۱۳۳۶ هـ.ش) .

سېهم: به زمانی کوردی

- نهولیا چهله‌بی (م ۱۰۶۷/ک ۱۶۵۶ ن) .
- ۳۱- سیاحه‌ننامه‌ی نهولیا چهله‌بی « وەرگیرانی له تورکی‌یه‌وه سه‌عید ناکام » (به‌غدا ۱۹۷۹) .
- موکریانى ، حسین حوزنى
- ۳۲- کوردستانی موکریان ، (رواندوز ۱۹۳۸) .

ملخص البحث

د. زوار صديق

الإمارات الكردية خلال العصر العباسي

- مراحل ظهورها ونموها -

كانت هناك خلال العصر العباسي خمس إمارات كردية كبيرة معروفة ومعترف بها من قبل الخليفة العباسي، أقامها الأمراء والزعماء الكرد المحليون، وظهرت هذه الإمارات نتيجة للتطورات السياسية والتحولات الاقتصادية والاجتماعية التي شهدتها الدولة العباسية إلى جانب توفر شروط قيام الإمارات المحلية في الأقاليم الكردية ، حيث القبائل الكردية المتنفة والمناطق الجبلية الوعرة والإمكانات الاقتصادية الكافية. وقد مرت الإمارات الكردية بثلاث مراحل، الظهور، النمو، النضوج، فخلال النصف الأول من القرن (٣هـ/٩م) ، ظهر أوائل الأمراء والحكام الكرد المستقلون بمدينة أو قلعة في الأقاليم الكردية ، وفي النصف الثاني من القرن نفسه ، ازداد عددهم وتوسعت مناطق نفوذهم وتوزعوا في مختلف المناطق الكردية ، وخلال العهد البويهي (٤هـ/١٠م) ظهرت خمس إمارات كردية مستقلة وشبه مستقلة كانت صورة متطورة وموسعة للإمارات الكردية الصغيرة القائمة خلال عصر ما قبل العهد البويهي ، وكانت لها نظم ومؤسسات سياسية وعسكرية وإدارية ومالية وقضائية . وظلت تدار وتحكم مناطق نفوذها حتى تعرضت خلال النصف الثاني من (القرن ٥هـ/١١م) لحملات السلاجقة واسقطت واحدة تلو الأخرى.

Abstract
Emergence and Development of Kurdish Emirates during the
Abbassid era

Dr Zîrar Sdeeq

During Abbassid era, there were five eminent Kurdish emirates, recognized by the caliph. These emirates were founded by Kurdish chiefs, as a result of the political changes and the economic and social evolution that took place within the Abbasid state along with conditions enhancing the emergence of those emirates.

These emirates grew according to a fixed pattern of: emergence, development and maturity. During the first half of the third century (9 th A.D.), some Kurdish independent emirates were founded round a castle or in other Kurdish regions and during the second half of the same century, these emirates expanded and the influence of their princes increased. In the fourth century (10 th A.D.), during the Boayhi era, five independent and semi - independent emirates emerged. They had their own political, military, judicial and financial, systems. These emirates were ruled by local emires till the second half of the fifth century (11 A.D.), when they were the target of Saljooki campaigns and collapsed one after another.

يارمه تېن بېرچاوه كېي وا، كه بهر دل بگرې، ده كارى زانستېپه گانياندا بۇ فراهه م نه كراوه، نه نانت چالاكېي نه كادي مېپه كان له بواړى ونووېژ له باره ي كېشه و گره فته گاني زانستدا و نه رشيفه ندى كردن و شهن و كه وكردنى بهر مه گانيانه وه، به پاداشت و سه رقه له مانه و شتى له و جوړه بابته تانه، تېن و كوپيان وى ده درين و كاروباريان به پړوه ده چي.. جگه له مانه، له هنده ران به بېړى ده زگا و مه لېند و كور و كومه لاسي ديكه ش كه به كارى زانستانه وه سه رگه رمن، هر نه كادي نى ده گوتړى.

به راستى، كه لكه لوى نه كادي نى دامه زانندن - پياو هق يلى - هر له پاش له نگرگرتنى ده سه لاسي عه ره بېي موسلمان له شام و كووفه و واسيت و به سوره و پره ي و به نخ و بوخارا و سه مه رقه ند و به غدا و پاشانه كى له باكوروى نه فرىقا و نه نده لوس، كه نا نزى كه ي سه ده به كيش زمانى په سمېي كاروبارى ده ولت به پړوه برون، له شامى به پۇمى و له مېسره به قېپتى و له موزه پۇتاميا و هارس و نازهر بايجان به نارامى و سوريانى و فارسى بوو، ورده - ورده له ناكامى گه شه ساندنى سه رومې پېداوېسته گاني پۇزانى ژياندا، ده چه كره كه ونووه و حوكومنه نى تېسلام، ناچار ده هه مېرى لېشاوى نه و پېداوېسته ده، زانا و پسپوړ و لېزانى له ده ورى خو خېر كړېدووه ته وه: زانا چه رانيپه گاني سينيپ و چه ران، سوريانه گاني موزه پۇتاميا، كورده گاني به هر مه نكي وان پاهاتو له دور و بهرى هه ردو چۇمى تير (ديجل) و هرات له وهرگېنپانى كه له پوړى پۇناندا ده ورى گرينگيان گېنپاوه.. به مېدان، زاراوه ي نويناويان له مه لسه فته، زانست، هوبه ر، كومه لئاسى، مېزوو، جوغرافيا، زمان، نه ده بيات، ستيوناسى، كه لام و شهرع و هنددا، هيناوه ته گويى، نيسحاقى كويى حونه بين (م. ۲۹۸ك) و مه تاي كويى يونس قه ناسى (م. ۲۲۹ك) و سابيتى كويى قوړه ي چه رانى (م. ۲۸۸) و عېدوللاى پوورېنه (پۇژب يانى) ي كويى موقه ففح (م. ۱۱۲ك) و كويى مېسكه وه ي (م. ۱۲۱ك) و كويى ناحه (م. ۵۲۲ك) و كويى شينه، بن سينا (م. ۴۲۸ك) و كويى توفه يل (م. ۵۹۲ك) و هند - كه سانيكن له بواړى وهرگېنپان و زاراوه دانساندا له سه رله بهرى زانسته گاندا، كه س ده سكي له دور نه كړېدون.

ئەگەر لە ھەرھەنگ و کەشکۆل و پەرتووکی جۆر بە جۆری عەرەبی بنۆرین، بە
 سەدان زاراوەی ھەر بەکە لە زمانی، ھەر بەکە لە زانستی، ھەر بەکە لە ھونەری و ھتد...
 مان بەرچاو دەکەوێ. لە کتێبی "الدُّخيل في العريضة" و "شفاء الغليل" و "المزهر" ی
 سیوتی و چەندین کتێبی دیگە، بنۆری ھەنگین لەبوت پوون دەبینێوێ کە زمانی
 عەرەبی دە سەرەتای دامەزرانی دەولەتی ئیسلامیدا، دە ھەمبەر ھەزاران زاراوەی جۆر
 بە جۆری سەرلەبەری زانست و فەلسەفە و ھۆسەرەکاندا چەندە و تا چ ئەدازەیک
 کەنەفت و دەستەپاچە بوو؟ بەلام سرشتی سۆز و کۆمەڵی سۆز، ھەمیشە - بنەوی و
 نەتەوی - بەرە و پەرەساندن و گەشەکردن و فراژی پوون ھەنگاوی ھەلیناوە و زیان لە
 گۆران و گۆرانکاری سەرۆم، ھێندە ی تروکەیی نەوێستاوە و دە ھەموو ھەنگاویکدا
 پیناوی بەرھەست و نابەرھەستی ھیناوەتە گۆرپی و ھەر بەکەش دە ھەرھەنگی زمانی
 مێردا، زاراوەی پێ بە بالای خۆی ویستوو و کارەکە لە برانەوێ نەھاتوو و بە بی
 نەھەشی کار سەر ناگرت... ئەوەتا، وەک دەبینێوێ، سەرلەبەری ولاتی سەرەوین، لە
 ھەمبەر لیناوی گۆرانکارییەکانی دنیای فەلسەفە و زانست و ھونەردا، بە ھەموو لک و
 چل و پۆپەکانیوێ، بە دامەزراندنی نەگادینی و نامۆزگا و نەزمونگاوە سەرگەرم و
 ھەر چەندیش دەگەن پێ پاناگەن، چ جای نەتەوێیەکی نازە دە دنیای یاخەبەردا
 چاپشکۆتووی وەک کوردی ئێ قەوما، کە دژمانی بی ویزدانی، ھەرگیز دەرفەتی
 پشووێ نەداوە و پێزەبێی کردوو و لە کاروانی پیشکەوتنی وەدا ئێخستوو...
 ھەروێ ئێ دەولەتی ھەرنسا - بەش بەوێدە ی من بیستووێ - شەش ئێکادیمی
 ھەن:

- ١- ئێکادیمی زانستەکان
- ٢- ئێکادیمی زانستەکانی ئاکاری و سیاسی
- ٣- ئێکادیمی ھەرنسا
- ٤- ئێکادیمی بەلگەنامە و دەستاوێز و ئەدەبیات
- ٥- ئێکادیمی گەنکور

كۆرۈنكەن بولسا، بۇ مانايەكى ئوت و ئوتى بەكارىنىن، يا پىنۋەندىي دوشتان، چ لە گشت و
 تايىت و چ لە ھاوبەشى و چ لە وىكچووندا، دورەمىيان بە مانايەكى تايىتەنى بەكەمىيان
 بەكارىرى (تەرىقات)، نەمەش ھەر مەجازى خواستەنە و مەجارى تەقلى دەگىرتەنە؛
 نەگەر پىيار سەرساھتى خۇمىيەنىي ۋازەكان لە دەلالەت كورددا بناسىنەنە، ۋەك
 پىنۋەندىي "سەبەب و موسەببەب"، "مەكان و مەكىن" راپردو و تايىندە، "جوزئىيەت
 و كوللىيەت"، لازىمىيەت و مەلزومىيەت، تالبيەت، گشت و تايىت، پەگەر، برى و پەي
 نامەد، خوئشاۋەندى، سىفەت و مەوسووف، موزاف و موزاف ئىلەيى، پىزلىنىن،
 دراوسىتى، دوفاقى، غالبىيەت و وىكچوون، يا جۇرى كىنايەت (مىتافۇرە) ەكان،
 ئىدىۋمەكان بە وردى ەرك بكا، بۇ زارۋە سازى دانامىنى، بەلام گاتى خوتىندەۋارى
 زمانى لە زمانەكان ۋە بن لىشاۋ و گۇشاۋەپۇى زوانىكى دىكەۋە دەگەۋى و مەجىز و
 سەلىفەى دەشتىۋى، يان دەژاكى، ديارە زەپنى زمانە خۇرسەكەكى خۇى كۆپر دەبى و
 دەستەپاچە و مەجر و موزمەھىل دادەنىشى و ۋەك كوردى دەسخەپۇى لە ھەردو
 دىنەكەكى لى بەسەر دى. زارۋەدانان كارى ھەر كەسى نىيە و دەبى لە ۋانستانەدا كە
 زارۋەدان بۇ دادەنى، مەلەۋانى چا بى. خۇ كارەكە بەۋەندە پىك تايە كە ھەر بابايەك
 ھات گوتى. ھەر لەبەر مەندى سىمىلى سوۋرە. ھەمزاغايە. نەبو تامىرى مەجدى
 فەپروزابادى كە بە پەگەر ئىترانى نەزادە، جارىكىان لە جەنگەى ھەلپە و لە دوۋى
 ۋازەى عەرەبى گەراندا، بە عەرەبە زنى، لە جىيانىي ۋەى، اطفلى السراج بىزى :
 "دەفەرموى : "اقتلى السراج.. " نەمە چ دەگەيسەنى، كەسى مامى؟ نەمە نەۋە
 دەگەپەنى، كە نەۋەى زارۋە لە زمانىكدا دادەنى، نەگەر بە زگماك زمانەكە زمانى خۇى
 بى، چىنكە و نەگەر ئى خۇى نەبى چىنكى دىكەپە. فەپروزابادى وىزەى نەۋەمۇ
 لىزانى و ئاشقە زمانى عەرەبىيەى، كەچى ھەر زمانى زگماكى مادەرزادى بە سەر زارىدا
 زال بوو. جارىكىان ئەم پىرسىارەم لە مامۇستەى بەھشتىم مامۇستا مەستەفا جەۋادى بە
 پەگەر كوردى خەلكى لای خالىس، كە لە كوللىيەى شەرىعت مامۇستەى مىژوومان بوو،
 پىرسى: فەرموى فەپروزابادى، پەگەزى ديار نىيە، فارس بە ئى خۇيانى دەزانى.

عورفی مه‌جاز به مانای پیسایی کردن و تارات کردن و خۇ پاکژ کردنه‌وه‌به. دووه‌میان نه‌وه‌یه که به‌کاره‌یتانه‌که له لایه‌ن تاخمینکی تاییه‌کاری زانستی، هونه‌ریکه‌وه‌ بینه‌ گۆڤی. به‌مه‌ ده‌گوتری زاراوه (مصطلح). موسنه‌له‌ج واته: مه‌ریمه‌که له‌سه‌ر نه‌وه‌ ږتک بکه‌فن که واژه‌یه‌ک له مانایه‌که‌وه‌ وه‌گوتری له‌بۆ مانایه‌کی بیکه و نه‌وه‌ واژه‌به‌ بۆ نه‌وه‌ مانایه‌ وه‌ خاس (صالح) بزانی، مانای (اصطلاح علیه) ده‌ بنیچه‌دا، واته: به‌ چاک زانین وه‌ک: به‌کاره‌یتانی واژه‌ی (قدیم) ی عه‌ره‌بی، به‌ مانای کۆنه‌ ده‌ بنیچه‌دا و به‌ مانای نه‌وه‌ که مه‌ر له‌ سه‌ره‌تارا مه‌بووه، به‌ زاراوه‌ی فه‌لسفه‌ و که‌لام. نیوه‌ لینه‌وه‌کان ده‌بی به‌ سێ پاژه‌وه: به‌کیان نه‌وه‌یه‌ که نه‌سه‌که له‌ درپیندا زووتر و گورخر به‌ بیردا دی و ده‌ زه‌یندا زینتر خوش باوه‌ و نه‌مه‌ش مه‌جاز و خواستنه‌وه‌یه. دووه‌م نه‌وه‌یه‌ که لینه‌وه‌ زووتر و خیراتر به‌ بیردا دی و نه‌ویان ده‌ زه‌یندا زاتره‌ به‌مه‌ش ده‌گوتری "له‌باوی گشت و زاراوه - عورفی عام و مصطلح". سینیهم نه‌وه‌یه‌یه‌ که نه‌سل و فه‌رع ده‌ بیرهاتنه‌وه‌دا، هه‌رتک به‌کسان بن و به‌مه‌ش ڤاگوترنی ڤووت و په‌تی ده‌گوتری، به‌ راستی، زاراوه‌ ناسی، نه‌وه‌ زانسته‌یه‌ که ده‌په‌رژیتنه‌ سه‌ر لینه‌وه‌کۆلین و وردکردنه‌وه‌ی زاراوه‌کان. گاتفرید شووتز، پروفیسوری زمانی نه‌له‌مانیایی (۱۷۴۷ - ۱۸۳۲) به‌که‌م که‌سی بوو که نه‌مه‌ زاراوه‌یه‌ی به‌کاربرد. زاراوه‌که‌ پاش مه‌ودایی، ڤسی که‌وته‌ نیو زمانی ئینگلیسییه‌وه‌ و به‌ مانای (پنڤستی نیوان) به‌کاربرا. پاشان ده‌لییه‌ نیو زمانی فه‌ره‌نسییه‌وه‌ و پاشتری، جلکی به‌کاره‌یتانیتکی جیهانیی ده‌به‌ر کرد. له‌ فه‌ره‌نگه‌ هه‌مه‌ جۆره‌کاندا، پێناسه‌ی زۆر و زه‌وه‌ند بۆ تیرمبنۆلۆژی (زاراوه‌ ناسی و زاراوه‌) ده‌رده‌ست کراون نه‌نانه‌ت وه‌خته‌ بکارم بیژم، هیند زۆن له‌ شماره‌ به‌ده‌رن: "کۆمه‌له‌ زاراوه‌گه‌لی هونه‌ری سه‌ر به‌ یه‌ک زانست، یا هونه‌ر و چه‌مکانی سه‌ر به‌ وی" (فه‌ره‌نگی زانستان، گه‌لی نه‌ده‌بیات و هونه‌ری په‌نگ کاری، زاراوه‌گه‌ل، یا واژه‌یه‌ک که ده‌ زانسته‌کان، هونه‌ره‌کان) دا به‌کار ده‌برن. (فه‌ره‌نگی وێبسته‌ن) ۱- کۆمه‌له‌ واژه‌ گه‌لی هونه‌ری سه‌ر به‌ یه‌ک زانست، لینه‌وه‌کۆلین، یا گۆڤیه‌ک له‌ لینه‌وه‌کۆلان، ۲- لینه‌وه‌کۆلینی بێڤۆی زاراوه‌، یا واژه‌ و ناویته‌گه‌لی تاییه‌ت، که له‌بۆ نیو له‌ چه‌مکی تاییه‌ت

شان به کارده برین و ههروهه ها له بنه ما هه مووانه کییه کانی سه ره بهم لئوه کولین و لئوه توژینه، به کارده برین. (هه ره نهنگۆکی بووینی)، به به چاو کردنی پیناسه گه لیک که هه ره نهنگه جوراوجۆره کانی زاراوه سازی به دهسته وه یان داوین و بهم بوونکردنه وه به که به پیناسه ی نه م زانسته له قه له م دراوه، یه کجار هه مووانه کی به ره چاو ده که وی، ده تواندری پیناسه یه کی ورد و گرده بهر له مهر زاراوه ناسی دهرده ست کسری، ده لئوه کولینی "مهند" دا، له نیومانی چه مکه کانی سه ره به رشنه کانی پسپۆره کیدا، هه له مه ته بهی واژه و ناویته گه ل، گرویی له خه لک، یا نه نه ات تاکه که سیکیش به کاری ده بهر، هه ر زاراوه ده گوتری، جا، بهم پیناسه یه، ده بی زاراوه به هاروانا vocabulary له قه له م بدری، به لانه کیینی نه وه هیت له بیرنه چت، که کازنکی تهنگی وه ک تارای وه وی ها له مه عبه ییناندا، به بیروبوچوونی زانایانی ئایدیالیست و نیوه ماتریالیست و نیوه ئایدیالیست په نگه - هه رچه نده به نیکه ل و پتکه لیش بی - شتهایه کیان له م بووه وه نه نگاونبی، به لام ماتریالیستی دیالکتیک کیشه کی به کلا کردووه ته وه و ده لی، - مرۆ له زینده وه ری دیکه به وشپاری (ئاوه ن) جوئی ده بیتته وه، واته زینده وه ری بی ئاوه ز هه رگیز ناتوانی وینه ی شتانی، سه ره به خۆ به بیردا بیتته وه - نه بها هه ر مرۆیه، که به هه ره و یارای پروت کردنه وه - تجرید - ی هه س - شان بی نه وه ی له بهر چاوی زه ق بیتته وه، ده بهر زاری، یا ده بهر گوینی، یا ده بهر دهستی، یا ده بهر لووتیدا بی، ناراسته وخۆ هه ست بی ده کا، به لام زینده وه ری بی ئاوه ز و به سته زمان به و جۆره نییه .. نه و شتان ته نی راسته وخۆ هه ست بی ده کا - ههروهه ها وه ک بافلوف ده فهرموی، به راهینانیش به پینی تینۆریی چه مسهریوونی مه رجه کی (نظریة الإقتران الشرطي) یش چتی به بیردیتته وه، بی له وه ش مرۆ خه سیته گشته کانی شتان به کسه ره ده قۆزینته وه و یارا و به هه ری تایبه تی ئاوه ره، شتان به و خه سیته گشته نه ده ناسیتته وه - که ده لئین "دار" ته نی دارینکی له میشکدا نییه، به لکو خه سیته کانی سه ره له به ری دارانی ده میشکدا به و به هوی نه و خه سیته هه مووانه کییه وه - تاکان ده رک ده کا - که واسا، هه موو بوونه وه ری تاک (تایبه ت) ده بوونیکه هه مووانه کی (عام) دا ده رک ده کا - نه و جا تاکیش بی کۆمه ل به بیردا نایه،

وانه، ده گات و شونین و ناوی خه لکانی دیکه دای به بپردا دی. دیاره مرق، بهم پنبه
 رشتی بوونه وهریکی کومه له کیی به ناوه زه. بى کومه ل ناریى. بى کومه ل. با
 میشکینشی به زگماک ته واربى. هیچ فیر نابى، زمان، فهرهنگ، شارستانهت، زیاری و
 هتد. فیر نابى. ده جهنگی نهرک به خهرجدان و کار و کوششدا فیری شتان ده بى.
 زیاری و شارستانیهت، به کار و نهرک به خهرجدان دینه گۆرى.

ئینجا، زمان فالبی هه موو نه زمونەکانی مرقیه. به درێژایی ته مەنى له خەسیەتی
 مینۆوینه یی، زمان نه با، مرق وهك هه موو به سته زمانیکی لی به سهر ده هات. وه لی چون
 چونی په هتار ده گه ل زمان ده كا؟ دیاره، مرق شتان به بچر بچری و پهرت و بلوری و بى
 به ندوباری و بى سه روکاری نابینى و بیریان لی ناگاته وه. شتان بى به پنبی یاسا و برتسای
 هۆکار و ئاکام و ناچاره کی و بریکهوت و نازادی، بیر لی ده کاته وه. بۆ خۆت ده زانی ههر
 به که سه روکاری ده گه ل شتیکی دیکه دا، ده توپی پنبه ندى گشت و ره ها (عموم و
 خصوص مولهق) و گشت و تایبه تی به کسهره (عموم و خصوص من وجه) و دووفاقى
 (تناقض) و به کسانى (مساواة) دا، هه یه. جا، نه وانه، چ له شکل و شیوه ی بهرچاوه، بهر
 بىن، بهر چه شکه، بهر بیستن و بهر وی که وتن (له مس)، جا به خه سیهت، به بیچم، به
 قه واره، به پوهالت و گه وههر و هتدا ده بپنبی و ده رک ده كا. که واسا، مرق له کاری ده رک
 به شتان کردندا، هه میشه له توپی دنیاى مایه کی و مانایه کیدا نه مسهر و نه وسهر ده كا.
 شتان به شتان ده چوینى، هیندى کاو ده ی نه نگینى و هیندى جار نای پینكى. به لام
 هه میشه به ناماده بوونی یاسا و برتسایه کانی ناوه، چ به مەنتیقی قورمالیستانه
 (پوهالت)، چ به مەنتیقی دیالیکتیكانه، له میشکیدا، که به نه زمون دەرده مستی
 کردبون، په هتار ده كا. ههر له بهر وه شه، که چه ندین شیواز و برتباری بۆ نیولیتسانی مانا
 و نه زمونى نهرت و نویباو ده دوزیته وه و بۆ هه موو پرشنه کانی زانست و هونهر و
 مه لسه فه، زاراوه ی له بار و له شان سووک و خوشباو داده نى. دیاره نه م هونه رەشی له
 ئاکامی به ره وپینش چوونی نامیره مایه کییه کانداه ده ده ست هیناوه. ههر نه مه شه، که
 جوداوازیی له نیوان کومه لکه یه کی، که به سهر هه موو پنداویسته کانی خۆیدا پاده گا و

كۆمەلگە بەكى دىكەي پاشكەنتى، وەك كۆمەلگەي كوردى لە كاروان بە جى ماى، كە سە
سەر زۆر شتاندان راناگا. گەلۇ، ئەوپۇ كورد چەند زاراۋەي - وەك لە پىشسترىم باس كورد -
لە وەمۇر بۇرى جۇراۋجۇرى زانستەكانى دنيايتدا، داناۋە و زىيانى شارستانى ئەوپۇي
خۇي پىيان دەستەبەر كوردۇر ؟

بەلام نەتەۋەي كورد - پىاۋ ھەق بىژى - سەرەپاي ئەۋ ھەمۇر كۆت و زىجىرى زمان و
فەرھەنگى تۈركى و ەرەبى و فارسىيە، كە بە درىزايى دە - دوازە سەدە، سەرۈمەر لە
دەست و پى و بىر و ھۇشى ئالۇر - مالم قەبەرە - لە پاراستنى بەدىۋايى نەتەۋەكىر
خۇي، مە تايبەت زمان و ئەدەبىياتى زارگۇنىي دەۋلەمەند و زەنگىنى پشناۋىشت لە
مىرنە كوردۇي درىغى نەكردۇر - دىم نەگەر توانىيىنى سەرلەبەرى ھەمۇر شىنكى كورد
و كوردستان چەپاۋكا و بە ئالان و بېزى بەرى، وەلى ھەرگىز نەيتوانىۋە بىرى نەتەۋكى و
نەتەۋەكەي و فۇلكۇرەكەي بە ئالان و بېزى بەرى، خۇشەبەختانە، نەگەر دەستى بېۋا،
ھىندەي كەلەپۇر ھەيە، كە دەتوانم بلنم لە ئى نورگىش و ەرەبىش و فارسىش
دەۋلەمەندترە ھەر نەۋەشە كە يەككىكى وەك خانىي تەمر شەم ھەستوخوستى
نەتەۋەكىيەي لە شاكارى مەم و زىنەكەيدا، بەۋپەي گەرموگۇرپىيەۋە دەرىپىۋە و
خوئىندەۋار و پۇشنىبىرى كورد، چ وەك مەلا و ھەقى، كە خاۋەنى كەشغۇزۇنۇن، حاجى
خەلىفەي تۈرك، دەلى، ئەۋ خوئىندەۋارە كوردانە نەبان، مېچ ئاسەۋارنىكى پۇشنىبىرى لە
قەلەمپەۋى دەۋلەتى عوسمانىياندا نەدەما - دەلى "اۋنلر طفرە صتان اولدىلر" "وچ
شىنخ، چ ئەلەندىي فېست بەسەر و سىدارە لەسەر، كاسكىت لەسەر و قالپاخ لەسەر و
ھتدا.. بە ھەلبەست ھۇننەۋەي كوردى و كۇر و كۆمەلەي پۇشنىبىرى دامەزاندن و
پۇژنامە و كۇۋار دەركردن، دە مەيدانى پۇشنىبىرىدا، درىغىيان نەكردۇر - بىريان لەۋە
كردۇرەتەۋە، كە دەبى مىندالى كورد فىرگەي بە كوردى خوئىندى بۇ بىكرىتەۋە.. كىتىبى
بە زمانى زىگماكى خۇي ھەبى. نەۋەندى بە بىرم دى، غەبىدۇرە ھمانى شەرەفكەندى، مام
ھەزارى نەمرو غەبىدۇرە ھمانى زەبىجى، كاك ھەسەنى قىزجى و مەمەدەمىن
شىخولئىسلام، ھىمىنى موكرىانى، وەك بۇيان ۋەگىپام، قازى نەمردە سەرۋىەندى

کۆماری ساوای مه‌هابادی، بیری له‌وه ده‌کرده‌وه مه‌ره‌نگستانی کوردی دامه‌زینتی. ته‌نانه‌ت بۆیان وه‌گیزام، که چۆن زاراوه‌ی "پیشمه‌رگه" رانراوه؟ حیکابه‌ته‌که‌ی مه‌شه‌وره.. گۆیا ده‌گه‌رمه‌ی مشتومردا، چاچیبه‌که‌ی گوتووێه: نه‌و مه‌راو بگه‌وه‌ی بۆ چیبه‌؟ به "فیدایی" بلێن "پیشمه‌رگه" چونکه "پاشمه‌رگه" مان مه‌یه..

به راستی، زاراوه‌دانان، مه‌روه‌کو له‌ پینشتی گوتم، وێرای سه‌لیقه‌ی زمان رانی و له‌ یاسا و پێسای واژه‌ ته‌ره‌کین زۆر باخه‌وه‌ر بوون، نه‌وی، له‌ میژووی کورد، له‌ جوغرافیای کورد، له‌ کۆمه‌لناسیی وی، له‌ نابوووی وی، له‌ نه‌ه‌سه‌نه‌کانی، له‌ سه‌ره‌چاوه‌کانی بیروه‌باوه‌یی که‌وناری، له‌ نایینه‌کانی، و تاد.. فره‌ وه‌سه‌لیقه‌ وی. ده‌بێ به‌ لانی که‌م له‌م قالیانه‌ی زمانی کوردی شاره‌زا و پسپۆری و له‌ جیاتی "کاره‌که‌ی کرد" نه‌یه‌ژی "به‌کاره‌که‌ هه‌لسا" که‌ ته‌رجه‌مه‌ی "قام به" ی حاره‌بیه‌ و به‌ کوردی ته‌رجه‌مه‌ی پیت به‌ پینیه‌که‌ی نه‌و مانایه‌ نادا، نه‌مه‌ش مه‌روه‌ک "توکه‌ر"، که "تسم زمايل" ده‌رده‌چێ:

١- نیشانه‌کانی سیفه‌تی کارایی

- "ا": زانا، نرانا، بیئا، یالا.

- "گار": سازگار، کردگار، په‌روه‌ردگار.

- "کار": سه‌مه‌کار، به‌رکار، نوێکار، تازه‌کار.

- "ان": په‌وان، شانان، خه‌رامان، نالان.

- "نده": کوژنده، برنده، فرنده، عه‌فرنده.

- "گه‌ر": خاوه‌روکه‌ر، دانگه‌ر، شانوکه‌ر.

. نه‌وه‌ت له‌ بیر نه‌چێ، که سیفه‌تی کارایی نه‌گه‌ر "نده" ی له‌ پاشه‌وه‌ پینوه‌ بلکێ، زینتر به‌ مانای فاعل و سیفه‌تی په‌فته‌نی و کانه‌کیدا به‌ کار ده‌بێ، وه‌ نمونه: شاییی نه‌پینده، که له‌ گه‌رمیاں باوه، به‌لام هیندی کاویش به‌ مانای هه‌میشه‌ به‌ کاردی، تیرینکی کوژنده‌ی تی گه‌رم. سیفه‌تگه‌ی که به "ان" دواپیان دی، زینتر مانای حال ده‌به‌خشی، وانه سیفه‌ته‌که‌ به‌رده‌وام نییه، به‌ نمونه: کاوړا زگی په‌وانه، په‌وانییه‌که هه‌ر چنده‌ سه‌عاتیکه، یا: به‌ مه‌له‌ داوان هات، واژه‌ی داوان به‌ هه‌ر سییه‌که‌ی داوان ه، له

دوین - هوه هاتگه، واته ههراکردن و دودهوانی و قوشمه. نهگه رسیفته که به "ا"
 دوایی بی، نهوه دهلالهت له هه میسهگی دهکا، وهك زانا، دانا. نهگه روه "کار"
 کوتایی هات، نهوه، مانای فره پیوه نان و موبالهغه ده به خشی، وهك: سته مکار، واته:
 فره سته م. له وهش وریا به، که فرهقی "کار" و "کار" نهوهیه که کار وه وچه گه لیکه وه
 دهنووسی، که له فعل ته ره کیابن، هه رچی "کار" ه، وه ناوی مانا و واژه
 نه ته ره کییه کانه وه ده لکی، وه لی جگه له ناوی مانا، وه فیعلیه وه ده لکی، وهك:
 ناسنگه، شیرگه، نه مه یان سه روکاری لیل سیفته تی کاراییدا نییه.

موتوربهی سیفته تی کارایی:

- ۱ - حالتی وه بالدان (نیزافه)، که سیفت وه بال پاشه خو ده دری، وهك: برندهی پولا،
 کوشندهی دژمن.
- ۲ - دواختنی سیفت و تی بردنی نیشانهی "نده"، وهك: سه رفراز، له سه رنه فرازنده
 - وهوه و سه ربیر له سه ربیرنده - هوه هاتگن. دیاره نه مانه وهك فارسیان په قنار
 ده گه لدا کراوه.
- ۳ - کاتی سیفته تی کارایی ده گه ل بهرکاری یا به کی له قهیده کان (ناه لکاره کان) ی، وهك:
 زور، که م و تاد... دا هات ههنگین نیشانهی سیفت تی ده بری، وهك: زورویژ، که مدور.

نیشانه گانی سیفته تی بهرکاری:

- ۱ - سیفت پیش ده که وی: په رومردهی ناز، نالوودهی داوین پیسی.
- ۲ - سیفت پیش ده که وی و نیشانهی وه بالدان تی ده بری، وهك: نالووده نامورس.
- ۳ - سیفت پاش ده خری و چ گوپان نائیته گوپی، وهك: خه و نالووده (خه والوو).
- ۴ - سیفت پاش ده خری و "ده" تی ده بری، وهك: نیعمهت په روه، نیشتمان په روه،
- ۵ - سیفت پاش ده خری و "ده" ده مینی، وهك: ژه مبرده، سه رمابرده، بابرده.

نیشانه گانی سیفته تی نیسبت:

- ۱ - "ی" به دوی واژه وه دهنووسی، وهك: ناسمانی، خاکی، کوردی.

- ۲ - بزونی "ه" به دواى واژه وه ده نووسی، وهك: په كشه وه، دپوساله، چله، هه رته
 ۳ - "ین" له دواى واژه وه بڼه، وهك: جلیین، به قریین (په جوړ و په ننگی هه لماتی به رد).

نښانې سیفېنې لیکندریاگ:

- ۱ - لیکدانی ویکچونه کی، وهك: سه نگدل، که وانبرو، پولا ده ست.
 - ۲ - لیکدانی دوو ناو، وهك: تازارپیشه، خیانت پیشه، جاسورمسی پیشه.
 - ۳ - لیکدانی دوو ناو به نامراز، وهك: خه تجربه ده ست، سه ربه کلاوه (په شسته باران).
 - ۴ - لیکدانی ناو به نامراری جوړاو جوړ، بابه تی نقد:
- ۱ - به "ب"، وهك: به غیرت، به حیا. (هیندی جار نه م "ب" به نه وی وه "و")
 ب - به "هاو"، وهك: هاو پښ، هاو دم، هاو ده نگ.
 - ج - به "نا" و "نه"، وهك: نامراد، نه مر.
 - د - به "بی"، وهك: بی ناو ده، بی هوش.
 - و - به "مهند"، وهك: هونه رهنده، زهره رهنده.
 - ز - "وهر"، وهك: دابره، چانه وهر، ده مه وهر.
 - ح - به "ناک"، پتر مانای دهر و ناساغي ده به خشی، وهك: نمناک، دهر دناک، ترسناک،
 خه مناک.

سیفېنې بیستېنې و قیاسی:

- ۱ - ناو مانای وه سېبی هوی و موشته ق نه وی، وهك: گران، تنگ، دزیو.
 - ۲ - واژه بڼه ده لالت له په ننگ بکا، وهك: سپی، سور، زهر.
 - ۳ - سیفېنې بیستېنې زیتړ له لیکداند، دوا ده که وی، وهك: پووسوود، پووزمرد، نیتسک
 گران. هیندی جار پښ ده که وی، وهك: سیامال، مرده مال، زنده مال.
- راستیت گره که، ناگری لیره دا من هه رچی ده ست لاتی زمانی کوردی هه س، گشتی
 له م وتاره دا وه سر که مه وه: دیاره هه رام له وه برهاوردنه وهی نه ی قالب و میساله یله،
 نه وهیه، که که سنی خوی نه پای زاروه داپرتن خره ل داوی، ته نیا زمان زانی به ش
 کاره که نیکا، نه وی، وهك وتم، فره له دیو کی کورد، له جوغوالیای کوردستان و له

ئاموورى كورد، له كۆمەلناسى كورد و خۇلاسىە لە گشت چىنگىدا زوردان وى. بىنە سەر پاستى، ئەوئى مەن دىيارىم بۇ كورد، بەنگە تىزكى وى لە دەرياي زوان كوردىيى خاوەن پىنچ شىوئى فرە زەنگىن و دەولەمەند.. جا ماگەسەو ئەو پىچانە غەرز خزمەت كەم، كە ناخۇ بواری قىياس كورد لە سەر ئەم قالدانە چەندە و قەلەمەوى تا كۆى دەپوا؟ ئەمە زىتر دەگەوینە سەر سەلىفە و زەوق و شارەزایی و كوردى زانین و بە ئوانسى بىانییسەو ئالوودە ئەبوون و كەمى جورنەتیش و كۆى پایەلىی زەوقسى خەلكە كەش ناوئى لە بىر بوەینەو. ديارە ئەم لە كوردىكى كۆچكە بە ئەنى بە كوردىيەكى بەرتەسكى شارى، ناوچەى و شىوئى پاماتىي، يا زىتر بە زمانىكى غەيرە كوردىيى خویندىن و دەگەل زىانى كوردەوارىدا سەروكارى كەم بووى، ئەو غوزدى خۇى بە دەستەوئە و لىتى پاناپەرمووم، شىزم بە كۆى بۇ يگرى.. مەن پىم وایە هەر كەسى لە مەمانان دەرکی هەمبەهەى خۇ وەگا، بەنگە لە هەر چە شەمەیهك بكە.. خۇ ئەتەوكانى دىكەش لە سەرەتارە كۆلیان لە كۆلى مە زۆر بەنگىتر ئەبوو، بەلام لىل ئەو شە، ئەم شاكارىيە، مەردى مەيدانى خۇى هەبووگە و تا ئەو مەردەیلە خامە و دەدەس بووگن، هەر ئەوانەیلە سەردەفەر و سەرمەشق و دەمراست و جىنى مەمانە بووگن.. خولایە، بەكدو كەلە زوان زانینكى دىكەى وەك مام هەزار و ئەخمەدى خانى و نالى و تاد.. مان بۇ برەخسىنى.

لەمەر قىياس وەكارىردن، ئەملاو ئەولای بۇ نییە، هەر وەك زانایانى زاراوەشناسى یەژن، ئەم بۆنە رىئانەش دەبى پیا برۆین:

۱- دەبى لە زانسنى بنەواشەكانى واژەپانان "علم الوضع" باخەبەر بىن، ئەهلى موسوول لەم هونەرەدا، لەمیزە فەرموویانە: "يستخدم على المعنى لأدنى ملازمة"، بە كوردىيەكەى واتە: مەرج نییە زاراوەبىن كە بۇ مانایەك دادەنرێ، لە سەتا سەت پراوێسرى یەكدى بىن، دەكرێ بە بۆرە خزمایەتییەك شاوشوكور بنەو، ئەوجا خزمایەتییەكە بە درىزاییى پۆزگار، دەچەسپى و كارەكە دەبریتەو.. كى بە خەيالىدا دى، واژەى "مسرچ" یان "مرسح" كە ئەوێق بە شاتو دەگوترى، بە زمانى عەرەبى بە مانای چىزەگە

و له‌وه‌رپه‌که‌ بووه‌ ۱۹! کي پيري بو نه‌وه‌ ده‌چي که "الفن" و "المفن" که نه‌نيستاکه‌ وه‌
 سته‌تکار و هووه‌رمه‌ند، ده‌بيژني، وه‌ زوان ناروه‌وي. به‌ ماناي "... ي فوه‌ په‌وتخوش
 و له‌نجه‌ و لار بووه‌ ۱۹!..

خولاسه‌، زاراوه‌داړيژ ده‌بي‌ حگه‌ له‌ قالبه‌گاني زمان، له‌م قالبه‌ مه‌ننيقيابانه‌يش وړيا
 بي: گشت - ناييه‌ت، وه‌ك: رينده‌وه‌ر - كه‌رونيشك، په‌كسان، وه‌ك: ناسك - ناسك، ديوفاق،
 وه‌ك: پياو - نايياو، هاوړ، وه‌ك: مريگ - زنگ، بانيك و دووه‌ولي، وه‌ك: په‌ش و سپي -
 دياره‌ له‌م قالبانه‌دا، سه‌رله‌به‌ري چوارچينه‌وي هاوپنوه‌ندييه‌گاني چه‌ندايه‌تي -
 چونايه‌تي برفني دنياي ماتريال كه‌ فاوغي شكلي مادده‌ن په‌جاوده‌گري و بو نه‌مه‌ش
 نه‌مړو سوود له‌ راسمتي ماتماتيكا له‌ هم‌وو پراكتيزه‌كانيدا وه‌رده‌گيري و نامير و
 ده‌زگاي زؤر وريش بو پيوانه‌ي وړديرين ريزه‌يه‌ك له‌ مادده‌ به‌ خيږايي ده‌نگ و
 يووناكي، هاوونه‌گوري و خيږايي خه‌ستكه‌ره‌وه‌ (معجل) ي وا په‌يدا بووه‌، وينه‌گري به‌
 خو و كاميراكه‌به‌وه‌ ده‌تواني بچه‌ نيو پروتونيكه‌وه‌ و وينه‌ي زؤر به‌ ناب و تابيشي لي
 مه‌ل گري..

۲ - په‌سه‌رگرده‌وه‌ (استقراء) ي ده‌نگه‌ - ده‌نگه‌ي واژه‌گاني زوان هره‌يه‌كه‌ له‌ نيگاي
 له‌ رسته‌دا، چ به‌ پني بنياتگه‌رايي، يا به‌ پني برده‌وه‌ سه‌رماك (تأويل)، په‌كاربردندا،
 له‌ پوي نيتيمؤلوزييه‌وه‌، په‌چاوگردن.. وه‌ نمونه‌: نه‌گر له‌ ناوه‌گاني نه‌سپاپ و
 ناميره‌گاني ناسباويكي كورده‌واري بو هيندي زاراوه‌ي ماشيني سوود وه‌رگري، په‌نگه‌
 تا نزيكه‌ي ۴۱ زاراوه‌مان وه‌چنگ كه‌ون.

۳ - گردوكتويه‌كي وړدي هره‌چي زاراوه‌گاني سه‌رله‌به‌ري پيشه‌گاني ناو كورده‌واري
 هه‌س، بگين. په‌نگه‌ له‌ هره‌ پيشه‌يه‌ك چه‌ندين زاراوه‌يه‌كمان لي وه‌چنگ كه‌وي، كه‌ بو
 نه‌وړوي دنياي سمعت و ته‌گنؤلوجيا، تورمان پنيويست پي ده‌بي.

۴ - سه‌رله‌به‌ري واژه‌گاني زماني كوردي، به‌ هم‌وو شيوه‌زاره‌كانيه‌وه‌، شه‌وي كه‌
 نه‌هاوونه‌ سه‌ر كاغه‌ز، گردوكتوكتينه‌وه‌، نه‌مه‌ له‌مه‌ر نه‌كاديميا و نه‌كاديمي و
 ده‌ستووري زاراوه‌پانان.

بهش به حالی نهوهی که کورده که لهم مهیدانه دا، تا ئیستا جیی به جی کردوه،
 هیندهی به بیرم بینهوه، بزواتی کورد، به تایبەت له کوردستانی عێراقدا، ده هه موو
 داخوازه پۆشنیرییهکانی کورده دا دهزگایهکی له جۆری "کۆمهلهی زانستی" که
 ئینگلیسهکان له سلیمانی دایان مهزاندوه، هه نووسیارێ وازهیهکی کوردیی په نیی،
 له بریی تورکی و عهرهبی و فارسی نووسیبا، فرمانیهوای ئینگلیسی نه وه روبه ندهی
 خاری سلیمانی، پوپیهیهکی خهلات کردوه.. مه لا و وه سه وادی کورد، زۆریان بیر له
 داهینانی وازهی تازه، پستهی نوێیاو، نه خوازا بۆ زمانی شیعر، کردوه ته وه.. به لام به
 داخه وه، سه بارهت به وه، که زمانی کوردی نه بیوو به زمانی خۆیندنی ته و او و زمانی
 فهلسهفه و زانست و هونهر، وهک زمانی عهرهبی و زمانانی خاوهن دهسته لاتی سیاسیی،
 دیاره هه له قاروغ و قه پیلکی زمانیکی هه واری شوان و گاوانی و گوندنشینی و
 کشتوکال و چه د ورده پیشهیهکی سه ر به ئابووری هه ریه شخۆی کز و بی هیز و
 بینه ستدا گینگلهی خواردوه.. به ئی، راسته نه دبیا تیکی له گوین نه ده بیاتی "دیوان"
 ی فارس و عوسمانی، له سه ر دهستی نالی و سالم و کویی و ناد.. هاته گۆپی، به لام
 زیتێر له بهر سینه ری نه ده بیاتی فارسی و تورکی دا چه که ره ی کردبوو، زمان حوت ده زمانی
 هه ر شیعر نییه، په خشانیشه، ته م په خشانه پش کانی نه شه مه ده کا، که زوانه که بوینه
 زمانی زانست و فهلسهفه و هونهر و ده ولت و قودرهت و ناد.. ئی ناشکوری نه بی
 نه مه ییش تا ئیستا سه ری نه گرتوه.. به ئی راسته زمانی کوردی زمانه که ی سه رده می
 کۆمه له ی زانستی بیه و نه و بۆ نا دوا پله ی خۆیندنی لیه به کوردی ده خۆیندنی، وه ئی
 هیمان فرهمان ماگه.

له بابەت دامه زاندنی کۆپی زانیاری کورد له به غدایی، که به کێ له داخوازه
 گریه گه کانی به ته وه ی کورد و حیزب و پارتیه کانی بووه، جیی تێپرامانه.

به راستی، دامه زاندنی کۆپی زانیاری کورد له به غدایی، هه ر له دوا ی مۆرکرا نی
 رێنکه و تننامه ی ١١ تازار، ده پیش هه موو که سیکدا، مام هه ژار و کاک سه عید تاکام و
 کاک فره میدوون عه لی نه مین، به فرۆکه ی عه لیکوپتهر، نه شریفیان هینایه به غدایی،

بەندە ھەرسىنگيان دۈستم بوون، بە خوايشتى خۇيان، بە خزمەتبار گەيشتم باسى زۇر
شەننامى كورد، بەلام لە پاش چەندىن كۆر و كۆپگىزان، كۆپى زانىبارى كورد، بەم جۇردى
پاين ھاتە كۆپى:

۱. كاك ئىحسان شىرزاد سەرۈك

۲. كاك مەسعود محەمەد جىنگرى بەكەمى سەرۈك

۳. مامۇستا ئەلانوددىن سەججەدى جىنگرى دوھى سەرۈك

۴. د. كەمال ئەحمەد مەزھەر پازگىرى گىشت

۵. د. ناجى عەبباس ئەندامى كارا

۶. د. عەبدوللا ئەقىبەندى ئەندامى كارا

۷. د. ئەحمەد عوسمانى براى د. مەحمۇد عوسمان ئەندامى كارا

۸. د. پاكىزە رەفلىق حىلمى ئەندامى كارا

۹. كاك موقەددەم عەزىز ئاكرەمى ئەندامى كارا

۱۰. عەبدۇرەھمان شەرەفكەندى، مام ھەژارى ئەمر ئەندامى كار

۱۱. شىيخ محەمەدى خال ئەندامى كارا

۱۲. پروفېسسور فەئاتى كۆرىن ئەندامى كارا لە سۆفەت

۱۳. د. كامەران بەدرخان ئەندامى كارا لە فەرەنسا

كۆپى زانىبارى كورد، بەكەم كۆبۈنەوھى لە ۱۹۷۱/۲/۱۷ دا دەست پىن كورد و تا
بوايى سالى ۱۹۷۲ كۆبۈنەوھى كانى بە ۵۲ كۆبۈنەوھى گەيشتم، كۆپى زانىبارى كورد لە
بەغداين، دە نۆۋەتۈك و كۆكدا، لە ھەلبۇرەدى ئەندامان و سەرۈك و جىگىر و پازگىردا،
دەبوا دەگەل دەستەي گىشتى كۆپى زانىبارى عىراقدا دەنگ بىدا، ھامانا، لە و كارەدا
سەرەخۇ نەبوو، بەلام لە بودجە و كارگىرپى خۇ بە خۇدا، سەرەخۇ بوو.
دىارە بى لە ئەندامانى كاراى كۆپ، ئەندامانى شەرەفىشى ھەبوو، كە ئەم زاتانەي

پاين بوون:

- ۱- مامۇستا تۇفيق وەھبى نەمر
- ۲- د. عەبدوللا نەقشەبەندى / پاشا وەى دەستى لە ئەندامىيەتتى كۆپ، لەبەر سەرقالىي دىكەى، وەكىشا.
- ھەروەھا ئەندامى يارىدەرىشى ھەبوون و ئەم زاتانەى پايىن بوون:
- ۱- فائىق وشيار
- ۲- عەبدولجەمىد ئەترووشى
- ۳- شاكىر فەتاح
- ۴- د. نەسرىن فەخرى
- ۵- پەوشەن بەدرخان
- ۶- مەمدروح سەلىم
- ۷- ئەكرەم جەمىل پاشا
- ۸- عەلى سىدۇگورانى
- ۹- عەرەب شەمۇ
- ۱۰- حاجى جندى
- ۱۱- محەمەد مستەفا كوردى
- ۱۲- د. جەمال پەشىدى بىرىشك
- ۱۳- جەمال عەبدولقادر بابان
- ۱۴- محەمەد مستەفا
- ۱۵- د. كەمال محەمەد سەيد خەيات
- ۱۶- د. سامال مەجىد فەرەج
- ۱۷- د. عەزىز ئەحمەد
- ۱۸- د. ئەحمەد عوسمان ئەبۇبەكر
- ۱۹- سادىق بەھائوددىن ئامىدى
- ۲۰- عوسمان عەونى

۲۱. کامیل به سیر

۲۲. که مال جه لال غه ریب

۲۳. حافظ مسته فا قازی

۲۴. تاهیر نه قشبه ندی

۲۵. محه مه د نه مین عوسمان

۲۶. شوکور مسته فا (دوای چه ند مانگی؟)

۲۷. محه مه دی مه لا که ریم (پاش چه ند مانگی؟) و هند...

هه روه ها کۆر نه لیزنه نشی له نه دامانی کارا و یاریده ر و شه ره ف، دامه زراند:

۱- لیزنه ی زمان و زانسته کانی

۲- لیزنه ی نه ده بیات و که له پوور

۳- لیزنه ی زانسته کۆمه له کییه کان

۴- لیزنه ی زانسته په تییه کان

۵- لیزنه ی فه ره نه نگ دانان

۶- لیزنه ی وه پگتپان و کتیب دانان و بلاوکردنه وه

۷- لیزنه ی زیاری نیسلام

۸- لیزنه ی کتیبخانه و کۆوار

۹- لیزنه ی لیوه کۆلینی زمان

۱۰- لیزنه ی زانسته کانی نابووری

دیاره نه لیزنه پتر بایه خیان به زاراوه دانان ده دا.. بپی زاراوه ی کارگتپی، زاراوه ی زانسته کانی خویندن به کوردی و هند.. به ش به حالی نه وان پۆژان داندراون و سه ره به ر بق و توویژ له سه رکردنیان له لایه ن خوینده وارانده وه، په ی ده ر په ی له کۆاری کۆردا، که سالی جاری، به بارستیکی گوره ده رده چوو، پاشان به سپاره و کتیبیش، به سه ره یه که وه، بلاوکرانه وه.

کۆر بپی کتیبی به ردل گریشی بلاو کردۆته وه، به نمونه: په رچفه ی کوردیی

شەرقە فنامە، ئە كوردىيە پاراۋەكەي مام ھەزار، شىۋەي دىۋانى نالى، شىۋەي دىۋانى مەجۋى، دىۋانى ھەقىقەت قادىرى ھەمەۋەند، شىۋەي و ھەمەۋەند خانى قوبادى، سى بەرگە كىتىپ لەمەز حاجى قادىرى كۆپى، سۇرانيى داستانى ھەمدى ھەمەز شەمۇ و ئەفسانەي جىباي ئاكرى و ھەند، لە چاپە مەنىيەكانى كۆپى.

كۆپ چاپخانەي خۇي لە بۇ ھەمەز كرا. دەستەي كادىۋى تاييەتى خۇي لۇ دامەزرا. كىتەپخانەي دامەزرا، كارگىپى لىزانى بۇ دامەزرا. ئە ھەزاران كىتەپى بە زمانانى جۇراۋجۇرى دىيائى كۆپى و بە دىيارى خەركەدەۋە، ژمارەي كىتەپان خۇي لە ۲۵ ھەزار كىتەپان دا، چەندىن كۆۋار و پۇژنامەي كۆكردەۋە و دە خەمەت ئەندامانى كۆپ و لىۋە كۆلەنيدا دانان. نىزىكى ۵۵۰ دەستەۋىسى بە ھەمەز، فارسى، كوردى، توركى، ئازەرى، كوردىي باكوور نەرشىيەندى كۆپى و تا وىستاكەش لە كۆپى زانىيارى عىراق، دەستەي كورددا. پارىژراۋى. ھەمەز، چەندىن بەلگەنامە و دەستەۋىسى بە زمانانى جۇراۋجۇر بە مايكرو فىلم و پوۋنوس، خەركەدەۋە.

كۆپ دە پىشدا، لە خانىگەيلىكىدا كارى دەكرد، كە لە نوۋە كۆپى زانىيارى عىراقى تىدا دەجاۋايەۋە، پاشان ھۆكۈمەتى بەغدا ۵۰ ھەزار دىنار و كۆلەنگىيان ۵۰ ھەزار دىنارى دىكەيان بۇ پۇنانى تالارى كۆپى زانىيارى كورد لە بەغدايى بەخشى. كاك ئىحسان شىۋەزاد نەخشەي لەبارى بۇ كىشا و ھەسەب سالىق بە قۇتقەرات دە ھۆدەي گورت و لە سالى ۱۹۷۹ دا، كۆپ رايگۈنەزە تالارى بونى خۇي.

كۆپى زانىيارى كورد لە بەغدايى لە سالى ۱۹۷۴ دا، پاش ھەلايسانەۋەي شىۋەي ئازادىخۋازنەي نەتەۋەي كورد بە سەركەدەيىي بارزانيى نەمەز، لە كوردستانى عىراقدا، بە نەمەنى چەند ئەندامىكى، كەلىنى تى كەوت. مام ھەزار ھەرزو چوۋە شاخى و، د. كەمال نەحمەد مەزھەر و كاك ئىحسان شىۋەزاد، پاش نىسكوى شىۋەي، لىبران. بە پىنى ياساى كۆپ بەكەم جىنگىرى سەۋكى كۆپ، كاك مەسعود مەمەد پوۋ بە سەۋكى كۆپ. لە سالى ۱۹۷۶ دا شوگور مەستەفا كرا بە پارىژى گىشتى. كۆپ. بەلام كاك مەسعود لە سەھىندى نوۋمىنى، كە ھۆكۈمەت بە دلى نەپوۋ، لە سەۋكەيىي كۆپ وەلا ئىخرا،

نۆر جوامىترانە بىريارى فەرموو و پاش تاپۇكران و نەخشە و پەيكەرەى لەبار بۇ داندرانى،
 لە سالى پارەو، دەست بە بۆنانى گراو و نزيكەى ۹ ميليون دىنارى لە بودجەى
 فەرمانپروايىيە ھەرنەمى كوردستان بۇ تەرخان گراو و لە مانگى ۴ پابردوودا بەرپىز
 سەركى جوگومەنى ھەرنەمى كوردستان، كاك نىچىروان بارزانى، بەردى بناخەى بۇ
 دانا. بە ھەويان كە لە كاتى دەستنيشان كراوى خويدا، ئەو تالارە تەواو بى ^{۱۱}.

۲- برى ئەسپاب و پيداويستى نوو سى نوور پۆشتە كوردنەو و پىناوى كارەبايى و لە
 چاپدان و شەكى باش وەك بەركول بۇ سەرەتاي كۆر داين كراوى.

۳- ۱۴ - ۱۵ لىژنە بۇ بە زاراوەكاسى كتيبە قىرگەيبەكاندا چوونەو، داندران و لە
 كاتى دىارى كراوى خوياندا، ئەو كارە ئەجام دراو و نزيكەى ۴۰ ھەزار دىنار بە
 پاداشت بە ئەندامانى پىسپۆرانى بەرپىزى ئەو لىژنە خەلات كراو و نىستا دەبەر
 دەستى لىژنەى پىسپۆرى كۆپدان و كاريان لەسەر دەكرى.

بەش بە حالى دامەزراندنى كۆر، لە ۲۸/۱۱/۲۰۰۱ دا ۵ ئەندامى تەرخان بۇ كۆر لە

^{۱۱} بيار ھەق بىژى، بۇ پارچە زوى پەيدا كوردنەكە، جەنابى كاك شىخ مەنموون بىرەكانى، ھەريرى
 شاردەواى و كاك يۇنادم يوسف كەننا، ھەريرى كاروبارى بىشەنەجى كورد روويان جوامىرى نواند كاك
 مەھدى خۇشناو، جىگرى پارىزگارى ھەولنر و سەركى بەگەتەيى نوو سەرانى كورد / لىكى ھەولنر، كە
 روو مەردانە و دلسۆرانە ئەو پارچە زەوينەى پۇ پەيداكردين و بەپاستى ئەو مەيا، ئەو زەوينەمان لەو
 شونە بەرچار و لەبارەدا، ھەگىر ئەدەكەوت مالى تاوا بى ھەروەھا نۆر سپاسى ئەندازارى پارىزگارى
 ھەولنر، خانم جىمەن سالىح، كە نۆر بە پەرزەنە پارمەتەيى داين، دەگەم. ھەروا ئەندازارى بەرپىز
 كاك ھەوەر پەنوس ھەرجىس و كاك جەلال جەوھەر سەعدوون شوانى، نۆر زىرەكانە، توانييان
 ئەو بەندە بۇ ئالارەك كە بو كۆپى رانيارى كوردستان بگونەى بە بىرمەدا دەھات، دە نەوەر بگىر و،
 لە ۶.۵ كۆبونەو ھەى جويپردا، بە نىرونە سەلبەو، و نووئە لەسەر پەيكەرەى نىكرپاى كرا و لە ھوى
 مینۆوى كوردستان و ناوچەى مینۆپۇتامبا و مینۆوى ئىسلام و عىراقەو، نەخشەى تەرز و لەبارى
 مېمارىيەنى شىپاوى بۇ كىشرا و بە شىوہى بەرھەستە پەيكەرەى بۇ دوست كرا، ھەروەھا،
 مەنبارىي خۆم بۇ ئەندازارى بەرپىز و دلسۆر، كاك زانا مستەفاغاي عوزىوى دەردەبەرم، كە مەردانە بە
 سەر بەقۇتەرەتەن و رەسمىياتى بىكەى بۆنانى تالارەكە راگەبشت

لايەن ئەنجومەنى ۋە زىرائەت ۋە دائىران، ھەر ۋەھالە پاش ئەۋان، بە پىتى ياساى كۆپ، ۶
ئەندامى دىكەش بە ناۋى ئەندامانى كىراۋە، پاش دەستىشان كرانيان لە لايەن پىنج
ئەندامى تەرخانى كۆپەۋە، دامە زىپىندراۋى.

لە بارەى سەرۋكى كۆپەۋە، كاك د. شەفيق قەزاز، ۋەزىرى كاروبارى مۇقاپەتى بە
برىكارى، بە سەرۋكى كۆپى زانىبارى كوردستان و جىگىرى سەرۋك و سكرىتېر
ھەلبۇتدراۋى. ئەنجومەنى كۆپ دەستەى بالاي كۆپى ھەلبۇتدراۋى، كە بىرىتىن لە پىنج
ئەندامى تەرخانى كۆپ، بۇ بە سەر كار پاكەيشتن، لە پىشەۋە، تالارىكى گەۋرەى رىك و
پىكى بە نىزىكى مىليۇنى دىنار بۇ كۆپ كۆپەۋە و پاش پىشەۋە و پىشەۋەست كرانى، كۆپ
دەستى بە كارەكانى خۇى كۆپەۋە. نىزىكى ۱۰-۱۲ كۆپۈنەۋەى ئەنجام داۋە. ھەر ۋەھالە
بىرى گىرەنى رىنۋوسى كوردىيە كلاكوردەۋەتەۋە، بە ياساى كۆپدا چۆۋەتەۋە و
پىشەۋەدى ئەندامان و پىشەۋەنى لە مەپ گەلە كوردون و خۇى بۇ پىشەۋەنامە دانانى
ئامادە كوردەۋە

دەستەى بالاي كۆپىش نا ئىستا بە پىتى پىشەۋەست زىتەر لە ۱۰ كۆپۈنەۋەى بۇ
كاروبارى بە پەلە ئەنجام داۋە.

كۆپ، بۇ پىتەر پىشەۋەندىيەكانى دەگەل رانايان و پىشەۋە و لىزاناندا، بە
سەرچەند بە پىشەۋە چۆۋىنىكى مېۋانانى ھەندەراندا پاكەيشتەۋە و سەرۋكى كۆپ دەگەل
بىرى پىشەۋە و زانا و لىزانى كوردى دۆۋە ولات و نىو ولاندا سەرۋكارى گەلە كوردەۋە.

کۆپ تا ئیستا ئەم لیژنەى له ئەندامانى کۆپ دامەزراندووه:

- ۱- لیژنەى ئەدەبیات
 - ۲- لیژنەى پێژمان
 - ۳- لیژنەى کۆوار دەرھێنان
 - ۴- لیژنەى بە سەرکەلەپوور و دەستنووس و بەلگەنامە و دەستاویز پراگەبشتن و خڕکردنەوھیان.
 - ۵- لیژنەى دانانى فەرھەنگى کوردى - کوردى، کە سەرلەبەرى زارەکانى کوردى بگرتەوھ، بە پىنى نوێترین و لەبواترین دەستوورى فەرھەنگ دانان و پى و پەسمى تازە.
 - ۶- کۆپ بۆ بەرپوھەبردنى کاروبارى پىنوێست، ۱۱ کارمەندى کارگىڤى و ژمىرىارى و کۆمپىوتەر و شووفىر و ھتد.. دامەزراندووه.
 - ۷- جىنىرتىھەرى گەورەى بۆ کۆپ کړیوھ.
 - ۸- دوو - سى ئوتومبىلى بۆ ئەندامانى تەرخان و ھاتوچۆى کارمەندانى کړیوھ.
- بۆ ئەم باسە ئەم سەرچاوانەم خۆتەندووهتەوھ:
- ۱ - Materyalist Felsefe sozlugu
 - ۲ - Azerbajan Anseklpedyasi
 - ۳ - لغت نامهء دهخدا
 - ۴ - شفاء الغلیل
 - ۵ - الدّخيل في العربیّة
 - ۶ - المزهر للسّیوطی
 - ۷ - میژووی دامەرزاندنى ئەکادىمىا له جیھاندا/ بە تورکى
 - ۸ - تەعریفاتى سەبىد شەریفى جورجانى
 - ۹ - نوسوولى فیهقه (جمع الجوامع)
 - ۱۰ - میژووی زاراوەپانان، گاتفرید شووتز

- ١١ - بنیاتگه‌ری و زاراوه‌پانان
- ١٢ - زمان له نیگای مارکسیزمه‌وه
- ١٣ - به‌رجه‌سته‌کاری و پووتاندن.
- ١٤ - المنعكس الشرطي / د. نوري جعفر. (بافلوف)
- ١٥ - سیمانیکا (ده‌لاله‌تکاری) له پووی ئایدیالیزمه‌وه (پروتاگوراس و ئەفلاتوون / له
باسی زماندا)
- ١٦ - یاسای کۆپی زانیاری عیراق
- ١٧ - یاسای کۆپی زانیاری کورد له به‌غدایی.
- ١٨ - یاسای کۆپی زانیاری کوردستان له هه‌ولێر
- ١٩ - بپیاره‌کانی کۆپی زانیاری کوردستان.

ملخص البحث

شكور مصطفى

الأكاديميا، وضع المصطلحات

المجمع العلمي الكردي و المجمع العلمي الكردستاني

يتناول البحث موضوع تاريخ الأكاديميات وأصول وضع المصطلحات وتاريخ تأسيس المجمع العلمي الكردي العام ١٩٧١ في بغداد و المجمع العلمي الكردستاني العام ٢٠٠١ في اربيل.

Abstract

Accademies and Terminology

Shukur Mustafa

The Study is about the history of academies and their work regarding terminology, the establishment of the Kurdistan Academy in Baghdad in the year 1970, and the Accademy of Kurdistan in Arbil in 2001.

بنائى خودى مەزن ۋە دۇنقان ھۇزا بەرگىرى د ھۇزانىت (تېرىژ) یدا

د. مەدەنىيەت بايىن ئاممىسى

پىشەكى:

ئەدەبىي كوردى جىھانغا مەرىنە ۋە ھۇزان ئى پىشكەكا مەرن ۋە سەرەككە د
پىك ئانىغا ويدا. ھۇزانا كوردى ب درىژايا مىژوويا خۇ تايپەنى ۋ بابەتت جۇراجور
مەبووینە، گوهرىن كارى گەلەك جارا د وان بابەتادا ھاتىنە كرن ژ لايى پوھسارى ۋ
نافەرۇكى ئە. واتە: ھۇزانا كوردى تووشى گوهرىننى بووینە، ئەگەر لە سەردەمەكى
ھۇزانا كوردى تەنھا بابەتنى دلدارى ۋ ئەقبنى يان ئابىن ۋ سۇفېگەرى ب خۇفە گرتىپت،
يان ھندەك جارا دگەل بابەتت ستايش ۋ مەى تۇشى ۋ نامۇژگارى. دھاتە نىكەل
كرن، جار مەبووینە ھۇزانا كوردى ژ بۇ دەرىپىنا مەستا نەتەواپەتنى ۋ نىشتەمانى، بان
دىاركىنا ئارىشىت جفاكى ۋ ھندەك جارا ئى ژ بۇ خزمەت كرنا دۇزا رەوايا گەلى كورد ژ
پىخەمەت ئازادى ۋ رىزگارىن ھاتىنە نەپسىن.

ھۇزانا بەرگىرى ئى ئىك ژ وان بابەتاپە، كو ھۇزانفانا مەول داپە ب پىككا وى خزمەتا
بزاڤا پىزگارىخووازا گەلى خۇ بىكەت خامىت خۇ د وى پىبازا پىقۇزدا بكارئانىنە. ئەف
چەندە ئى خويا دبىت د بەرھەمىت خانى ۋ حاجى ۋ سالم ۋ بىن كەس ۋ جەگەرخوین ۋ
... ھند.

ژ بەر ئى چەندى ئەم دكارىن بىژىن كو ھۇزانا بەرگىرى ئى پىشكەكا مەرن ۋ دەولەمەندە
د پىكھانا ھۇزانا كوردىدا. (تېرىژ) ئى ھۇزانفان ئى خامى بەرگىرى كرنى ب دەستى خۇ
گرتىپە ۋ خۇ د جىھانا ھۇزانا بەرگىرىدا تاقى كرىە ۋ پىرانيا ھۇزانىت وى ئەو بىتەن ۋ بۇ
ئى دەپت لى مەتا نەز سى دىوان ب چاپ گھاندینە ۋ چ ئەكولىپىت راستى دەرىارەى
ھۇزانىن وى ئەھاتىنە ئەنجامدان، ئەمازە ھۇزانىت بەرگىرى، ژ بەر ئى چەندى مەن ئەف
بابەتە مەلبىزارد، ھىفېدارم مېنىم مافى بابەتنى مەمەن ۋ رۇناھىن بەردەمە سەر ئى لایەنى
گرنگ د نافەرۇكىت ھۇزانا ويدا

ژباړه (تېر ژبې)

نالی وی (ناثیف)ه، کوږی (حسوف) یه، ل سالا (۱۹۲۲) ز. ل گوندی (نجیمی)، قهرا قامشلو، پارټیزګه ها جزیرې هانیه دوبایی، ژ مالیات و خیزانه کا هه ژار و ده ست کورت بوو، (ده من نه منی وی برویه [۷-۶] سال، بابی وی مالا خو فهدګو هیزنه [سینتیکي] و ل وی جلی ټاکنجی دبیت و ل جهم (هه لا ټیپرامیم ګولی) ده ست ب خواندنا قورنانا پیور و چند په رتوکیت ناییسی دکهت و ل دویت ناموزګارینت سه بدایی خو پینګاډا دهافیت و دچیت)^(۱). ل سالا (۱۹۲۷) ی و ل سهر داخوازا سه بدایی خو پینګری کرن ب ناموزګاری و ناخافتنیت وی ((دچیت فوتابخانا حکرومی (فرمی) ل باژیری نامویدی و (۵) سالان بهره وام دبیت ل سهر خواندنې، به ل ژیه رهمرجیت نابووری نه شیا بهره وام بیت ل سهر خواندنې، به ل وتری پیوهندی و ټیکه لیز وی ب چند موقوفیت وهلاتپاریر و نیشتمان په روهر مینا جګه رخوین، قه دری جان، حه سهن هشیار، نورالدین رازا خورت د بن))^(۲). نه فان نافدارا کار ټیکونه کا مهن هه بوو ل سهر ژیان و هه ژاندنا هه ستا وی یا نه ته وی و پتر قیری کوردایه تیږ بوو، ب هزا من هه رنه ف نه ګره بوو، کو تیریز پالدای (ل سالا ۱۹۳۸ بجینه د ناف پوزیت ګومه لا سهر ب خو یا کوردی (خوبیوود) ژ بهر هندی پتر ژ جاره کی هاتییه ګرتن و زیندانګرن)^(۳).

هه روه کو مه ل سهری دیارګری، کو نه ف هه فبهندی و ټیکه لیا دنافه را ویدا و وان په وشه نیبر و زانا و نفیسه و هوزانفانادا، بژ نه ګه را هندی کو نه قین و حه ژیکرنا فه هاندنا هوزانا د دلی ویدا خورت بیت، دیاره نه ف ریکه ل ده ف (تیرین) ی باشتین و پیرقزترین ریک و پیره وه کو دوی سهرده میدا خه بات و بژاډا خو یا نیشتمانی پی بدومینیت. نه خاسه پشمتی (تیرین) شیای ((ګه لک ژ سهرکرده و نافداریت کورد بنیاسیت، وه کی (هه مزه به ګی مه کسیمي) کسو ټیک ژ پشکداریت شوره شا (شیخ سه عید) ی پیران ل سالا ۱۹۲۵))^(۴). نه ف چند هه بژ نه ګه را خورنېوونا پتر پیوهندی کرن ب وان که سان نه فیت روله کی مهن و ګرنګ دینی د پشه برنا شوره ش و سهرمه لدانیت کورداندا. نه فنی جوړه نیاسین و هه فبهندی کاریکه ریبه کا ټیکسهر ل

سەر (تیریت)ی کریو، ئەقە ژى بوو، ئەگەر بلند بوونا ئاستى ۋى بىن شۆرە شىگىرى و
 ھاندەرەكى ب ھىز و موكم بوو، كو بەردەوام بىت ل سەر ئەھاندنا ھۇزانا د پاشە پۇژىدا.
 دبارە ئەقار ھەمى ئەگەر پىنكفە سەيدايى (تیریت) ھاندایە، كو د گەنجاتيا خوە دا
 دەست ب ئەھاندنا ھۇزانا بگەت. ئەخاسمە پىشنى (خەلكن) (ناموود) ى بىر بار دا، كو
 ئەندامىت (يانا كوردستان) و كۆمەلا (خوپیوون) بەنیزنە دەف (كامیران بەدرخان) ى ل
 بەیرووتى لە ساللا ۱۹۴۳، ئاكو دىچوونەكى ل سەر بەلافكرن و ھنارتنا پۇژناما (پۇژا
 نو) بگەن، ئەوا دەھانە وەشاندن ژ لایى بەدرخانیاقە ب زمانى كوردى)^(۱۴).
 تیریت بەرى ب دیدار و چاف پىگەتە (بەدرخان) ى شاد بىت ھەست ب ئەھاندنا
 ھۇزانەكى كرىە، سكرى ھىز و بىریت ۋى ھانبە پەقاندن و دوپ و یاقىت و گەوھەر
 ئەھاندینە و شەوق و ئەيساندا وان بوو، پۇناھى و فەنەر و چرا بۆ ھەر چار پارچىت
 كوردستانى، ئەخاسمە كوردستانا باكوور، ئاقە پۇكا ۋى ھۇزانى ل سەر بەستى رەوش
 و خەمل و بەلافكرنا پۇژناما (پۇژا نو) بوو، ئەف جۆرە ھۇزانە جەھى دلخوشیا
 (كامیران بەدرخان) بوو، چونكە ئەقە ئىكەمىن ھۇزان بوو، تیریت بەھىنىت و پىشگىش
 بگەت. بىگومان پارىبوون و پەسەندكرنا ھۇزانى ژ لایى كامیرانى ئە، دلنیاىى و باوەر ب
 خوكرن ئىخستە د ئاف ھىز و ھوش و بۆچوونىت ویدا، ئىدى ئەف دەستپىكە بۆ
 پالەدەكە ب ھىز و خورت كو تیریت دەست ب ئەھاندنا ھۇزانا بگەت ب شىو، كى
 بەردەوام و بى راوەستیان. ھەژىبە بىژىن ئىدى ژ ھنگى وەرە ھەتا ھۆ ((نازانانى
 خوكرە (تیریت) ئاكو وەكى تیرۆزكىت پۇژى پۇناھىى بىخىتە سەر ئەدەبىات و فۆلكلور
 و مێژوویا كورد))^(۱۵). بەلى دبارە سەيدايى (تیریت) ئە ھەر بقی چەندى رازى دبىت،
 بەلكو خەبات و جالاكىت ۋى كارىت سیاسى و جفاكى ژى ئەدگرن. مۆ نموونە (كۆمەلا
 خوپیوون) داخاز ژ چەند ئەندامىت خوكر، ئىك ژ وانا سەيدايى تیریت بوو، كو بچە
 دەقەرا ماردین، ژ پىخەمەت بەلافكرنا ھەدەك چاپكرىت نو، ئەقەت دەھاتىن چاپكرن
 ژ لایى كۆمەلى ئە))^(۱۶)، ژ بۆ ھىشاركرن و ئاگە ھەلكرنا ئاكنجىت وان دەقەرا ل سەر
 رەوش و سەر و برى كوردان د ۋى سەردەمىدا. بەلى وەسایا دبار بوو، كو ئەف

ئىك ۋى ئەگەر ئىت ھىندى كۆ ئىرىزۇ خۇدان ھىزى و بىرىت بەرفرە و دەولەمەند بوو، ئەو
 كۆ وى [مىھىبەكى باش و مەزىن ۋى خواندنا پەرتوكىت كوردى و عەرەبى دىئە] "ئە
 بويە ئەگەر ئىت ھىندى كۆ (تېرىق) ى ئاسۇيەكى بەرفرە ھەبىت و پىر مەلەقان و ھۇستايى
 پەيدا بىكەت د بوارى ئەھاندنا ھۇزاندنا و گەلەك بابەتت دى ۋى -- ھىت.

ھەزىيە د دوماھىيا ئاسناما ۋىيانا ويدا بىزىن، كۆ ئىرىزۇ ھەتا نەۋىيى ساخە و ۋىيانا خۇل
 دەھرا (خەسەكە) دىتە سەر و ۋى بەردەوامە ل سەر بىزاف و چالاكىت خۇ، ئەمەزە د
 بوارى ئەھاندنا ھۇزاندنا و ب تايەتى ھۇزانىت بەرگى و شۇرەشگىرى.

بەرھەم و ئىسپات (تېرىق) ى

مەبەست ۋى خالى ئەو، كۆ بەرھەمىت ھۇزاندنا بەرچاف بىكەين و بەدەينە
 نىاسىن. چۈنكە ھەتا نەۋى ئەف ھۇزاندنا خەبانكەر وەكۆ پىندى دىئاف جفاكى كوردىدا،
 ئەگەلەكى بەرنىاسە. بەلكو قىزى ۋىلايى ھىندەك ئىسەر و ئەدەب دۇست و پەۋشەنپىراھە
 دەيتە نىاسىن و ئاگەھدارى بەرھەم و بىزافىت وىنە. ب ھىز و تەخمىنا مە ئەفەۋى
 دىرلىتە ھىندى كۆ بەرھەمىت وى ب تىپىت لاتىنى ھاتتە چاپكەن و پىرانىا خەلگى مە،
 شەھەرەزەي خواندنا وى شىۋى ئىسپاتى نىن. لەوما مە ب فەرى دىت، كۆ پۇناھىيەكى
 بەردەينە سەر وان كىتەب و دىوانىت وى يىت ھاتىنە چاپكەن و بەلاڭكەن و زانىيارى و
 پىزانىت راستە قىنە و پىندى ۋى دەريارەى دىار و ئاشكرا بىكەين.

۱. دىوانا خەلات:

دەيتە ھۇمارتەن كۆ ئىكەمىن بەرھەمى سەيدىن (تېرىق) ، بۇ جارا ئىكەن ل سالا
 (۱۹۵۲) دا ھاتە چاپكەن، بەلى ئەھاتە بەلاڭكەن، ۋى بەرلى چەندى ئەگەرە چاپكەن وى
 دىوانىدا ھاتە زىندانكەن، پىشى ۋىزىندانى دەرگەتى بۇ جارا دىۋى ھاتە چاپكەن، بىن
 كۆ ئافى چاپخانى و سالا چاپكەن ل سەرىت. ھەردەسا دىوانا (خەلات) بۇ جارا سى
 ۋىلايى بىنگەمى (نىشتەمان) ئە، ل سالا (۱۹۹۱) ل سىتوكھولم ل سويە ھاتىە چاپكەن.
 ئەف دىوانە ۋ (۲۱۳) لاپەرا پىك دەيتە و ۋى ئاۋاين خوارى دابەش كىيە:

- أ - سەرىپنەھاتىيا ئەقىنى (۲) ھۆزان.
- ب - بەشى مارش و رستان (۲۱) ھۆزان.
- ج - بەشى گازىن و شىنان (۱۰) ھۆزان.
- د - بەشى ئەقىنى (۳۶) ھۆزان.
- ه - چەند رستىن چاندى و چىرۆكى (۹) ھۆزان^(۱۳).

ھەزى گوتىيە كۈھەمى ھۆزانىت ديوانا (خەلات) كلاسكى نەويابەتت جۇراوجۇر بخوفە گرتىنە و ژەست و سۆزەكا پاقرۇ بىگەردە ھاتىنە ئەھاندن و كىش و سەروادارن.

۲- ديوانا زۇزان:

ئەف ديوانە ل سالا (۱۹۹۰) ل شامى ھاتىە چاپكرن، (دلاوەر زەنگى) پىشگوتن ژىرا نفىسييە، قەوارى وئى ئافنجىيە و ژ (۱۴۵) لاپەرا پىك دەيت. ئەف ديوانە ل سەر چوار پىشكا ھاتىە دابەشكرن:

أ - سىپان و پەروين: ھۆزانەكا درىژە و ب شىوەكى داستانكى ھاتىە دارىژتن، ژ لاپەرە (۱-۳۲) يە.

ب - برى ئەقىنى: (۴۴) ھۆزانىت دلدارى و ئەقىنى نە، ژ لاپەرە (۳۳) ئ دەست پى دكەت ھەتا لاپەرە (۶۱).

ج - ھەلبەستىن پەروەرى و خوەشخوان: ژ (۳۸) ھۆزانا پىك دەيت ھەر ژ لاپەرە (۶۲) ھەتا لاپەرە (۱۲۵) ە .

د - برى شىنى: ژ (۸) ھۆزانا پىك دەيت و ژ لاپەرە (۱۲۶) ھەتا لاپەرە (۱۴۵) ە^(۱۴).

۳- ديوانا جوودى:

ئەف ديوانە ل ئادارا سالا (۱۹۹۸) ئ، ل بەيرووتى، ل چاپخانا ئەمىرال ھاتىە چاپكرن. ژ (۱۷۵) لاپەرا پىك دەيت و ئان بابەتت ل خوارى دياركرى بخوفە دگريت.

أ - سىامەند و خەجى، ھۆزانەكا داستانكىيە، ژ لاپەرە (۱۱) دەست پىدكەت ھەتا لاپەرە (۳۶).

ب - بىرى خفاكى و بەرۋەرى: ژ (۳۵) ھۆزانا پىك دەيت، ژ لاپەرە (۳۹) ھەتا لاپەرە (۱۱۶) قەدگىت.

ج - بىرى ئەقىنى: ژ (۱۶) ھۆزانا پىك دەيت و ھەر ژ لاپەرە (۱۱۹) ھەتا لاپەرە (۱۴۲) بخوفە دگىت.

د - بىرى دىبارى و شىنى: ئەف بەشە ژ (۱۲) ھۆزانا پىك دەيت و ھەر ژ لاپەرە (۱۴۵) ھەتا (۱۷۵) بخوفە دگىت.

گ - كىنا سەرىھانىن كورد:

ئەف كىنىيە ژ (۵۰) لاپەرىت قەبارە سافجى پىك دەيت و ژ لايى كوقارا (زانىن) ۱ - سورىا - قامشلق - ھاتىيە وەشاندىن

بابەنىت قى كىنىيى دەربارەي چىرۈك و سەر پىنھانىيىت فۇلكۇرىيە، ئەخاسسە ئاقىت د ئاف كوردىت سورىيىدا ھاتىيە رويدان و قەوماندىن.

ژ بلى قان بەرمەما (تىرىن) ى كىنىيەك ب ئافى (ۋەرگىرانەك سۇ پەيدا بوونا پىنخەمبەرى (س: خ) ئىسسىيە) ^(۱۴). ئەف كىنىيە وەكى (مەلودناما) بە. بەلى ھەتا تەۋ وەكو دەستىنقىس مابە و ئەھاتىيە چاپكرن.

(تىرىن) ھەر بلى چەندى ناراۋەسنىت، بەلكو چافەرى ئى دەيتە كرى، كود پاشە رۇزىدا ھەندەك بەرمەمىت دى تر چاپ بگەت. چونكە ئەف ھۆزانتانە مرۇفەكى دلسۇرە و خەمخۇرە بەرامبەر دۇزا مللەتى خۇ، خامى وى بى رەنگىن ھەر دوى مۇزىدا خەباتى دگەت و دەيتە ب كارىنان.

ئافەروكا بەرگىيى د ھۆزانىت (تېرژا) ىدا.

تېرىزى دەۋزانىت خۇدا، دەرگەمى گەلەك بابەتا قوتايە و ب زىرەكى و چالاكى خۇ دىمافدا بەردايە. مافى ھەر بابەنەكى ھەرۋەكى وى قىيىاي دايى، مېيا بابەتى ھۆزانا بەرگى، دىدارى و ئەقىنى، رەسەف، نىشتەمانى، ستايش و شانازى، خفاكى و سىياسى، پەند و ئامۇزگارى، مەى نۇشى و . . . ھەتد

بەلى يا ديارە كو باھرا پىتر خۇ د بوارى ھۆزانا بەرگىدا دىتېيە، ھەسپى خۇ ئىدا

بەزاندېيە، چونكە پراڻيا ھۆزائىت ۋى دەريارەي زۇلم و سەمكاريا ل سەر نەنە ۋى كوردە. ئەگەر ئىت بى دەستيا وان تىدا ديار دگەت، ھەريەسا رىكا خەياتا راستەقېنە و دروست پىش چاف دگەت، ژ پىخەمەت رىزگاريا كوردەستانى. دېسان گەلەك جەختى ل سەر ئىكگرتىن و تەبايى و جانفېدايىن دگەت و ب زمانەكى شىرىن و زەلال و رەوان وان بىر و ھىزا خويا و پىشكىش دگەت. بەلگە و گروڧ بۆلى ھەلويستى سەيدايى تىرىز گەلەكن، چونكە ئەو بخۇ گەومەرى ھۆزانا لىۋىف بۇچوونا خۇ بو خەلگەكى ديار دگەت، دەمى دەيتە زمان و دېتۇت:

.. ما روومەتا شەرى چىيە: ئە د خزمەتا مللەت دەمى

رۇناھيا شەرى چىيە، پەسنى ۋەلات كىوتىدەمى

چېكەم ژ ۋى شەرا رىزى، دا ئەگرە سەۋدا و مەژى

دەردى دل و جان ناكۆتى، چاخى كو ھەۋەر تىدەمى^(۱)

ھەر ۋەكۆ مە دايەخۇياكرىن، كو پراڻيا ھۆزائىت ۋى دەم داسەكن ژ ھىز و بىرىت بەرگى، ئەف چەندە زى ئاشكرا دىت، دەمى مۇڧ ئاڧرەكى ل ھەر سى دىوانىت ۋى (خەلات - رۇزان - جوۋدى) دەت و خۇ بەردەتە دناڧ لاپەرىت واندا، دى ۋەكى چافى رۇزى رۇمى و ديار بىت كو (تىرىل) ب پاىە و پەيسكا ئىكى ب ھۆزائىتەكى بەرگى دەيتە ل قەلەم دان، چونكە ب راستى باھرا پتر ژ ھۆزائىت ۋى، ھەر ۋەكۆ د وان دىوانادا ھاتىن، دەريارەي بابەتى بەرگىن ئە ژ بۆ سەلماندا ۋى ئاخفتى، پىندىيە بەرەڧ ھۆزائىت ۋى بچىن و ئاڧەرۇكا وان شىرۇڧە بگەين، داكو نىاز و مەخمەدا مە ژنڧىسېنا ۋى بابەتى بەرچاڧ بىت، د ھۆزانا (ئەم ل پى دۇزا خوەنە) گەلەك ھىزىت بەرگى و بەرخۇدانى ديار دگەت و دەردىت، مېنا ھندى كو ب زمانى پىشەمەركى كو جەڧەنگى خۇراگى و بەرخۇدانا مللەتییە پەسفا خۇ دگەت، و داخوازىا ژيانەكا سەرلەر دگەت:

ئەم ل پى دۇزا خوەنە

ئەم ھەمى پىشەمەركە

ئەم ل خوە پر ئەولەنە

سەرھەرازیی دڤوازم^(۱۷)

گازی دوزمینی دگەت کو ئیندی زۆلم و زۆرداریی ژوی ئەبوول ناگەن، گەل یسی

هشیار بووی و هەمیا خۆب چەکی زانیی و خاندنی زەنگین کریه:

ئەم نە بەن و کۆلەنە

نە ی سەمکار، نە ی تەرەس

ماهەیا کەنگی نەبەس

مللەتی کورد نەف شیار بوون

پێکڤە ژیر و خوەندشە^(۱۸)

د سەرھەندی را ژێ مللەتی هەمیان دەستی خۆ دایە بەک و خەبات و بزاشی دگەن،

و ل سەر رینازا ئازادیی بەردەوامن، گەلی کورد ژ بەرگری و بەرخۆدانی قاری نەبوویە،

و ئی رێکی بەرنادەت و ل سەر لێڤە نابیت و پاشەقۆڵ هەر بۆ مللەتییه، دەما دینژیت:

قۆڵەلات، ئا جوویە شەف گەل هەمی، دەست دایە هەف

ئەو دکن کار و خەباتی تەف ل پی دۆزا خوەنە

مللەتی کورد نامەرە قەت ژ ئی رێ ناگەرە

هەر وەکی تیریز دبی چاخ و دەوراتی مەنە^(۱۹)

تیریز دهورانا (نە ی وەلات) دا، سۆزا ناخی خۆ بەرامبەری خوشتقی و خەژنکنا

بیشتمانی دەردەبریت، ژ پێخەمەت ئارادنا هەست و سۆزا موقفی کورد کو خوشتقی

و ئەڤینیا وەلاتی، ئەڤینیا جیا و دۆل و بهال و باغ و بیستانیت وەلاتی ل دل واندا

بچینیت و بچەسپینیت، ژ بۆ هندی کو گیانی بەرگریکرنی ل دەف وان بهیز و موکوم

بگەت و ئاستی ئەڤینداریا وەلاتی لێک وان بلند بگەت، هەر وەکی ئەو سۆز و پەیمان

بەرامبەر ئی ئەڤینداریی دەت، کو دەست بدەتە داری تەنگی کو ئیندی چوکا خۆ ژ

سەر عەردی نە راکەت، ژ بو بەرگریکرنی ژ سەر وەرییا وەلاتی:

دەست ل سەر دارى ئىنىڭم، چۆك ز غەردى ئابىرم
 پاسىپان و لەشكەرى ئارمانچ و نىشانى تەمە
 ئەى وەلات نەز جانفېدايى، دەشت و زۇزانى تەمە
 جانفېدايى ئاف و دەحل و باغ و بېستانى تەمە
 سويد و پەيمان بى، ل سەر مەن، دى تە پارىزىكم وەلات
 خويىنا ئارنجى بېرىزم، مەردى پىوانى تەمە^{۱۲۱}

ھەروەسا ھۇزۇنغان بەرھەقى و ئامادەبا خۇ ديار دىكەت، كۈ دىتكا وەلاتىدا گېلانى
 خۇ بىئۆزىت، ل بىن ئامادە نىنە ل ھەمبەرى ھېچ تىشەكنى مەزىن يان بېچىك دەست ز
 بوھىستەكا ئاخا وەلاتى بەردەت، ھەروەسا ئەوى چەندى خويىنا دىكەت، كۈ د راستا
 وەلاتىدا ھەردەم بىن ھىبارە و ب ھىزە و ب شىيانىت خۇ دى وەلاتى پارىزىت.
 دەمى دېئۆزىت:

جىسان بىئۆزم، دى ب پىت و ئاگرى جەنگا وەلات
 ئاگرى زەردەشتە بى، ئەز ب خوە پەروانى تەمە
 بۆسنەكنى ئىسەز ز تە ئادەم، ب وەلاتى ھند و جىن
 تىو بېشتا مللەنە، ئەز سوور و گەردانى تەمە
 دى بېرم، ئەز ب شورو خەنجەران دەستى چەپەل
 ھىمى بىنقار و تەساسى، بىرج و ئەپوانى تەمە
 دى ب ھىز و ھەنرا خوە، ئەز دى تە پارىزىكم وەلات

ئالا رەنگىن زۆرۈھ ھلەم، ئەز ل سەر پانى تەمە^{۱۲۲}
 دىسان د ھۇزانا (قەگەرن وەلات) دا، تىرىز بانگەوازىەكنى ئاراسىتى خورتىت
 خوەندەقان دىكەت، داخارى زى دىكەت كۈ پىشنى نەدەنە وەلاتى خۇ، نەھىلنە زىو
 دەستى دوزىنا، ھەروەسا گارى رىئەرىت وەلاتى دىكەت، ئەزىن خودان بىروياوەر و
 ھەلويسىنى جامىئوانە كۈ ئەپوزى وەلاتى بىخە تەھىلن و دوسرەكەش، چۈنگە گەلەك
 مەترسى دىويف وەلات ئالاكرىندا دەين، بەلكى داخارى دىكەت كۈ ھەمى پىنگە رىئازا

خۆ بکەنە یەك، دابشئین بەرامبەر دوژمنی پیس و چەپەل راوەستن و ب رێکا
بەرگریکرنی ژ وەلاتی دەرییخن.

ئەگەرن وەلات ئەگەرن وەلات
خۆرتین خوەندەفان پەیین دیموکرات
هەموو بێن یەك کۆمەل و جقات
ئەگەرن وەلات ئەگەرن وەلات
وەلات وەهیشتن ب دەستی نەیارا
تێنەوان ب قامچی، ب قوتە دارا
کانی میڕین قەنج و حەیف و مەخابن
وەلات وە بەردا، ب دەستی دژمن
مانە پەریشان کەچ و کال و ئن
ئەگەرن وەلات ئەگەرن وەلات
رێبەرین وەلات بیروەر و خوەندە
ئالانە هیلن بازار و گوندە^(۲۳)

د هۆزانا ب نافی (گوە بدیره) دا، راستەوخۆ هۆزانفان بانگەوازی سەرەلدانی
ئاراستە ی مللەتی کورد دکەت و هیفیا سەرەخوی و دوبر ئیخستن ژ ژینا بئەستی
داگیرکەران ژێ دخازیت، چونکە ژینا ژێردەستی و تەپەسەری نەیا هەژێ وانە،
دوژمن د ژیانەکا پەر خوشی و پیشکەفتیدا دژین، بەرامبەری وان ژینا مەوئی کورد
دەردەسەری و پاشقەمایی و پاشکەفتییە، ژ بەر هندی هیفی خازە، کو مللەتی کورد
خۆ ژ وی دەردەسەری رزگار بکەت و ئاوردەکی ل خۆ بدەت و ل خۆ بزقریت، لەوما
دبیژیت:

مللەتی کورد رابە سەرخوا بەس ژ بێن خەشمی دەرە
ژینا بێ دەستی بزانه، نەهێژایە دوپسەرە

مرحی دژمن ههروه کی، نه یوانا کسرا نه ف نه گار

قان و ناهاپین نه هیزا، رهنگی ناخویری کهره^{۱۲۲}

گه له ک جارا تیبینی دکهین، کو هوزانقان گسارنده و نه حنا ناراسنه ی ملله تی خو
دکهت. نه فه زی شیوه کی سروشتیه، مه به سنا وی نه وه کو هه سنا وان بشارینیت و
درکی ب کیماسینیت خو بکه. به لی دگه ل هندی دا، رنگا قورتال بوون و سه رکه فتنی
پیش چافنی وان دکهت، ب مه خسه دا هندی کو بوخو بگه نه به رنامه و ل سه ر بچن، ژ
پتخه مهت نازادی و ژینه کا سه رفراز، هه ر ژ به ر هندی، شووری روسته می وه ک ره مز
و هیمایه ک بوجه ک هه لگرتنی دیار دکهت و به ره فاتیکن ژ هه یوانا خو ب وی نامبری
کاریگر کو ناکه ریکه که سه ریه خویا ملله تی پی بده ست فه دهیت ده می دبیزیت:

قایه دوژمن، بوو خوه دانی، له شکه ر و توپ و تفنگ

بی تو خوه دینی حالت و نیر و نه بوورد و نشته ره

گه ر دخوازی نو خوه نازانکه، ژس ده سنی نه یار

بگره شووری روسته می، داگه ف تو مه بدانا شه ره

نو یقی رهنگی دخوازی، سه رخواه بوونی نه ی ملله ت

ده ست هه لانی فه ره جا خیریه، به سا مه ژ ته ره^{۱۲۳}

د هوزانا (نه ی کچا کورد) دا، تیریژ هوشداریه کی دده ته کچا کورد کو نه وری رابیته
سه رخو و ملی خو بده ته ملی گه نجی کورد و خو پافیته مه بدانا خه باتی، وه ک خوشک و
برا پینکه هه له ته تی به رن، ژ بو رزگارکونا وه لانی کار بکه، دیار دکهت کوچ جودامی
بیه د نافه را ژن و میزا و کچ و کورادا د فادا خه باتیدا. د شیرده دا تیبینی دکهین کو
هوزانقان رولی کچا کورد پیش چاف دکهت و گرنگییه کا زور دده تی، نه وری کو
بچافه کی پر باوه ره ماشا دکهت. چونکه دناف جفاکی مه دا بچافه کی نزم و نفی دتیره
نافره نا کورد کو شیانتیت وی دسنوورداری و نه شیت وه کی که نجا رابیته سه رخو و
به ره فانیی ژ وه لانی خو بکهت. به لی تیریژ شی دیاردا خراب به روفازی دکهت و وی
دتیپته ریزا خورتی کورد ده می باره کی زیانیدا ده می دبیزیت:

ئەي كچا كورد را بەسەر خوە
تۆ چما بى روومەتى

تۆ ل دنيایى بنىرە
كەس نەمايە داكەتى

ملى خوە بدە ملى خۆرتان
مەر وەكى خوشك و برا

تەف بكن كار و خەباتى
هون ئى بۆ وى مللەتى

شیر بخوە شیرە كەچا كوردا
گەرچ ئن و گەرچ مێر^(۲۰)

مەر وەسا داخانى ئى دكەت كو وان قەيد و زنجیرا ئەفیت پى ھاتىبە گرىدان
فەكەت و وان تیتال و رەوشتیت جفاكى ئەفیت ھاتىبە سەپاندن و دانان، ل سەر خۆ
راكەت، ئەو ئى رىكا خۆ بگىرتە بەر، چونكە خۆرتىن كورد ل كوردستانا عىراق و
ئىرانى خوينا خۆ درىژن ژ بۆ رزگاركرنا وەلاتى، ژ بەر ھندى ئەو ئى دكارىت ب گەلەك
شۆل و بزاف و چەلەنگىا رابىت، دەمى وەلات تووشى ھىرشىت داگیركەرا دبىت:

بشكىن ئان قەيد و زنجیرا
بب ھەفالىك سەرکەتى

وال ئىران و عىراقى
جەنگ و حالان و شەپە

خوین دريژه وا ژ جانن
خورتين كورد يين ب هه ف كه تي

هه وه كي تيريز دبيره
سهر ف رازي يا مه يه

نهم خوه دي مافن بزائن
يى كو ئايل تم كه تي^(۲۶)

د هوزانا (ئەى خۆرت) دا، ئەوئ دسەلمينيت كو هه ر خۆرتيت ژير و خوانده ئانه
ئوميد و هيقييت ملله تي گه ش دكه ن. له و ما داخازي ئي دكه ت كو خۆ ب زانست و
زانباري چە كدار بكه ن، ژ بۆ هندی دا بشين به رامبه ر دوژمنا راوه ستن. چونكه زانست
وه رگرتن ژ لايى هه مى هوزانفانيت به رگري شه، جوړه كه ژ خه بات و به رگريي. له و ما
دبيره خۆرتيت كوردا، نفست و د خه ودا مان دبه رژه وه ندی و قازانجا ملله تيدا نينه،
خۆمتكرن و بئ دهنگي به رامبه ر داگيركه را شه قه تيانه ژ كارواني ژيان و پيشكه فتنی، ژ
به ر هندی هشیاری و هشیار بوونه شه به رامبه ر وان رويدانیت دلتەزین ئەفیت دهینه
سه ري ملله تي، نەرك و كاري گه نج و خۆرتيت خوينده ئان و ره وشه نبیره، چونكه ئەو
پتر ژ هه ر كه سه كي دي شين پيلانیت دوژمنا هه لوه شين و ژ ناف ببه ن. هيفيا ئي
دكه ت كو رابنه سه رخۆ، خۆراپچن، تهنكي هه لگرن، ل خۆ بزقرن، دنيا هه مى كه فتيه
د قادا خه باتيدا، هه ر ملله تهك داخازا سه ربه ستيا خۆ دكه ت، كه س نه مايه بي دهوله ت،
بي كيان و قه واري نه ته وي، بي ئالا و به يداخ، بي دهسته هلات، تو ئي خۆ بگه هينه
ئاستي وان، نه گه ر دي پاشفه ميني:

خۆرتي ژير و خوه نده ئان، چاره و ئوميدا ملله ت
رابه ژ خه و تو جارهك، سه ري رۆژا مه ده ركه ت

خو راپېنچه برادر ژ بؤ کار و خه باتی

کس مه مایه د خوده، جیهان پښکته ل هف کت

ل چار کنار و هاویر، شه و حالان و جهنگه

کاروانی ریا ژینی، منیره شه ب ری کت

ل شوونا وارا نه مینی، دم پر خوه شه برادر

د فنی و دختی نه مانه، تو کس بی نال و شه و کت^(۷۷)

د دوماهیکا هوزانیدا، نیکسهر نه جن و گازنده و لوما ناراستی خورتا دکت و
وی چندی خویا دکت، کو چاف ل ریبه ریت مله تان بکن، نه فیت پیکوله کا مهن
کری، مه ناکو خو ژ بن ده ستین قورتال کری و ناف و دهنگی وان ل جیهانی به لاف
بووی، چونکه یا دیاره دمیزوویا مرقابیه تییدا نه گهر ب شه و حبات و تیکوشان
به بیت چ ماف ناهینه دان، بویه داخازی ژنی دکت کو شه وی و مکی وان مله تا خو ب
هیز بکن، فیرس و عکید و خورتین، میرخوازی، جهنگاوهر بن، نه گهر مانو هوه
نهف چنده نه کروب ده ستفه نه نانی، مسوگر هوپس دی مین ته په سهر و پهریشان،
به نده وار و به لنگاز، ژیر ده ست و بی سهر و سه میان، سر - ده و سکی خومالی
و هتد چونکه نهو ده رفعت یا په یدابووی و فنی هلی ژنی ژ ده ست نه دهن:

گهر را نه بی تو سهر خوه، وهلات ب پینشفه ناچی

نه و ریبه رین مله تان، نهف وهک نه نه ب همت

وهلاتی خوه ب زوری، ژ بن ده ستان دهر نایی

کته تن روپه لی تاربخ، ب میرانی ب شوهرت

مه ناکو نه م و سا بن، دی تم حالی مه نه فیه

پهریشان و به لنگاز، ژار و بی سهر و سیککت

تو گوهر دینی ل تیریز، په سن دده نه ژ بؤنه

ده ست هلینی ب ماردی، خوهش بزی نهف دم و دهخت^(۷۸)

د هوزانا (دایی من به رده) دا، دیار دبی کو کوپ ده ستوبری ژ دهیکا خو د خازیت

کو دهرفته تی بده تی پشکداریی د شه پی مان و نه مانیدا بکته، هاریکاریا وی بکته ژ
 بۆ بهر هه فکرنا هه می پیدقییت شه پی ژ رهخت و فیشک، تفهنگ و خه نجه را، جل و
 بهرگا و هتد... داخو کارکته و راپیچیت وهك له شکهره کی پهیت و گورج. پاشی بهر هه
 سهنگه ر و چه په ریت شه ره فمهندیی بجیت. رازیبوون و ره زامه ندیا ده یکی ل سه ر فی
 چه ندی، نیشانا هندی ددهت کو ئیدی نه و پشت راست دبیت کو دلی دهیکا خو کپی،
 ئیدی چافه رییا زفرینا وی نابیت و دلی وی د دیفرا نابیت، نه گه ر هاتوو مه رگی خو گوری
 دهیکا مه زن (کوردستان) ی کر، دیاره نه و دهیک کو وهلاته ژ هه می تشته کی هیژا و
 پیروژتره:

دایی من بهرده نه زئی هه پیم شه پ
 بافی ملی من تفهنگ و شهش بهر

تیغ بهر پشتا من کولنگ و خه نجه ر
 دایی من بهرده نه زئی هه پیم شه پ

رهختی تفهنگی بافییم سه ر ملا
 نه زئی سینگا خوه بدهم بهر گولا

ل بهندا منن کۆزک و چه په ر
 دایی من بهرده نه زئی هه پیم شه پ^(۲۹)

د چه ند دیپه کیت دیدا، وی چه ندی خویا دکته کو ب هیفی و لافه لاف و دوعا کرنی
 وهلات ژ ژیر دهستی داگیرکه را رزگار نابیت. ژ بهر هندی ددهته زانین کو ته نها ب ریکا
 شه پی و خوین رشتن و قوریانی دانی، دی شین جه و شوینواریت باب و بابکالا ژ ژیر
 دهستی دوزمن و دوزمنکارا رزگار و سه رفیرازکه ن:

نەمى رزگار گى جى كال و باشا

سەر خوە بوو نامە: نايى ب لاڤا

دژمىن ژ وەلات دڤى بگى دەر

دایى من بەردە ئەزى هەرم شەر^{۱۲}

هۆزانفانیت بەرگری هەر زوى هەست ب وى راستىن كریه كو ئىكبوون و ئىكەنى و ئەبایی د ناف ریزیت مللەتیدا، بۆ مە كارهكى گەلەكى پىدلى و لەره: چونكه ئەم خودان مللەت و ناخین، مێژوو و باژێرفاين و ... هتد ز بەر هندی (تېرین) ی زى ئەف بابەتە ب گەرمى بەحس كریه، د هۆزانا (بېن يەك) دا، هیقیان دخازیت كو مللەتى كورد ئىكگرتى بېت: ئىك هەلوپەست و براينت ئىك بن، هەفركى و دژایەتیا ئىك و دوو نەكەن. هەمى پىكفە دەستا بخەنە ناف دەستى ئىك و ب دل و گيان خەبات و بزانى بگەن و بەرگری و بەرهفانین ژ مافیت خو بگەن، چونكه ئەفە كیشەیهك و گولتارییهكە هەتا نهۆ مللەتى كورد پێفە دبالیت و دەسنەبەر و مسۆگەر نەبوویه، ئەفە زى ژ ئاریشیت هەره ترسناك و ئالۆزه كو دكەفیتە بەرسینگ و رتیا بزاڤا رزگاربخوازا كوردی، ژ بەرفى چەندى هۆزانفان داکوكى و جەختى ل سەرفى بابەتى دكەت. دەیتە زانین كو ئىكەنى و ئەبایی دەیتە هژمارتن ئىك ژ دیارترین بنەماينت پىك ئىنانا نەتەوهی، نەتەوهی زى هەسنەكا دەرووبییه د ناف جفاكندا ب درێژیا مێژوویی پەیدا دبیت.

((نەتەوهی د راستیدا هەستەكە بەرهف ئىكگرتنا مللەتى دچیت د یەكە یەكا رامباریا سەرانسەردا))^{۱۳}. ب لى شیوهى نەتەوهی ل دەف هۆزانفانى كینشا ژيان و بوونا موزقییه. ئەفە ژ لایەكى ئە، ژ لایەكى دیفە مفا وەرگرتنە ژ دەمى (دەم)، كو وەكو فاكتەرەكى گرنك رۆلى خو د خەباتا بەرگریكوتیدا دبینیت و نامینت بینوود. بھیتە ژ ناف بېن و بوراندن، بەلكو دڤیت پترین مفا ژى بھیتە وەرگرتن. هۆزانفان هەر دوو لایەنا، واتە: (ئىكەتى) و (دەم) وەكو دوو جەمسەرنت پىكفە گرندای و كار تىكرنى ل ئىك و دوو دكەن بكار دبینیت، لەوما لى چەندى د دانیتە بەرچافیت مللەتیدا ساكو پىگېرىن

پى بىكەن و ھەرچى زويترە پەيرەو بىكەن، دەمى دىيىت:

دەستان بدەن ھەف دوو بەسە ئىدى بىن يەك

گۆگ ھاتىە بەر كاشقۇ دىقۇ كۇ ئىم بىن شەك

ب چۆگانى بەرخودان لىخن مەدىقۇ تو يەفشى

دەم كۇ ھەپە نايى زوو دەرەنگە چەرخافەلەك

تەف ب بىر و باوھرى ژ دل وەرن خەباتى

دژمن بەلاوہ ئىزۇ ژ ھەف نەخە يەكا يەك

دەما مللەت بى يەك بە وەكى لەھيا گرانە

توتشت ل بەر خوە ناگرە تەف پىل و گرگرىنانەك

ب كەروانى دەمى رە بىن ھەقال و ھۆگر

ل بەر وە كەس خوە ناگرە نەئاغا نەئى بەگ

ل مەيدانى ب قوورن وەكى شىر و پىلنگا

نەفىيت گۇد دەرز و روستەم ساسان و ئالى بەرمەك^(۳۳)

ناف و كەسايەتيا پىشمەرگەى د نافعروكا ھۆزانا نوى يا كوردیدا، تەوەرەكى

ھەرى گرىنگ و بەر فرەھ گرتىيە بەر. (تيرىژى) ھۆزانفان ب چافەكى پىر ئومىد و

كەشبین دىئىرتە پىشمەرگەى و ژگەلەك لايەنافە پەسنا وان دكەت؛ چونكە ھۆزانفان

ب باوھرىيەكا بى بەند و سنوور، رزگاريا كوردستانى د شەپى چەكداريىدا دىينىت.

وى چەندى ژى د چافىت پىشمەرگادا دىينىت، لەوما گازى وان دكەت كۇ ھەرنەون

سەنگەر و چەپەرا بەر نادەن و نارەفن، وەكى تەحت و چيا بووينە كەلەم و سترى ل

بن پىت دوژمنا، خۇجە دىين و ناھىنە ھۆزاندن و لقاندن. سويندنا وان ب وى شىرى

وەكى خوينى، ئەوى د زاروكيىدا دەيكى دايى، ئىدى ئەو ■ جارا پاشقە نەمىن و رىكا

كاروانى راستەقىنە بگرە بەر، ھەر چەندە دونيا ھەمى ژى ل وان بىيتە نەيار:

پىشمەرگم ئەز نارەفم

ئەز نارەفم نىارەفم

تو جاز ژ جە نالقم

وەك ھىم و تەحتى چىق

ب زاروتسی دیا من شیر دایه من ب خوینی
دوئیا ل من ب یهک بی ژیا خوه دا ساکه قم^(۲۲)

ههروه سا د هوزانا (پیشمه رگی مه) دا، وی چهندی دیار دکهت کو د شه پی
به رگریکرنیدا هه می گه ل ب هه می نه خ و چینیت چفاکی فه پشکدار دین، لی نه و که سی ژ
هه مبان پتر د وی رنکیدا زولی خو دگیریت، پیشمه رگه به، له ورا هوزانغان ب درینیا فی
هوزانی په سنیت سهروه ری و شکومه ندییاوی دکهت و داخازی ژئ دکهت کو ره ختا
پاقتیه سه رملیت خو و چهکی شه ره فی راکهت و نولا کوردا ژ دوژمنا فه کهت، چونکه
نه و یق وی مه به ست و نیازی هاتیه به ره ف و پهروه رده کین، ههروه کو دبیزیت:

رابه نه نگی هلی، پیشمه رگی مه

ره ختا یافنی سه روی ملی، پیشمه رگی مه

توب شه ر و جهنگ و گلی، پیشمه رگی مه

نولا مه کوردا هلی، پیشمه رگی مه

بی شه ر و جهنگ و خسه بات

نابی نازادی نه ف وه لات، پیشمه رگی مه^(۲۳)

دیسان هوزانغان دوی باوه رندایه کو (پیشمه رگه) کو هه می شیان و سه خله تنیت
باش و چاک ل ده ف وی کسوم دین، ب مرفه کی پهیت و جک و چاف نه ترس و
ماندوونه زان هاتیه نیاسین، ب مبرخاسی و عه گیدی و فیرسی و سوار چاکی ل
هه فبه ری دوژمنا رادوه ستیت، د دیروکا به رگریا ملله تنی کوردا خودان گه له ک هه لویستیت
مه رد و نازا و داستانیت قاره مانانه به، هه نه وه زی جهن نومیند و هیفیا گه لی کورد. هه ر
نه ف نومینده ژئ باشترین پالده ر بوو ژ بو مانا گیانی به رخودانی ل ده ف گه لی کوردا،
دهما دبیزیت.

میرخاسی کاری ته به پیشمه رگه مه

دژمن نه یاری ته به پیشمه رگه مه

نەف دەم و دەوراتەيە پېشمەرگە مە

وہلات ل ھتفا تەيە پېشمەرگە مە

چاڧى مەل بەندا تەيە پېشمەرگە مە

چار و ئومىدا تەيە پېشمەرگە مە^(۲۵)

د ناف وان بابەتادا کو نافەرۇکا ھۆزانا بەرگى پىك دىنن، بابەتى شەھىدىيە کو بابەتەكى زل و بەرچاڧ و ديارە. ھاتنا ڧى بابەتى ب ڧى شىوہى دزڧرىتە ڧە بىو مېژوويا خوينەلویا زيانا مللەتى کورد، کو ب درېژيا مېژوويى ب ئەگەرا دپندە و ھۆڧىتى و زولم و زۆردارىا دوژمنا بوويە ئەگەرا ھندى کو قورىانىيت وى دەھمى سەردەمەکیدا ھەرد بەردەوام بن. ئامازى ب گيانى پاقزى سەرکردە و رېيەرېت شۆرەش و سەرھلانا دکەت، کو ل پىخەمت نىشتەمان و گەلى خۇ گيانى خۇ کریيە قورىانى وى رابردوويا پىر قارەمانى و بى بەڧل و بى وىنە دىنىتە بىرا خەلکى ژ بۇ ھندى کو وان ژى ھان بدەت وى رىکى بەرنەدەن و ل سەربچن. چونکە شەھىد بوون ل دويف ديتنا ھۆزانڧانى بلند ترين قوناغە ژ قوناغيت خەياتا شۆرەشگىرى و ئەوبھا مەزنەيە کو مړوڧى خەباتگەر ب دل و ڧيان و خوشتڧى و ھشيارى ڧە سەرەدەريى دگەلدا دکەت و لەورا دبىنين دەھۆزانا(شىنا ھەڧالەكى) دا، ھۆزانڧان تىدا ھزرا بەرگى و بەرخۇدانى ددەتە ھەڧالى خۇيى شەھىد کو تولا خوينا وى ل نەيارا ڧەکەت، کو ئەڧە ب خۇ درېژە پىدانا رېبازا بەرگى کرنېيە. ھەروەكى دبېژيت:

ژ تابووتى ب دەرکەڧ، ئەي برادەر

خوہ راپېچە درەختان دە ژ بو شەر

ب دەست بگرە تڧنگا دەستە باشى

بـکـوژ مېرلازما، قو لۆردى باشى

تو حەيڧا شېخ سەعید جارەك ھلىنى

کو نافی تە ب قەنجى، ھەر بمىنى

وهلات ښنگا ژدهست دژمن دنالی

ههښانې من خوه مه د ښير و تو ښالي^(۳۶)

ښينجا دښته سر هندې ګو سويندې بخوت ب نافي يه زدانې پاك و ب وي خويند
سور و پاقر، ګو ټولا وان ژ دوژمنې سته مګار له ګهت، ښوړې ب ګار ښانا نامراني
به رګري ګرني ګو هه مې جوړيت نښنگا هه ليګريت و وهلاتې پاقر و فالاکهت ژ وان
دوژمنيت پيسيت مرار:

دخوم سوندي ب نافي پاكي يه زدان

دوي خويند ته يا پاقر و دل و جان

ګو ښام حيفا ته ناهيلې تو جارا

ل دنيايي د زکې پيس و هه يارا

نه ګر نه ب ده ښي به رنځ و ګه مای

وهلاتې مه ژ وان له ت نا به خالي

هه سابې مه دګل وانا، چ ګوړه

داخوازا مه وهلات، رتيامه دوړه^(۳۷)

هوزانا به رګري ل سر ناستې جبهاني دوو زيره وا دګريته بهر، ښك: هاندان و
ناراندنا هه سنا خه لکيبه ګو پتر و خورتر گياني به رګري و بهرځوداني ل جهم وان
قايم و موکوم بګهت. يا دووي: ده سنيشان کرنا وان ګاودان و کاره ساتيت دلته زينه
نه ښيت دګه ښه د زیکا واند، ښيريزي هوزانغان سره راي هندې ګو ب ښير و ته سه لي
لايه ښي ښيکې پيش چاف دګهت، به لي ژ لابه ښي دووي خافل نه بوويه و پشت ګوهفه
نه هافيتيبه، چونکه د راستيدا هه ردو زيره و وک نور جه مسهرنت پينکفه ګري دايه ګو
تابيت چ ژ وان بهينه فراموش ګرن. به لکي ريسواکرنا کريارنت نامرؤفانه ييت شه پرخواز
و دوژمنګارا، ښيکه ژ نارمانجيت سره ګي ل دهف هوزانغان به رګري.

ژ بهر هندې دپينېن ښيريزي دوودي د هوزانا ب سافي (غارا خه رده لا) دا
ده سنيشانا وان موعانات و نه خوشي و ښي و نازارا دګهت، نه ښيت دوژمنګار پي

رادین ژ پینخه مهت قریکرن و ژ ناڤبرنا ملله تی کورد.

نه خاسمه ده می رژیم به غدا ل سالا ۱۹۸۸ رابووی ب بوردومانکرنا بارژیری
حه له بچه و هنده ک ده قهریت دی بیت کوردستانا عیراقی ب کیمیا بارانکرنی تیدا شه وی
دسه لمینیت کو ئیدی ملله تی کورد ژ کیمیا بارانکرن و هافیتنا غازا خه رده لی و تانک و
تۆپ و هه می جوریت چه کی قه ده غه کری ناترسیت و خونا ده ته پاش و هه ر چ بهیتسه
دریکا وانداء، نه و ده ستا ژ دۆزا ره وایا ملله تی خو بهر نادهن و هه ر دی د بهر ده وام بن
سه ر بهر گری و بهر خۆدانی، هه تا کو مافیت خو ییت سرووشنی و ره واهه کی هه می
ملله تیت جیهانی بده ستفه دینیت:

کورد ژ مهیدانی تو جاری پشتی نه دی ناره قه

نه دترسه نه و ژ کیمیا و و غازا خه رده لا

دژمن قهت وی ناشکینی، نه و ب قووت قووتی تو جارا

نه ب تانگ و تۆپ و بالافیر و تۆزا قسومبه لا

بوویه عادهت ژیره هه رده م کوشتن و تالان و جهنگ

دهشت و رۆزان تینه خه ملاندن ب خوینا شیرگه لا

کوردستان قهت نابیه یی وه، نه یی سته مکارین ئیراق

مه خه لی شیر و پلنگا، نابیه واری چه قه لا

جهنگ و شه ر هه رده م ل دونیایی هه نه وی تم هه بن

لی که سی وه که وه نه کر، د تو رژیم و کۆمه لا^(۳۸)

سهیدایی تیریژ بوردومانکرنا حه له بچه یا بریندار هه قبه ری کاره سه تا هیرۆشیما

دکهت و ب دهنگی بلند گازی زارۆک و که چ و کوپیت کوردستان دکهت و دینژیستی، هه ر

چهنده قوریانی د زۆر بوون، به لی خه م ناکهت تهنگافی ژی د نویف کورتن و هه ر دی

رۆزا مه هه لیت:

نه یی حه له بچه بریندار

هیرۆشیما کوردستان

ژبو که چ و کورین خوه

تو نیو بووی گورستان^(۳۹)

ب فی چەندئ مە ھندەك لایەن ژ ناھەرۆكیٹ ھۆزانا بەرگری ل جەم (تیرپښ) ی
شروڤه و شلوڤه کرن و ئەو ھزد و بیریت بەرگری ئەڤیت تیدا ھاتین، مە بەرچاف و
پیشکیش کرن. ئەڤه زی مشته که ژ خەروارەکی، چونکه ھەر وەکو مە ل دەستپیک
گوتی کو پرانیا ھۆزانیت وی ژ بو بابەتی بەرگری ھاتینە ئەھەندان. ژ بەر ھندئ
گەلەکا دی پیدڤیت کو پەردە ژ سەر ھەمی لایەنیت دی بھیتە لادان و را کرن؛ چونکه
ب راستی د ھەر سئ دیوانیت وی (خەلات - زۆزان - جوودی) دا ب دەھان ھۆزانیت دی
ییت بەرگریی تیدا ھەنە.

ئەنجام

پىشتى ئەف ئەكولپنە ب دوماھى ھاتى، ئەزگە ھىشتە ئان ئەنجامىت ل خارى
ھاتىنە دياركرن.

۱- ئەدەبى بەرگى، ئەمازە (ھۆزان) ى رۆلەكى سەرەكى د بزاڧ و خەباتا بەرگى
و بەرخۇدانىدا دىتپە، د ئاف ئەدەبىياتىت جىھانىدا ھەرد كەڭدا و ھەتا نھۇ.

۲- دەربارە ى ئەدەبىياتىت كوردى، دىسان ئەف جۆرە ھۆزانە ھەردگەل دەستپىكا
پەيدابوونا ئەدەبى نڧىسىدا سەرھلدايە و گەلەك ھۆزانىت كورد ئاماژە پى كرىيە.

۳- (تېرىڭ) ى وەكى ھۆزانفانەكى نوى، بەرھەمىت خۇ بڭى جۆرە ھۆزانى ئەخىمدار
كرىنە و ئەورىرە و گرتىيە بەر، ب ئارمانجا خزمەتكىرنا دۇزا گەلى خۇ.

۴- وەسا بۇ مە ديار بوو، كو ئافەرىكا بابەتى ھۆزانىت بەرگى ل جەم (تېرىڭ) ى ب
شېۋەيەكى دواندەرى (خطابى) ھاتىنە ئاراستەكرن ژ پىخەمەت:

ا - ھىشاركرنا ھىزا ئەتەۋەبى د ئاف جفاكى كوردىدا.

ب - ئازاندن و شاراندنا ھەستاۋان.

ج - ئىكگرتن و تەبايى د ئاف رىزىت مللەتىدا.

د - دياركرن و دەستنىشانكرنا رۆلى ھەركەسەكى د قادا خەباتىدا.

ھ - ئرخاندنا بەھى دلىرى و مىرخاسىي و قارەمانى و خۇگورى كرنى.

و - خەباتكرن ژ بۇ دەستفە ئىنانا ماقى چارەنڧىس.

ز - دياركرنا ئەخوشى و موعانىت مللەتى ل دەمى بەرەفانى و بەرگى كرنىدا،

چونكە ئەو ھۆزان ب شىۋى مارش و سىروودىت لەشكەرى ھاتىنە ئەنجامدان.

1-Diwana Cûdi , Tîrêj , Çapa Yekemîn – Çapxana
Emiral , Beyrût - Libnan - Avdar . 1998 – L7 .

۲- عبد الرحمن مزوري، الشاعر (تیرێژ) أحد قسم الشعر الكلاسيكي الكردي، گوفارا سەرهلدان، ژ(۱)،
۱۹۹۲، ل ۱

۳- ژێدەری بەری، ل ۲۷ .

۴- ئەف پێزانینە د نامە کێدا کو (تیرێژ) ی هەزارت جوو کە هتە بەردەستێ مە .

۵- ژێدەری بەری، هەژنی کوننێیه کسو سەر هندی را کو مەیدایی (تیرێژ) ئەندام جوو مەساف کۆمەلا
(خوێبوون)، هەبته هەزارش ئێک ژ ئەندام و دامەزرانەریت (بانا کوردستان یا وەرێش) لەبازێری شامو
دێ .

۶- عبد الرحمن مزوري، الشاعر (تیرێژ)، گوفارا سەرهلدان، ل ۲۶

۷- ئەف پێزانینە د نامەکا تایبەتدا هاتبوون، کە هتە بەردەستێ مە .

۸- ژێدەری بەری

9- Diwana ZOZAN – 2 – Helbest – TIRÊJ – Sala – 1990 LE .

د فێره دا جهێ سەر بجدانێیه کو تیرێژ پششی ژ زیندانی هاتییه بەردا و نازادگرن، خو ژ بهر چاها
بەرە دگەت و خو دپارێزیت، ئەو ژێ قەستێ ناف هۆزا عەرەبیت (جیوون) دگەت و تاکنجی دبیته هەتا
سالا (۱۹۷۳) دال دەف وان دمییت، پاشی بەرەف باژێری (حەسکە) بچیت ل وێری تاکنجی دبیته .
۱۰- د نامەکا تایبەتدا گەشتە دەستێ مە

۱۱- ژێدەری بەری

۱۱- اسماعیل مادی، چارەکا دی هۆزێ قانی ملهت پەرودەر تیرێژ، گوفارا (مەتێر) ژ (۲۰)، ۱۹۲۳، ل ۴۱ .

۱۲- احمد قرنی، خەمێن بلیلی دلشاد، گوفارا مەتێن، ژمارە (۱۵) ۱۹۹۱، ل ۱۶ و ۱۷

۱۳- اسماعیل مادی، گوفارا مەتێن، ژ (۲۰)، ل ۴۳ .

۱۴- ئەف پێزانینە د نامەکا تایبەتدا گەشتە دەستێ مە .

16- XELAT, Diwana Yekem. TIRÊJ, Swed, Stockholim, 1991, L8 .

۱۷- ژێدەری بەری، ل ۹۵

۱۸- ژێدەری بەری .

۱۹- ژێدەری بەری .

۲۰- ژێدەری بەری، ل ۶۵ .

۲۱- ژێدەری بەری .

22- ZOZAN, Diwana Duwem, TİRÊJ, Sala – 1990, L72

23- XELAT, TİRÊJ, L81.

۲۱- ژنده‌ری به‌ری

۲۵- ژنده‌ری به‌ری، ل ۶۶

۲۶- ژنده‌ری به‌ری

۲۷- ژنده‌ری به‌ری، ل ۸۱

۲۸- ژنده‌ری به‌ری

29- ZOZAN, Diwana Duwem, L70 .

۳۰- ژنده‌ری به‌ری

۳۱- احمد ماحد السامرائی، التیار القومی فی الشعر العراقي الحديث، منذ الحرب العالمیه الثانية ۱۹۳۹، حتی نكسه حزیار، ص ۲۶۹

32- Cûdi, diwana siyemin – Tîrêj, Çapxana Emiral – Beyrût – Libnan – Aydar – 1998 . L65 .

33- Zozan – Tîrêj – LB

34- XELAT – Tîrêj – L61 .

۳۵- ژنده‌ری به‌ری، ل ۶۲

۳۶- ژنده‌ری به‌ری، ل ۱۷۷

۳۷- ژنده‌ری به‌ری، ل ۱۷۸

38- Diwana – Zozan – L116 .

۳۹- ژنده‌ری به‌ری، ل ۲

پوځه:

شەف ئەکولینە یا ھاتنەکن، دەریارەیی (تیرێج) ین هۆزلنغان، کو دەیتە نیاسی نیک ژ ویتەریت (روان) هوزانا بەرگوییای نو، ئەکولین ڤار بابەنا ب خۆ ژ دگرت، ژیانفاسا هۆزلنغان، بەرەمیت وی، نالەریکا هوزا بەرگری د هۆزانیت ویدا.

د ڤن ئەکولینیدا، بو مە دیار دبییت کو بەرەمیت هۆزلنا وی پتر ل سەر هۆزانا بەرگوییە، ئەفەزی ژ بەر ئەگەرا نیتیک بوونا وی موو ژ مللەتی خۆ، چ دەاتە سەری مللەتی ئەو زی یز زامدار دیوو لەوما مەر دوزمناکرییەک ھاتبا کرن دۆی مللەتی وی، ئەو دا ب خامە و هوز و بیریت خۆ مەرمینگی ل کزیت و بەرەفانین زین کەت، ژ بەر ڤن چەندی بۆ مە دیار دبییت کو گپانی بەرگری کرن د بەرەمیت ویدا، ب شێوە بەکن بەرەمە ھاتنە پیتشکیش کرن.

ل دوماھیکا ڤن ئەکولینیدا زی چەند ئەھامەک ھاتنە دیارکرن

ملخص البحث

د. عبدالله ياسين آميدي

تيريش الكوردي حياته وشعره

أهد هذا البحث عن أحد رواد شعر المقاومة الحديث، وهو الشاعر (تيريش) الكوردي. تناول البحث حياة الشاعر وإنتاجه الشعري ومضمون فكرة المقاومة في شعره. يتضح لنا في هذا البحث أن أكثر إنتاج هذا الشاعر يتضمّن فكرة المقاومة، وسبب ذلك يعود إلى أن الشاعر كان قريباً من شعبه، وكان يعاني ما تعانيه أمته؛ لذلك فإن كل عنوان على شعبه كان يقاوم من قبل الشاعر، فقد كان يدافع عن نضال شعبه ووطنه بقلمه وفكره، ومن هنا نتلمّس بوضوح أن روح المقاومة أشيعت بها أشعار الشاعر، وعليه فإنّه قدّم إنتاجاً كبيراً في هذا المصنوع. ختم البحث بنتائج عدّة تمّ ذكرها في نهاية البحث.

Abstract

The Kurdish poet Tiresk, his biography and poetry

Dr. Abdulla Yasin Amedi

The study is about one of the pioneers of recent resistant poetry. The Kurdish poet "Tirësh" It deals with his life and the significance of resistance in his poetry.

It seems that most of his poetry is about resistance for he was so close to his people that he experienced their suffering and the aggression they were exposed to. The study conclude with excerpts from the poet's work.

ژەھرى كېمىيىسى ۋە كارىگەرلىك كانى

پ. دكتور ھەرىز ئەھمەد ئەمىن

لەم باسە كۆرۈنەدا مەبەستمان لە ژەھرى ئەو جۈرە ماددە (ئاۋىتە) سۈرۈشتى و دەستكردە دەگىرتەوۋە كە لە كاتى بەكارھىنانىدا و لەسەر بىمەما و بۇخىكى تايىبەتى دەپىتە ھۆى بلاۋىوونە ۋەى كۆمەلىك نەخۇشى و كارەساتى دلتەزىن ۋە لەچۇكردى گىلانلەبەر. نەمۇنەش بۇ ئەمە گەلىك زۆرە. بە شىۋەيەكى گىشىنى دىتوانىن ئەم باسە بىخەينە چوارچىۋەى كېمىيىسى ژەھرى chemistry of poisen ۋە. پىش ھەموو شىتەك دەپىتە بزانىن ئايا پىتناسىيىنىكى زانستانەى نايىبەت بۇ كېمىيىسى ژەھرى ھەبە؟ ئەگەر بۇ ئەو ھەموو كىتەبەنى كە لە بوۋارى زانستى كېمىيىسى ۋە پىزىشكى ۋە ياساسادا دەرچىۋىن، دەرەكەۋىت كە ناتوانىن پىتناسىيىنىكى يەكگىرتەوۋ بۇ ژەھرى دابىتىن، بەلام بە شىۋەيەكى گىشىنى دىتوانىن بلىتىن كە ژەھرى بىرىتەپە لە ۋاۋىتە كېمىيىيىسى كە لە زىنر بارىكى تايىبەتەدا دەپىتە ھۆى تېكەدانى گورجىسى كېمىيىسى خانە زىندەۋەكەنى گىلانلەبەر. ھەر لەگەل ئەم پىتناسىيە كۆرۈنەدا پىرسىيىرىكى دېكە دىتە كايەۋە: ئايە ئەو يارە تايىبەتەپە چۈنە، كە دەپىتە ھۆى لەچۇكردى ھەموو زىندەۋەرىك لە پوۋەك و زىندەۋەر؟ بۇ ۋەرامدانەۋەى ئەم پىرسىيىرە، چەند پىنبارىكى تايىبەتى ھەبە، ۋەك پوۋى تەكۋىلۋجى زانستەكى ۋە پوۋى ماقى مەۋەف. بۇ نەمۇنە ئەو بۇمىيە ئەتۈمەى كە لە شەرى دوۋەمى جىپھاندا بەسەر شارى ھىزۇشىما ۋە ناگازاكىدا درا، لايەننىكى چەپەلى دلتەزىنى بەكارھىتەنى ۋەى ئەتۈم دەرەخات، بەلام لە ھەمان كاتدا دىتوانىن ئەو ھەموو ۋەبە بۇ خىزمەتى ئاشىتى بەكار بھىنرىت. ئەمەۋ ۋەى ئەتۈم بە فراۋانى لە بوۋارى پىشەسازى ۋە ئابۋورى ۋە نەندروسىتەدا سۈۋى گەلىك زۆرە. ھەبەھا ئەو ئاۋىتە كېمىيىيەنى كە ئەمەۋ لە زۆر ۋاۋىتەدا بۇ لەچۇكردى زىندەۋەر بەكار دىتەپىن، لە ھەمان كاتدا لە بوۋارى پىشەسازىشدا سۈۋىيان گەلىك فراۋانە. بۇ نەمۇنە: كىلۇر غازىكى

کوشندهیه، به لام له هه مان کاتدا بۆ پاکژکردنه وهی ئاو به کار دههینریت. کهواته زۆر له ئاویتته زههرینه کار لایهنی خراپه و چاکه یان ههیه.

ئینجا بۆ نه وهی هه ندیک به فراوانی بچیتته ئاو نه وه هه موو زههره وه، که له زۆر بواردا به کار دههینریت، ده بیت شوین نه و رینبازانه بکهوین که بۆ لیکۆلینه وهی زانیاری زههره هیه، له وانه چۆنیهتی پۆلینی ئاویتته کانی زههره: به گشتی زههره کیمیاییه کان به گوێزه ی پینکهان و کرداریانه وه له سه ر چه ند بنه مایه ک جیا ده کرینه وه.

۱- پۆلی فیزیایی:

نهم جیا کردنه وهی زههره کیمیاییانه ده که ویتته سه ر بنه مایه ی باری سروشستی نه و ئاویتتانه و پێوه ندییان به چه ند فاکته رێکی ده ره کیی وه ک وشار و پله ی گه رمایی و چه ند باریکی سروشستی تروه هه یه نهم ئاویتتانه بریتین له:

ا- ئاویتته غازیه کان: وه ک کلور و فۆسجین.

ب- ئاویتته شله کان: وه ک دوانه (جوت) نه سیلی سولفید، کلۆرۆبیکرین، برۆنه سینۆز، چواره م نه سیلی فۆر فۆشم، تاپۆن، سارین و سومان

ج- ئاویتته په قه کان: وه ک دوانه (جوت) فنیلی نه رسین کلوراید، دوانه (جوت) فنیلی نه رسین سیاماید

۲- پۆلی کیمیایی:

زانایان چوگاینف و ریتوفیک، هه ولیان داوه که له سه ر بنه مایه ی رهوشتی کیمیایی ئاویتته کانی زههر له به کتری جیا بکه نه وه. نهم دابه شیوونه پێوه ندیی به ژماره ی نه تۆمی گه رد و رهوشتی وه، یان پێوه ندیی به دابه شیوونێکی ئۆرگانییه وه هه یه، وه ک پۆل ئاویتته ی هایدروکاربۆن و کوحوول و نه لدیه ایدوکیۆن.

۳- پۆلی نه خوێ:

جیا کردنه وهی ئاویتته کانی زههر له م لایه نه وه بچینه به کر گه لیک فراوانی هه یه که به زانیاری نه خوێشییه وه به ستراره pathology. لێره دا پله ی زههرین و تین و کرداری

زەھىرى بىر زىيانى مېۋى ۋە پىۋەك ۋە زىندەۋەر دەخىرىتە بەر چاۋ، بە كۆرتى دەتوانىن جۇرى زەھىرە سىرۇشتىيەكان ۋە دەستكردەكان بەم شىۋانەى خوارەۋە لە يەكتىرى جيا بگەينەۋە.

ا. زەھىرى كىمىيائى چووزانەۋە ۋە كزانەۋە ۋە فرمىسك پىشتى چاۋ (چاۋ ئاۋ كۆردن) ۋەك: بىرۇمۇ ئەسيتۇن...

ب. زەھىرى كىمىيائى داۋەشادى بۇرىى ھەناسە ۋە سىيەكان، ۋەك: فۇسجىن ۋە كلورپىكىرىن...

ج. زەھىرى چووزانەۋە ۋە سوۋىيۈنەۋەى دەمولسوت ۋە گەرۋو: ۋەك خۇيىيەكانى زەپنىخ.

د. زەھىرى كىمىيائى داۋەشانى پىشت، ۋەك: خۇيىيە ئۇرگانىيەكانى زەپنىخ، بىۋى نمۇنە دارو.

ه. زەھىرى كارىگەر لەسەر خۇيىن ۋە دەمار: ۋەك تىرشى سىيانىك .
ھەر لەم بوارەدا زانا - سوشىست فېئىسكى - زەھىرە كىمىيائىيەكان دەكات بە سى گىلۋە: گىزى يەكەم: تايىتە بە ۋاۋىتەنى كە دەبنە ھۇى تەنگە نەفەسى Asphyxia
ئەمەش دەگەپىتەۋە بىۋى كەمىي ئوكسىجىن ۋە سىستېۋىنى كىردارى ئەكسەدەى (زەنگە مەلئىنانى) خۇيىن anoxamia ، ۋەك غازى كلور، فۇسجىن، بەم جۇزانە دەۋترىت زەھىرى خىكاندن ، ھۇى خىكاندننىش دەگەپىتەۋە بىۋى كەمىي بېى ئوكسىجىنى ھەناسە ۋە سىستىي چالاكىي خۇيىن لە گۇپىنەۋەى غازەكانى نىۋانى ۋەك ئوكسىجىن ۋە دوۋانە (جوۋتە) ئوكسىدى كارىۋۇن؛ ھەرۋەھا دەگەپىتەۋە بىۋى ئىفلىجىي دەمارەكانى ئەندامى ھەناسە ۋە ئەتەمەكانى.

گىزى دوۋەم، بىرىتپە لەۋ زەھرانەى كە دەبنە ھەرگىرنەۋە ۋە كوشىتى ئەتەم زىندەۋەكانى لەش ۋە زەھىرى سوتىنەريان پىن دەۋترى ۋە دەبنە ھۇى سوۋتەنەۋەپەكى كىندارى قولى ئەتەمەكان ۋە دايان دەپزىنىت ۋە دايان دەۋەشنىت، ۋەك ئاۋىتەكانى زەپنىخ ۋە غازى لوپىست.

كۆمەلەي سېھەم: ئەو ئاۋىتتا دەگىرتىۋە كە نەخۇشەييان لى دەگەۋىتتەۋە ، ۋەك: نەخۇشەي بېنىن (چاۋ كىرەۋىن) ۋ چاۋ ۋ ئەندامەكانى بۇرىسى ھەناسە ۋ سىيەكان ۋ ھەرس ۋ (ئازىمە) ۋ نەخۇشەي كۆكە ۋ پىشانەۋە.

لېرەدا بە كورتى دەتۋانېن بېلىن كە ھەمۇرۇ ۋەھرە كېمىيەيەكان لە كىرەداياندا ھاۋىيەش، بەلام جىاۋازىيان دەگەۋىتتەۋە بۇ بىرى ۋەھرەكە ۋ خەستى ۋ ماۋەي مانەۋەي . بە گىشتى بۇ دۇزىنەۋەي بىرى ئەو ۋەھرە كۆشندەيە ستاندرېك دانراۋە، كە مۇي كۆشندە lathel Dose ى پىنى دەۋىتتە. ئەم بەكەيە تۋانايىي بەرھەلىستى لەش دۇي ئەو ۋەھرە نىشان دەدات، واتە بە چەند مۇنك مۇنك بىان زىندەۋەرىك لە پىن دەگەۋىت؟ ھەندى جار نېۋەي ئەو مۇرە دەگىرت بە بەكەيەكى پىتۋاندە، واتە (L.Dso).

پىش ئەۋەي بە تەۋاۋى بەگەۋىتە مەۋ باسى كارەسانەكانى ئەو ۋەھرانەي بۇ قەلاچۇي مۇۋ بە كار دەھىنرېت، پىۋىستە كىرتەيەكىش لە پەۋشنى سىرۋشنى ئەم ئاۋىتتا دەرخەين .

ا. پەۋشنى فېزىيائىي ۋەھرە: بۇ لىكۆلېنەۋەيەكى گىشتى پەۋشنى فېزىيائىي ۋەھرە پىۋىستە ئەم خالائە پەچاۋىكرېت: ۋەك پەلەي تۋانەۋە ۋكۆلاندن ، ۋشارى ھەلى ، پەلەي ھەلچۈن volatility ۋ پەلەي نېۋىزۋىسى ۋ پىندادەۋچۈن ۋ تۋانستى تۋاندەۋە ۋ بەھاي خىستى ئايۋنى ھايدىۋچىن ۋ گەلىكى تىر.

ب. پەۋشنى كېمىيائى: بىرىنچە لە كۆمەلېك پەۋشت، ۋەك جىگىرىي ۋەھرە بەرامبەر ئاۋ ۋ فاككۇرى ئەكسەدە دامالېن ۋ كۆپىنى كەش ۋ تەمۋىسفىرى گۋاستنەۋە ۋ ھەلگىرتن ۋ جىگىرىي بەرامبەر تەقىنەۋە ۋ ھتد.

ج. پەۋشنى فېسېۋلۇجى: بە گىشتى پەۋشنى فېسېۋلۇجىي ۋەھرە بە تەۋاۋى پىۋەندىي بە پەۋشنى فېزىيائىي ۋ كېمىيائىي ئاۋىتتەي ۋەھرەكەۋە ھەيە، بەلام لە پەۋى بەكارھىنابەۋە كارىگەرىي ۋەھرە پىۋەندىي بە چالاكى ۋ بىر ۋ جۇرى ۋەھرەكەۋە ھەيە ۋ چۈن دەھىتە ھۆي كزانەۋە ۋ چوزانەۋە ۋ سۈۋىۋەۋەي ئەندامەكانى بېنىن ۋ

داۋە شائىسى خانەكانى بۇيرى ھەناسە و سىيەكان و پىنىست و شۈينى دىكە.

لىرەدا پىنويستە ئەم خالانە ئامۇزگارى بىكرىت:

ا. ماۋەى مانەۋەى نەخۇشەكە لە ژىر كارى ژەھرەكەدا، ئەمەش بىرى مۇسنى
ژەھرەكە دەردەخات.

ب. ماۋەى بەرھەلىستى كاريگەرى ژەھرەكە، واتە بەرھەلىستى نەخۇشەكە بۇ
ماۋەى يەك دەقىقە بىن ئەۋەى نىشانە سەرەتايىپەكانى ژەھرەكە دەركەۋىت. لىرەدا
پىنويستە ئەم فاكىتۇرانە دەستىنشان بىكرىت كە يارىدەى مۇۋ دەدەن لە كاريگەرى
ژەھرى جۇراۋجۇردا. ئەم كۆسپە بىرىقىپە لە بەرزىن بىرى خىستى غازەكان و ھەلمەكان
Maximum allowable [concentration (MHC)] ، يان بىرىنى يە لە بەرزىن
بىرى ژەھر و ھەلمەكەى لە شۈينى كارلىكرىندا (Maximum Workable
Concentration (M.W.C) ، بەلام بۇ ماۋەى ھەشت سەعات لە پۇڭىدا و بۇ
ماۋەى چەند پۇڭىك بىن ئەۋەى نىشانەى نەخۇشەكە دەكەۋىت. ئەم كارە بە تايىپەتى
لە كارگەكاندا بە جى دىت.

ج. بىرى كوشندەى ژەھر (Lethal Dose): بىرى ئەم ژەھرە دەكەرىنەۋە كە لە
ماۋەبەكى دىارىكرادا دەبىتە ھۆى كوشىنى گىيان لەبەر.

پىنكەتئانى ژەھرى كىمىيائى و كارلىكرىنى لىسۇلۇجى و نەخۇشى: ۋەك دەزانىن
لىكۆلىنەۋە زانىبارىپەكان دەريان خىستۈۋە كە پىنۋەندىپەكى تەۋاۋ لە نىۋان ئاۋىتە
ژەھرىنەكان و نەخۇشەپەكانىيان لە ژىانى زىندەۋەردا ھەبە. بەگشىتى ئاۋىتە
ژەھرىنەكان لە يەكگىرىنى چەند توخىمىك پىك دىن، ۋەك توخىمى كىارىۋون و
ھابىرۇجىن و تۆكسجىن و كۆگرد و كلۇر و فلۇر و برۇم و يۇد و ناپىترۇجىن و قورقۇشم ...
ھتە. لىرەدا بە كورتى چەند كۆمەلە ئاۋىتەپەكى ژەھرىن دەخەپە بەرچاۋ، ھەروەھا
تەو كارەسانە دلتەزىنەى لىيان دەۋەشىنەۋە و لەگەل بەشىك لە چارەسەر كىردىيان، بۇ
نمۇنە:

۱. ژەھرى فرمىسكان: بەكارھىتئانى جۇرى ئەم ژەھرە كە دەبىتە ھۆى فرمىسكى

چاۋ نۇر كۆنە، بە تايپەتى بەكارمىتانی دووگەلى دار و درەختى سورتاۋ، ھەروھالە
شەپەكەنى ناپىلىۋ و شەپەكەنى ناۋچەى قىرم و شەپەى يەكەمى جىھاندا، بەلكو شا
ۋەكوۋنە مۇش، بۇ نەۋنە:

ا. كۆمەلەى ھالۇجىنە نەلىفانىكەكان، بە تايپەتى سىيانىدى ھالۇجىنەكان و
مىرگە پىتەكان.

ب. كۆمەلەى ھالۇجىنە نەزۇمانىكەكان، لەگەل ھەندىك لەم ئاۋىتەندە توخىمى
نايتۇجىن بەشدارى دەكات، ۋەك سىيانىدى ھالۇجىنەكان.

بۇ نەۋنە: نىشانەكانى ژەھىرى فرمىسكەر بەم جۇرە دەپىت: لە پىشا چاۋ
دەست دەكات بە سوۋرپوۋنەۋە و كزانەۋە و فرمىسك پىشتەن و داۋەشان و نىكەدانى
شانە ژەھرىندىرلۈەكان، پەنگە كاريگەرىيان بگاتە پادەى كۆپىرپوۋن، ھەروھالە بۇى
ھەيە كاريان يگاتە سەر ئەندامەكانى ھەناسەش، بۇ نەۋنە: ئەگەر مۇۋىنك بۇ ماۋەى
بىست دەقىقە كەۋنە ژىنر كاري غازى - كۆرۈنەسىتۇقۇنۇن - لەم ماۋەيەدا جگە لە
فرمىسك پىشتەن، كار دەكاتە ئەندامەكانى ھەناسەدان و خولى خوۋىن و بۇى ھەيە لە
ھەشت دەقىقەدا زياتر نەمىننەۋە، بەم جۇرە ئەگەر ئاۋىتەى (دوانە (جۈتە) كلۇر) و
(دوانە (جۈتە) مەسىلى ئەمىن) بەكار ھات، بەلام ئەگەر ئاۋىتەى (پىركلۇرۇمەسىل
مىرگىنان) بەكارمىترا، جگە لەم نىشانانە، بۇى ھەيە نەخۇشەگە توۋشى پىشانەۋە و
بىزپكاندن و لە ھۇشچوۋن و ھەناسە تەنگى و سىچوۋن پىت. لە لايەكى دىكەۋە بۇى
ھەپە ئەم جۇرە ژەھىرە كار بگاتە سەر چالاكىي نەزىمەكان، بە تايپەتى Pyeoacid
Oxydase, Ureaset Papain Hexocinase.

سەرەتاي پەپرەۋكردىنى نامۇزگارىيەكاسى قىراگوزارى دەگەرىتەۋە بۇ خەستىيى

ئاۋىتەى ژەھىرەگە. لە توۋشىپوۋلىكى سوۋكدا دەتۋارتىت چاۋ بەگىراۋەى پوۋن (۲/)
يان گىراۋەى سۇدىوم (۲/) يان بە ناۋى بەپىوۋن (Camellia - ۲%) بىشوردىت و
دەتۋانىت ھەندى ھەتۋانى نفت (تىن) بەكاربەيتىت. دەتۋانىت لىرەدا پىۋىسە پىگا
مەدىت بە نەخۇشەگە چاۋى بىخوۋىنىست و ناپىت ھەتۋانى زىر

بەكارىيېنىزىت و دەتوانىزىت چاۋىلىكى تارىك بەكارىيېنىزىت. ئەگەر نەخۇشەكە ھەسنى بە كزىيۇن، يان كۆيىرى چاۋى كىرد، ئەوا دەبىت ھەول بەرىت كە ترسى لى نەنىشنىت و ھىنن بىكىتەۋە، چۈنكى ئەگەر زەمى زەھەرەكە زۇر نەبوۋ، بۇ ھەيە لە ماۋەي چەند پۇزىكدا چاۋى بىكەۋىتەۋە بىيىن. بەلام بە ھەمۇر جۇزىك دەبىت نەخۇشەكە بىخىنە زۇر نامۇزگارىي پزىشكى پىسپۇرەۋە، چۈنكى بەنگە نەخۇشەكە پىيىسنى بە فرىاگوزارىي ئەندامەكانى دىكەي لەشى ھەبىت.

۲- زەھرى كارىگەرى سەرسىيەكان.

لېزەدا بە كورتى باسى ھەندىك لەۋ ئاۋىتقەنە دەكەين كە بە تايىمەتى كار دەكەنە سەر ئەندامى ھەناسە، ۋەك دەم ولوت و گەروو و سىيەكان، بۇ نمۇنە:

ا- غازى فۇسجىن: ئەم غازە لە شەرى يەكەمى جىھانىدا بەكارىيېنىزەۋە، ئەم ئاۋىنە يە لەسەر ئاستى پىشەسازى، بوۋارى بەكارىيېنىزەۋە. بىل نمۇنە پىشەسازى بۇيە و پلاستىك و ھەندى دەرمانى پزىشكى تايىت.

ب- غازى دايفۇسجىن و ئرايفۇسجىن و كلۇرۇپىكرىن.

ئىشانە زۇرە كە ئەم جۇرى زەھەرە لەپىشا ھىزىش دەباتە سەر ئەندامەكانى ھەناسە. بۇ نمۇنە: مۇى كۆزىنى بۇ مىشك دەگاتە 0.2 ملغم / لىتر، بۇ پىشە 0.5 ملغم / لىتر. مۇى تەۋاۋى ئەم زەھرانە دەبە ھۇى داۋەشاندىنى سىيەكان، بەلكو ئىشانەكانى دەگاتە ئەندامەكانى دەمار و ئىسقانى بېرەرى پىشت. لىكۆلىنەۋە دەرى خىستۋە كە ئەگەر ئىشانە ئەم زەھرانە گەپىشە مىشك، ئەوا نەخۇشەكە توۋشى نەخۇشىي ئەرغەۋانى (cerebria Purpura)، واتە پىسنى لەشى نەخۇشەكە شىن و مۇر دەبىتەۋە و كارەكەي دەگاتە خول خۇيىن و لە دەمارەكانىيەۋە دەردەچىت و دەگاتە نىۋان پىشالەكانى لەش. ھەروەما لىكۆلىنەۋەكانى زانا - بوسىنگو - دەرى دەخات كە كارىگەرىي زەھرى فۇسجىن دەتوانىت بىگانە سەر ئاستى ناۋەۋەي بۇرىي خۇيىن و ئەندامەكانى دەمار و نەخۇشەكە توۋشى نەخۇشىي دەروۋىي دەكات و مۇشك ھەودەكات و سىيەكان دەئاۋسىن و ئاۋىكى تايىمەتى تىدا پەيدا دەبىت، ھەروەما

رادەي ئاۋلە خوتىن و پىشالەكانى لەشدا تىك دەچىت و رادەي پىزوتىنى خوتىن سىز
دەبىتەۋە و رادەي خوتىنكەزادەكان .

فرياگوزارىيى كاريگى ئاۋىتەكانى فوسجىن بىرىتىيە لە چارەسەرگەردى ئاسايبى
نەۋ نىشانانەي كە لەسەر پىست و پىشالەكانى بۇرى ھەناسە دەردەكەۋى. پىش
ھەموو شىك دەبىت نەخۇشەكە لەۋ شىۋىنە دورۇ بخىتەۋە و ئابىت ھىلاك بىرىت و
لەكانى كۆپىنى جلوبەرگدا دەبىت سەرماي نەبىت بەشىۋەيەكى پىكوپىك و ھىمانە
غازى ئۆكسىجىنى بىرىتى . بىز شەۋەي گەروۋى وشك ھەل دەگەپىت . پىنويستى بە
ھالۋى ھەل ھەيە، ئابىت نامىزى ھەناسەدانى ۋەك ulmoter بىز دابىنوت و ئەگەر زۇر
پىنويست نەبىت . كورتى دەبىت نامۇزگارەكانى ھەردور زانا . سىس و گۆلەمان .
پەپەرە بىرىت، ۋەك: جەسانەۋەيەكى تەۋاۋ، دورۇخستەۋە لە سەرما، ھىچ
خوارىنەۋەيەك بەكارنەھىتەرت ، ئۆكسىجىن لەكانى زۇر پىنويستدا بەكار سەپىرت
ئەگەر پىنويست بو . خوتىنى بىرىتى، لەكانى كۆكەيەكى زۇردا جەبى ئابىتەنى بىرىتى.
ۋەك: Condem يان Dicodid و جۇرى دىكەش، ئەگەر پىنويست بو شاف (پىشك) ي
ھەلىگىرى، يان شەكرى فرىكتۇزى بىرىتى

۳- زەھرى ئەندامانى ھەناسە:

بىرىتىيە لە كۆمەلىك ئاۋىتەي ئۆرگانىكى ھاۋىەشى لەگەل زەپنىخ يان قورقۇشم.
نەمەسە ئابىتەت كاردەكەنە سەر ئەندامەكانى بۇرىي ھەناسە، لە دەم و لوۋتەۋە
تەۋەگەر سىيەكان، ئاۋىتە زەھرىنەكانى زەپنىخ دەمىكە زاتراۋە، لە زەمانى .
دىۋىسكۆرىدس . لە سالى ۴۰-۹۰ پ. ز. ۋە، لە سالى ۹۰۰ ز. دا چىنەكانى ئاۋىتەي
كۆگىدىكى زەپنىخيان بۇ قەلاجۇ مىش و مەگەر بەكارھىتاۋە، بە ئابىتەنى سىيانە
ئۆكسىدى زەپنىخ لەگەل ھەنگوينا بۇ قەلاجۇ مىروۋە، نىمىزۇش چەند نەۋنەيەكى
ئابىتەت ھەيە كە بىز قەلاجۇ مىرۇف بەكار دەھىتەرت، ۋەك: (Clark-1)
Diphenylarsinechloride pemmarsin و Diphenylarsincyanide (Clark-2).
chloride ھەروەھا كاتىك ئاۋىتە زەھرىنەكانى زەپنىخ بەكار دەھىتەرت، گىورج

دەچنە سەر باری دووگەل یان تەمیک، ئینجا گاردەگائە سەر ئەندامەکانی مەناسە و بە شێوەیەکی ناوەندی کاریش لە پێست و چاو دەکات. ئەم کارانە هەمووی بە تیکرایی بە خەستیی ژەهرەگەوه بەستراوه. بۆ نمونە: خەستییەکی (0.5 ملغم /م^۲) نیشانەکانی لە چەند چرکەیکدا دەردەکەوێت، وەک: کزانەوه و خوراندنی دەم و لاسوت، بەلام ئەگەر پلەی خەستیی ژەهرەگە به‌رزتر بوو، یان نەخۆشەگە زۆرتر لە ژێرکاری ژەهرەگەدا مایەوه، ئەوا نیشانەیی سنەمەکانی دیکەشی دەردەکەوێت. بە گشتی بە کۆکەبەکی توند دەست پێ دەکات، ئازار لە ناوچەواڵیدا بلاو دەبێتەوه، پەنگە توانای بینین کز بینیت و ئازار بگائە سەر سنگ و نەخۆشەگە ترسی ئی دەنیشی و هەستی لاواز دەبێت. پەنگە تینی ژەهرەکان بگائە تیکدانی چالاکی ئەنزیمەکانی لەش و کاری بگائە جگەر و بۆریی سیز و پێخۆلەکان و ئەمانی توانایی بینین. پەنگە ئەم جۆره نیشانە قورسانە ئیتر چارەیی نەکریت، هەرچەندە پزیشکی پەسپۆر دەتوانیت لە یارمەتیی وەپس نەبیت. ئەگەر بری ژەهرەگە کەم بوو، ئەوا پێگا بە نەخۆشەگە دەدریت و بە هەلەزینی هەلەینکی بۆون لە کۆحولی ئەسیلی، پێگای جگەرەکێشانی پێ نادریت. دەتوانیت شیرێ گەرمی بدریت یان برێکی کەم لە کۆحولی ئەسیلی. لە کاتی سووتانەوهی پێستدا، ئەو شوینە بە گیراوهیەکی نامۆنیای کۆحول، پاک دەکریتهوه، ئینجا لە ماوهی ئیو سەعاتدا دوو جار بە پۆنی کەتان چەور دەکریت و لە دواییدا، هەتوان (مەرهم) ی توتبای ئی دەدریت و بە تیماک (سارغی) بکی لۆکە دەپێچریتهوه. ئەگەر کارەسات گەشتبووه چاو، ئەوا نامۆزگارییەکانی - فیشر - پەچاو دەکریت لە پیتشا چاو بە گیراوهی کاربۆناتی سویدیۆم (2 - 3%) دەشۆردریت. ئینجا هەتوانیکێ گەمکردنەوهی ئازاری ئی دەدریت، وەک: Larocian, Panthegim, Percains ... ئەگەر لەم گیراوه تفتانە دەست نەکەوت، بۆی هەبە دالۆپی زنگ (10٪) یان پریفین بەکاربهێندریت. یان Atropen و Scopolamin یان ئەوهی پزیشک بۆی دادەنیت، بۆ ئەوهی نەخۆشەگە بلاو نەبێتەوه، بۆی هەبە دەرمانی پاکزکردنەوه بەکاربهێنریت، وەک: Targesink, Syrgol, Collargol، بە پێی نامۆزگارییەکانی پزیشکی پەسپۆر.

ھەروەھا بۇ خاۋىنى چاۋ، دەتوانىت دەرمانى Antispetic بەكارىھىتىپ يان ھەتوانى Cibazol، Marlion. لەگەل ئەمەشدا دەپىت پىزىشك چاۋى بە نەخۇشەگە بگەۋىت.

ھەر لەم بوارەدا كۆمەلنىكى فراۋانى دىكە لە ئاۋىتەى ژەھرى كىمىيائى پىنگەپنراۋە، بە ناۋى ئاۋىتە ئۆرگانىكە ئەلىفاتىكەكان ھەپە، لىترەدا ھەندى توخىمى ۋەك: زەپنىيخ و قوپقوشم و ھالوجىنەكان و گۆگرد و نايتىرۇجىنى جۇراۋجۇر ھاۋىەشىي تىندا دەكەن، بۇ نمونە:

ا. ئاۋىتە ئەلىفاتىكەكانى قوپقوشم: كۆمەلە ئاۋىتەپەكى فراۋان دەگىتەۋە، لە ھەمان كاتدا لە لابوردا لىكۆلىنەۋە بەردەۋامە بۇ پىنگەپننانى ئاۋىتەى تازەى ترسناكتى كە ھەندى توخىمى ۋەك توتىيا و بىزموس و جىسۋە ھاۋىەشىي دەكەن، بۇ ئەۋەى پەلى زەھرىنىان بەرۋىتر بىت

ب. ئاۋىتەى ئەلىفاتىكەكانى زەپنىيخ: ۋەك (ھەسپىت نەرسىن دۋاۋە كلۇرىد - ئەلغا نويست). ئەم جۆرە ژەھرانە بۆنىكى ناخۇشيان ھەپە. نىشانەكانىيان بە پىشانەۋە دەست پىدەكات و كار لە ئەندامەكانى دەمار و بۇرى ھەناسە دەكات و دايان دەۋەشىنى و ددان و پۈۈك دەكەۋنە نازار و سەرىشە دەست پىدەكات و پەستانى سەر مىشك و گۆى بەرۋى دەپىتەۋە. ئەگەر نىشانەى ئەم ژەھرانە لە پىنسىۋە دەستى پىكرد، ئەۋا دەپىت ئەۋ شۈپتە بە گىراۋەپەكى تفت باش بشۋىت. ئەگەر نىنى ژەھرەگە گەپشە سەر چاۋ، ئەۋا پىنويستە باش بە ئاۋ بشۋىت ئىنجا بەگىراۋەپەكى پۇسى بۈرۈن يان بەگىراۋەپەكى تفتى بىق و دەپىت لە پۈۈناكى دورى بخرىتەۋە

ج. ئاۋىتە ئەلىفاتىكەكانى گۆگرد: لىترەدا بە ئايپەنى ناۋى غازى خەردەل (Mustard Gas) دىتە پىشەۋە. ئەم جۆرە ژەھرانە بەتايىبەت كار لە پىستى لەش دەكەن. نىشانەكانىيان بەخۋاردىن دەست پىدەكات. لەگەل سۈرۈپۈۋەۋە و سۈۋانەۋەى پىست. ئەگەر ژەھرەكە كارى لە چاۋ كرد، ئەۋا دەست دەكات بە ئاۋكردن و كىزىۋۈنى بىنىن و پەيدابۈۋنى دوۋەل. بۆى ھەپە ئەم كارە چەند مانگىك بەردەۋام بىت و كاردەگاتە مىشك و نازار لەئاۋ چەۋاندا دەست پىدەكات و دەست

لەرزۆکی ئووش دەبیت و سسەمى ئەندامى دەمار تىك دەچىت و گوى دەزىنگىتە وە گەلىكى تويش. بۇ چارە سەرگەردىكى ئاسايى بەتايىتە خوتى كلورىدى كالىسىومى وشك بەكار دەهتەرت.

دە ئاوتتە ئەلباقىتە كانى ئەمىن: وەك غازى خەردەلى ئايتروچىنى (Nitrogen Mustard Gas

دە - ئاوتتە كانى ئوكسىمى ھالوجىن: وەك ئاوتتە كانى ئەسل Nessel.

۱. زەھرى دەمار (الاعصاب).

برىتتە لە كۆمەلىكى فراوانى ئاوتتە ئۆرگانىك و ئاتۆرگانىك، بۇ نەمۇنە سىيانىدى ھايدروچىن، زەرىخىدى ھايدروچىن، فۇسەين، پىنجەم كاربۇنىكى ئاسەن، چوارەم ئەسلى قورقۇشم و ئاوتتە ئۆرگانىكە كانى جىو.

لېرەدا تەنھا ئاوتتە ھايدروچىن ئەگەنە نەمۇنە، ئەم ئاوتتە بەگىكە لە ئاوتتە زەھرىنە بەمىزەكان، بۇ بەگەم جىار فەرىنسىيەكان لە شەپى بەگەمى جىهاندا بەكارەتتارە و لە زىر ناوى (فىنسىنات) كە برىتتە لە ھەرمەيەكى ئەم توشە و كلورىدى زەرىخ و چوارەم كلورىدى تونىا و كلوروفۇرم. بە ئاسانى ئاتوانىت برىى مى سىيانىدى ھايدروچىن و خويىەكانى دەستىشان بىرىت، ھۇش ھەيە، وەك لەشى مرۇف كە دەتوانىت بەشىكى ئەو زەھرى بەگىرىت بۇ ئاوتتە دىكەى بى زەھرىن، ھەروەما بەرمەلىسى لەشى مرۇف جىاوازى ھەيە، بە گىشى ئەگەرى بى زەھرىكە بەرز بوو ئاوا ھىچ چارىك نىيە، بەلكو ئەو مرۇفە زىيانى لە دەست دەچىت. بەلام برى زەھرىكە لە پادەى كوشتەن ھوارتە بوو، ئەوا ئەم نىشانانە دەردەكە وىت: پىست دەست دەكات بە سوورىوونەو، گەروو دەگەرتتە خوران، چاا سووردەبىتەو، ھەموو لەش دەست بە ئازار دەكات لەگەل پشانەو و گرانى قوتدان و دەنگ گە دەبىت و دەگىرىت و دەموچاا سوورەل دەگەرىت و ھەناسە سوار دەبىت و لەش تووشى لەرزۆكى دەبىت و ئوانايى قسەردى نامىنىت و پلەى گەرمىى لەش نەم دەبىتەو و ھەست بە سەرما دەگىرىت و پەنگە ئەمانە بىگانە بوورەو و كۆتايى زىان. لە فرىاگوزارىدا دەبىت پىش ھەموو شتىك نەخۇشەكە لەو شوتتە دورىخىتەو و بى

ئەو دەرىجى سەھرايى بېيىت، دەريانىڭ گەرم داپۇشلىرىنى، دەريانىڭ بىر دەست يارمەتتى
 مەناسى دائىرىسى. پىزىكى ئايىت دەريانىڭ قوغنى بۇ بىكات، بە مەسىلىنى شىن
 Methylenblue يان ئەترىنى سۇدۇم. ئەگەر زەھەرگە لە پىنگاي دەمەۋە بىت، ئەۋا
 گىراۋە يەككى پۈۋى لە كېرىناتى قېۋۇز و تۇكىسىدى مەگنىسىيۇمى دەريانى، ئەم گىراۋە
 يارمەتتى پىشانەۋە دەرات، بەلام لەكاتى بوورائەۋە دا ئايىت ھېچى دەريانى، بەلكو
 دەريانى. لوبېلىن lobelin ى لە زىر پىستەۋە لى دەريانى. ئەگەر پىشانەۋە زەھەرگە
 لەسەر پىست دەركەۋەت، ئەۋ شۈيىنە دەريانى باش يە ئاۋ يىشۇرىنى، ئىنجا بە
 گىراۋە يەككى پۈۋى لە بىكارىمۇناتى سۇدۇم. نىشانەۋە ئەنجامى جۈرە زەھەرگە ئەم
 بەشە ئاۋىتتە ھەمۇيان بە شىۋەۋى گىشى يەك كارەساتە.

۵. ئاۋىتە زەھرىنە تۇرگانىيەكانى فۇسفۇر: توخى فۇسفۇر يەككىگە لەۋ توخمانەۋى
 ھاۋىيە شىي پىكەيتىناتى زەھەر تۇرگانىيەكان دەكات. لە ھەمان كاتدا ئەم جۈرە
 ئاۋىتتەش پۇلى ئايىتتى لە بوۋى پىشە سازىدا ھەيە، بە ئايىتتى بەرھەمە
 پۇلىمەرەكان لە پلاستىك و دەزۋى دەستكرد و نمۇنە لەم زەھرانە: ئابون، سارپىن،
 ئىستەراتى تامىل. زەھەرگەكانى فۇسفۇر لە ھەمۇلايەكەۋە ھىزىشى دەباتە سەر لەشى
 مۇۋۇ. نىشانەكانى ھەمۇپىنگەۋە دەست پى دەكات بۇرىي ھەناسە دەست بە
 كزانەۋە دەكات و دەموچاۋ زەرد ھەل دەگەپىت و پىشانەۋە دەست پى دەكات، دەم
 لىككىكى زۇر فۇر دەرات، مېزكردن زۇر دەريانى، بەلكو ئەخۇشەكە خۇي پى ناگېرىنى،
 ئاۋىتتى قىسەكردنى نامىنىت، بەلكو دەگەنە ھالى بوورائەۋە و پەنگە كۇنايى بە زىان
 بېيىت. بەگىشى ئەمە كۆرەنەكە لە ئەنجامى ئەۋ كارەساتە ترسناكى كە لەم جۈرە
 ئاۋىتتە دەكەۋەنەۋە، ئەگەر لەم پۈۋە تارىگەۋە بۇ قەلچۇكردنى مۇۋۇ بەكاربېيىنرىنى،
 ئىمەش بەشېكمان لەۋ كارە چەپەلە بەركەۋتۈۋە. بەلام ئەگەر ھانو ئەم ئاۋىتتە بۇ
 كارۋانى ئاشنى بەكارھات، ئەۋە بوۋىكى گەلېك ھارۋانى لەسەر ئاستى پىشە سازى
 ھەيە بۇ شارەزايىي باشلىرىش لەم بوۋەدا ئەۋە دەريانىڭ كەلەك لەم كىتتە
 ۋەرىگىنى: (مېادى كېمىيە السموم الصناعىة - الدكتور عزيز احمد امين).

ملخص البحث

السموم الكيميائية الفعالة

د. عزيز أحمد

يتناول البحث تأثير المواد الكيميائية السامة المركبة المصنعة التي يتسبب استخدامها، وفق أسس وظروف خاصة في انتشار العديد من الأمراض والكوارث المؤسفة و دمار الحيوان والنبات والآنسان.

Abstract

Effective chemical Ingredients

Dr. Aziz Ahmed

The study deals with the effect of chemical ingredients, as used in special circumstances, on the spread of various kinds of diseases and causing many regrettable disasters such as destruction of humanbeings, animals and plant.

تیگستیک به زمانی ماد

۵. گورستان موکریانی

پنشه گیتی میژوویی:

له سدهی نویه می.پ.ز.دا له نئو شوینه واری نووسراوی ئاشووریاندا بۆ به گههین جار هینما بۆ نیوی ماد کراوه و به تایبهتی له سهردهی شهلانسهی سینیهم (۸۵۸ - ۸۲۴ پ.ز.)دا. له نئو نووسراوانی ئاشووریدا له شیوهی (نامادای) هاتوه، له نئو نووسراوانی میخیدا وشه (مادا) واتای زهوی و زار، خاک، ولاتی گه یاندوه. بۆیه نینوانی ئاشووریان بۆ ئەم هۆزانه له پروی نه تهوهیی نه بووه، به لکو نیویکی جوگراڤ بووه، ههروهکو نیوی ههرتمی (پارسوا) که کهوتبووه باشووری بقذاوی گومی ورمی بوو به نیوی ئەو هۆزانهی، که هاتن تیندا نیشته جی بوون و هه ر له م نیوه وه نیوی پارس // فارس دا بێژدا.

نیوی مادا // مادای له نیوهی به کهمی هه زاره ی به کی پ.ز. دا ئەو هۆزانه ی ده گرتوه، که به چه ند دیالیکتیکی ئێزانی زۆر لیکه وه نیتیک دوان و له نینوان سدهی ۹ - ۷ پ.ز. دا له ده وریه ی پووباری (قزل - شونون) و ده شتی کافردا ده سوپانه وه و به ره به ره شوپنی نیشته جی بوونیان فراواتر بوو، تا ئەو به رزاییانه شی گرتوه، که ده گانه که ندالو له به ری باشوور و تا گومی وانیش له به ری باکوورده وه، که هاوتهریبی کینه کانی زاگروس بوو و له دوایدا کوردستانیشی گرتوه.

له نیوهی دووه می سدهی هه شتمی پ.ز. (۷۵۰ پ.ز.) دا به سه رۆکایه تی ده هیاکو پاشایه تی ماد دامه زرا، ئەم پاشایه تییه واهه یز بوو له سالی ۶۱۲ پ.ز.دا نوانی به سه ره زنترین ده وله تی سهرده می کۆن - ئیمپراتۆریه تی ئاشووریکان دايدات، که ئەمەش به سه رکردایه تی که یه سه ره ی پاشایاندا بوو، له دوا ی پێککه و تنیدا له گه ل نه بوبلاسه ی بایلیدا، له ئەجامدا پاشایه تیکه یان بوو به ئیمپراتۆریه تیکی گه وده، که ولاتی ماد، فارس، ئاشوور و ئاسیای بچووکیشی گرتوه، به لام ئەم ئیمپراتۆریه ته

له دواى كه بڅه سره ودا زوى نه خاياند، شهوه پور له گاتى له زمانه واپه نى نىستياگيزدا دهسه لاندريتى ماده كان كوتايى پنهات، نه ویش به زه وتكرينى نام دهسه لاندرييه له لايه ن كورشى به كه مه وه، كه ده لښ نه وهى وه يا خوشكه زاي نىستياگيز سووه و نښى دهوله نه گى به هه خامه نشى كورپوه (Дьяконов 1956).

پښتهختى ماد نه كباتان بوو، كه نه مېو به هه مه دان نيوده بريت و نام نيوه له زمانى فارسىي كونا (هه گمانانا) بووه، كه واتا گشتيگه ي شويى كورپوه وه ده گه په نيت. له نيو نووسينه كانى هېرودوتدا نيوى شوش خيلى ماد هاتووه، كه نه مانس (نارىزانت، پاريتا، كينوى، بؤوساى، ستروكاتيس، بلودبؤى و ماگو) (د. جمال رشيد و د. فوزى رشيد ۱۹۹۰).

نووسين به زمانى ماد:

له و نښچانه ي، كه مانېكان تپيدا نيشته چى بوون و له دواييدا بوو به به شيك له ماد حظه نووسينيك به كار هاتووه، زور له نووسينى نورارتوو چووه، كه پور نييه له وه وه وهرگيرابنت، هروا له ده وه به رى كرمى ورميدا هينديك نووسراوى هېرودوت دوزراوه ته وه، كه هروه كو هېرودوت نورارتوو بووه، كه واته ماده كان له خاكېكا نيشته چى بوون، كه پښتر نووسينى تيدا هه بووه. هېرودوت له نووسينه كانى خويدا هېما بو نه وه ده كات، كه وا له سهرده مى دهياكو هه مو كار و پوودلو و كښه ي ولات به نووسين خراونه ته به رده ست دهياكو نه ویش برپاره كانى خوى هه ر به نووسين بلاو كړيونه نه وه، به لگه په كى دى نه وهى، كه ماده كان نووسراويان هه بووه، نه وه په: هه خامه نشېكان، كه شوينكه وته ي نه وان بوون و زه وتكرينى دهسه لاندريتيان بوون نووسراويان هه بووه، كه واته ده بيت ماده كانيش نووسراويان هه بوو پيت (1956 Дьяконов، د. جمال رشيد و د. فوزى رشيد ۱۹۹۰، دكتر حسين قلى كاتې ۱۳۶۹).

له نيو زمانى ماددا چند وشه په ك ماونه ته وه، كه زور له زمانى ناوېستا نيزيگه وهك ((نه سپه - مادي، نه سپه - ناوېستايى (نه سپ): سپهك - مادي، سپهك - ناوېستايى (سهك): نيگري - مادي، تيرى - ناوېستايى (تير): خشه ثرينه - مادي، خشه ثره -

ئاوينستايى (پاشايەتى، دەسلە لاتىنچە) ئارىيە - مادى، ئارىيە - ئاوينستايى (ئارى).
 لە نىۋ تىكىستەكانى زامانى فارىسى كۆن وشەبەكى ئىدى بىلەن ھەيە، كە زامانەوانان
 ۋاي بۇ دەچەن، كە لە زامانى ماد ۋە رەگىراين ۋەك ((ھەورنە - خۇر - مېئىرە - مېھرەۋانى،
 خىشە ئىرە - توانايى - خىشەيى - پاشايەتى - ۋىسپە - گىنىتى، ھەمور - ۋەزىك - گەورە ،
 مەزىن - ئەسە - سېنگ - ئەسپەرا - ئەسپە سوار - زانئا - ھۆز و خەلك - تېگىرىس - تېز و
 ... (Cameron 1947، Дьяконов 1956) ، د جمال رشيد و د - فوزى رشيد
 .(۱۹۹۰)

ئەگەر تىكىستىكى بىرلىك پال زامانى ماد و تا ئېستە دۇر بىلەن ۋە، ئەم تىكىستى
 كلىسەبە ، كە لەگەل شەش زامانى دى (گىرىكى، ئاسورى، گورجى، عەرەبى، فارىسى و
 توركى) لە نىۋ دەستىۋوسىگە دۇر ۋە، كە بە ئەلف و بىلى ئەلباسى نووسراۋەتەۋە
 و ترانسكرىپچى ھەر ھەوت تىكىستەكەش بە زامانى ئەرمەنى دىلۋە، لەم دەستىۋوسەدا
 نىۋى كورد لە پال ئەم تىكىستەدا ئەھاتىۋە، بەلكى نىۋى (مار) ھاتىۋە ، كە ئەۋىش
 شىۋەى گۆكردى ئەرمەنى بۇ وشەى (ماد) ئەۋەى شەبەنى باسە لە نىۋ
 ھەرھەنگى ئەرمەنى - نوركىدا، كە لە نىۋەى بەگەمى سەدەى نۆزدەمدا
 نووسراۋەتەۋە، بەرامبەر بە (مار // ماد) بە كورد، شىۋانى ماناگەى لىكدرۋەتەۋە
 Австикяна . Сюрмелина и Авгеряна 1837 *Uhdēn pshērshēn*
 ئەمە و ئەمۇ ئەم تىكىستە بەر زامانى كوردى " دىيالىكتى كرمانجى باكوور"
 دەكەۋىت، ھەروا لىكۆلەر ھەۋەى ئەم دەستىۋوسە باسەى ئەۋەى كوردۋە، كەۋا لە
 شىۋىنانى دى ئەم دەستىۋوسەدا تىكىستى دى بە زامانى (ماد) ھەيە و ھىماشى بۇ ئەۋەى
 كوردۋە، كەۋا (ماد) ھەكەنىش ئەلف و بىلى تەبىئەتى خۇيان ھەبۋە
 لىكۆلەر ۋەكە ۋاي بۇ دەچىت، كەۋا ئەم دەستىۋوسە لە سالى ۱۴۴۱ دا لە لاين
 زىتر لە نووسەرىك ئەۋلويىۋىت و دەستىۋوسەكە ۲۴۶ پەرە و بابەتى جۇرلوجۇرى
 سەردەمانى كۆن و سەردەمى خۇيدا تىدا كۆكرۋەتەۋە .
 ئەگەرچى ئەۋلويىۋى ئەم دەستىۋوسە بۇ نىۋەى بەگەمى سەدەى پازدەم

دهگ پټنه وه، به لام من له بهر نه م هویانه ی ژیرو وای بو ده چم، که وای ټیکسته کوردیکه و
نه وانی دیش بو سده ی هه شتم و سهره تای سده ی نویسه ی زایینی بگ پټنه وه:

(۱) نویسن به زمانی نه لسانی له نیوان سده ی ۵ - ۷ زایینیدا له ناوچه ی که فکازدا
له پال زمانی گورجی و نهرمه نیدا بووژا بووه و له سده ی هه شتمدا بهر بارو دخی
موسلمانیت بویدا که ورتن و له سده ی ده یه میمیشدا له بهر هیرشی مه غولدا
ده سه لاتداریتیان له ده ست دا، بویه له سده ی پازده دا ئه لف و بیکه ی نه و
کاریگه ریه ی نه ماوه، بو نه وه ی به چندی زمان ټیکستی کلنسه یی پی بنووسنه وه.

(۲) ده بیت ټیکستی کلنسه یی له سهرده مینکدا نووسرا بیت، که هیز خه لکینکی زوړ له
که لانی وه کورد و فارس و گورجی و... له سهر دینی ئیسایی مابنه وه. موسلمانیت له
ده ورویه ی ۶۲۹ ز. دا کوردستانی گرتنه وه و له سالی ۷۵۱ دا هه لمه تی موسلمانکردنی
که لان وه ستا.

(۳) له م ده ستنووسه دا هه ر پاسی بابته تانی سهرده ی نووسینه وه ی نه م ده ستنووسه
ناکات، به لکو نیوه پوک که ی ده یان بهر هه می بیر سهدانی پینش سهرده ی خلی
ده خاته پوو هه روه کو باسکردنی نووسینه کانی واردان (۱۲۲ ز.) که له بهر هه می بیر
خویدا ناوی نه و که لاته ده بات، که ئه لف و بیی تایبه تی خویان هه بووه و یه ک له وانه ی
ناوی ده بات (ماد) ه.

(۴) له سده ی نه و او بوونی نووسینه وه ی نه م ده ستنووسه دا، که نیوه ی یه که می
سده ی پازده مه نیوی (ماد) باونه بووه، به لکو هه ر له نیو گنرانه وه ی پووداوانی
پاوردوودا نیوی هاتوو، هه روه کو له نیو ده ستنوسی (واردان) و ده یان ده ستنوسی
دیوا.

(۵) شیوه ی دارشتنی فریزی دیارخه ری تییدا، که ئاوه لئاو (دیارخه ر) به پینش ناو
(ناوی دیارخه ر) که وتوو، هه ر وه xode Pakož, که ئاوه لئاو و له رسته دا
(سیارخه ر) و به پینش (xode) ناو (ناوی دیارخه ر) که وتوو، که نه م باره ریزمانیه
نه نی به زوړی له نیو ټیکسته کانی کونی ئیرانیدا بهر چاو ده که ویت و بهر بهر له

سەردهمی نڤوه پاستدا که متر به کارهاتوو و له سەردهمی نوڤیدا له فریزی دیارخه ریدا به زۆری نڤوی دیارخراو به پیش دیارخه ر که وتوو و به گشتیش به بارمه تی نامرانی خسته سەر دارڤژراوه وهك (خودین // خودای پاگز // پاك) ، له کاتی به کارهینانی دیارخه له پیش ناوی دیارخراودا یاسای ریزمانی تایبه تی خۆی هه به بۆ وینه ده و نریت (پاکترین خودا) // (خودیتی هه ره پاك // پاگز // پاگز // پاقت) ، هه روا هه بوونی دیارخه له ده ره وهی که وانه ی فریزی دیارخه ریدا هه ره وهك pakež zahm, pakež vemark ته نی له نڤو زمانانی کۆنی نیرانیدا به رچاو ده که ویت به لگه به کی دی رمانه وانی، که را نه م نیکسته بۆ سەردهمی نڤوه پاستی کومه له زمانانی نیرانی ده که پښتوه شڤوه ی دارڤشتی وشه ی vemark (بهمه رگ) ه، که هینژ (v) ی به (h) ی نه گۆپاوه . هه ره که له م وشانه ی سەردهمی نڤوه پاستی کومه له زمانانی نیرانیدا به رچاو ده که ویت (vang) بانگ، (vark) به رگ، (vemar) بیمار، (vaslan) به ستن، (vavar) باوه ر، (varan) باران و . (فهرهنگی په مله وی ۱۳۴۶).

تښتیک به زمانی ماد

Pakež xodē pakež zahm, pakež vemark, koj hat i xačc
ešker ma . rahmat e ma. (А. ШАНИДЗЕ 1938)

لښکانه وهی وشه کان

Pakež: پاك، پاگز، پاقت، لښه دا ناوه لئاوه و بۆلی دیارخه ری گنڤاوه و به پیش ناو که وتوو و له که لښدا فریزی دیارخه ری دارڤشتوو و هڤج نامرانیکی سیفتاکسی به شداری نه و دارڤشتی نه گریوو .

خودی، خودا، خولا، نڤزد، یه زڤد، نڤوی دیارخراوه و که وتۆته دوا ی

دیارخه ره وه

Zahm: (به) توانا، به هینژ. نڤوی دیارخراوه .

Koj: نه وهی که . نامرانی که به نه ره .

Xač: خاچ - وشه په کی نه ومه نییه.

e ker: سوپاس، پېژانین. له (شکر) هوه هاتووه.

Ma: ما، مه، نېمه.

Rahmat: به زه یی، میهره وانی. له (رحمه) هوه هاتووه.

تېبینی و ژدهر

* به لگه ی نه وه ی، که ماده کان نه لفویتی تایبه تی خویان هه بووه، نه و نه لفویتی په،
که بینوشاد و ماسی سوراتی له سده ی نویه مدا بۆ زمانی کوردییان داناوه و به دهیان
به رهمی بیرى خویان پی چاپ کړیوه (أحمد النبطی ۲۴۱ کوچی // ۸۲۱ زایینی).

نه لفویتی کوردی له سده ی نویه می زاینیدا

ا ب ج د ه و ز ح ط
ی ک ل م ن س ع ف ص
ظ ر ح آ ق ک م ل ج ح
ن ز ش ت ه خ ذ ط ظ
پ چ گ د ه و ز ح ط

سرچاوه‌گان

- احمد بن ابو بکیر بن وحشیه النبطی الکلدانی ۲۴۱ کچی / ۸۲۱ زایینی. غسوق المستهام فی معرفه رموز الاقلام.
- کوفاری زاری کرمانجی ۱۹۲۹/۳/۲۷. ژماره ۱۸، لاپه‌ره ۲ و ۳.
- سعید خانی کوردستانی. ۱۳۰۹ / ۱۹۳۵ نزانی. تهران.

- А.ШАНИДЗЕ :

НОВООТКРЫТЫЙ АЛФАВИТ КАВКАЗСКИХ
АЛБАНЦЕВ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ НАУКИ
И АБУЛАДЗЕ
К ОТКРЫТИЮ АЛФАВИТА КАВКАЗСКИХ
АЛБАНЦЕВ ТБИЛИСИ 1938
ИЗДАТЕЛЬСТВО ГРУЗИНСКОГО ФИЛИАЛА
АКАДЕМИИ НАУК СССР

Cameron G.G. 1947 The Persepolis Treasury Tablet. Chicago
Дьяконова И. М. 1959 История Миди. Москово - Ленингра

- دكتور بهرام فروه‌شی . ۱۳۴۶ فرهنگي پهلوي.
- د. حسينقلي کاتبي ۱۳۶۹ زبانهای باستانی آذربايجان . تهران.
- د. جمال رشيد احمد و د. فوزي رشيد ۱۹۹۰. تاريخ الكرد القديم. اربيل.
- د. کوردستان موکريانی سه‌رده‌مانی زمانی کوردی و کۆمه‌له زمانی ئێزانی.
- ناماده‌ی (چاپه) ده‌ستفروسه.

ملخص البحث

نص كنسي باللغة الميديية

د. كوردستان موكريانى

أولى الإشارات الخاصة بالميديين وردت في القرن التاسع عشر قبل الميلاد و بالأخص في كتابات الملك الأشوري شلمنصر الثالث ٨٥٨ - ٨٢٤ ق. م. حيث جاء ذكر القبائل الميديية بصيغة (أماداي) إن هذه التسمية لا تمثل الاسم القومي للميديين بل هي نسبة إلى المنطقة التي تركزت فيها هذه القبائل على غرار منطقة (بارسوا) التي اشتق منها اسم (پارس = فارس).

إن ما يتعلق بالمدونات الميديية نادرة جداً، ففي المناطق الماننية التي أصبحت جزءاً من ميديا كان يستعمل أسلوب كتابي بخط مشتق من الخط الاورارتي ويشير هيروبوليت إلى أن (ديوكيس وطّد مركزه على العرش واستمر في فصل القضايا بالعدل وكانت القضايا ترسل اليه كتابةً) لذا يعتقد أن الكتابة المسمارية للملوك الأخمينيين الذين خلفوا ملوك ميديا مباشرة ترجع في الأصل إلى صنف من الكتابة الميديية.

لقد تم العثور في أوائل القرن الماضي على مخطوطة مدونة باللغة الألبانية تعود إلى عام ١٤٤١ للميلاد حيث نونت من قبل مجموعة من الكتاب في مراحل عدة، و تحتوي المخطوطة على مواضيع لعصور قديمة و معاصرة لها.

من الموضوعات التي ذكرت في هذه المخطوطة أكثر من مرة وجود ألفباء خاصة باللغة الميديية مع نص كنسي بهذه اللغة التي يرجع إلى نهاية القرن الثامن وأوائل القرن التاسع الميلادي.

Abstract
Text in Median Language
Dr. Kurdistan Mukeryani

In the 9th century (A.D.), Medians were referred to, for the first time, specifically among the Assyrian King Shalmansar inscription (858-824 A.D), where the Median tribes were mentioned in the form of (Amady). This name does not represent the nationality of the Medians, however it belongs to the region where they concentrated similar to the name (Pars, Fars) which was derived from (Parswa) the region where they lived.

Median writings are very rare. In Median areas, which became a part of Media, people used in their writings, letters (characters) derived from Orarti. Herodotus says, [Diocesus, reinforced his influence by his just and impartial rule. The legal cases were sent to him in writing]. So it is supposed that the cuneiform writing, used by the Achmenian King, who succeeded the Median kings, is derived from a kind of Median writings.

At the beginning of the last century, a manuscript was found going back to 1441 A.D. ,and written in Albanian by a group of writers through different stages. This manuscript contains old and contemporary subjects. The manuscript mentions, more than once, the existence of a specific Median Alphabet and the text in Median Language which goes back to the end of the eighth century or the beginning of the ninth century (A. D.).

گیره کئین زمانی کوردی

"زاری کرمانجی"

فادال نومی

- ۱ -

پیشگوین:

پرت و به لافی و ژنک دوریا زارین زمانی کوردی، دابه شبوونا کوردان ل سەر پتر ژ پینج دهوله تان، زمان و کولتور دین وان ژی دابهش و ژنکجودا کریمه، و سینور بووینه دیواره ک دی ل بهر په یدابوون و وه رارکونا زمان و رهوشه نیرییه ک نیکگری.

یا ژ فی ژی خرابتر نه وه هه ر زاره ک کوردی بهر ب خوه و سه مته ک جودا ژ زارین ل وه لاتین دی وه راری دکه ت و ئالافین نیکه هشتین پوژ بۆ پوژنی که من لی دهین .. ل هر دهوری رهوشه نیری کورد، زمانزانی کورد.. چیه؟ و گونه ها وی چیه؟ ب من وه ره نیک ژ مه زترین تاریشین زمانی کوردی، نه بوونا سیستهمی زاراف دارنشتنیه، کو پی ل بهر هه رکه سه کی له دکه ت بینه زمانزان؟! .. هوسا ب دهان، هه گه ر نه بیژم ب سه دان په یف و زاراف که فتنه ناف زمانی کوردی بپی چو تیکه لی د گه ل زمان و دهستور دین زمانی کوردی هه بن. بۆ موه: که توار، دقره نیل، بهر وار بۆ دیووک، هوزانفان، پهروه رده، شورشفان، چاره نفیس، خاست یان خواست ل شوونا دلخوازی، توخمپه رست ل شوونا توخمپه ریس یان توخمپه رس، رنبار، .. هتد.

ل هر پرژه یه ک دهسپیک یی دیارکین و ناسینا گیره کئین زمانی کوردی (د چارچو فی زاران ژی دا بت)، نه ز وه کو نه رکه ک نه ته وه یی دزانم، له و نه ف هزره من داپشته سه ره پان و من ژ زاری کرمانجی دهسپیکو کو نه ز تا پاده به کی ژی ب ناگه هم داکو بیه دهسپیک بۆ سینوردان و چارچو له کرنا گیره کئین زمانی مه، بهر ب زانستی کرنا ب کار نانین و دارنشتنا په یف و زارافان بۆ زمانی پاشه پوژنی، کو باری مه هه میانه.

و نه له باشتین دهلیفه به کو باسی تهرمینولوجیا (زانستی زاراف دارنشتن). زارافه سازی) یی بکه م کو ل چه رخی بیستی بوویه زانسته ک سه ره یخوه د نه یف زمانناسییدا.

ل دیر زمان دوما وەرارا جفاکان هیندی و ل سەرخواه په یکه ژ ژر دچو وریان بهره یاز، ل دگل رینسانس یان تیکه لیا گ لین ل پش دگل گ لین ل پاش، یان دهستپنکی و مه بوونا کومه کا مهن ژ تیکه و نامیزین تازه و بیناف ری ل بهر تیریشه کا دوار یا زارانان فاکر، چ ژ تافده (نه وروپا) چ ژ دهره (ل وه لاین دی). هلیت نهف دیاردهیه ههجهی رینکستن و سیسته مکن و راسته رینکرنی بوویه، له ول چهرخی بیسنی (ب تاییه تی) یسنی رانی هاته دپشتن و تیکگرتنه کا نهرمینولوجی دهست پی کر، رینکستن و دهزگه مین تیکه ته وهی بو فی تیکن په یدابرون وه: ISO و Infoterm .. هتد، و یفژ بو یفژ نهف زانسته د وهراریدایه.

گیرهك Affix

دهنگه که یان مورفیمه که یان پتر، نه دووره د کوا خوا ده په یکه سەر بخواه بت ل د گل وهختی نهف سەر بخواهی ژ دهست دایه و د گل په یکه دی، یان په گه کی نه بت ب دهوری خوا پاناب، یان ژ په یکه که به ل جهن خواهی زماکی ب وی دهوری پادبت، نه فته هه که ر که فته پشپیا په یان دبیزنی پیشگر Prefix و د ناف که لواشی په گن په بلندا، دبیزنی نیشگر Infix، و هه که ر پاشپیا په یفی گرت دبیزنی پاشگر Suffix و هه که ر سه روین گرتن دبیزنی Circumfix هه که ر ب گه یزین د دهنگیدا نهف نه که هاته نه جامدان (ب تونی یان ستریس) دبیزنی Suprafix or Superfix. و هه که ر دو په یان په یکه کی و گیره که کی یان پتر پیکه گری بدهت دبیزنی ماقبه د Interfix کو ب دهوری پیکه گرتن یان خواه شخوانی پادبت.

و دا کو گرتکیا گیره کان د زمانن کوردیدا رهن دت دی نمونه به کی به رچاف که م کو - نه دووره - مه ستاره بت بو یی دی. ژ په گن - گر - ب پاشگر و پیشگران نه م دکاریس لار په یان داریژین:

- گر -

گرت: گر - ت

گرتن: گر - ت - ن

فه گرت: فه - گر - ت

فه گرته فه: فه - گر - ت - ه - فه

داگرت: دا - گر - ت

هـلگرت: هل - گر - ت

راگرت: را - گر - ت

سه رنه گرتن: سه ر - نه - گر - ت - ن

به رگرت: به ر - گر - ت

وه رگرت: وه ر - گر - ت

باشگرت: باش - گر - ت

خوه هرگرتن: خوه هر - گر - ت - ن

تپراگرتن: د - ئ - پا - گر - ت - ن

پیشگرتن: پیش - گر - ت - ن

گرته ك: گر - ت - هك

كه وگير: (كه و) - گير

فه گر: فه - گر

ده زگر: ده ز(ده ست) - گر.. هتد.

پیشگو Prefix:

گیره كه كه یان پتر، پیشییا په یفه كی یان په گه كی دگرت و مانایه ك دی یان په وشه ك

دی دده ته ئافاهیی نوو داپشتی، وهك:

چۆن - داچۆن

فرین - هلفرین

کړ(کړین) - بکړ

پېچان - وه پېچان

پېچان - تی وه پېچان .. هند

نېټگر Infix:

د کوردیدا دهنګه که دچته د نېټ که لواشی په گیدا، وهک:

کشاش - کټشاش

رېشت - رېشت (رېشت / رېت)

که لشی - که لاشت

برشت - براشت .. هند.

پاشگر Suffix:

دهنګه که یان مۆرفیته که پاشییا په یفی یان په گئی یان ژی فریزه کی پېشگر دگرت.

مانایه ک نوو یان په وشه کا دی دده ته په یفا دروست بووی، وهک:

دهست - دهستور

دهست - دهستک

دهست - دهستهک

دهست - دهزګه

دهست - دهزګر .. هند.

دۆرمانگر Circumfix:

د هنده ک زماناندا گیره کین ناوېته هه نه کو هه ردو په خین په یفی د گرن، د زمانن

مه دا، نه دووره، ب که می بو شوقه کرن و نافکرین و بهر خواندنکرن د یارده یا پیریه ست و

پاشبه ندین وان، نه م وه جی ژ فی ته رزی وه رگرین:

پیریه ست: د، ب / ف، ژ، ل.

پاشبه ند: دا، پ، ف

- گوپال ب ملی من فو بوو، ده ما نه ز د ناف مالانرا چویمه د ناف چه میدا.

د ئى ھەقۇكى دا پىتقە و تىزرا و تىندا ھاتىنە ب كار ئېنان، و ئەم دىكارىن دىلۇف و ئافان. دانىنە شوونا ئان نۇياركىن زىمانى، وەك:

- گۇپال خوە ھەربوو، دەما ئەز پىنجواس چۆيمە كۆلانى.

د سەر ڤاگر Suprafix or Superfix:

د ئى تەرزىدا، تون Tone يان سترېس Stress ب دەورنى گېرەكەن ڤادىت. و ئەف گېرەكەيا ب تونى و سترېسنى دەپتەكەن، نەدوورە د كوردىدا بەپتە دىتن، لى ھىزلىكەران و ل دووقچون پى دىتت. وەكى دىوسىكەنا دەربازىوونى (تېپەراندىن) ب قەلەوكرنا دەنگى (و) د ئەرزىن پەيلا سۆتندا، وەك:

- ئەز ب خوە دى گلىشى سۆزم. (دەريان)

- گلىش ب خوە دى سوزت. (نەدەريان)

- ڤرا كەوى (ڤى).

- گافىن خوە ڤرا ڤاڤىزتى (ڤى).

نېقەند Interfix:

دەنگەكە، يان مۇرەنمەكە، يان پتر دوو پەيخان، يان پەيەكى و گېرەكەكى، يان پتر پىنكە گرى ددەت، و نەدوورە ئەف دەنگە، يان مۇرەنمە سىرەت، وەك:

دەر - دەرىدەر - سەر - سەرانسەر

زنگ - زنگەزنگ - شىر و ژن - شىرەژن

سۆر و گول - سۆرگول. - ھتد.

گەريانەك د ژىدەران دا:

خودانى پرتووكا Modern Linguistic's Morphology فرانسىس كاتامبىا

دىڭىست، گېرەك: ئەو مۇرەنمە يى ھەبوونا (مانادارىيا) وى ب گرىداننا وى ب مۇرەنمەك دى يان مۇرەنمەن دېقە (رەك Root، فورمە - پەيڤ Stem، بىەما Base) پەيدا دىت. لەو گېرەك - ب دىننا كاتامبىا - مۇرەنمەك بەندە، و ئەفە وا لى دكەت كو جو پەيڤ ز گېرەكەكى ب تىنى پىك نەھىن.

خودانی پرتووکا A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics

ر. ل. تراسک ب فی رهنگی گیره کی دده ته ناسین: مؤرفیمه ک بهنده، یین هه بوونا وی ب
خوه گرنه دانی ب په یفه کی یان قورمه کیفه چس دبت. و دبت گیره ک داریشتفکی بن یان
ریزمانکی. گیره ک داپهش دینه فان جوران: پیشگر Prefix، پاشگر Suffix، دوزمانگر
Circumfix، بنفگر Infix، و د سهرراگر؟ Suprafix or Superfix.

فهرهنگا Merriam - Webster's Collegiate Dictionary هوما گیره کی

دده ته ناساندن: دهنگه ک، یان تیبه ک، یان پتر پینشه می یا په یفه کی، ره گه کی، یان
فریزه کی دگرت، یان زی نیقا په یفی، یان رهگی دگرت و ب دهوری داریشتنا په یفه کی
یان رهوشه کا تازه رادبت.

خودانی پرتووکا وشه پوزان له زمانن کوردیدا د. شهوه حمان حاجی مارق:
دنفیست: نافیکس نه و مؤرفیمه یه که واتای ریزمانیی هه یه. گیره ک له زماندا به ته نیا
بایه خی بییه، به لکو که ده چینه سهر وشه ده توانن دهوری دروست کردنی وشه بیینی و
واتا بیه خشی. ل فی پیناسن که ماسییین خوه هه نه، بو نمونه، دوزا ماناداریین هه زی
ل سهر پاره وستانییه.. و دا کو ماره ما من باشتر پوزن بیت دی فی نمونن بهرچاف که م:

به راف (به ر - اف)

په راف (په ر - اف)

ل وه ختن بههرا پتر ژ زمانزانتین کورد دبیتن: بهر گیره که، که سن نه گوتیبه په ر (د
فی په یفیدا) گیره که، هه که ر چی لیک سواربوونا هه بوون و نه بوونا بهه یین زمانکی د فان
په یفاندا هه یه، نانکو، بهر د په یفا بهرا ادا مانا روهنتره ژ په ر د په یفا بهرا ادا، ل هه که ر
مه گوت. په پئی گوندی، په یفا سه ریخوه و مانادار (په ر - ده ورو بهر) خوه ناشکرا
دگرت. له و سه ریخوه می هند گونگ نامینت.

نیشانبین ریزمانکی، هنده ک ژ گیره کان دور دکهن، نه فه زی ناریشه یه ک دییه،
چونکی ده می (د -) وه کو نیشانا بهرده وامیی د په یفا (دچو) دا پیشگر نه بت، بیکومان
(د ت) زی د په یفا گرنه، وه کو نیشانه ک ناکارنا کارئی ده می بوری د زمانن کوردیدا.

ناپته پاشگر. مۇسا كىرارىن ئاڧاكرنا كارى و پەيدا كرنا دەسى د زمانىدا ژ گىره كىي
 زىپە هر دىن.. ول سەر هەمان دەستورى ئاڧگر د كوردىدا نامىنت، چونكى ئاڧكرىن
 كوردى، بە ھرا پتر، ئاڧكرىن كارىنە، و رۇل دەر باركرىن (تېپە پاندنى) دگىن.

لەو ھەر زىدە ھىيە كال رەگى بقەومت، پىندىيە گىرەك بت.

مۇسا نەم د كارىن بىزىن گىرەك مۇرفىمەكە يان پتر، پىش - نىف - پاش - ى يا
 پەيفە كى، رەگە كى.. دگوت و دەورى وى ماناين دەتسى. مۇسا فەكرنا دەرگە ھى
 گىرەكان دىتە دەرگە ھى رۇمكرنا ھىدەك نەپىيىن پەيفان ژى، و لىكول پەيفە كا وەكى
 كەرخە سپالە دانىتە بەر دەستى خوە و پارچە پىن وى ھەكەر نە گە ھىنتە سەر رە ھى
 دگە ھىنتە سەر مانا وى، و نەفە ژ بلى كو دۆرە كا زانستىيە دىتە سامانى زمانى و
 دەرگە ھەكە بۇ بەر ھە ھى نووتر.

زمانى كوردى ئىكە ژ وان زمانىن پەيفىن خوە ب پىتكە نووساندنى دادرىن، ژ بلى
 ھىدەك تاپپە تەندىان، ئانكو دارىشتنا پەيفە كا نوو ب گھورىنن ئاڧخوھى ناپت، بەلكو
 ب ل سەر زىدە كرىن - ل پىش و پاش و دەرگە ن ل ئاف - ھىنتە ئەتجام دان، و نەف
 زىدە ھىيە گىرەك، كو نە دوورە مۇرفىمەك بت يان پتر، مانا خوە رۇل خوە د پەيفىدا
 ديار بگەت يان نىف - نىفە بت يان ژى ھىشتا دەورى پەيفاتىن بگىرت.. د كوردىدا
 گىرەك د لى رىنجى بەر فرە ھدا (ژ بىماناينى تاكر مانادارىن) رۇل خوە دلە بىزىن بۇ نەونە
 (رە -) چوبىن بۇ تىگە ھىشتى نادەتە دەست مە، لى ھەكەر مە گوت، نى رەنگە مانا پەك
 شىلى دەت، و ھەكەر مە گوت بىف كەس نزانىت مە چ گوت، لى دەما دىبىزىن بىفك يان
 بىفەلە رى ئىكسەر نەم دزانىن نەرد پى مەرەمە. و يا بەر ھۆر ژى نەو، ھەسى گىرەك ل
 دەمەكى مانادار بوويفە لى وەرارى و گھوپىن گە ھاندىنە دەستودارى گىرەك بىي، لەو
 ناپت نەم خوە سەرى و مانادارىن ب تىن بگەپنە پىڧانا گىرەك بىي نەخاسمە مە پەيف
 (مۇرفىم) ھەنە مانا خوە ژ دەست دانە لى نەم نكارىن بىزىن گىرەك، وەك پەيفە چەل د
 چەل و چىداد، د چەلەنگدا، د بەرچەلىدا، ھەروەسا پەيفە / مۇرفىما چىل د پەيفە
 بەرچىلەنگدا، د گەل پەيفە چەك و كەسى چەل ھەفەر بگە، يان فان پەيفە:

بابەلىسك، بارقىرك، باكوزىرك،

بادەف، بارۇقە، باخۇرە،

باگەر، باھۇرە، ەتد.

ژىلى پەيىقا با و تا راددەيەكى زقىرك (زقىرىن) و كورىسەك (كوزراندىن) و گەر
(گەرەن؟) رۇھى، وەكى دى . بەلىسك و دەف و . رۇقە و . خۇرە و . ھۇرە . ھەجەى
لىنگە پانەك نەنىمۇلۇجىيە داكۇرە و رۇلى وان بەيىتە زاتىي.

دېسا نەدوورە گىرەك ژ مۇرفىيەكى، يان پىتر پىك بەيىت، وەك.

ا . ھلپە سارتىن (ھل . پەسار . ت . ن)

. كىيار (كې ژ كىرىن . يان)

ب . تىنگە (د . ئىك . ھل . ە)

. پىكدادان (ب . ئىك . دا . دا . ن)

. تەللەف (د . ھەف . ل . ھەف)

. دەسترووقەدان (دەست . د . روو . قە . دە . ا . ن)

تشتى دىيى ھەزى باس كىرى شەو، وەرارا مىزۇوىيى ھىندەك فۇرمىن تازە دەتە
پەيىقان يان زى وەرارەك چەند . ئالى دەتە گىرەكەكى و رەنگە شىلبايتىيەكى دىنختە
پىشسەرى لىنگەر و لىكۇلان كۈنەچار بىن ھىندەك پىقانان . ژىلى شەوئىن مە كۈتىن . بۇ
گىرەكىن دانن، وەكى . پىندىيەگىرەكى دەستوورەك ھەيت، تانكۇل گەلەك بىقان
ھەمان دەورى بگىت . بۇ نمۇنە : ھەگەر مە كۈت (دا .) پىشگرەك كارييە، مانا بەر ب
خوارى دەتە كارى (چۇ) دەما ئەم كارى (داچق) زى دادرىزىن، فەرە ھەمان مانايىل
كارىن دى زى زىدە بگەت (فېى، كەفت، شكەست .)، دەما ئەم ھەمان پىشگرى لى زىدە
دكەين.

د فى وارىدا لىنگەر تووشى گەلەك گىرەكان دىت يان رۇلى وان ھىند رۇھى نىيە يان زى
د پەيىقەكى ب تىنىدا دەيتسە دىيىن، وەك : پەيىقا خەندەفا كوز رەگى خوان . و
پاشگرەكى ئاغا بويە (دەفا) و ئەف دەقايە ھىند رۇھى نىيە كانن ئىك پاشگرە يان

پاشگرهك لنگدايييه؟! و مرؤف نزانن كانى نه فى پاشگرى نيكه لى دگل (دهب/ دهپ) ا
كه فن كو د دهفتهر و دهپير و دبستاندا ديار ديت هه يه يان نه. هه كره نه چ نيكه لى دگل
پاشگر (- هوا) هه به وهكى د پهيڤا پيشه وادا ديار ديت؟ و هه كره هه ښه ندى هه بت نه و چ
(د) ه كه څتبييه د نيقه را رهكى و پاشگر ديدا؟.. ژ بلى فى هه ميبى، نه دووره نه ساز د
زمانيدا پيدا ببت، يان ژ (خوان - ده) و (قار) هك خوه جه پيدا ببت. هه روه سا هندهك
په يښن لنگداى هه نه هندهك ژ په يښن روه نه و هندهك نه، نه ف (هندهكا به) چييه؟
گيره كه يان بهرماييكه په يښه كا ديبه؟.. وهك: باتمان، ژ بات؟! و مان// مى (كيشه كا
كه فته)، پيك هاتيه. يان پهيڤا ده سنپيك كر ژ ده ست - پى - ك (ژ كرن) پيك ده يت، و -
ك - ل قرب ده ورك تاييه راديت كو ب سانه مى ناكه فته چو قالبان، ژ نالين ديفه
بهرماييكه په يښى وهكى پاشگر لى هاتيبه و پيشگر پتر ماتان دده نه گوهدارى. هه روه سا
پهيڤا هلباسكى؟! د فى رستيدا: چه تر هلباسكى چياى يان دارى بو. نانكو پينه چو، ل
فر هه كره پيشگر هل - و باسك (ژ باز - بازو) روه نه و بهر هوزين، رولى (- ي) چييه؟ و
هه كره نيكه لى د گل باسكى چياى هه بت، چاوا پيشگر وهركرتيبه و نه و (ي) په چييه؟
هوسا ههركه س دكارت ب ده هان په يڤان ريز بكت.

نه فجا پرسپار نه وه ژ ده ست دانا مانا يا فهره نكي ب تىن به سه كو درؤفى
گيره كيى پيدا ببت؟ بو نمونه گون د پهيڤا گه نمگون دا پاشگره لى رهنك د پهيڤا
كه نمره نگدا نه پاشگره چونكى هه مى درانن رهنك چيه لى گون مانا خوه يا فهره نكي ژ
ده ست دايه. بهر هازى فى نيكى ژى هه يه، نانكو مانا گيره كيى كه هيتره ژ يا په يښى،
وهك: سه رمه يان (سه ميان)، بهر هوز (بهر ناقل) .. ل فر سه و بهر ژ هه يان (كه رسته:
سامان...) و هوز (هوش...) روه نتر و بهر هوشتر!! له و نه م كورد هه وچه ي پيڤانهك
تاييه تين بو ده ستودارى گيره كيى، كو تاييه تمه نديا زمانى مه ل بهر چاف بگرت.

ژ نالين ديفه بو زمانى مه و وه رارا وى مه هندهك پيڤانين تاييه ت و جودا هه ين بو
گيره كان و هه په يښه كا ل جهن خوه يى ريزمانى هه بت يان نالاف وى جهن وه رته كرت
هه رنه م سه رده ريبا گيره كيى نى د گل بكه ين، وهك:

پەيغا گيا، دار، گول.. كو ئاڧتىن جۆرىنە رۆلەك گرنگ مەنە د ئاڧكىن و جوداكرنىدا،
وەك:

- داربەپو، دارمازى، دار باھىڧ، دارسىڧ..

ھىبەرى:

- دارا بەپو، دارا مازىيى، دارا باھىڧى، و دارا سىڧى بىكە.

ئەڧجا مە بڧىت نەڧىت داربەپو رەوشەك زمانكىيە (مۆرفۆلۇجى) و دارا بەپو،
رەوشەك رىزمانكىيە (سىنتاكسى)، و ھەردو بۇ گەھاندنا مەرەمى ھەڧسەنگن.
ئەز ل بن سىبەرا دار بەپو، ھەمە.

- ئەز ل بن سىبەرا دارا بەپو، ھەمە.

چاوا بىت گونجاندنا ياسا و دەستورپىن جىھانى د گەل زمانى كوردى و
بەلېكۆلېنكرنا زمانى مە ئەرگەك نەتەۋەيىبە بەرى ئەرگەك زانستى بىت.

گولبۇزارەيەك ژ لىكۆلېنىن پىشتىر

پروڧىسۆر ق. ق. كوردۆيىڧ ژ بلى كو بەرەمى گەلەك زمانزانپىن دى (نەخاسمە پىن
بىيانى) دانايىنە بەرچاڧ و رەخنەكرىنە ب درىژى ل سەرگىرەكپىن زمانى كوردى
راۋەستايە و ئەرکپىن وان ديار كرىنە و پىكۆلا پۆلاندنا زانستى بۇ پىشتىگران كرىيە.
باسى پىشتىگرپىن پىڧە (لكاۋ) كرىيە:

ن - نىامت، آ - ئالاست، ب - بىشكفت، تە - تەمراند، و ھن (ھەن) - ئەن.

و پىن جودا و سادە، وەك:

ھل، وەر، را، دا، ڧە، ڧى، روو.

و پىن سادە و نوو، وەك:

بەر، سەر، دەر، پىش، پاش، پەى، دوو، ئاڧ، بن، ژىر.

و پىن لىكداى كرىنە پىنچ گرۆپ:

۱- لى، پى، تى، ژى.

۲. لەف، پەف، ئەف، ژەف.

۳. سەررا، بەررا، ئاڤرا، بڤرا، رەخدا، شووندا، پینشدا، پاشدا، بندا.

۴. پېڤا، پېندا، تېڤا.

۵. لێک، پێک، تێک.

هەروەسا باسی پینشگر و پاشگر (فە) کرێه و پاشگرێن - هک، - وک، - ی، - تی، -

انا، - انه، - انی، - کی، - کا، - هی، - ایی، - هتد.

د. ئەوێهەمان حاجی مەرف د پوتووکا (وشەرۆنان لە زمانی کوردیدا) دا، کو

نەدووێهە ئێکەمێن پوتووکا رانستی بێت د قس واریدا، ب درێژی باسی ئینتەرفیکس،

کۆنفیکس، ناوگر، پینشگر و پاشگرێن زمانی کوردی کرێه و ب دەهان نموونە ئاینه، لی
هەمی فەنەگرێه.

ئینتەرفیکس: مۆرفیمەکی بێ مانایە پشکدارییە لێکدانا پە یقان دگەن، وەک:

ه، و، هە، او، ان، بە.

کۆنفیکس: ئەو پتر ژگیرەکەکی بکار بهێن، وەک:

نە - خوش - ی

وەر - گەر - اند - ن

ناوگر: دگەفتە ئاڤا رەکی پە یقی، وەک:

بواردن ژ بوورین.

برێشمکە ژ بوژانەو.

پاشی باسی ئاڤی داپێژلو، ئاوێلماوی داپێژاو، کرداری داپێژاو، ئاوێلکرداری

داپێژاو کرێه و ل دواویی باسی پە یقین لێکدای کرێه.

هەروەسا د. ئەوێهەمان حاجی مەرف د (رێزمانی کوردی - مۆرفۆلۆجی - ئاو) دا، ل

بەندا (ئاوی داپێژاو) باسی ئان پینشگر و پاشگرێن ئاڤی دگەت:

گەر، دار، سار، بەندا، وان/هوان، چی، باز، گەر، مەندا، ی، هتی، یت، ایەتی، یمی،

کا، گە، ستان، خانە، دان، لان/هلان، ەن، جاپ، زار، وار، لە، لە، وولە، ۆلە، ۆلە، ۆل،

ۋلا، ەل، يە، ۆكە، ۆك، چە، وو، ۆ، وولكە، ۆلكە، يلكە، چكە، ۆچكە، ین، ینە، ینە،
وانە، ك، كە، گار، وەر/ ەور، ە، ین، وور، انە، ەوا، ەمەنى، اك، ندە، ەك، ایی، ان، ار،
یار، ەر، مان، وە، دە/ یدە، پی، را، بەر، ھاو، بە، و.. ەتد.

جگەرخوین د ئاوا و دەستورا زمانى كوردیدا و دگەل زنجیرا نفیسینى باسى چەند
گیرەكان كرییه، كو نافی ئالاف لی کرییه، ژوان:

ئالافی جیگە: ستان، گە، لان، خانە، دان - ل ۲۱ و ۱۲۳
ئەك، انگ، مال - ل ۲۳.

ئالافین بچووکی: ك، كە، كى، كا، كۆ، ۆ، - ل ۲۴ و ۱۲۱
هەروەسا: دار، یار، كار، خوەر، بەر، ئەر، كەر، بەند، مەند، فان، دۆز، چى - ل ۴۷
ف، را، ەل، دا - ل ۱۲۷ و ۱۲۸

ل ۱۲۸ و ۱۲۹ كۆمەكا دىيا تىكەل باسكرىنە، لی گەلەك ژى گیرەك نىنن.
سادق بە ھائەددىن ئامىدى د رىزمانا كوردیدا نافی ھەرسى تەرزىن گیرەكان ب
تەرزى: پىشپرت، پاشپرت و نافگر، نىنايە و ل سەر ھندەكان پراوہستايە، ژوان:
گر، كوت(قوت)، فان، (وان)، دار، بەند، ساز، باز، مەند، چى، ئىنى(ئىنى)، ئى(ى)،
كەر، ئىتى، گا(گە)، دان، خانە، ستان، زار، لان، جار، ئەن، وار، ئەوار، ئۆك، چە، ئۆ،
ئانى، گىن، يىن، ئانك، فانك، ئل، ئىلە، تل، ئىسك، لۆك، ئەلۆك، ئار، دۆز، ئىر، ئەخ،
ئىخە، ئوختە، ئەختە، خىتە.

ل گەلەك جىيىن دى د پرتووكا نافبریدا باسى ھندەك پاشگر و پىشگرىن دى دكەت،
وہك: ى، اتى، يەتى، ەل، دا، را، تى، بى، لی، ژى، وەر، فە، فى، پەف، تىك، فىك..
ەتد.

لىژنەى زمان و زانستەكان

كۆپى زانىارى كورد

رىزمانى ئاخاوتنى زمانى كوردى

ئەفانە كۆمەكا لىكۆلىنىن زانستى بووينە ل وەختى خوە لژنىن زانستىيىن كۆپى

زانباری کورد ل به خدا به رههف دگرن و د کوشارا خوه دا به لاف دگرن و پاشی وه کو
پرتووک ژی هاتینه وه شانندن، ئیک ژوان بابیتین هاتینه بهر هلكشمافتن و لیکولین
گیره کین زمانئ کوردی بووینه، لی که رسته، بههرا پتر پیتش هیکلی بووینه

زمانئ فارسی

زمانئ فارسی وه کو زمانهك ژ هه مان بهه مالا کوردی هه ژی ل هنداف راوه ستانه کتیه
نه بهس ژ بهر وه کهه فییا قانون و ده ستووران، به لکو ژ بهر وه کهه فییا پیشگر و پاشگر
و نایبه ندان ژی کو که رسته یهك خامه بو هه فیه کړی. هه روه سا ره هین نفاقگړی کوردی،
نه خامه، - ا. ب. نهرگ د فارسیدا دهینه دیتن، بو ئی مه رهمی من سوود ژ پرتووکا
(دستور زبان فارسی) یا د. حسن احمدی گیوی و د حسن انوری وه رگوت.

نهف ژنده ره، پیشگر و پاشگر و نایبه ندان هوسا دده ته ناسانندن: دهنگن پیتشی یان
پاشی یان ناڅا موره نمان یان په یقان یان فریزان دگرن و تیگه ههك نوو دده ته وار، و
دهندهك ده ستودارتین دیدا رهوشی دگهوپن، وهکی نافی بکه نه دروژ یان دروژی بکه نه
ناف... و هندهك ژوان بو پتر ژ نهرگه کی ب کار دهین.

پیشوندها (پیشگن): ب، با، باز، بر، بی، دره، هوا، فوو، لا، ن، نا، وا، وړ، هم.
پسوندها (پاشگن): ا، ار، اسا، آک، آگین، ان، انه، چه، چی، دان، سار، سان، ستان،
ش، کده، ك، که، گار، گان، گانه، گر، گین، لاخ، م، مان، مند، ناك، نده، وار، ه، ی،
یت، یی، ینه.

میانوندها (نایبه ند): - اشواق صابر گهر - د په یقین وهکی (سراسر) لبالب،
بناگوش... دا.

پشتی ئی نیرینا سهری ل هندهك بهه مین کوردی و زمانهك هه فرهگ د ئی واریدا
رهنگه پاتورامایه کئ ل نك مرقفی چی دکهت کو هرر نیدا بکهت و هزرا خوه یا تاییهت
ژی پهیدا کهت و نه دووره هندهك پیشنیار ژی سهر هل بدهن... نه ما نه فا داوی د
خزمه تا زمانئ مه دایه، نانکو هه رکه سی تشتهك نوو یان ژبیرکری هاته بیری ماشه به لاف
بکهت داکو هه می نه خشی گیره کین زمانئ کوردی بهینه زانین و دارنشتنا په یقان ژی
کوردیترو ب سانه هیترو لی بهیت.

نافەرۆك

- - -

ئۇن - :

ئەفە بەرماییکا پیشگرەك هندوئەورۆپییە کو ب چەند تەرزین جودا د کوردیدا مایە،

وەك:

ئۇن - / ھن - / ھەن - .. ھتد.

ئەپار ژ ئۇن - بار

بەنیرە: ھن -

ئۇ - :

ئەف پیشگرە بەرماییکا پارچە بەکییە ژ میژوا گەلی کورد و ھەکەر دگەل ھەفگورین
وئ بەیتە ھەشکافتن نەدوورە پالپشتیا نفیسینا میژوا مە بکەن. د زارین دییە زمانئ
کوردیدا ب تەرزئ (ئیم) خوە دیار دگەت و ئەفە دبتە بەرانبەری (این) فارسی. چاوا
بت (ئۇ -) ب مانا ئەف / ئەفە ب تنئ دگەل ھندەك دەمنافان ل کارە، وەك:

ئیرۆ / ئەفرۆ / ئفرۆ - ئیمرو

ئیسال / ئەف سالە

ئیشەف / ئەف شەفە

ئىجار / ئەف جارە

د پەیفە ئیرە (فیرە / فیرئ) دا - ی - ل بن دەنگئ - ئ - ھاتییە بەوژین، ھەروەسا
چۆیە سەر نافی جەئ - رە (ئارا).

ئیک - :

نەدوورە گیرەکی و نەگیرەکییا ھەژماران ئیک ژ ئاریشەیین پراکتیک و تیوری بن د
وارئ زمانیدا، لی بەھانا ھەری گرنگ ئەو، گەلەك جارن، ھەژمار ژ کەفلۆژانکئ خوە
دەردکەفت و بیافەك دی یا مانایئ ل دۆرخوە چئ دگەت. بۆ نمونە (ئیک دل، ئیک
دەست.. پێکفە بەیتە نفیسین یان جودا پتر دۆزا پێکھاتنییە ژ راستییەکا زانستی)

ھەبەرى ئىك مەزۇف، ئىك چىيا يان دىلەك و دەستەك... بىكە دى بىيىس ئىگىدل دۇزەك
زمانىكىيە و ئىك مەزۇف يان دىلەك دۇزەك رىزمانكى، ئانكو فۇرمى ئىك - دل زارافاتى
ستاندىيە، ل دىلەكى ھەمان تىشت نىنە. و ئەلە دەرگەھەك باشە پى بچىنە دىنەف
گىرەكىيا ھەزمار و پەيلاندا.

ژ ئالىيەك دىفە خراب نىنە ھەقبەندى و جودامىن ئىك و ھەف دەستىشان بىكەين
كو ھەردو دىكوكا خوەدا ئىكبوون. دىگەل پىرپەستان جەن ئىكدى دىگەن، وەك:

تەف // تىك

لەف // لىك

ژەف // ژىك

پەف // پىك و فىك

دىگەل ئافان (ھەف) بەرپ ھەفپىشكىيى چۆپە و (ئىك) بەرپ ئىكگرتنى... ئانكو ئىك
كۆمى دىار دىگەت و بىا دى پارچەي، وەك:

ئىگىدل، ئىكەست...

ھەفدل، ھەفكەرى، ھەفپىشك...

دىگەل ئافى كارى (ژىدەن) ئىك و ھەف ھەردو ب مانا يان ل شوونا ئىك و دول ھەقدو:
ئىكدى) ب كار دەين و ھەفسەنگىيا كىيارا دەرباز (تىپە) ل ھەردو ئالىيان دىار دىگەت،
وەك:

ھەفگرتنى / ئىكگرتنى / پەكگرتنى

ھەفكوشتن / ئىككوشتن (ئىكبو كوشتن - ئىكودو كوشتن...)

و جاراپ پىشكدارى ئافاكىرنا زارافىن ئايپەت دىت وەك: ئىكسەر، كو دىكوكا خوەدا
مانا چۆنى ژ جەھكى بۇ جەھك دى - ب ئىك سەمتى - دىت.

ژ ئالىيەك دىفە خواندەك ھوور ل سەر ھەزماران - نەدوورە - گەلەم ھارى مە بىكەت ژ
بۇ رۇھن كىرنا ھندەك پاشگرتىن دىرپىن، وەك:

- يازدە / دوازدە / سىزدە / پازدە / شازدە / نوردە

- چارده / هه فده / هه ژده

- سئ - سیه / سه / سی

- چار - چوار - چل

- پینج - پینجی / پینجه

- شهش - شینست

- ههفت - ههفتی / (ههفتاد)

- ههشت - ههشتی / (ههشتاد)

- نه / نو - نۆت

- 7 -

1 :

پاشگروهك گهلهك چهلهنگه د زمانى كوردیدا و ب گهلهك ئهركگین زمانكى و ریزمانكى
رادبیت، بۆ نمۆنه، دچته سهه رهگى و ناڤى بكهرى ئاڤا دكهت، وهك:

زان (رهگى زانین) + 1 = زانا

بهز (رهگى بهزین) + 1 = بهزا

ههروهسا - بړا - د فریژی (شیری بړا = السیف القاطع) ده

و چۆیه سهه په یقین بیانى ژى وهك:

فههه - فههه

و په یقا - کوتا - ههكهه چى وهكو كاری ساده یی بۆرى ل كاره لى د په یقا لیکدایدا

(كوتا كى) وهكو ناڤى بكهرى دیاره، نهفه - نه دووره - گرتدایی وهرارا پاشگر (- اه) -

اهى) بت.

كاری دهه - بۆرى دروست دكهت (جاران وهك - یا، - ها ژى ل كاره)، وهك:

گهپا: گهپا: گهپا

وهرا: وهرا: وهرا

چهرا: چهرا: هتد.

دیران (تملك) و بالفه دان بۆ می:

ئەو مال، ئا (یا) منە.

دۆتا سەمۆی زیرەكە.

پەنجەرا مالی شکاند.

جوانییا دلی ب دۆمتەر ژ یا پووی.

- ۱ - یا نافگر:

دچتە دناف گەودەیی رهگی کارئ نە دەریاز (قینەپەن) دا و دکەتە کارئ دەریاز،

وەك:

كەلشتن - كەلاشتن

برشتن - براشتن

ئاخفتن - ئاخافتن

هەروەسا هەمان نافگر نافی مینەفی ژێ ئاڤا دکەت، وەك:

خەبتین - خەبات

لەپتین - لەپات

هەدرین - هەدار

- ۱ - یا ئاشبەند:

بارا پتر دووبارە کرنا پەیفەکی پیکفە گری ددەت و پەیفەك تازه ئاڤا دکەت (لی) پتر

ب فورمی ان / ام ل کارە، وەك:

بەرەبەر

سەرەسەر

گژاڤژ / قژاڤژ (ژ گژ / قژ)

فشافش

پتاپت

و جارەن وەکی ئەللفۆنی (ه)، (و) خوە دیار دکەت، وەك:

نېزامى: ھەشەرى شەنگەژن (شەنگ - ە - ژن) و كەسكوسقور (كەسك - و - سقور)
بىكە.

سەرايىنۇكرى: ھەشەرى بەرەشار (بەر - ە - شان) بىكە

(۱) يا ئافىستايى ل پىشىيا پەيقان:

د زماى ئافىستايدا ئايەك / تەيك ھەبوو بۇ دوو مەرەمىنى ھەقدۇر ھاتىيە بىكارىنانىن:
ئىك ل شوونا (نە) يا ئىرۇ، يا دى بۇ پەژراندنى وەكى (ئىاء بەلى، وەيە...) يىتىن ئىرۇ. د
زماى كوردىدا ئەف گېرەكە / ئالافە ھىند چەلەنگ يەرچاڭ نېنە ل ئەدوورە مرقۇف بىكارت
ھىندەك بەرمايىكىن وى بېيىنت، وەك:

ئارام ز پەيقا ئافىستايى رەم ب مانا فەھەساي ھاتىيە.

ئاواز ز پەيقا ئافىستايى فەچ ب مانا ئاخلىق ھاتىيە. ھەشەرى (بېژ -) بىكە

ئاوارە (نەدوورە ز تا ب مانا نە و وار پىك ھاتىت)

ئاسان / سەنەمى ل فر ز جوداھىيا زاران رۇلى خوە ز دەست دايە.

ھەروەسا ئەف پەيقتىن ل خوارى ئى ھەزى رامانەكىنە.

ئاپۇرە / پۇرە

ئاخوور / خوارىن

ئاخوون / خواندىن

- ات:

بۇ دىيارىكرنا كۇرما نەرزەكى ل بىياھەك بەرتەنگ ل كارە، و مەدوورە گەلەك پەسەن

نەبىت د كوردىدا، وەك:

كۆچەر - كۆچەرەت

ئاغا - ئاغەوات

- ات / اد / يات:

ئەف پاشگەرە ھىند ئاشكرا نېنە و نەدوورە ئافىستايى بت كو دەورى ئىياا بالفەدانى

دىگىرا و نەز، دىت، ب تەبىزىن دى بېيىتە شلۇفە كرىن و دىتتىن جودا دەرھەق بىنەكۇكا وى

بهينه بهرچاف كړن، وهك:

بنيات ژ بن

كه لات ژ كه ل / كه له / قه لا / قه لات (قلعه)، هه قه بری نی - كالز یا سۆمه ری بکه کو د
نهره بیدا بوویه (هیکل). و کال ل قرب مانا مه زن هاتییه.
هه لات دبت ژ (هه ل وهات) هات بت. لی د په یفا رۆژه لاتدا وهکو ناف ل کاره.
- اتی:

نیکه ژ چه له نگترین پاشگرین زمانی کوردی، رۆلی سهره که ئاڤا کرنا نافی مینه فییه
ژ ناف و دروڤان. ژ نالییی دیڤه نه فی پاشگری چه ند فۆرم و دهنگین جودا هه نه، وهك: -
هتی، - یه تی، - تی، ایه تی.. و جارن - ك - دکه څه پیش وهك شینکاتی، و نه دووره - ی
یا نافی مینه فی ئاڤا دکه ت ژی هه فتوخم بت، وهك:

برا - برایه تی شیخ - شیخاتی

سڤك - سڤکاتی بچوک - بچووکاتی

نزم - نزماتی

ژ نمونه بین دی:

کورد - کوردیتی

برا - برایه تی

زهر - زهرک - زهرکاتی

- اتینك:

پاشگرهك مزه وویییه د په یفا په لاتینك و جودا فۆرمین وی (په له لاتینك؛ په له لاتینك؛
په لیتانك..) دا دهیته دیتن، و پیدفی میژل دووڤچۆنییه.

- اچ:

بنیره پاشگر - انچ.

ار/اره/يار:

نهف پاشگره ب چهند دهوران رادبت وهك ئافاكړنا ئافئ كارى، ئافئ بكهري.. هند.
ئافئ بكهري يان بهركارى:

كهفتار/كهفتاره (دبت نهف په يفه ژكهفن دهگل - ار ب مانا سال پهيدا ببت كو
يار/ارد كوكا خوهدا فورمئ ئافئستاييه بو سال و هئشتا د هندهك په يفتن كوردیدا
مايه، وهك: بههار، پار، پيژان).

خهوار ژخهوب مانا ئهوي/ئوا گهلهك خهز ژخهوي دكهت.

مرار ژمر (كارئ دهمن بوري و رهگي مرن).

تهمار ژتم.

ژهنگار ژژهنگ.

وا دياره دهوري وي د فان هردوو په يفتاندا هند چلهنگ نينه.

ب مانا وهرز، يان سال كو وهكي ماتيه رهمن كرن د كوكا خوهدا ژ په يفا ئافئستايي

يار (هغه بري Year د زمانئ ئينگليزيدا بكه)، وهك:

پار ژ (پ؟) و (- ان)

پيژار ژ پيژ و (- ان)

بههار ژ بهه (باش) و (- ان)

ئافئ كارى ژ كارئ دهمن بوري، وهك:

بريار كبريار

پرسيار كبريار (هغه بري كردار و پاشگر - يار بكه).

ئافئ تشتي ژ نافهك دي:

گوهار/گوهارك ژ گوهر.

تتبيني:

د زارئين ديدا وهكي (- واره) د خويي كو نه دووره تيگهمن نووب هزرا

(تشتين وهكي گوهي) فه گري بدهت، و پاشگر (- وار) بنهكوك بت..

- ارا:

پتر پاشگرهك نفيساركيه، ئانكو د نفيسارين كلاسيكدا هاتييه، و بۆ جهى ل كاره.
ههئبهري Area بكه.

فۆرمين تازه وهكى - ره، - هره، - يره، - ري .. پتر ل كارن. بنييره پهيئين ل
خواري:

ئيره = ئەف دره (ئى - ارا).

ئيري/فر = ئەف دهرى.

ههره - ههئبهري Here بكه ب زمانى ئينگليزي.

ويى - ئەوى دهرى.

ويى را هه؟ (ئارا! در).

- ازىنك:

د پهيفا دهرازينكدا ديار دبت كو هتهبرى (- وازه) يه د دهروازهدا. لى د زارى
كرمانجيدا ژ بلى فى فۆرمى، فۆرمى دهريزانك ژى تى گۆتن. د فان ههردوو پهيفاندا دهر
- دهرى دياره لى پاشبهندى وى هند ئاشكرا نينه. له وهكه رچو پهيئين بهرش نه هاتنه
ديتن باشتره ئەم فى پاشبهندى ب تهزهك دى هلشكيتفين، ئانكو ئەم ب بازفه گرى
دهين و بيتزين ژ فۆرمى هزرگري (دهرفازينهك) هاتييه سفاكرن.

دهر - فاز - ين - هك

و دهريزانك دهنگ كهۆرينا ويه.

- اسا/سا:

ئەف ژى پتر فۆرمهك نفيساركييه، بۆ وهكاتين ل كاره، ههئبهري As بكه د
ئينگليزيدا.

سهمهسا (سهمه ن + سا) وهسا (وه + سا).

ديسا (دى + سا) هؤسا (هؤ + سا).

- اسى / اس:

ئىكە ز پاشگرتىن برا - مرى د زمانى كوردیدا و چەلەنگ كرنا وى دى پشكدارییهك
باش د ئافاكركنا ئافى مینهفى و ئافى بكهردا كهت. ئوب كىماتى د دوپەيفاندا (اسى)
چۆپە سەر دروڧى و ئافى مینهفى ئى دروست بوویه، وەك:

كىم - كىماسى - (كىماس)؟

تەنگ - تەنگاسى - (تەنگاس)؟

تېيىنى:

ب ديتنا من ئەف پاشگرە گرى دايى پاشگر - اسا / - سا يە كو مانا وەك دگەھىنت و
دەما (ى) يا ئافى مینهفى دروستكەر چۆپە سەر ئەف فۆرمە ئى پەيدا بوویه. ئانكو
ئەفانە د كۆكا خوەدا كىم و تەنگ - ئاسا بووينە دگەل - ى. ز بەر فى ئىكى مروف
دكارت باسى فۆرمى خۆمالىي فى پاشگرى بكەت. ز ئاليەك ديفە پەيڧا كوردى (واسى)
ب مانا وەك ھەر گرى دايى فى پاشگرى.

- اف:

ب مانا ئاف ل كارە و جارن ئافى بكهرى دروست دكەت، لى ل ھەردوو كاودانان
ھەمان مانا و دەنگ ناھىنە پاراستن. ھەروەسا وەكو پارچەيەك ز پەيڧا لىكدای تى پىش
و دىت وەكو پىشگر ئى ل كارەت.

بۆ نمۇنە: ئەز چۆمە بەر ئافى / ئەز چۆمە بەر ئافى. ھەكەر چى ز ھەمان ئەلەمىنتان
پىك دەين لى زىك جودانە ئى، ل يا ئىكى ئافەك ھەيە ئەزىي چۆيمە بەر (رەخ، تەنشت،
ل نك...)، ل يا دووى ئەزىي چۆيمە جەھكى ئافى وى بەر افە چونكى ئەو جەھىي ل رەخ
ئافەكى.

ز ئالىي ديفە پەيڧەك وەكى تەنگاف كو ز تەنگ و ئاف پىك دەيت ز بياڧا خوە
دەركەفتىە و ئافى بكهرى دروست كرىيە. و دۇلاف ئافى ئامبەرەكى دروست كرىيە و
سەرداف ئافى جەيپە.

چراف ئافەماست.

شيلاف ئافەو.

بەراف ئافشلوق.

شلقاف

خويراف (خوئ - ر - اف)

تەنگاف وەكى تەنگاس بۆكەسى د تەنگافييدا ل كارە.

دولاف

(بنداف) ب مانا بنبيف ل كارە. د بت ژ (بەند - اف) بت يان ژ كار تيكرنا فارسي

پەيدا ببت چونكى گورەى كوردىيا ئىرۆ پىدفييه ب تەرزى ئافسار بايه (بنبيف جەهكى ئافسارە).

تيبىنى:

د كوردىدا قەنداخ / قەنداخ ل شوونا قەنداڤ ل كارە، ھەلبەت ئەڤ پتر ئەللىقۇنەكى

چى دكەت ژ پاشگرەكى.

- افا / - اوا:

ئىكە ژ پاشگرىن جەى د زمانى كوردىدا، وەكى پيشگرى دىرىن بى - / - با - ل كارە و

پتر مانا گوند د گەھىنت. تاكو نهۆ ئافا وەكو پەيف ب مانا (معمور، مېنى) ل كارە: مال

ئافا ھەڤەرى رەشافا بکە. ھەروەسا د ھندەك زارىن دىيە كوردى و زمانى فارسىدا ب

تەرزى ئاباد (- اباد) ل كارە وەكى مەباد. چاوا بت، پتر د نافتى گونداندا ل كارە. وەك:

سمايلافا ژ سماييل.

ھەسەئافا ژ ھەسەن.

شەكرافا ژ شەكر.

- اك:

ئەڤ پاشگرە ئى د كرمانجىيا ژۆرىدا كىم ل كارە، لى د كرمانجىيا ژۆرى و فارسىدا

پتر چەلەنگە، وەك:

پیزسیزاك: ئەف پەیفە د(الهدية الحميدية في اللغة الكردية) دا ھاتییە، و دیارە ژ
دوبارە کرنا پیز و پاشگر - اک ھاتییە.

جفاك: - اک چۆیە سەر رەگن (جف) و ناڤن كۆمى ئاڤاكرییە.

تۆتاك ھەر تۆتییە، بى نەرگ ماىە.

- اكە:

ئەف پاشگرە كۆم ل كارە، و د پەیفە فراكە دا بۆ جەن بلندى بیاڤن فرینى لى ھەبت،
و ەكى كەفرى، ل كارە.

و ئەفە نیزیكى پاشگر - كەدە دكەت.

فراكە ژ فر (فرین).

- ال / ەل:

ئەف پاشگرە د زمانین ئەو پیدایا گەلەك چەلەنگە، لى د زمانى كوردیدا پتر وەكو
بەرمایيك ماىە، و دەما دچتە سەر ناڤەكى ب ئيك ژ شان دەوران رادبەت: دروست كرنا
ناڤەك دى ل سەر بنە ماين وەكەڤيى و ئەفە پتر نیزیكى بال ڤە دانتيیە كو رۆلى دیرینى
ڤى پاشگرییە، یان ژى بى رۆل: ئانكو گەورینەك بەرچاڤ ناكەت، رەنگە مەزنیى دگەل
ناڤن نوو پەیدا دكەت، وەك:

چەنگال ژ چەنگ (دەست) + ال.

كەندال ژ كەند + ال.

كۆدەل ژ كۆد / كۆدە + ەل (ال).

شەمالك ژ شەما + ال (+ ك).

- ام یا ناڤەند:

و ەكو: بەرامبەر.

ئەف ژى بە ھەرا پتر ئەل لۆڤونەك (- ان) ە، كو جاران تەرزى ھەم / ەن ژى وەردگرت،

وەك: بەرھەمبەر، بەرھەمبەر.

- ان:

و- یان ل پاش فاوان

وهكو پاشگړهك ریزمانكي ئالافى كۆمىييه و بۆ بالفه دانى زى ل كاره، دچته سه ر
ناغان و جيناغان. و نه دووره نه ف دهوړه بهر ب نه مانتيه لى هيشتا مايه (بههرا پتر بى
ن- ن- ل كاره)، وهك:

نه فان ژ نه ف.

نه وان ژ نه و.

نه لى جانگيران هاجيان.

نومه ران.

جهنگان لاوان.

كه رديكلان.

- ان يا ليكداى:

ژ (ا) يا كاردروستكرو (ن) ا كۆمى پيڅ هاتييه، و نافي كاري دروست دكهت،

وهك:

هپلان گه پان.

شيپلان.

- ان يا ناغان ژ رهگى، ژ نافتين دى دروست دكهت، وهك:

ديمان ژ ديم: كو رهنگه زنده گافى دده ته پهي.

جانان دهه ليه ستين كلاسيكدا هاتييه بۆ هه مان مه رهمى.

گولان نافي مه هه كا كوردويه ژ گول هاتييه دارشتن.

باران ژ بار كو رهگى بارينه هاتييه دارشتن.

- ان يا نافي جهى ژ ناغان دروست دكهت، وهك:

به هدينان ژ به هدين.

شيخان ژ شيخ.

شه مدينان ژ شه مدين.

جيهان / جهان ژ جه.

هاروونان (نافى گونده كيه) ژ هاروون.

تیبینی:

نه دووره نه ف رۆله د كوكا خوه دا ژ نيشانا كۆمى هاتبته وهرگرتن.

- ان يا نافيه ند:

نه شه وهكى - ام ژى ل كاره. به هرا پتر نافيه را دوباره كرنا په يفى دگرت، وهك:

به رانبهر ژ بهر

سهرانسهر ژ سهر

دهراندهر ژ دهر

- انه:

ب مانا (وهك)، يان ب هه مان ناوا و تهرى نافى چۆيه سهر، كو به هرا پتر درؤفى

دروست دگرت. ژ نالى نه تيمولوجيغه نه دووره هه قبه ندى دگهل نانين / نينان هه بت.

وهك:

مهردانه ژ مهر د ب مانا دهستقه كرى.

شيرانه ژ شير.

سوقيانه ژ سؤق.

سهرانه ژ سهر تانكو باجا ههر بوونه وهرى سهر پيغه (ساخ). (نه دووره ژ سهر + تانه

كو تهرزهك پاره يى هندستانيه هات بت).

جهنگه نه: كه سى شووم و جهنگخوازه. وا دياره - هه نه نه للؤفونهك - انه په.

- انج (- اچ):

ههر دو د په يفا قولاج؛ قولانجدا دهينه دبتن كو ژ قول ب مانا يا كون هاتينه

دارشتن.

قول (كون) - قولاج - قولانج.

- اند:

نهغه پاشگړهك رېزمانكيه، دچته سهر ره گي كارى نه دهرباز (تينه په پ) و دكه ته
 كارى دهرباز (تينه پ)، هه روه سا دچته سهر ره گي دهرباز و دهربازى بكه رى دو دكه ت،
 لى دگه ل په يقيڼ دهنكي كارى نه دهرباز ناڅا دكه ت، وهك:

كه لاند ژ كه ل - كه لين.

فراند ژ فر - فرين.

لوورانډ ژ لوورلوور.

زپاند ژ زپږپ.

ميټهن (ميژتن) - ميژاندن.

- انش:

وا دياره پاشگړهك ديريڼى جهى بوويه، چونكى د نافي هندك گونداندا مایه،
 وهك:

تروانش. نالانش.

شهرانش. پنيانش.

كنيانش.

- انى:

پتر دچته سهر ناڅان و مانايين تازه دده تى، وهك:

ميرانى ژ مير: نافي مانايى ناڅاكريه.

شير - شيرانى.

باب - بابانى.

خال - خالانى: د كوكا خوه دا نه ف رى بالغه دانه لى ل شر ناهك دى (نافى تشتى)
 ناڅاكريه.

دهشتانى وهكى دهشتاهى ل كاره.

دهوكيانى ژ دهوكى: بى بالغه دانى هاتيبه، لى ناوايى رهفتار و زيانى خويا دكه،
 نانكو پتر مانا (وهك) دده ت. كوليانى ژ كولى هاتيه دارشتن، ته رزهك ديلايتيه خه لكى

گوندی کۆلی پی ناقدارن.

جاران وهكو - كانی ژی ل كاره، وهكى ئامیدیکانی.
- انی:

پتر وهكو پاشگری یاریی لی کاره، وهك:

هۆل - هۆلانی. بې - بېکانی.

چووک (چوونگ) - چووکانی. دام - دامانی.

- اهی / دهی / ایی:

ههكەر چی سیمایی فی پاشگری سادهتی نیشان ددهت، لی هزرا من پتر بۆ هندی
دچت کو نهف پاشگره لیکدای بت، ئانکو ژ (ا/ا) یا بکەر دروستکەر و (ی) یا نافیی
مینە فی دروستکەر پیک هات بت، لی مخابن کوردی چو دهوور بۆ (ا/ا) نه هیلایه.

نهف پاشگره دچته سه رهگان، نیران، درۆفان.. وهك:

بین - بیناهی. شین - شیناهی.

رۆن - رۆناهی. (دوم) - دوماهی.

بهر - بهراهی. بلند - بلنداهی.

پیش - پیشههی. کۆر - کۆرههی.

بهر - بهرههی.

- اوهر:

بههرا پتر نه فی پاشگری تیکه لی دگه ل هه بوونا درۆف و شیانان یان وهکاتیی ههیه،
و چونکی هندەك نیشانین ئینان و وهرگرتنی تیدا هه نه، له و مرۆف هزر دکت کو ژ
ئاوردن - ئینان پهیدا بوویه. ژ ئالیهك دیقه نه فی پاشگری تیکه لی دگه ل کۆمهکا دیبا
پاشگران (هه فدهنگ و هه فمانا) ههیه، وهك - وهر، - هوار، - وار، - وهره.. ژ نمونه یین
نهف پاشگره تیدا:

جهنگاوهر ژ جهنگ.

مزاوهر (مزاو) ژ مزب مانا کری: باج..

جناوهر ژ (جان - نه جن).

* گناوهر ژى هه يه كو جودا دهنگى جناوهره، كو دوور نينه ديرينتر و پتر نيزيكي
ژندهرى توخم بت، نهو ژى په يفا ناگنييه (ناگر)، كو د هه مى چيفانوكتن جهانيدا نه جن
و جان ژ ته رزهك ناگرينه.

- ۵ -

- ۵ -

نهف پاشگره نيکه ژ پاشگرين فره کار د زمانى کوردیدا، و نه دووره هند ب
سانه مى نه بت، ب دروستى، هه مى رولين وي بهينه دهستنيشانکرن.. لى گوره ي شييانى
دى هنده کان دهستنيشان که م.

ژ په گى، نه خاسمه يى دهرباز، دروځى بکهرى ناڅا دکهت، وهك:

بزارتن - بزاره.

خوارن - خوهره (خوهره).

کرن - کهره.

دوور نينه نهف (ه) يه ژ (ا) يا پاشگر سفك ببت، نهفه ژ نالييه كيځه، ژ نالييى ديقه
هه ردو په يځين داوييى (خوهره و کهره) هه و د ناخفتنيځا ب کار دهين و د گوتنهك
مه زناندا (که ره وځ خوهره وځ، نه که رځ دلکه سه رځ) دهينه ديتن، و جار - جار خوهره و
خوهره دهينه بهيستن.

نافى کارى و نافى تشتى ژ رهگان، وهك:

گيران - گيره.

پيچان - پيچه.

ناف ژ کارى، وهك:

که لشت - کهلشته.

نافان ژ نافان، كو وه کاتى تيدا بت، وهك:

شير - شيره.

چل - چله .

پاشبه ندی پهیڅ ناکاځه ر، شانکو پاشبه ندی ب رولی پهیڅ پیکه نانی رادبت .. دوو
په یغان پیکه گری ددهت و نیکا نوو ژئی ناڅادکته، یان دوباره کرنی، نه خاسمه په یقین
دهنگی، دکه ته نانی ره وشه کی یان نانی دهنگی، وهک:

ناخ و لیڅ - ناخلیڅه .

گل (گه لا؛ به لگ) - گه لگه له .

چه پ - چه پچه په .

تړپ - تړتړه .

- ه -

د رولی نایبه ندییتدا چهند کارین جودا نیشان ددهت، وهک:
ناځهک تازه ژ دوو ناځان ناځا دکهت، پتر جهی (ا؛ ی) یین بالفه دانی دگرت، وهک:

ژههرا ماری - ژههره مار

شوونا واری - شوونه وار

نانی لیکدای ژ دروځی و نانی ناځا دکهت، وهک:

شهنگه ژن - جوانه گا .

زچه دین - پیره میږ .

په یغه کا دهنگی ژ دوباره کرنا دهنگه کی ناځا دکهت، وهک:

هورمه هورم - دنگه دنگ .

و د ریزمانید ب چهند نه رگین جودا جودا رادبت، وهک:

پاشبه ندی کاری فرمان و داخوای:

بخوه - بکه

بچه رینه - هلوهرینه

پاشبه ندی جیناځی نه و (کسی سیتی تهک) دگهل دروځان و ناځان و کاری نهو و

پاشه روژی د ژیرزای بوتانیدا، وهک:

ئەو زىرەكە ئەو دۆتا خەمى مووسىيە

ئەو دكە ئەو وى بگەشە خوارى

بۇ پەژئاندنا كارى و ھەبوونى:

تە گۆتە (گۆت) وى

بەھارا مە خوەشە.. ھتد.

- ھر:

ژ پەيغا كۆچەر دەرگەفت كو نەدوورە ژ كۆچكەر سفك بېت، چو پەيغىن كوردەوارى

ب ئى پاشگرى بېەر چاف ناكەفن، لەو ئەز پتر ھزرا توخمى ئنگلىزى بۇ ئى پاشگرى

دكەم ژ توخمى كوردى، لى ئەفە ژ بەھايى وى وەكو ئافاكەرى دروڤى بگەرى كەم

ناكەت. بۇ نمۇنە:

كۆچ - كۆچەر (كۆچ - كەر؟)

نفيسين (نفيس) - نفيسەر

- ھفا/ - ھوا:

پتر د زارى ژيوريدا پاشگر (- ھوا) ل كارە، و فۆرمەكى وەكى (- ھفا) د پەيغا

(خوەندەفا) دا دەيتە بەرچاف، لى ھند مسۆگەر نينه ھەمان پاشگر بېت. بۇ نمۇنە:

پيش - پيشەوا

نان - نانەوا

خواندن (خوان) - خوەندەفا؟

- ھفى:

بنېرە - فى

- ھك:

ئەف پاشگرە ب رۆلى ئافاكەرنا دروڤى بگەرى رادبېت، و بەھرا پتر رەنگە پيغەنانى و

زىدەبېژيى تىدایە، و جارار ناڤى نامېرەتى، وەكو تەرزەك بگەرى، ئافا دكەت. ھەژيىە

بېژم كو ھەمان پاشگر، ب ھەمان ئەرگان د زمانى فارسىژىدا ھەيە.

ل وهختی خوه - وادیاره - دچؤ سهر ناغان ژی، وهکی: مووسهک، بایهک، ..
مهروهسا د بهله قیدا گهلهک ل کار بوویه، نه خاسمه ل داوینا ناغان.

ژړه گي بکړي شافا دکه، وهک:

کوشتن - کورڙ - کورڙهک

ژ کاري فورمى زنده بيزيبي (صيغه المبالغه) ثاڻا دکت، وهک:

خواستن - خواسته ك

ناقص نامیرہ تھی، وہ کو بیکہر، ژرہ گی، وہ ک:

كوتان - كوت - كوتهك

درویشی بکھری ژ نارف و درویشان .. وەك:

زرت - زرتەك يارس (خواستن) - يارسەك (خوازۆك).

رەش - رەشەك كەل - كەلەك.

حیل - چلہ ک۔

ژ به یقین دهنگی ناغان و درویشی بکهری ناغا دکت:

تېر - تېرەك (تېر)

فَس - فست - فستك (جانہ و ہر گہ)

: ۱۰۰ -

نيڪه ڙجودا - دهنگين ياشگري دڙين (-ال)، وهڪ:

کۆد - کۆدەل

ولانك:

ههکار چی نهف مؤرفیمه وهکو پاشگر دهیته بیش لی دورینه مه رما سکا نالاندن

بیت، نانکو نه پښه ژ (دووف - ټالان؟ - ک) هاتنه دروست کړن، وهک:

دووف (دویف: دوو) - دووڤه لانک

40.

يؤيحوو ككرني هاتييه، وهك:

پوچ - پوچەلە

- ەلۆ:

ئەف پاشگرى دەگمەن دەيتە ديتن، ئافى بەركارى ژ ئافى ئاڧا دكەت، ب كەمانى د
پەيڧا خوينەلۇدا مانا ئەوى/ ئەوا خوين پىڧە دەت. دوورنپنە ئەفە ژى ژ ئىكگرتنا دو
پاشگران پەيدا بىت، ئانكو ژ پاشگر (- ەل) و (- ۆك) ھاتبەتە دارىشتن، ەك:

خوين - خوينەلۇ

پىس - پىسەلۇ؟

ەيب - ەيبەلۇ

- ەلۆك:

نەدوورە ژ ەمان پاشگرى ل سەلال و پاشگرى بچووككرنى (- ۆك) پىكھاتىت،
ەك:

چوچك/ چوچك - چوچى/ چوچى - چىچەلۆك

- ەن:

د چەند پەيڧاندا ديار دىت، لى بىنى خوە گەلەك ئاشكرا بکەت. بۇ نمۇنە؛
د پەيڧا چىمەندا، ەكەر ژ چىم ھاتىت، ەكو پاشگرى جەى خوە ديار دكەت.
و دىمەن؛ ەكەر ژ دىم ھاتىت دى ەمان رۆلى ل سەلال گىڧت، لى ەكەر تىكەلى
دگەل (دى) يا ديتن؛ ديار .. ەبەت، ەينگى پاشگر دى (- ەن) بىت ل شوونا (- ەن).
د پەيڧا رەوشەندا كو ژ (رۆژ < رەوش - ەن) پىكھاتىيە، رۆلەك دىيى جودا دىننت،
كو مروز ھزا ژىدەرەكى دى بۇ بکەت، ئەو ژى، نەدوورە، ژ (- ان يان - يىن يان - ن)
پەيدا بىت.

- ەنە:

ھندەك جاران ەكى تەررەك پاشگر (- انە) دەيتە بەرچاڧ، و جاران
تاييەتمەندىيەكى دەتە خوە، ەك:

جەنگ - جەنگەنە

شكهستن (شكى) - شكه نه شكه نه

- هنگ:

پاشگره كه دروځى بگهړى و ناڅان ناڅا دكه، وهك:

پیش - پیشه‌نگ چهل - چله‌نگ

تفك (تفتا فارسی) - تفه‌نگ دوو: دووځ - دوونگ

و جاران رۆلك هند ناشكرا نه‌مايه، وهك:

پهل - پهره‌نگ خوه‌ه - خوشك - خوه‌پينگ

مه‌ه - مانگ (مه‌ه - نگ: ما - نگ)

- هوار:

نه‌ف پاشگره وه‌كو تېگه‌ه و توخم گړيدايسى پاشگر (- وه‌ه) ه، كو ره‌نگه
وه‌كاتبیه‌كى دده‌ته ناځى نوو هاتيبه دارشتن. به‌هرا پتر دچته سر ناڅان و وه‌كى هاتيبه
گوتن، ناځه‌ك دى ناڅا دكه، وهك:

(به‌ن) - به‌نى - به‌ند - به‌ندى - به‌نده‌وار

(خوان) - خواندن: خوندن - خوه‌نده‌وار

ل سر هه‌مان كينشى په‌يځا كورده‌وارى د زمانى مه‌دا په‌يدا بوويه، و وه‌كو پاشغه
ناڅاكرن نه‌م دكارين كورده‌وار ژى وهرگرين بۆ هه‌ر كه‌سى وه‌كى كه‌سى كورد بت.
گيانه‌وهر ژ گيان و به‌خته‌وهر ژ (به‌خت - هوه‌ن) پېكهاتيبه، فۆرمه‌ك دييى ځى
پاشگرييه.

* پېدځييه نه‌م په‌يځا شوونه‌وار كو ژ (شوون - ه - وار) پېكهاتيبه، تېكه‌لى ځى
پاشگرى نه‌كه‌ين، نانكو (ه‌وار) د په‌يځا شوونه‌واردا ژ نافه‌ند (ه) و په‌يځا (وار) ب مانا
جه پېكهاتيبه.

- هه‌ى:

ته‌رزه‌كه ژ پاشگر (- اه‌ى، - اى) و ب هه‌مان رۆلى رادبت، وهك:

(بين: ره‌گى ديتنى) - بينه‌هى پیش - پیشه‌هى

رۆهن (رۆن) - رۆنه‌هی بیر (هزوبیر) - بیره‌هی

- ب -

- ب:

نه‌دوره دۆزا فی مۆرفیمی د کوردیدا ژ دۆزین ئالۆزبت، نه‌کو نه‌وه ئه‌رکین فی
مۆرفیمی نه‌ ئاشکرانه، به‌لکو ژ به‌ر پرپیشه‌یا وی و وارین لی کار دکه‌ت. بۆ نمونه وه‌کو
پیشگر دچته‌ سه‌ر نافان و مانا خودان یان ئه‌وی وی تشتی ددیرت (دروقی بکه‌ری)
دده‌ت، وه‌ک:

ب خانی ~ ئه‌وی خانی هه‌بت

ب میتر ~ نه‌و ژنکا میتر هه‌بت

ب ژن ~ نه‌و زه‌لامی ژن هه‌بت.

ب ترمبیل ~ نه‌وا/ ئه‌وی ترمبیل هه‌بت .. هتد.

و دچته‌ سه‌ر ره‌گی کاری و دروقی بکه‌ری (الصفة الفاعلية) دروست دکه‌ت، وه‌ک:

بقر ژ برین

بکر ژ کرین

بژۆت ژ سۆتن

هه‌روه‌سا وه‌کو نافه‌ند ژی رۆلی خوه‌ دگیت، وه‌ک:

کار ب ده‌ست

سه‌ر ب خوه‌

چاف ب خال .. هتد

هه‌لبه‌ت هه‌می پی‌ریه‌ست فی رۆلی ددین، ئانکو نه‌ ب تنی (ب) ب فی رۆلی رادبت.

بۆ نمونه: ل، ژ، د... ژی هه‌مان ده‌وری دگیت، وه‌ک:

چاف ل ده‌ر

چاف د خه‌و

پی ژ دار

ب - دگەل ئافى مىنە ئى دەستودارى و رەوشى ديار دكەت، بۇ نۆنە، د ئى
هە ئۆكىدا:

ب كوردى خواند

ئاشكرايە مۆرفىمى (ب) رەنگە سەربخوھى ھەيە، و ديار دكەت كو ئالاف و
ئافگىنى خواندى كوردىيە، ئانكو ب پىرىستە، لى د ھە ئۆكەك دىدا ۋەكى:
ب جوانى خواند.

ل قىر ب جوانى پىكفە، دىت، جەئى درۆشى (صفە) بگرت، چونكى ل شوونا ب جوانى
ئەم دكارىن باش، جوان، خراب.. دانىن.
ب - ھە / پىئە:

د زمانى كوردىدا پىكھاتەيەك ژ پىرىستە و پاشبەندىن وان ھەنە كو باشە ئافى
دۆرمانگر لى بگەين، پىكفە جەئى ئافى بگەرى دگرن، و ھندى ھند ل كارىن
تايىبەتەندىيەكى ددەنە زمانى مە، ۋەك:

ب - ئاف، جىئاف .. ھە ~ پىئە

ب - ئاف، جىئاف .. دا / دە ~ پىئە / پىئە

ب - ئاف، جىئاف .. را ~ پىئە / پىئە

و ھەمان دەستور بۇ پىرىستەين دى (ژ، د، ف، ل) ژى دروستە، ۋەك:
د: تىئە / تىئە / تىئە

ل: لىئە

ژ: ژىئە / ژىئە

ف (جودا دەنگى ب): فىئە .. ھتە.

ب - ۋەكو پىشگرەك رىزمانكى رۆلەك گرنىگ د زمانى كوردىدا ھەيە، ۋەك:
دگەل كارى فەرمانى و داخوۋى:

بغپە بغپىنە

بگە غار ۋەرە

دگهل کارئ مهرجی و خوه زئ:

هه کار بکرا/ کرایه/ بکته

خوه زئ بهانا/ هاتبایه/ بهنت .. هتد.

.. با/ بئ .. :

ژ بلی هاتنا په بفا با (هوا) Air د گهلهك په یقین لنگدايداء، وهكس: باروښه،
باکوزیرك، يادهف، باگهر، باخوره، بازفیرك، هورده با، ره شه با .. ل کاره. لی شاخهك وی
ل پئشپیا نافتین گوندان گهلهك ل کاره. و پشستی لدوو چوئنی دیار بور كو شه و په یقهك
دیزین و براجیهانیه، نانكو د زمانین سامی و هند - توروپی هه دیواندا دخویئ.

كه فئترین فورمئ نفیس د نفیسارین بزماریدا ب نه ررئ مات ئی دیتن و پاشمی د
كه فته زمانین ئیرانیدا ب ته ررئ: فاث Vath، فیت Vith، فاه، فیه، بئ .. هاتبیه، و د
گوردیدا فورمین با - و بئ - د نافتین گونداندا ماینه و دپته هه فگورئ - افا، وهك:

بانئلی باخورنیفی بامه پئس

بئیدای بئیداری بئیدوهی

.. بار:

نهف پاشگره فره - توخمه نانكو كومهكا ژنده ران هیه و بههرا پتر دچته مهر
ناقان و ئیكه دی ژئ ناڤا دكهت. هه فبهندی باره یان ژئ بههرا، و هندهك جاران قهرتزا
سفكبوونا بواره ژ بوزین، وهكس، رفبوار < رفبیار یان ژئ هه فبهندی بههرا یان رهكس
بارینه. و جارین دی، بئ نهرك، خوه دیار دكهت.

رؤبار

جؤبار ژ رؤ و جؤ دگهل (بار) هك نهرك شئیلی.

سهریار

بئبار ژ بئ و سهر دگهل بار ب مانا تشئنی دهئته بارکون.

شهكه ریبار ژ بارین.

رفبیار ژ بوار - بوارتن/ بوزین.

رووبار: نه دووره هه قبه ندى دگه ل رووبه ره هبت، نه خاسمه هه ردو بۆ ديم و پيشيا
تشتى ل كارن و نه قه جوان د په يفا ليكدای (رهنگ و رووبار) دا خويا دبت، و تشتى
هه زى گوتنى نه وه كو نه قى - بارى نه كهك جودا نه مایه.

- باز:

هه كه ره نه مهندهك زارين ژيرييا زمانى كوردى و زمانى فارسى ل بهر چاف بگريه -
باز دى ره گى كارى هيتته خواندن، لى ب گشتى دهريازى پاشگريى بوويه، دچته سه
نافان.. و رۆلهك باش د ئافاكرونا ناهى بكهريدا دگيرت، وهك:

جانباز فيلباز

چه نه باز دهرياز

باش - :

نه قه ب ته زى پيشگر و پاشگر د زمانى كوردیدا نى ديتن، وا دياره نه ف پيشگره
پتر ژ زمانى توركى دهريازى زمانى مه بوويه و ب مانا سهريان مه زن دچته سه نافان.
و وه كو پاشگر هند رۆهن نينه كانى پاشگره يان زى په يفا باشه، وهك:

شاباش

باشبازرگان

- بان :

پتر ته رزهك فارسى پاشگريى كوردى (- فان/ وان) ه، لى جار - جار د زمانى كوردى
ژيدا د خويى، وهكى:

ميه ره بان

- باهى/ بايى:

خوه وهكى پاشگر ديار دكهت لى ب ديتنا من ژ (پيرۆز به) دگه ل پاشگر - اهى يان -
ايى يان - هه هاتيه دارشتن و گوگراندن. و هه كه ره نه قه راست بت دهركه ههك جودا ل
به داريشتنى د زمانى كوردیدا قه دبت.

پيرۆز - پيرۆزياهى (پيرۆز - به - اهى) پيرۆزيايى

- به:

دوورنینه ب سانهی نهبت مړوف بږارا پاشگرييا فی مۆرفیعی بدهت نهخاسمه کهم
ل کاره و رۆل وی هند ديارنینه، ژ بلی ههکه ر مانا پیڅه نان و مه زنیی ل په یغان زیده
بکهت.. وهک:

زۆر به (ظوریه) د فرههنگا الهدیه الحمیدیه فی اللغة الكردیه) دا هاتیه و مانا (المجبر
المکره) بۆ هاتیه دانان، ئانکو بهرکاری زۆره (به ره قازی زۆردار). ههلبهت نهف زۆربه
ژ یا کرمانجییا ژیری ب مانا پیرانی یان بههرا پتر جودایه.
تۆربه: د کوردیدا تۆربه، توورهک مهزنه. نه فجا - به تیکه می مهزن هلگریه.

- بهد:

د کرمانجیا ژیری و فارسیدا نهفه وهکو په یف ل کاره لی د کرمانجییا ژۆردا نهفه
په یفه جودا و سه ربخوه - هند - ل کار نه مایه، ههکه رچی خودانی (الهدیه الحمیدیه فی
اللغه الكردیه) مانا (القبیح من کل شیء) ددهتی. لی د نه ده بیدا، نهخاسمه، یی کلاسیک،
پتر ل کاره و ب مانا خراب، دچته سه ر نافان، چاوا بت نهفه دگه ل زپ - ئالیه کی ژ
فهرهنگا کوردی دی ته ژی کهت، وهک:

به دناف به دکار

- بهر - :

به ره وهکو په یف د فرههنگا کوردیدا ژ سی - چار ژیده رین جودا وهرا کرپی و نهفه
رهنگه نه رماتییه کی ددهته نه رکین وی. بههرا پتر دچته سه ر نافان و ناف یان دروف ژی
پهیدا دبن، وهک:

به رمال (ی) به ردل

د فان ههردو په یفاندا مانا نهوی / نهوا ل بهر ل په یفین سه ره که زیده دبت.

به ردیوار به راف

ل فر بهر - ب مانا رهخ و ته نشت دهیت.

بەرھۆز بەرپرس
بەرئاقلا بەرگۆنە

د قى رۇلدا (بەر -) تا راددەيەكى جەي پاشگىرى ئىنگلىزى able - دگرت. و ئەف دەورە دىت بىتە كانىيەكا پەيقان و بى دوماھى پەيىف پى بەينە دارشتن.

پىغەمبەر رىنجىبەر
دلەبەر

ئەف پاشگىرە رەگى كارى دەرياز (بىر) ە و ھندەك جاران خوە نىزىكى مانا ھاتە بەر/ كره بەر وەكى چك كرنە بەر خوە ديار دىت.

بەرگەفتى: وەكى سەرگەفتى، بىنگەفتى.. ژ (ب بەر) سىك بوويە.

بەردان: ب دىتتا مەن ژ (سەر بەردان) سىك بوويە چونكى ب قى فۆرمى نەقۇل كار پىدقۇ بو پتر مانا بەرھەم دان يان بەر گرتن بدەت.

بەرىپىك
بەردەستىك
- بەست:

وا ديارە رەگى بەستىنە ب مانا گرىدان كو ئەو زى نەدوورە گرىدايى بەن؛ بەند بىت. لى تىشتى وە ل مەن كرى كو نەدانمە دگەل رەگىن كارى دەرياز ل دوماھىيا بابەتى ئەو پەيىقا بەستىن بخوۋ جەي خوە داىە گرىدان و گەلەك كەم ل كارە. بۇ قى پەيىقى دو نمۇنىن بەلاڧ ھەنە:

داربەست: ژ دار و بەست.

سەربەست: ژ سەر و بەست كو وا ديارە د جفاكا كوردىيا دىرىندا دەمى مرقۇقى ئازادىيا خوە ژ دەست ددا سەرگۆل دكرن.. و سەرگۆل ب خوە زى پەسارەكە بۇ قى بۆچۇنى كو ژ سەر و گۆلە پىكھاتىيە.

- بەن:

ئەف زى فۆرمەكى كەم ل كارى بەندە، و نەدوورە كەڧتىرىن فۆرم بىت، د شان

پەيئاندا خوە دیار دگەت:

مل - ملیەن

سەر - سەریەن

- بەند:

ئیکە ژ پاشگری چەلەنگ د زمانی کوردیدا و ب چەند فۆرمین جودا ل کارە، وەك: -
بیئ / - بەن.. هەروەسا - وەند / - ئەند ژ هەفتوخم و هەفتەندن. بارا پتر دچتە سەر
نافان و نافێ بکەری یان پیشەکاری، نافێ پیکهاتە یا داویی یان نافێ تشتی ژ لیکدانێ
پەیدا بووی.. ئافا دگەت، وەك:

سۆلبەند ژ سۆل (نال / پیلاف)

نالبەند ژ نال

سێهرەبەند ژ سێهرە

سیابەند وا دیارە ژ سیاھ ~ سیە ~ سی (رەش) و بەند پێك هاتیە، ل فەربەند هەند
رۆهن نینە کانێ ب مانا دەستەك هاتیە یان ژ ب مانا گریدان.
تەختەبەند ژ تەختە ب مانا دەپ و بەند هاتیە کو پیکفە دبە ئەو تشتی ژ لێك
بەستنا فان تەختەیان پەیدا دبە.

سەلبەند (رصیف) ژ سەنگ ب مانا کەفر/ بەر.

چەکبەند (جلکەکی بەرێ بوو)

برا - :

نەدوورە ئەف پەیفە وەکو پیشگر ب مانا وەکی - semi یان نیزیکی درۆفین پەیفە

دچتە سەر، بکار بهیت، وەکی:

برانەزان

براکەر

- بن:

نافێ پارچە یا ژیریە ژ هەر تشتەکی، د مۆرفۆلۆجیا زمانی کوردیدا خوە ب گەلەك

ئاوايان دده خوياكرن، لى ل هەمى بكارهاتنان ب رۆلەك جودا رادىت، بۆ نمۆنە دگەل
 ئاقبەندى (ە) و مال بنەمال ئاڧا دگەت كو زارافەك جودايە ژ ھەردو پەيڧتىن پىك ئىناي،
 ئانكو بنەمال نە بنى مالئىيە، و بنىيڧ ژى نە بنى ئەردى (بىڧ) يە. و باشترىن فۆرمى
 ژىكجوداكر (بن - دنيا) و (بنى دنيايى) نە.

بنىيڧ: ئۆدەيا ل بن ئەردە ژ خانى.

بنبىدەر: ھەرتشتى بىمىنتە ل شوونا بىدەرئ.

بنقا: بەرەڧاژى سەرئايە، كو دىتە پارچەيا بنى ژ تايى دارى.

بنەمال: زارافەك جڧاكىيە، بۆ كۆمەكا خىزانان تى گۆتن كو د كۆكا خودەدا ژ مالەكى
 بن، وەكى بنەمالا بەدرخان بەگى.

بنكەڧتى: ئەڧە ژ بىن كەڧتى سڧك بوويە.

بندار: بنەكۆكا ڧى پەيڧى ھند رۆھن نىنە، لى دوورنىنە ژ (بەند - ان) ھاتبە دارشتن.

بنڧەرەك (بن - ڧە - رەن - ك).

بنگەلتە (بن - گەلتە).

- بوون:

ئەڧ پەيڧە ژ بلى كو كارەكى سادەيە، ل ھەمان وەخت كارەك ھارىكارە و وەكو
 پاشگرەك كار - دروستكەر، گەلەك د زمانى كوردیدا چەلەنگە. ژ درۆڧان.. كارى
 نەدەرياز (تېنەپە) ئاڧا دگەت، وەك:

كولبوون سۆربوون

ئازادبوون ھىكبوون

- بىڧ - :

ئەڧە ژى وەكو پاشگر و پىشگر ب مانا ئەرد ل كارە، بىگومان وەكى ھەمى پاشگر
 و پىشگرىن دى ئەڧە پەيڧەك سەربخوە بوويە، لى دگەل دەمى بياڧا وى بەرتەنگ
 بوويە.. و تاكو نھۆ د پەيڧتىن وەكو بىڧكدا ل كارە. چاوا بت، ئەڧ پىشو پاشگرە بۆ
 زانستەك وەكى جىۆلۆجى دى باش ل كار بت.

بیقاله رز

بنیاف

بی - :

هه لبت بی پتر وه کو نامراز ل کاره، لی نه هنی نیکی ری ل بهر نه گرنیه کو وه کو
پیشگر لی رول د زمانی کوردیدا ب مانا نافاهی / گوند ری ل پیشیا نافین گوندان تی،
بنیره (با -)، نمونه یو بی:

بنمال بنعال بنقام

بنسهر بنچاره بنیدین

بندل بنوار ..

بی - دل - ی (بیدل)، بی - سهر (بنسهر) .. هتد.

- بین:

نه رزهک وه رارا ره گن بهنده و نه دووره هه لبهندی بهستن و به نیش و بینا .. بت، و
هه که نه نه راست بت، نه ف پاشگره پتر دی ره گن کاری بینا بت ژ پاشگره ک جودا.
نهم دبیزین: نه ردی بینایه نانکو نه ردی قهرسی. و تشتی یو چونا مه ب هیز دنیخت
نوه بین د هه میاندا ب مانا گوندان هاتیه.

نمۆن هنی پاشگری:

پتبین (نه و پارچه وهرسی پی پی دهیته گوندان) ژ پی و بین هاتیه دارشتن.

دهریتی (پارچه بهندگن ده ری توورکیه) ژ ده رب مانا ده ریک و بین دارشتیه.

شمبیتی ژ شمک (پنلاقه که) و - بین و - ی پیک هاتیه.

- پ -

- پاش:

نیکییا پاش و پتیشن ده می و جهی د زمانی کوردیدا، گه لهک جاران نارشا
نه رزه نییا نیگه می ریزمانکی پهیدا دکهت، نه خاسمه د نافه را (پاش / پاشی) دا، و نه هنی
نیکی و لی کریه کو پاشییا جهی ب قهله وگرنی ژ یا ده می بهیته جوداگرن. چاوا بت، -

پاش ل ھەر دو ئاستان (جە و دەم) ۋەكى پېشگر دەور ھەيە، ۋەك.

ا - ل ئاستى جەي:

پاشمال پاشكەفتى

پاشقەمان

ب - ل ئاستى دەمى:

پاشەرۆژ (پاش - ھ - رۆژ) Future (مُسْتَقْبَل)

پاشىف (پاش - شىف)

پەپ - :

پەپ ب مانا دەوروپەر يان رەخ.. پەيئەك دىئىنە د زمانى كوردىدا، لى ژ بلى فرىزىن

ۋەكى:

- پەپى گوندى.

- پەپى مالان.

- ئەو پەپى ئازادى نواند.. ھتد. كار و چەلەنگىيا خوە ژ دەست دايە، لەو ئەم د

كارىن ۋەكو پېشگر ب مانا تەنشت، رەخ، يان دەوروپەر يان دۆرماندۆر.. بېخىنە كار د

ئاخفتنىدا پەپاڤ ب مانا بەراڤ، رەخىن ئافى ل كارە، و ئەفە ھەقبەندى پەيف -

پېشگرا لاتىنى - ئىنگلىزى - Peri پە، ۋەكى: Periphery , Periorbit .. ھتد.

پەف - : بىئەرە پىك ، فىك - .

- پى:

پېشگرەك لىكدايە ژ (ب - ى/ جىناڤى نەبەرنىاس بۆكەسى سى)، ب تىگە ھەكى

ۋەكى: ب ئەوى/ ئەوى دەيتە بەرچاڤ، دچتە سەر رەگان، كاران، ئافى كارى.. ۋەك:

پېكرن پىدان (د كرمانجىيا ئۆرىدا بووئە ئىدىوم)

پىخوارىن پىھىلان (بۆھىلان)

خوەلپىئۆەر (خوەلى - پى - ۋەر) ئاخپىئۆەرگىن (ئاخ - پى - ۋەر - گىن)

تېيىنى:

فەرە پىۋەك پىشگرەك لىكداي ژ پىۋەك مانا پارچىۋى دوماھىيە ژ لىكى يان ل پەي،
ل دوو، ل دويىف.. بەيتە جوداكرن، وەك: پىكۆل.

- پىش:

ژ بلى وەك نافي جەي و دەمى د كوردیدا ل كارە د هەمان دەمدا وەك پىشگرەك
كارى و نافي ژى ل كارە. هەروەسا ھندەك تەرز و قۆرمىن دى ژى وەردگرت، وەك: ب
پىش، ل پىش،... ھتە.

پىشكەفتن پىشكەچۆن

پىشداچۆن پىشكىشكرن

پىشكىنك پىشمەرگە

پىشكەست پىشكەخت

- پىك:

پىشگرەك لىكدايە ژ (ب) و (ئىك) و دىتە جودا دەنگى پەف، كو ژ ب - ھەف ھاتىە
پىك ئانىن. ئەف پىشگرە ھەفشىكىيا دو ئالىيان يان دو پارچەيان يان پتر د كرىارىدا
دكەت، لەو كارى وى ھەردەم قۆرمى كۆمى دستىنت، وەك:

پىكھاتن پىككرن

پىكدادان

و ھندەك جارەن پاشگر - ئە دگەل دەيتە پەچروومەكرن و (پىكفە) ژى دروست دىت،
وەك:

پىكفەھاتن پىكفەچۆن

پىكفەنقىستن

- ت -

- ت:

ئەف پاشگرى كارى، كارى بۆرى ژ رەگى ئاڧا دكەت، وەك:

برشت ژ برژ
ئالیست ژ ئالیس
گرت ژ گر (گیر)
که لاشت ژ که لیش

ههروه سا دبته پاشبه ندا نیشانتین دهمن نهۆ و پاشه روژی (د/دی) بۆ که سنی سنی،
وهك:

دچت
دی چت
دکەت
دی کەت

و دبته ئەلۆفونا دەنگی (د)، وهك:

دکر/ ت کر
دخوت/ ت خوت
خورتید مه/ خورتیت مه
چاڤید وان/ چاڤیت وان

جاران، د هندەك پەیفاندا، دەنگی (ت) وهكو پاشگر دهیتە بهرچاڤ، ئی چونکی
دهستوورەکی، چ بەرتەنگ چ بەرفرەه، دروست ناکەت، له و ئەم نکارین ب سانه هی نافی
پاشگر ئی بنیین. بۆ نمۆنه دەنگی (ت) و (س) د پەیفین (رووت و رووس) دا کو دیاره
هەردو هەڤبەندی پەیفا (روو) نه، و هەکەر دەنگی (س) هەڤبەندی دگەل (اسا) هەیت،
دەنگی (ت) هند روومن نینه. و پەیفا (جۆت) کانێ چەند هەڤبەندی (دو)، یان پاشگر (ـه
تک) ه، ئاریشەیهك دی یا بی بەرسڤەك ڤەبەرە.

هەکەر مه تیگه می بهس، یان خوه روو - بی زیده می - دا پاشگر (ـه ت) د پەیفا
رووتدا.. جۆت، پتر ئیکگرتنا دو د ئیک قالب و چارچۆڤه دا دیار دکەت.

روو - رووت/ رووس

دو - جۆت // جۆتك

(ت) ئەك ھەيە ۋەكى جودا دەنگى (د) تى بەرچال، ۋەچىنە د ئاشا پارچىن پەيلى

پا، ۋەك:

پىنتى: پىندى. ھەلبەرى (چو پى نەقەت) بىك.

خۇش - خۇشتى. ھەلبەرى خۇشەلى / خۇشەلى بىك

ۋەئە دەرىگەھى تەرزەك خۇشەرى ۋە خۇمالى ۋە زەنگىنى دارشتى د زەمانى كوردىدا،

ل بەر مۇۋى ۋە دىكەت، كو ئەم دىكارىن بەرۋاڭى ئى ۋەجى ئى ۋەرىگىز، ئانكو كانى

چارا پىندى سەرىخوۋە ۋەسا، پىندىيە، پىنەئى ئى پەيئەك سەرىخوۋە بىت ۋە ئى خۇە

بىيىت.

- تە:

ئەف مۇرغىمە د چەند پەيئاندا ۋەكو پاشىگر خۇيا دىت، لى ئىكگىرتنا تىگەھى ھىند

رۇھن نىتە. بۇ نۇنە، پاشىگر (تە) مەزىنى ددەتە پەيئا (شەل) ۋە زىندەھىيى ۋە بىكەرى

ددەتە (خە) .. ۋە لالۇتە ھىند ئاشىكرانىنە كانى ژ (لال) ۋە (- ۋە) بان ژ (لال - ۋ - ئە)

پىكەھاتىيە. لى د دەرىگەھى زىندە ۋە پىرا مۇۋ دىكارت ھەپشكىكە نەھىند زەلال دىئاقىرا

بەھرا پىتر ژ ئان پەيئاندا بىيىت، ۋەك:

شەلە خەۋە

گۈرۈ كەۋە

لالۇتە سۈيۈتە ژ سۈيۈ؟

ئەف -: بىئىرە نىك ..

- تە:

د گىرمانجىيا ئافىندا (سۇرانى) دىيىن: لە تەك مىن دانىشە.

ۋا دىيارە ئەف پاشىگرى ھەژمارى ھەفتۇخىمى قى پەيئىيە چۈنكى دىگەل ھەژماران

دەيت ۋە مانا پىكەھىيى ددەتە پارچەيىن ھەژمارى، ۋەك:

جۆتك ژ دو

سینک ژ سی

- تی:

جودا فورمه کی پاشگر - یی، - اتی.. یه، و پتر د پە یقین داو - قاول (منتهیه بحرف علة) دا وه کی براتی، دخویی.

براتی // برایه تی // برایینی

تی - :

پیشگرهك لیكدایه ژ (د) ا پیریه ست و جیناھی نه به رنیاس (ی)، و تیگه هی (د) نهو دیار دكهت. دچته سه ر کاران و ناھی کاری، و هه فیه ندی گیره کین دی ژی دبت، وهك: تیغه، تیپا، تیدا..

تیگه من تیچون

تیغه دان تیوهردان

تیهلنان (د - نهو - هل - ن - ا - ن) .. هتد.

تیپا بۆرین، تیدامه زنکرن، تیغه کرن.. هتد، زهنگینهك بی دوماهی ددهنه زمانی گیریدی.

تیپا - / تیپه - :

لیكدایه ژ (د - ی - پا / په)، و تیگه هی دگه و دی تشته کیدا بوون یان بۆرین، ئانکو کاری دناق له شه کی پا ددهته نهجامدان، وهك:

تیپاچون تیپاکرن

تیپابرن تیپاچکلاندن

تیغه - :

ژ د - ی (نهو) - فه پیکهاتییه، و تیگه هی دناقدا، ژناقدا.. ل کاری زیده دكهت، وهك:

تیغه میلان

تیغه کرن

تیبینی:

تی ٲه دان ب مانا (لبخ، مسح به...) ژ هه مان دهنگ و مۆرفیمان پیکهاتییه، لی
ئاوایی ئیکگرتنا وان جودایه.

تیک - :

لیکدایه ژ پیریهست (د) و (ئیک) و ژ بلی جوداهیین خوهجهی، دبتیه جودادهنگا
(تهف)، کو تیکههی کارئ دو نشتان یان پتر بهر ب ئیکدی دکههینت، و جارن تیکههی
بهر ب نافخوه دکههینت، وهک:

تیکچۆن تیکوه ربوون

تیکدان تیکه دان

تیکراکرن

- ج -

- ج:

هند ب سانههی نینه، مۆف بریاری بدهت کو دهنگی (ج) پاشگره، نه خاسمه
دهمی د په یقه کی ب ته نیدا دهیته دیتن، هه کهرچی د په یفا کونجدا گومان نامینت کو
(ج) ل په یفا کون زیده بوویه، لی وهکی رووت/ رووس، شهرت نینه هه می زیده هی گیرهک
بن، ئانکو بکه فنه بهر یاسایه کا زمانی.

کون - ج - کونج

و دورنینه په یفا کهنج/ کهنجینه ژی هه ئبه ندی په یفا (کان) بت.

- ج -

- ج:

بنیره پاشگر - چه.

- چه:

پاشگری بچووکریتییه و جارن مانا کریتکرنی ژی ٲتراپه (رووچک). د زمانی

كوردیدا ب ھەر سى جودا - دەنگىن ل سەلال تى دىتن، و نەدوورە قۇرمى (- چك) ژ .
ھەمیان پتر د كرمانجىيا ژۆرىدا ل كاربت، وەك:

(پار) - پارچە كەمان - كەمانچە

روو - رووچك رى - رىچك

رى - رىچ روو - رووچ

- چك:

بئىرە پاشگر - چە .

- چۆفە:

بىگومان چووف، چىف، و چۆگان.. ب مانا دارەكى قوتەستوور، وەكو چەكەك
دەسپىكى.. دھاتە ھلگرتن، ل كارە، و پاشگرى مە د پەيڤا (چارچۆفە) دا ژ فى پەيڤى
ھاتىە، لى د پەيڤا (كەرچۆفە) دا وەكى (چون) افارسى و (گۆن) اكوردى - فارسىە، و
تىگەمى (وەك) دگەمىنت:

چارچۆفە كەرچۆفە

زرچۆفە

- چى:

وا ديارە پاشگرەك توركىە و دەربازى زمانى كوردى بوويە، دچتە سەر ناڤىن
تشتان و ناڤى بگەرى (نەخاسمە بگەرى پىشەسان) دروست دكەت، وەك:

سۆلچى چا (ى) چى

كلوچى پەنچەرچى

- خ -

- خانە:

بىگومان خانە ژ ئالبىيەكىفە ھەقبەندى خان و خانىيە و ژ ئالبى دىڤە ھەقبەندى (-
ان) و يانە و (- وانە) يە، و ئىكە ژ پاشگرىن جەيىن چەلەنگ د زمانى كوردىدا. دچتە
سەر ناڤ و درۆڤان و ناڤى جەي ھەقبەندى ناڤى يان درۆڤى.. ئاڤا دكەت، وەك:

خهسته خانه: جهی که سی خهسته یه (نه ساخی بی چاره)

مه یخانه: جهی مه ی قه خوارنییه.

کارخانه: جهی کاری، نه خاسمه کارین پیشه سازی.

کتیبخانه، گولخانه، ده رمانخانه.. نووتر هاتینه دارشتن.

مهروه سا خانه د په یقا (خانه - دان) دا وه کی په یقه کا سه ربخوه تی بهرچاف، و

دان وه کو پاشگری دروئی بکهری ناکه ر تی بهرچاف، نانکو پتر ب ده وری (- دان)

رابوویه ژ (- دان).

دیسا په یقا خان وه کو ناسناف دگل نافتین ژنک و زه لمان دهیت، هه که ر چی ل

وهختی خوه پله یه ک جیداریی بوویه، لی پاشی بو نازاندنی و جاران په چروومه ی نافتان

هاتی ب کار نانین. بنیره:

خان وه کو ناسناف:

خان نافده ل ته مه رخان

په چروومه دگل نافتان بو نازاندنی:

به گیخان نس میخان

هه وه خان سینه مخان

و نه قه هه قبه ندی خانم و خاتوون و خاتی.. نه کو دکوکا خوه دا ناسنافی مه زنین

دگلین ناسیا نافه راست بوویه و نه دووره دگل نیریشین مه نگول و ته تهران.. ل ده قه را

مه به لافه بین.

خه - :

ژ میژه من هزد نه تیمولوجیا په یقا خه تیره دا دکر، و دلی من دگوت: قهره تیکه لی

دگل تیر هه بت؟! لی چو نه دکه فته ده ست.. تاکو روزه کی ژ روزان من د فلمه کیدا، ل

سه رمسرا دیرین، په یقا خا، خا.. بهیستی و دبندا ب تهره بی وه رگیترانا وی: النار،

النار.. بو (ناگره، ناگره..). هوسا، من ژی گوت: من دیت، من دیت!

لهو، نه ز وه سا بو دچم کو خه / خا ب مانا ناگر ده مه کی - د کوردیدا - ب کار هات

بت، و وهكو پیشگرهك د پهیځین خه تیره و خاوه ردا مابن. و نهغه دی پیشگرهك باش
بت نه م ب مانا روژ، به رانبهر - Sol ، - Helio ب کار بینین.

خه تیره ژ خه (ناگر) و تیر - ه.

خاوه ر (روژ) ژ خا (ناگر) و پاشگر (- اوه) ب مانا ناگردار یان ناگرین.

خوه - :

وهكو په یف، جیناځی خوه ییبه د زمانی کوردیدا، و وهكو پیشگر، روژ خوه دگل
کاری دهر یاز (تیه) دگیت، لی نهغه دهوړی وی وهكو پیشگرهك نافی ژی ماندلا
ناکته. خوه، وهكو پیشگر بزاځا کاری بو خودانی شه دگرینت نانکو وی کاری نافادکته
یی دبیزنی؛ کاری مانا به ره فاژ یان مانا شه دای Reflexive کو بکه ربتنی چله ننگ
دمینت، بو نمونه:

خوه - نیخستن: ژ بلی روژ نهوی / نهوا دکه فت د کریاریدا، نهکسی دی نه چو
تشتی دی دهوړینه.

خوه - دهرمان: د فولکلوریدا هاتیه؛ خوه کری خوه دهرمانه. هه لبت خوه - دهرمان
کورتييا (نهوبخوه بلا خوه دهرمان بکته) ه، لی نهغه ری ل بهر مه ناگرت نه م خوه -
دهرمان وهكو دهستوورهك بیخینه کار و زمانی خوه پی زهنگین بکهین.

خوه - روو (خوړی) خوه - کری

خوه - دهرمان

خوه - کوشتن خوه - مراندن

خوه - زیرهك - کرن

خو - :

بنیره خوه -

- خوئی:

وهكو پاشگرهك نافی، د چهند په یغان دا ب مانا خودان، ل کاره، وهك:

مالخوئی؛ خودانی مالی.

که فخوئ: خودانی گوندی (نه دوره ژ که فرا نبری هاتبته دارستن).
 باخوئ: ب مانا مه زن ل کاره، د کۆکا خوه دا مانا خودانی گوندی د دهت (ژ با،
 ئا، ئیم، بی، ما، .. هاتیه).

- خی:

پاشگره ک کاری بی برامریه، چۆیه سه رگه رم و کار ژئ پهیدا کریه.
 گه رم - گه رمخی
 کار / کرن - که پخی

ملخص البحث

السوابق واللواحق في اللغة الكردية / اللهجة الكرمانجية

فاصل عمر

للباحث دراسة عن سوابق ولواحق اللغة الكردية وخاصة اللهجة الكرمانجية الشمالية، محاولاً إيجاد تعريف كردي لهذه السوابق واللواحق اللغوية والقواعدية اعتماداً على خصوصيات اللغة الكردية ويعدها بمثابة مفهوم المورفيم المقيّد للسوابق واللواحق، مقترحاً اعتماد الموضع المورفولوجي للمورفيم لتعريف السوابق واللواحق والتي هي أكثر ملائمة للغة الكردية وللتنفّرة بين سابقة أو لاحقة المورفيم عن الكلمة المفردة.

أخيراً أتبع الباحث قائمة بأكثرية السوابق واللواحق الكردية مع محاولة لتفصي هذه المورفيمات من الناحية التاريخية ومقارنتها بلغات أخرى.

Abstract

Affixes of Kurdish Language "Kurmanjy Dialect"

Fadil Umer

The study deals with affixes of kurdish language Concentrating on Kurmanjy dialect, trying to identify akurdish definition for affixes (Suffix, prefix and infix), both morphologically and gramunatically, depending on Kurdish characteristics.. Then he argues about the concept of bound morpheme for affixes, suggesting that the morphological position of the morpheme is more suitable for Kurdish Language to identify the affixity of amorpheme from a free word

Lastly the study is followed by alist of Kurdish affixes, with some etymological and comparative trials

لە پەنناوی نووسىنى مەزھۇبى ئەدەبى كوردى دا

چىرۆكى شىعەرى جەنگى كۆللە و ئابىنە مەل "ى

مىرزا قادىر پادەبى (۱۸۴۶ - ۱۹۰۹)

د. مەرف خەرنەدار

"چىرۆكى شىعەرى" وەك زاراۋە يىنكى ئەدەبى، ناۋى ئۆزى ھەبە، وەكۆ ئىپىك^(۱)، ئىپۇس^(۲)، پۆيىم^(۳)، داستان، مەلھەمە، لە ئەدەبى مىللىي نەنوسراۋدا "بەيت" ى پىن دەلىن. ئەم جۆرە بەرھەمە ئەدەبىيە لەگەل "لېرىك"^(۴)، پارچە شىعەرى كورنى ئاسايدا . كۆنترىن بەرھەمى شىعەرى ئادەمزاۋە و لە پۇزگارانى زىيانى ئەشكەوتەۋە تا ئىستە لە ئاۋدايە .

چىرۆكە شىعەرىيە كانى گلگامىش (كەلگامىش)^(۵) و گىزىراۋە كانى تۇفانى نوح و ئەدەبىياتى مىسىرى فىرەۋنى و ئىلىيادە^(۶) و ئۆدىسىيا^(۷) و ئىتىيادە^(۸) و بەرھەمى شىعەرى نەتەۋە كانى ئەۋروپا لە سەدە كانى ئاۋەراستىدا بىۋەنە ى بەرنى ئەم جۆرە بەرھەمەن.

epic (۱)

oropee (۲)

poem (۳)

Line (۴)

(۵) گلگامىش: قارەماننىكى ئەفسانەيىيە، خەللى شارى "ئىرۆك" لە نەراكى (مىراق) چەندەن كارى سەپرە مەرى لەگەل ئەنكىدۆ ھەۋالدا ھەبە

(۶) ئىلىياد: [فر. Iliade، يۇ. Iliade، لا. Ilias] داستانى ھۇنراۋە ئەدەبىي ھەرە شاكارى بەناۋىيانكى ئىپاي كۆنە، كە لەمە شەپوشۇپە كانى نېۋانى خەللى بۇنانستان و "ئىرا" دا نوسراۋە .

(۷) ئۆدىسىيا: [فر. Odysse، يۇ. Odyssea، لا. Odyssea] بە نامبىرى ئاسەۋارى ئەدەبىي گىتتىيە و ھۇمەردايناۋە ۲۴ سۈرۈدە لە باسى گەۋانەۋە ئۆلىس، قارەمانى ئاۋەللى شەپى "ئىرا" كە لە رىنگاى گەۋانەۋە ئۆلىس گىترەۋەكتىشە و پۇرداۋى ئۆد نالە بار دەبى .

(۸) ئىتىيادە [enide] داستانى بە نامبىرى فىرجىلۇس، شاعىرى بۇمانى كۆن. ۱۲ سۈرۈدە (۲۹-۱۹ پ.ن) قارەمانەكە ئىنىياسى نروايىيە، كە پاش وئىران كرانى ئىرا ھەلات و چەنانى لە كارتاز، زىا .

۱۳۰۰/۸۸۲ز، دا لەم ناوە پەویی دابوو، بەلام مەبەسی میرزا قادر داھیناسی کارینکی ئەدەبیی پەمزی بوو، ناوەرۆکی زیاتر لە مائینیک ھەلیگری.

ھەلبژاردنی بوو جۆرە گیان لەبەر. ھۆزی کوللە و ناینەمەل بۆکارینکی تەنگوچەلەمە ی کۆمەلایەتی و داھینانی دراماتیکی تیدا بێ، خۆی لە خۆیدا ئەدگاری سەمۆلی دەداتە کارە ئەدەبیەکە، شاعیریش شیوازی کۆمیدی ھەلدەبژێری بۆ بە نەتجام گەیانندی بەرھەمەکە. دیارە کوللە و ناینەمەلش ھەر یەکەیان بە شیوەیک دروشمی فاتوھە و نەھاتین: چونکە ھەموو جۆرە پەوێکی بەگەلک لەبەن دینن، ئەم کردەوێ بە دەبیتە ھۆی ھەژاری و برسەیتی لە کۆمەلای کشتوکالی ئەو سەردەمە ی ناوچە ی ھەرماندا ھەرودھا دەبێتە وەش بزانین کە کوللە زیانی گەلی زیاترە بۆ کشتوکال و ناینەمەل نەگەر چی زیانیشی ھەیە، بەلام کردەوێ بە چاکە دەگەڕێتەوە، چونکە کوللە لە ناو دەبا.

بەنگە خەیاڵی بیار بۆ ئەو پەوێ مەبەس لەو دوو لەشکرە ی ھۆزی کوللە و ناینەمەل ھیزی سەمکاری عوسمانی و عەجەم بێ، بۆ ئەمەش دیارە کورد لە ھێزوی نازەیدا بە نایبەتی لە دواي جەنگی چالديرانەو (۱۵۱۴ز) لەبەر ئەوێ بە گشتی چارەنووسی کەوتە ژێر دەستی عوسمانی و عەجەم، باوەری بە سولتانی عوسمانی و شای عەجەم نەبوو. ئەگەر بۆقی لە پۆزان پەنای بردبیتە بەر یەکیکیان لە دژی ئەوتەر، تەکنیک بوو و ھیچی تر. جا ئەگەر خەیاڵمان بۆ ئەو بچێ کوللە عوسمانی و ناینەمەل عەجەم بێ و ھەکو لە ناوەرۆکی کۆمیدیاکە دەردەگەوێ، مانای ئەوێ شاعیری کورد لە ھەلۆیستیکدا پتوبستی بەو بوو لاینکیان بە دۆست و لایەکی تریان بە دۆمن بزانن. لە ھوینیکی دیکەو لەوانە بە میرزا قادر ویستبیتی ناینەمەل لە پۆزەلات و کوللە لە پۆزناوادا ببیست. لەشکری پۆزەلات لەشکری پرتەوی پۆز و پووناکییە، لەشکری پۆزناو لەشکری تاریکی و شەوی پەشە: لەبەر ئەو بەرێکەوتیش بێ، عەجەم لە پۆزەلاتی پارە و عوسمانی لە پۆزناویدا بوو، ویستوویەتی ئەم دیاردە بە وەرگیری وەک بەلگەیک بۆ ھیزی چاکە و خراپە، دیارە ئەمە ھیچ پتوھندییێکی بە چاکە، یا خراپە ی ھەر دوو

دهوله تی عه جه م و عوسمانیه وه نییه، نه گهر بمانه وی به شوین راستیشدا بگه پتین هر
دو دهوله ته که کوردیان ده چه وسانده وه.

له گه ل نه م هه موو بۆچوونانه دا، په نگه بابه ته که لیکدانه وه ی دیکه ش هه لېگری. نه م
کۆمیدیا به وه کور به ره میکی نه ده بی په مزیی به رز خوی له نه ده بی کوردیدا ده نوینی؛
چونکه هونه روه رانه و داهینه رانه کۆمه لی هۆزی کولله وه کور دوزمنی کۆمه لی ئاده مزاد
ده خاته پوو.

میرزا قادر بۆ گێرانه وه ی پووداو به شتیه بیکی هونه ری داهینه راو سوپایێک له کولله
دروست ده کا، نه م سوپایه بیگانه و به دفه ره، سه ریازی له شکر هه موو به ره میکی
کشتوکالی هه لده لووشی، زیان و خراپه ی بۆ خاک و مه لبه ندی شاعیر هه به ته نانه ت به
ئاوایی پاوه شه وه.

شاعیر چیرۆکه که ی به پارانه وه و مونا جات ده ست پی ده کا:

یا که ریم حه ق یا که ریم حه ق
یا فه رد بی چون یا که ریم حه ق
یا بینای بی باک مه وجوودی مونل حه ق
یا سازنده ی چه رخ بی ستوون مۆل حه ق
یا ناگا جه ده نگ په نجی پای په خشه
ته وزاد و نه مر جه که س نه له خشه
یا تای بی هه مه تا قه دیم و نه قه ده س
سیوای تو هیچ که س نییه ن بالا ده س
یا په ونه ق نسما ی گولان شه ویسو
یا زیان - زویمان شسامۆز ده یریسان کو

ئینجا له خوا ده پاریته وه، خه لکی له ستم و کرده وه نا هه مواره کانی کولله پرگار بکا:

بيا مالېكــه لـمـولـك سـهـمـا و سـهـرـسـات
 جـه دـهـسـت مـهـلـهـخ پـتـمـان دـهـی نـهـجـات
 مـهـلـوومـه بـی تـسـو پـهـشـنـوون حـالـم
 يـه جـهـور مـهـلـهـخ يـه جـهـفـای زـالـم
 يـهـك بـو بـی خـهـور مـهـخـلـووق پـاوه
 جـيـتـش مـهـنـزل بـهـگـن ئاـمـا حـهـلاوه
 تـيـپـی چـون جـهـيـوون مـهـلـهـخ نـمـانـا
 عـالـم هـوـش كـهـرؤ و هـيـچـش زـانـا

ده‌كو دهرده‌كه‌وئ نه‌و كومه‌له كولله‌به‌ی له پيشانا هاتبوون بۆ پاره، مه‌به‌سيان به
 سه‌ركرده‌وه‌ی ناوچه‌كه بوو له‌پروى تۆپوگرافيه‌وه به مه‌به‌سى تاكنيكى سوپايى، پاش
 نه‌وه‌ی شاره‌زايبيان له ناوچه‌كه‌دا په‌يدا كرده‌بوو، توانيبووian ته‌كتيكى هيرش بردنى
 داهاتووian ديارى بكه‌ن، ئينجا له دواى سى بۆز كه‌رانه‌وه لای سوپا سالاريان
 (شاهنشايان) و مه‌موو شتېنگيان بۆى پرون كرده‌وه.

له‌شكرى كولله هيرشى برد، وه‌ك لافاوى زنى جه‌ي‌هون، ليشاوى هاته‌ خواری.
 ئۆردوگا دروست كرا و باره‌گای فهرمانده (ديوانى شا) ديارى كرا. ناسمانى ناوچه‌كه
 كولله دايگرت، به‌رى بۆز گيرا، تيپ - تيپ سه‌نگه‌ريان گرت، له هه‌ردوو به‌رزاييدا
 نوخته‌ی پامه‌وانبيان دانان، له پاشانا شاى كولله فهرمانى ده‌ركرد بۆ كۆبوونه‌وه‌ی
 گشتى. ناسمان و زه‌وى خروشان، له كولله به‌ولاوه هيجى ديكه نه‌ده‌بينرا، ته‌پل و
 كه‌ره‌نا و مۇسيقاى سوپايى كولله گىتتى هيتابه‌ له‌رزين:

شـا مـهـسـت و سـهـرودش جـه پـيـالـه‌ی مـه‌ی
 مـنـيـش مـه‌خـانـه‌ر كـه يـكـاـووس كـه‌ی
 باقى سه‌رداران تيپ - تيپ سه‌ف گىتشان
 مه‌ئهمووين به‌ نه‌مر پشادشاى وىشان

میرالا و موششی و ئیلچی و باشچاوهش
 هر کام به چهی ویش گرتش وه باوهش
 هیتیه و مولازیم قۆلچی و سرعهسکه
 وهکیل و ناییب ما باقی لهشکه
 سهردار و سهر تیپ شاتر و نازر
 نه پای تهخت شا جهم جهم بی حازر
 نه تۆمار و سسف شای مهلهخ وانی
 مهزانی جهلال شای کهی گه یانی
 نه قهیسهر جه پۆم نه خاقان جه چین
 نه سوپای نه مروود نه دارای بی دین
 نه دهور فیرعهون نه زۆر شه دداد
 نه قهوم سه مود نه تایفه ی عاد
 نه زۆر زوحاک به دۆش سیاحه ی
 نه حوکم په واج که یقوباد کهی

له پاش کۆبوونهوه و له نهنجامی گفتوگو، شای کولله فهرمانی ده رکرد، سامانی
 خه لکی ناوچه که تالان بکری و به سهر تیپهکانی سوپادا دابهش بکری، بهم جۆره ئاواپی
 و گوندهکان دابهش کران:

میراوه، درایه وهزیر، دیتی، بۆ باشچاوهش، زهرواره، بۆ سهر تیپ، گه ویلی، بۆ
 سهردار، پشته بۆ موششی و میرالا، گه لاخوان بۆ ئیلچی، که لیان بۆ سهرهنگ، هاله بۆ
 مولازیم، سه باره، بۆ پاسهوانی قهلا، مهیدان، بۆ قۆلچی، خانهگا، بۆ وهکیل،
 دهره موو، بۆ گزیر. ئینجا تیپی تایبهتی شاو بارهگا له دهره وهی زید جینگه دیاری
 کرا و مهتبه خیش له کانی با، دروست کرا. سهر بازانیش له دهشتی کۆلک و کۆله
 سهنگه ریان بهست و خیهوتیان مهلدا. له شکر بهیداغی له مه موو لاییک هه لکرد و

دهه لاتی به سهر هه موو گیان له بهرتگدا سه پاند، هوزی کولله بوو به خاوهنی ولات و به
 ناره زوی خوی به فناری ده کرد. شاعیر بووده کاته خودا و ده پاریته وه، داوای
 له ناوچوون و له ناویردنی سوپای کولله ده کا! چونکه:

ته مامی ولات گشتت نالا جهه دورد
 جهه جهه فای مه له خ کینشنا نسا سه دورد
 نیشیتن پی ته گیر نه شخاس به دلوان
 واتن: هان مامان به رمن وه شسیراز
 عه زنی نویسان وه هه وونا و دل
 وه لای ناینه مه ل پادشاهی عه عادل
 نیپنداش وه نام کار کار سسازان
 گه وونا به خشنده ی گشتت گوناباران
 ده ولت ده مه نده ی گشتت شاهان ته مام
 سینه نکار جینس هه زده هه زار ته نام
 به لای شازاده ی ئیرانشی نه سه ب
 جهه یعوون سپهاسان ناینه مه ل له قه ب
 فریشته ی فیهرت فزوون نیقبال یو
 دزستت شادمان دوزمنست لال یو
 جهه ده ور گه ردش تاکه ی بی باکی
 نه ر سه د سپاهدار هه م سامناکی
 سه مانت به گوش چون سه پسه پی بهاد
 ره مزه مه ی شه پیوور سوپای شای جهه راد
 ته مامی ولات گشتت به خته سساره ن
 نه جهه ده مه له خ ناله م بنیزاره ن
 هه جهه نه سه موول تاکه (میسر و شام)

خـاـك ئـهـرـزـه پـۆـم تـهـمـامـى تـهـمـام
 بـايـه زـيـيـد و تـغـلـيـيـس مـهـحـالـانـى و ان
 (فـاـرس و ئـهـنـا دۆلـتـا مـولـك ئـيـرـان)
 دـهـولـه تـسـه راي پۆم ئهـرمـان و ئـيـنـگـايـس
 پـوـسـسـيـه و قـهـقـقـاس سـيـوـاس و بـهـدـلـيـس
 سـهـرـحـه د سـهـرـحـه د ان عـهـرـه ب تـا عـهـجـه م
 شـاي مـهـلـه خ و ه جـه و ر گـشـت مـالـا و هـلـه م
 تـهـوـرـيـز و تـاـرـان بـهـغـدا و حـهـلـه ب شـاـر
 تـا و ه دياربـهـكـر كـهـرـدش يـهـخـتـه سـاـر
 هـهـوـلـيـر و مـوـوـسـل گـرـد بـهـرـيـاد كـهـرـدـهـن
 نـايـيـر جـه دـهـوون كـهـرـكـووك ئـاـوـهـرـدـهـن^(۱)
 پـهـوـانـدـز هـتـا (خـانـه قـيـى و زهـمـاـو)
 (مـهـنـدـه لى و بـهـسـسـره) يـهـكـسـهـر دـا چـهـپـاـو
 پـاـرچـهـي قـهـرـه دـاـغ تـاـوـه شـاـرـه زوور
 چـهـنـى سـلـيـحـانـى گـرـد كـهـرـدـهـن خـاـپـوـور
 وـيـرـان كـهـرـد لـهـقـن مـلـك هـهـوـرـاـمـان
 نـه تـهـرـسـا جـه زۆر سـهـلـتـهـنـهـي سـاـنـان
 سـهـنـگـهـر و هـسـت و ه پـاي سـهـخـنـا خـانـى سـهـخـت
 وـيـرـان كـهـرـد مـهـحـال هـهـوـرـاـمـان تـهـخـت
 مـهـزـهـعـهـي مـهـحـال كـاـشـتـهـر جـه بـيـخ كـهـنـد
 تـهـپـل هـهـي تـاـلـان جـه ژاـوـهـرۆ ژهـنـد
 لـهـرـزا جـه جـاـمـش قـوـلـلـهـي سـهـر بـهـرـزان
 پـيـتـزا جـه زۆرـش گـهـلـاي سـهـر تـهـرـزان

(۱) ليره دا ته ليحنيك ههيه.. كه مه بهست له "نايير" ناگره كه ي باوه گر گرته..

سه قـز شـيـونـا مه ريـوان نـسـالا
 زولـمش جه سه قـف گـه ردوون و نـالا
 مه حـشـه ر نـمانـا وه خـسـاك بـانـه
 سـاو جـبـلا غـشـش كـه ردهن ويرانـه
 غـارهـت دا وه تـهـخت مـاك سـنه شـار
 بـنـار له بـلاخ مه نـزل دا قـهـرار
 نه تهـرهـف سوور سوور تا ديـهـات لـون
 گردش ويران كـهـرد بهـختش كـهـرد نـگون
 نهـلكه و بـيـلهـوار قـوشـهـن كـهـردش پـهـي
 كهـنـووله ويران كـهـرد تـسا دهـشتـي پـهـي
 كوردستانـش كـهـرد وه خـاك نهـيـكـو
 خوسووسـهـن بـلـسـوك خـاكـي جـوانـپـو
 مايدـهـشت چـون چـوي تهـختـي تهـرم شـا
 غـهـزهب گـرت نهـ دهـور شـار كرمانـشا
 سهـر پـيـل و قـهـمسـهـر، قـهـسـر تا پاوهـند
 مـالاـش تـسا قـهـلـاي شـاري نهـهـاوهـند
 خـاك لورـسـتـان وه توورـهـكـسه بـهـرد
 پـشـتـكو و ئيـلامـش تـهـمام ويران كـهـرد
 خـهـراب كـهـرد هـرسيـن هـتا وارمـاوا
 بـسا ساوـلـش وه شـار هـمهـدان بـساوا
 ئيـراـدهـش تهـسخيـر مـاك ئيـرـانهـن
 قـهـسدش تهـسهـرروف بـيـشهـي شيـرانهـن

لەپاش ئەوێ شاعیر ھەموو شتێک لە بارەى زۆر و ستمى کوللەوێ پوون دەگاتەوێ بۆ
 شای ھۆزى ئاینەمەل لە شیراز، ئەوێ تى دەگەيەنى کە کوللە تەنیا بەوێ داگیرى
 کردووە ناوہستى، بەلکو ولاتى ئەویش داگیر دەکا، ئینجا نامەکە بۆ شیراز دەنیرى.
 شای ئاینەمەل لە کردەوێ کوللە تووڕە دەبى، ئەنجومەن دەبەستى، پوو دەگاتە
 وەزیر و فەرمانى بۆ دەردەکا:

دییایا پەى وەزیر سەردار ئەکسەرم
 فەرما: سوپاھدار سوپا کسەرۆ جەم
 جە کەردەى مەلەخ ھەناسەم سەردەن
 ماچان ئێرانى بەختەسار کسەردەن

شای ئاینەمەل پۆستەجى بۆ ھەموو ھەرىم و ناوچەکانى ژێر دەسلەلاتى خۆى پەوانە
 دەکا. لە ھەموو لایىک لەشکر کۆ دەبێتەو، ئالەھەلدەکرى، مۇسیقا و تەپل و نەقارە،
 عەرش و قورش دەھەژینى، جەنگ لە دژى فەرەنگ (کوللە) جار دەدرى. تیپ - تیپ
 لەشکرى ئاینەمەل دەگەوێتە پى، بەرەو دەشتى پەى. قۇناغ بە قۇناغ، شەو و پۆژ بەبى
 ھەسانەو دەپۆن ھەر دەپۆن، بە بالەفرى، تا پێشەنگى لەشکر دەگاتە پەراو، لەشکر
 شەوێک لەوێ لا دەدا. ئێتر دەگەوێتە سۇراغى شای کوللە، ھەر تیپێک بەلایێکدا دەچى،
 بۆ ئەوێ شای کوللە بدۆزنەو، ئەو تیپەى پوو لە پاوہ دەکا، ھەموو کون و کەلەبەرێک
 دەگەپى، تا بارەگای شای کوللە دەدۆزیتەو. ئینجا لەشکرى ئاینەمەل دەگاتە شارى
 پاوہ و ئۆردوگای خۆى ھەلدەدا:

سوپا گشت یەکسەر ھۆردا بێدەداغان
 پۆشا کەش و کس و سارا و سەرزادگان
 چاوشان لادى کەردشان راجەت ژەندەن
 ژەندەن مەقامات بێزەم ئیسراحەت
 گرینگەى کەمانچە زىرە و زىنگەى تار

وينى زىلى زەنگ زايەلى زەوار
 كىزەى مووكەشان دەروون مەكەرد چاك
 نالى نەواى نەى مەنىشت وە ئەفلاك
 موغسەننى و مونرىم مەركام پەرى وىش
 مۇر كىششان مەغمەى داودى و دلگىش
 پەقس و رەققاسان لەنجەى دلوازان
 قوواقى قىزان زەمزەمەى سىازان
 شا مۇرش داو دەنگ بىمات نەوشەو
 چون بىزم شىرىن زەمزەمەى خوسرەو

بۇ پۇڭى دوايى، شاى ئاينەمەل فەرمان بۇ دەزىرى دەردەكا، بۇ ئەوەى نامەيىك بۇ شاى
 كۆللە بنووسى و ئاپەزايى شاى ئاينەمەل دەرىجى ئە كۆدەوەى ناھەمولى كۆللە.
 پۇستەچى نامە بۇ شاى كۆللە دەيا، شاى كۆللە فەرمان بۇ سكرىنرى دەردەكا و دەلى
 بۇ شاى ئاينەمەلى گەوچ وىن مۇش بنووسە كە مەن نامادەم مەيىن بۇى بچمە
 مەيدانەو، نىازم داگىركىنى شارى شىرازە. لە پاش ئەوەى شاى كۆللە نامە
 وەردەگى فەرمان دەدا كە جەنگ جاپ بدرى:

سوپا چون جەيەروون دەردەم خۇششا
 وينى مەوركىن بووى سەما پۇششا
 مەوا بىى وەگەرد خورشىد شەردەو
 پۇى مەخشەر جە ياد عالەم يەردەو
 چاوشان داشان نە جەنگە سامان
 قەزا نىشت وە سەرقەدەر وە دامان
 تروا تووى غەزىم بەرز بىى وە باللا
 سەما سەدەق وات سەرزەمىن ناللا

ماشه لالا جه تاو تباب ئاينه مهل
 وه وه جه ششاي شاي ئاينه مهل
 وا وه يلا جه ژار مارئاساي مهله خ
 وا جه زور و سام قيره ي بياي مهله خ
 ئاينه مهل وه چنگ مهوداي جهرگ بر
 مهله خ وه بـــــاده ي ژاري دهر وون دپ
 ئاينه مهل وه ششاپ مينقار پرقين
 جه راد لـــــه ت مه كـــــه رد ماما وه زه مين
 پـــــه ي پـــــه ي پـــــه ي پـــــه ي ماما وه هـــــه مـــــه
 دنيا پوشيا نه تـــــه تـــــه و تـــــه مـــــه
 گر مه ي گـــــه برگان زه مزه مـــــه ي ناقـــــووس
 شريخه ي شه يپور ناله ي بـــــووق و كـــــووس
 سه داي سه وز و ســـــاز زايه لـــــه ي سه مـــــوور
 به يزا سياكه رد ســـــوپا كه رد ده يـــــوور
 مهله خ فـــــواره ي ژار هـــــه لا هـــــه
 مه دانـــــه پووي زام جـــــه رگ ئاينه مهل
 ئاينه مهل وه زور زه ريـــــش وه شانـــــه
 جه راد (لا تَخَفْ وَ أَضْرِبْ) مه وانـــــا
 داوا وه ي تـــــه وه نامـــــان وه هوشـــــم
 نه ديـــــه نم وه چـــــه م نه شنه فتنـــــه ن گوشـــــم
 مه ر جه نه نو پـــــوسته م وه په خـــــش بـــــو ســـــوار
 پوو بنيـــــو پـــــه ي جـــــه نـــــگ نه پووي كـــــارزار
 يا خـــــود كه يخوســـــره وه ته عجيـــــل و تـــــاو
 نامان پـــــه ي نه به رد ششاي نه فراسيـــــاو

پاششای ئسه سکه ندهر جه مشیئدد و دارا
 تیپ تیپ ههفت له شکر له پهی و نارا
 سی پۆژ تا ئیوار ئاشووب و جهنگ بی
 ههوا زولومات چسون شه وه زهنگ بی
 مهلهخ زۆر ئاوهرد چون جۆشی جه یحوون
 سوپای ناینه مهلهل په ژیا جه نی هون
 پهی ده فاع تالی زار مهلهخ تاو
 هۆر گیتلا دما هوو کسهرد وه سهراو
 نهه هووی ویش کیشا یه کسهرد وه ئاودا
 دوو باره هه نی پهی مهلهخ تاودا

له نه نجامی جه نگدا، قه ده که ویته کۆمهالی کولله و هه موویان له ناو ده چن و
 دانه ییکیان لی بزگار نابی:

ناینه مهلهل وئل وئل مهگیتلا نه نقهس
 مهلهخ پهی دهرمان هیج نه گنیش وه دهس
 بوول وه یاگی تهخت شای مهلهخ شاننا
 حه مد خوداوه ند بی هه متا واننا
 گیتلا وه دما وه زهوق و ششادی
 چاوششان ژهندهن ته پئل ئه آزادی
 شها جه نی سوپا سهروهش وه دلشاد
 خه رمان غه مان یه کسهردان وه باد
 شها نیشست وه سهر تخت پادشای جه راد
 جه م بین نه دهورش نه میران وه شاد
 فه تحنامهش کیاسهت وه نه ترافدا

وه مهر مه نبت ئىيقلیم قوللىه قافدا
 جهوده ما خیزا واتش: ئه ی یاران
 با بشین وه پای سه مه نسد داران
 دیا چیش قوشه ن یه کسه ته مامه ن
 فەرما: تووت ته پ دهرمان زامه ن
 مهر که سی په ی ویش دس که رد وه چه پاو
 هیچ نه بی وه تنگ حه ساو وه کیتاو
 یساران به ننامه ی نه هاتسی یساوه ن
 مه علوم نامه دیش جه لای خوداوه ن

بهم جۆره کۆمه لی کولله دواایی دی، شادی و خوشی ده که ویته ناو کۆمه لی
 ناینه مه ل و ده ست ده که ن به توو خواردن. له پاشانا، به سه رکه وتووی ده که پینه وه
 شیراز. نینجا شاعیر به مونا جات دوا یی به چیرۆکه شیعریه که ی دینی و نه وه دهرده خا
 که له نه نجامدا مهر راستی و دروستی سه رده که وی:

فایده ش نه که رد سه وودی نه دا پیش
 گزیلا و نوشش که رد وه دل لواز ویش
 ته مامی باغات جه سه ر تا دامان
 داگیر که رد یه کسه سه وپای بی سامان
 سه روازان هه لمه ت په ری تووت به رده ن
 مهر تا تاواشان نوش گیان که رده ن
 بازیانه ی سه وپای ناینه مه ل ئاوا
 چون ته نیا چه ند یق مدرا جه ساوا
 ناگیا وه فەرمان شای والا ته به ر
 سه وپا گزیلاوه په ری شیراز شار

بەرھەمی چیرۆکی شیعری "جەنگی کولە و ئاینەمەل"ی میرزا قادری پاوهیی،
داھینانێکی ئەدەبیی پرمانا و گۆلنکی جوانە و بۆن و بەرامەییکی تایبەتی ھەیە لە
باغچەی پەنگین و بێ ھاوتای ئەدەبی کوردیدا.

ملخص البحث

د. معروف خزندهدار

القصة الشعرية " معركة الجراد والزوزور " للشاعر الكردي عبدالقادر پاوهي

(١٨٤٩ - ١٩١٠)

القصة الشعرية فن أصيل في الأدب الكردي، وهذا العمل الأدبي من الأعمال الشعرية الشهيرة المتميزة، وقد تناول صياغتها الشاعر عبدالقادر پاوهي (١٨٤٩ - ١٩١٠) من أحداث سنة ١٨٨٢ وهي الفترة التي اقتحمت فيها فصائل الجراد منطقة هورامان وأتلف الزرع، فنشأ ما يشبه المجاعة. وهي قصة رمزية - كوميدية من المعتقد أن الشاعر قد جعل الجراد رمزاً للعثمانيين والزوزور وهو أكل الجراد رمزاً للفرس، وهما القوتان الظالمتان اللتان كانتا تعيثان الفساد والخراب في البلاد الكردية في القرون الأربعة الأخيرة لما قبل القرن العشرين. والقصيدة تشتمل على ٢٧٤ بيتاً من الشعر المزدوج وهي تصلح أن تكون نموذجاً لنصوص الشعر التعليمي.

Abstract

Poetic Story "The Fight of Locust and It's Eater by a Kurdish Poet Abdul- Kadir Pawayi (1849- 1910)

Prof. Murouf Khazndar

Poetic Story is a genuine art in Kurdish Literature. This is a famous and distinguished poetic work written by Pawayi (1849- 1910). It depends on the events of 1882 when swarms of locusts entered Hawraman District damaged crops and caused a kind of famine.

It is an allegoric – comic story. The poet uses a locust to symbolize the Ottoman Empire and a locust – eater bird to stand for the Persians, the two tyrannous powers who were the source of corruption and destruction in kurdish region through the last four centuries that preceded 20 th century.

The poem comprises 274 couplets. It can be considered as a type of didactic poetry.

دوو شتی بچوولک بو دوو شاعیری گهوره

محمود علی قهره داغی

به گه م، شیخ شهاب

نه گهر له نار شاعیران و ماموستایانی کۆماندا چه د که سبکی وه ک ماموستا مه لا
عومهری ره نجووریمان^(۱) هه بویه که لایان له شاعیران و زانیانی پیشوومان
بکر دایه نه وه و ناویانیان بو تۆمار بکر دایه یین، هه نه بی نیسته زنجیره ی ده یان شاعیری
کۆنمان له لا ده بوو که کاره ساتی پۆزگاری دژواری کوردستان پاش خویان به ره م و
شوتنه واریانی ته فروتونا کردوه.

به سووری نازانم خوالیخوشبوو ماموستا عه لاندین سه جادی^(۲) دوا ی شه ویش
ماموستا سدیق بۆره که بی^(۳) چاویان له پێشده ستیه که ی ماموستا ره نجووری کردبیت.
له په نای نه م هه ول و کۆششانه یشتا هیشتا که سه رنجی به یاز و که شکۆل و ده ستخت
و پاشماوه ی ئاسه واره کۆنه کار ده ده یین ناوی گه لی شاعیری کۆنمان به رجاو ده که ویت،
یان هه ر ناویان له و سه رچاوانه دا نه هاتوه، یان ناویان هاتوه به لام له نه ک ناوی
شاعیرانی دیدا نامیته ده یین و، به ئاسانی له یه ک جیا نا کرینه وه. گه لی جار تووشی
سه ره سووپه و سه رنیشی نه م ده رده ده رمان نه کراوه^(۴) بووم.

(۱) بڕوانه: مه لا عومهری ره نگه، دیوانی ره نجووری، لێکۆلینه وه ی محمهد علی قهره داغی،

چاپخانه ی (افاق عربیة) سالی ۱۴۰۲ ک ۱۹۲۸ م چاپی به که م. ل: ۷۱.

(۲) بڕوانه: علاءالدین سعاد، مینووی شه ده بی کوردی، چاپی دووه م، چاپخانه ی معارف، به عدا،

۱۳۹۰ هـ ۱۹۷۱ م باخی شاعیران، ل: ۵۸۱.

(۳) بڕوانه: سدیق بۆره که بی (صلی زاده) مینووی وێژه ی کورد، به رگی به که م، چاپ اول، ۱۳۷۵،

انتشارات ناجی، بانه کوردستان، ل: ۵۴ گۆلزاری هه نهرانی کورد.

(۴) نه مجاره ییش ده نگ به ر ده که مه وه و بانگه وازی نه وه به گوینی خۆینه را و پسیپۆرا و دلسۆزانی

شه ده بی کوردیدا ده ده م، که پۆژه ی "هه رهنگی نازناوی شاعیرانی کورد کارێکی نقد پێویسته" و نا

دوا بکه وی گرتگۆیزه رۆتیر ده بیت!

لەناو ئەو شوپنەوارە كۆتانەدا كە ديومن بەرھەم و شیعری گەلی شاعیری كۆنم
كۆكردۆنەووە بۆ ھەر بەشینگیان چاوەپوانی ھەل و دەرفەتێك دەكەم كە شتیگیان بۆ
بگەم. ھەندێ جار بەرھەمی ھەندێك لەو شاعیرانە دەم خاتە بیری نەووەو دیوانێکی
بچكۆلەیی لی پێك بەینم. بەلام نەبوونی زانیاریی دروست دەربارەی ژانیان كۆسپی
رینگەیی ئەنجام دانسی ئەو كارانەو ھۆی دل ساردبوونەوھێ، لەم دەرفەتەدا سەر لە
بەرھەم و شیعری بەك - دوو شاعیری كۆنمان دەدەین، كە ماوەیەکی زۆرە شیعەرەكانیانم
لایە: بە لەمە زیاتر دوا نەكەون:

شەھاب (شیخ شەھاب):

لە ناو ئەو بەرھەمانەدا كە كۆم كۆردۆنەووەو لێشیانم بلالو كۆردۆنەووە^(٥) بەرھەمی
(شەھاب) ناو - بان نازناو - ێكە.

كە سەرنجی سەرچاوەكانی مێژووی ئەدەبی كوردی دەدەین، بە لای كەسەو، ناوی
چوار شەھاب و شیخ شەھاب دەبینین. مامۆستا سدیق پۆرەكەیی بەم جۆرە باسیان
دەكات:

١- سەی شەھابوودی شەرەزۆردی (٦٥٩ - ٧٤٨) كە دەلی: "لە ناغجەلەری نزیکى
كەرکووک لە دایك بوو و، لای گەلی كەسى ئەو سەردەم، وەك شیخ عیسای
بەرزنجەیی خویندوو و، دواى لە ھەورامان لای سولتان ئىسحاق گېرساوەنەو و، ھەر
لەوێش دوا بەشى ژيانى بەسەربردوو و لەوێ لە ٧٤٨ دا كۆچی دواى كۆبوو^(٦).

٢- شیخ شەھابى سەورە بەردی (٥٣٩ - ٦٢٢) دەلی: لە دینی سەورە بەردی
گەپووسی لەدایك بوو و، بۆ خوێندن جووونە شەرەزۆرد و، دواى چوونە بەغدا و، لای
ئەبونەجیبى مامى شیخ عەبدولقادرى گەیلانى و شیخ نەحموددییى كوبرای خویندوو و،
ھەر لە بەغدا لە تەمەنى ٩٢ ساڵیدا كۆچی دواى كۆردوو. نموونەى شیعەریش بۆ

(٥) پێوانە: محەمەد عەلى قەرەداغى، كەشكۆلى كەلەپوورى ئەدەبی كوردی، پ: ١، ج: "الحوادث"،

ساڵى ١٩٨٠، ل: ١٤٥.

(٦) مێژووی وێژەى كورد، پ: ١، ل: ١٩٠.

٣. شېخ شه هاوی کاکۆزه که ریایی (١٠٠٢ - ١٠٧٢) نهم زانایه له گوندی کاکۆزه که ریا له دایک بووه و، لای باوکی خویندوویه و، هه ره له وی زینانی به سه ربووه، تا له ته مه نی (٦٩) سالی دا کۆچی دواایی کردووه^(٨) هه روو ها حج و زیاره تی پیغه مبه ریشی (د. خ) کردووه و ستایشی پیغه مبه ریشی کردووه و، نموونه ییشی بلاو کردووه تهوه.

٤. شېخ شه هاوی له وانی (١١١٢ - ١١٨٥) له گوندی له وانی له دایک بووه و، له وی سه ره تایی خویندنی ده ست پی کردووه و، دواایی هه ورامان که پاره و، ماوه یه کیش له سلیمانی خویندووه و^(٩) سه ره نجام له سنه خویندنه که ی ته واک کردووه و، که پاره ته وه زیدی خۆی و، له وی تا دواایی زینانی به سه ربووه^(١٠) (٢٤) به ییتیش له (به هارییه) به رزه که ی شېخ شه هاب و پارچه به کی دیش شیعیی بلاو کردووه تهوه.

٥. جگه له مانه ییش - وهک له پیتشه وه وتم - ماموستا به نجووی - گوهره که ی پێ بوور بیت - به م جۆره باسی شېخ شه هايمان بو ده کات:

وهی دیوانه، حواجه ی نه رده لان (شېخ شه ها به ددین) شاقه لا نه یوان^(١١).

نهمه جوار (شه هاب) ناوی کورد و، هه ره چواریشیان به شینوه ی گورانی شیعیان گونووه. منیش چهند پارچه شیعیکی کوردیی نهم شه هاب ناوه م کۆ کردووه تهوه، به لام تا نیسته بۆم ساغ نه بووه تهوه که شیعیی کام له شه ها به کانه و، به گوهره ی پشکنین و که رانیشم به کتیب و سه رچاوه کاندای نهم شیعیان له لای من بلاو نه کراوه تهوه و، بۆ نه وه ی له مه زیاتر دوا نه کون و، له هه ره شه ی له ناوچوون پرگار بکړین، وام به باش زانی وهک خویان بلاویان بکه مه وه، به لکو له مه ولایش زیاتریان له سه ربووسریت و،

(٧) سه رچاوه ی پیتشو، ل: ٣٩٥.

(٨) سه رچاوه ی پیتشو، ل: ٤١٦.

(٩) به لام شاری سلیمانی له میژوی نهم زاته دا دروست نه کراوه.

(١٠) سه رچاوه ی پیتشو، ل: ٤٤٨.

(١١) دیوانه: دیوانی به نجووی، ل: ٧٢.

لێكۆڵینهوهیان له سەر بگرت.

له بهرگی یهكهم (كه شكۆلی كه له پووری نه ده بی كوردیدا)^(١٢) دوو پارچه شیعی (شه هاب) م بلاو کردووه نه وه، له بهر نه وهی كه له كتییدا جینگهی خویان گرتووه به پتووستی نازانم جارێکی دیكه لێره دا بلاویان بگه مه وه، به لام پارچه شیعی ئێکی شاكاری به ناوی (به هارییه) وه ههیه پێشتر له كۆواری (كاروان) دا^(١٣) بلاوم کردووه، له بهر نه وهی له نهك نه مانه ی ئێره دا یهكی بخرم و، چهند نوسخه ی دیكه بشییم ده ست كه وتوو به باسكردنیان لێره دا هه یزێکی دی به دروستی ده قه كه ده دن، وام به یاش زانی له مانه ی ئێره ی دانه برینت و، له په نای نه مانه دا له نگر بگرت.

سه رچاوه كانی ئهم (به هارییه) یه:

ئه و ده قه ی كه له كۆواری كارواندا بلاو كرایه وه له بهر چوار ده قدا بلاو كرایه وه كه له كانی خۆیدا باسكراون و نه مانه ن:

١- كه شكۆلی شیخ شه هاب كه له كه شكۆلستاندا یه^(١٤)

٢- هه ر له كه شكۆلستاندا ده قیكی بی هه یه، به لام نانه واو و ٢٢ به یته.

٣- مبنای شكسته^(١٥).

٤- نوسخه ی محمه د یوسف.

وهك گونم له دوا ی بلاو بوونه وه ی ئه و ده قه وه تا نیسته چهند سه رچاوه ی دیكه م دزیوه ته وه كه ئهم پارچه شیعه یان تیدا یه و به م شتوه یه یه:

(١٢) بهوانه: محمه د عه ل قه ره داغی، كه شكۆلی كه له پووری نه ده بی كوردی بهرگی یهكهم، ل: ١١٥

(١٣) بهوانه: محمه د عه ل قه ره داغی، به یه هاری شیخ شه هاب، كاروان، ژ: ٢٥.

(١٤) له بهرگی سینه می كه شكۆلی كه له پووری نه ده بی كوردیدا باسی ئهم سه رچاوه یه م کردووه، بهوانه: سه رچاوه ی ناویرا ل: ٢١٤.

(١٥) له لاپه ره ٢٨ ی (دیوانی وه فایی) دا باسی ئهم سه رچاوه یه م کردووه. بهوانه: محمه د عه ل قه ره داغی، دیوانی وه فایی، میرزا عه بدولله عه می سا بلاخی، چاپخانه ی کۆبی زانیاری کورد، به خداد.

١- که شکۆلی مه محمود پاشای جاف: مامۆستا نه چه ددین مه لا ده لی.

نه م پارچه شیعره له که شکۆله که مه محمود پاشادا نزیکی سه ده بهیت ده بهیت، به لام که پاکنوسکراوی نه م شیعرانه م لای کاکه چه مهی مامۆستا مه لا که ریم^(١٦) بیستی و ژماردم، ده قه که له وی (٤٩) بهیت بوو، پاش و پینش و جیاوازی وشه ی تیدا هه یه.

٢- که شکۆلی نه حه دی براله:

نه م که شکۆله به کێکه له که شکۆله په نگینه گانی که له پووری نه ده بی کوردی و. سه رچاوه به کی که م وینه ی سامانی که له پووری نه ته وابه تی کورده، له به رگی به که می "بوژاندنه وه ی میژوی زانیانی کورد له رینگه ی ده سته ته گانیانه وه" دا شتی کم له سه ر نووسیوه^(١٧).

٣- که شکۆلی فادری سه له سی:

نه م که شکۆله بیش سه رچاوه به کی نه وازه ی سامانی که له پووری نه ده بی کوردیه و، ده فیکه جوانی نه م پارچه شیعره ی شیخ شه هابی تیدا به له "بوژاندنه وه ی میژوی زانیانی کورد له رینگه ی ده سته ته گانیانه وه" دا باسیم کردوه^(١٨).

٤- که شکۆلی تالانی:

نه م سه رچاوه به بریتیه له که شکۆلێکی بچکۆله که پارچه (به هاریه) که ی شیخ شه هابی تیدا به و، باسی نه م سه رچاوه بیشم له "بوژاندنه وه ی میژوی زانیانی کورد له رینگه ی ده سته ته گانیانه وه" دا کردوه^(١٩).

(١٦) کاکه چه مه که شکۆلی مه محمود پاشای جاف پاکنوس کردوه و، بز چاپی ئاماده ی کردوه و، به لکو به چاپکردی نه م

که شکۆله بیش سه رچاوه به کی دیکه ی په سه سی که له پووری نه ده بی کوردی مکه وینه کتیحاته ی کوردیه وه.

(١٧) برۆانه: "بوژاندنه وه ی میژوی زانیانی کورد له رینگه ی ده سته ته گانیانه وه" سه رگی به که م چاپی به که م، چاپخانه ی (الرمیض) ١٤١٩ ک. - ١٩٩٨ ز. ل: ٢٢٤

(١٨) برۆانه: سه رچاوه ی پینشور ل، ١٣٥

(١٩) برۆانه: سه رچاوه ی پینشور، به: ٢ چاپخانه ی (السالمی) ١، ١٤١٩ ک. - ١٩٩٩ ز. ل ١١١

۵. لە بەرگی چوارەمی کەشکۆلستانیشدا دەقیکی دیکە ی ئەم بەهارییە کە مامۆستا محەمەد حەسەنی کوپی محەمەد سالحی بانەیی خاوەنی نازناوی (مەحزون) نووسیویەتیەوه، هەیه، ئەویش سەرچاوەیەکی تری ئەم پارچە شیعەرەیه کە لیژەدا بلای دەکەینهوه.

ئەم پارچە شیعەرەمان بە دەقهکە ی کاروان جاریکی دی لە بەرانبەری ئەم چوار نوسخەدا نووسیویەوه و، جیاوازییە سەرەکییەکانی ئەمانیشم لە پەرەوێزەوه نووسی و، هەریەکەیان نیشانهیەکی جیام بەم شێوەیه بۆ دانا:

۱- بۆ نوسخە ی (قادی سەلەسی) (ق)،

۲- بۆ نوسخە ی کەشکۆلستان (ک)،

۳- بۆ کەشکۆلی مەحمود پاشای جاف (ج)،

۴- بۆ کەشکۆلی تالانی (ت).

- ۱ -

نه‌وبه‌ه‌ارا! ^(۱) بولبه‌را! وه‌ش یو به نانن دولبه‌ری
 نه‌سلی گولگه‌شت و چه‌مه‌نها، سه‌یری سه‌حرای نه‌خزه‌ری
 بای شه‌مال شه‌ق شه‌ق شکارا ته‌ختی به‌خبه‌ندی چه‌مه‌ن
 چون (نه‌میر لمونمین) که‌رد فه‌تخی ده‌ریسی (خه‌یبه‌ری)
 جاسمان خنیزا سه‌دایی گرمه‌گرمی سه‌وری نه‌و
 له‌کله‌کان ژه‌ن‌سده‌ن سه‌قاره‌ی سه‌نج و ساری سه‌نجه‌ری
 خنیزان قازان به‌ عزمی سه‌یری سه‌حرای خوره‌ه‌لات
 (لام نه‌لف لا) بین به‌ نه‌قشی له‌وجی چه‌رخ‌ی چه‌نبه‌ری ^(۲)
 شای وه‌مار وسته‌ن نه‌ پروی عالم گولستان په‌نگ و یو
 تا به‌یان یاران بوینه‌ان سونمی سه‌یی داوه‌ری ^(۳)
 گۆشی که‌ردوون که‌ر بیه‌ن نه‌ز قاره‌یی قاز و قوله‌نگ
 گۆله‌ها پر بین جه: سه‌سه‌وز و، به‌تانی چون په‌ری ^(۴)
 وه‌ش چه‌نی مورغی سه‌ه‌رخیزی له‌ک ده‌نگ دا نه‌ گۆش
 قه‌قه‌ه‌ی که‌بکی خه‌رامان سوب جه‌ کۆه‌ساری ده‌ری
 قه‌تره‌ قه‌تره‌ رنیزیا نه‌ز عه‌ینی سه‌ور نایی ه‌یات

(۱) نه‌وبه‌ه‌ارا (ت) نه‌وبه‌ماره‌ن.

(۲) (لام نه‌لف لا) .. (ت) لام لا بین به‌ له‌وجی نه‌قشی چه‌رخ‌ی چه‌نبه‌ری

(لام نه‌لف لا) . (ج) لام نه‌لف لا بین نه‌ له‌وجی چه‌تری چه‌رخ‌ی چه‌نبه‌ری.

(۳) داوه‌ریسی (ک، ج، ق) نه‌کبه‌ری.

(۴) گۆله‌ها .. (ج) گۆل ماهی چه‌ر بیه‌ن سه‌سه‌وزو بۆرچین چون په‌ری.

گۆله‌ها . (ت) کۆمه‌ها.

ئابىياري كەرد عيسا، جوبره ئىل دىھقانگەرى
 نەوخوناوى^(۵) زىندەگانى نىم بىە نىم دا سەر بىسات
 زىندەكەرد دار و كەژ و كۆ بىەمرى^(۶) دانىاي داوهرى
 سەدھەزاران چەتر و خەرگەھ ئەتلەسى ھۆردان و ھەمار
 فەرشى سەبزه و، مونتەكا و: گولفونچەيى نىلوفەرى
 لايەقەن ياران بگيران مەجلىسى شاھى چەنەش
 تەكىدەن بەر مەسنەدى گول چۆن مەلەك، حۆر و، پەرى
 لالە سەف سەف، بادە بەركەف ئىستادە ھەر تەرەف
 لىب بە لىب پىر كەردەن ئەز مەي جامەھايى ئەحمەرى
 ساقداسا گول شەقايق شىشەيى مەي دەر بەغەل
 جامى نەرگىس ئەز تەلا پىر كەردەن ئابى كەوسەرى
 نەر بىنۆشۇ جورعەيى جەو جام ھەركەس، بىنگومان
 بىنى تەئەممول پىش مياو^(۷) دەولەتى ئەسكەندەرى
 سۇق تەرىك شەو بشۇ ئەو سەير و سەحرایی چەمەن
 سى شكا^(۸) يەعنى موينۇ پەنگ و بۆي پىغەممەرى
 نەرگىسى سەبزی زومە پىرەد ساقى عالىي تاجدار
 سەي سوبەھسالارى گولھا ھەمچو تووسى نەوزەپى
 ھەق و، نەوروز و، خەرگاھ، جەمەي خاشخاشى چەمەن
 مەجلىسى شاھى نياشان پىر بىە زەوقى زىوهرى
 زولقى زنجىرى چىوور و سەوزى سەر بەرزانى كۆ

(۵) نەوخوناوى (ج) نەوجوانى.

(۶) بەمرى: سووككراوى (بەنەمرى) يە.

(۷) مياو (ك، ج) مياوا.

(۸) بىنى شكاو (ك، ق) بىنى شكەن.

عەترى پەيخاسى پەيخاچىن، بۇيى مىخەك پەروەرى
 مەجمەئى گۈل سەرفەندە سەف^(۹) نە وەرگاوانى كىز
 دەستە دەستە چەم پىر ئەسرىن بەستە چۇپى و چەمبەرى
 گىشت دەروون پىر خەسرەت و غەم، نام و واوەيلا حسەين!^(۱۰)
 ديدە گريان، جىا بيايان، ھەمچو قەيسى عامىرى^(۱۱)
 چەند ھەزاران گۈلوزاران پەنگ چۈن بازارى چىن
 شەق مەدۇ بەك بەك چۈن مەھ و زوھرە و موشتەرى^(۱۲)
 بۇيى گىتەسۈيى قەھرەنغول، مەرمەسى دەردى دلان
 وەش پەرىشان، زولف دارق، عاشقانرا خونخۇرى
 عەقل خەيراتەن جە سونەى نىز و ماى كۈل عاشقى
 ايسرە ايرانش ئىنقىرىج رىنگ دختەرى؟!^(۱۳)
 زولف غەرووسان، تاج خەرووسان^(۱۴)، زەغقەرائى، گۈلبەھار
 بۇزپەرسەت و، ديدە مەسەت و، لالەھايى ئەجمەرى
 بۇ ئوراب و، نەغنىع و، بوسستان فىروز و، گۈلچىراغ
 گۈلخەنار، لوللو و، پىشان، شەسەتپەر و، گۈلجەغفەرى
 بىد موشك و، گۈل گۈللو و، قەرزىسى، گۈلناتەشى
 غونچەيى دوو پەنگى پەغنىا، ئەجمەرى يىو، ئەصفەرى

(۹) سەف (ق، ت) مەر

(۱۰) حسەين (ح) خەزىن (ك) چىن

(۱۱) ديدە گريان (ق) وەش پەرىشان زلف دابو عاشقانرا خون خورى !

(۱۲) ئەم بەيتە ئاوايە:-

سەد ھەزاران گۈل (ھزاران) چەن چەمەن ئاراي چىن

شەوق مەدۇ ھەرىكەت بەك چۈن مەھ و زوھرە و موشتەرى

(۱۳) ئەم بەيت لە نوسخەكاسى ديدا بىيە .

(۱۴) زولف .. (ج، ق، ت) زولف غەرووس و تاج خەرووس و ..

زومره - زومره گول به قوشه ن بهرد بهریش نه و پای کو
 شای وه هار به خشا به خاشخاش تهوقی توحفه ی نه حمه ری
 یوسته مانیش بهرد عه له م خاشخاش نه و بورجی کوهان
 حایزه ش دریا پیه شایوان کولاهمی فاخیری^(۱۵)
 نه رغه وان و، سوسه ن و، نه سرین و، سونبول، یاسه مه ن
 نازبول، شه ویو، به نه فشه، غونچه یی بوقه نه به ری
 بویی پر مه غزی نه شه بوی پای نسا و هارد و کو^(۱۶)
 بوقه مه هردم چ بوقه چون ماده ران بوقه ماده ری
 جه ند هه زاران ره نگ شکوفه^(۱۷) تورکی توحفه دار و خار
 هه چلی کهرده ن به سه ردا یه ک گولی چون نه فسه ری
 نیم بییه ن هه یران خارو^(۱۸)، نیم بییه ن هه یران دار
 نیم به رتاما ن نه ز شکان سه نگی خارای مه پمه پی
 تیپ به تیپ تهوق تهوقی له کله ک جه م به جه م سان دا وه ها^(۱۹)
 سه ف به سه ف سه ف سه ف سه ف سه فزه نی سه رعه سگری^(۲۰)

(۱۵) له (ج) دا ناویه .

یوسته مانیش بهرد عه له م خاشخاش نه و بورجی کوهان

تاج حویروس بهر سه ریا شایوان کولاهمی فاخیری

(۱۶) بوی... (ج) بوی پور مه غزی شوده نه و ساراو.

(۱۷) جه ند هه زاران... (ک) گول له تیفه، ره نگ شکوفه، توحفه یار خار.

(۱۸) نیم بییه... (ت) نیم بییه ن پختان خارو نیم بییه ن هه یران خار

نیم بییه... (ک) نیم بییه ن هه یران دار و نیم بییه ن پختان خار

(۱۹) تیپ به تیپ... (ج) تیپ به تیپ توق توق...

تیپ به تیپ... (ق) تیپ به تیپ توق توق...

تیپ به تیپ... (ک) تیپ به تیپ توق توق لیکو جه م به جه م (سندن و هارا).

(۲۰) سه ف به سه ف... (ق) کو به کو ره نگ ره نگ و...

چاوه‌شانه قازلاخ دهنګ دانه هفت ئه‌وپه‌نگ فه‌لک^(۲۱)
 شای نادر نه‌وه‌هاران نیشیت نه‌تسه‌ختی ئه‌خزه‌ری^(۲۲)
 عه‌نده‌لیب و، بولبول و، قومری هه‌زار داس‌تانی باغ
 فاخیته و، تووتی، ته‌زده‌وو، تاوس و که‌بکی ده‌ری
 باقی: شه‌مقار و، وحوش و، ته‌یر و تاووسی ته‌یار
 هه‌ریه‌کی ده‌نگی به‌په‌نگی وه‌شنه‌واز ئه‌لحانګه‌ری^(۲۳)
 توغریل و، شه‌مقار و شاه‌ی^(۲۴) شاه‌ینی چنګ ئاهنن
 نه‌سری تاسیر سه‌یدن‌شانه‌ن بازی چهرخی چه‌مبه‌ری^(۲۵)
 چه‌مچه‌هی بولبول نه‌باغ و هووه‌ویسی هودهود نه‌داغ
 قه‌مه‌هی که‌بکان نه‌شاخ و دل به‌سه‌د خوش‌ئاوه‌ری^(۲۶)
 (نقاره زنجیر شستان زیران کوسن تاب‌تان)

(۲۱) نه‌هفت.. (ت) نه‌سه‌رکاوان کۆ.

(۲۲) شای نادر.. (ت) شاه وه‌هاره‌ن نادر نیشیت نه‌تخت ئه‌خزه‌ری.

(۲۳) باقی.. (ت) باقی شه‌مقار و قولنگ و ته‌یر و تاوس ته‌یار

هه‌ریه‌کی به‌په‌نگی خوش‌ئاوه‌ری

باقی.. (ج) باقی عه‌تقاوو عوقاب و تاوس و ته‌یر و وحوش هه‌ریه‌کی ده‌نگی..

(۲۴) شاه‌ی (ج) یازوو نه‌توغریل (ک) [تعطل].

(۲۵) نه‌سری.. (ک) [نسر تیار شه‌ین یار چرخ چه‌ری!].

(۲۶) چه‌مچه‌هی.. ئه‌م به‌یته له (ق) دا ئاویه:

چه‌مچه‌هی بولبول به‌باغ و هه‌مزی قومری به‌داغ و

قه‌مه‌هی که‌بکی خه‌رامان سوپ نه‌کۆساری ده‌ری

له (ج) شدا ئاویه:

چه‌مچه‌هی بولبول به‌باغ و هه‌مزی هودهود به‌راغ

قه‌مه‌هی که‌بکان به‌داغ و دل به‌سه‌د جۆشی ئاوه‌ری

له (ک) و (ت) شدا جیاوازییه‌کی که‌می له‌مانه‌وه نزیک هه‌یه.

[سبب زاري نوختا خال خال محمّل کوی دری]^(۲۷)

هر يه کي با ساز و ناز و، به ربّت و چنگ و غزل

ننيد موانانن به به زمي نه و وهاري ناري^(۲۸)

فهرشي سه بزه، ته ختي کاوس، گول جه تاوس^(۲۹) تاجدار

پر تو يو و، پر جه حور و، پر فرشته، پر پري

سپري دهستان، به زمي مهستان، دهوري پوستان، سه د هزار

ناري پوستان، گول به دهستان دهست پر نه نه گشته ري^(۳۰)

(۲۷) نه به يته تنها له (ک) دا هيه و باشيش بوم نه خوئنرايه وه بويه هر به رينووسه کي خوي نووسيمه وه.

(۲۸) نه به يته له (ج) دا ناوايه:

هر يه کي با ساز و راز و بربوت و چنگ و غزل ننيد موانانن به به زمي نه ويهاري داوهری.

له (ک) شدا ناوايه:

هر يه کي باري به نازي به ربوت و چنگ و غزل

[اد!] موانا نيمه به زمي نه ويهاري ناري

له (ت) شدا زور له دهقه کي سه ره وه نزیکه.

(۲۹) نه به يته له (ق) دا ناوايه:

فهرشي سه بزه، نه ختي کاوس، گول چو طاوس تاجدار

پر تو يو و پر حور! و پر فرشته، پر پري

شاياني باسه نه و وشي به گومانه وه پوونوسم کرد له (ت) شدا هر وايه.

له (ج) دا له باتي فهرشي سه بزه (فهرشي زومه پړه) ه.

(۳۰) نه به يته له (ق) دا ناوايه:

سپري دهستان، به زمي مهستان، حورپه رستان، سه د هزار

به زمي مهستان، گول په رستان، دهست پر نه گشته ري.

له (ج) شدا ناوايه:

سر و بوستان، به زم مهستان، حور پوستان سه د هزار

نار پوستان، گول به دهستان، دهست پر نه گشته ري.

فهسلی حوژش و، فهسلی نوژش و، فهسلی هوژش و، غه م خه موژش
 دهست به دوش و، دور سه گوژش و، نازهوژشانی بهری
 فهسلی سار و، فهسلی راز و، فهسلی غه مزه، فهسلی ناز
 عیشوه سازي، بۆسه بازی، سه ره رازی، یساوه ری^(۳۱)
 فهسلی چهنگ و، فهسلی دهنگ و، فهسلی پهنگ، فهسلی بههار
 فهسلی حهیی، فهسلی نهیی و، فهسلی وهیی و، مه یخوری
 فهسلی وهسله، هر که تهسله، سه عی و گوژشی، بۆشی مهی
 عهیش و، شهوقه، وه قستی زهوقه، ماچ و مۆچی هاسه ری
 تهسه هانی، پهنگاه و، نه رغه نوون و، نای و، نهی^(۳۲)
 وه شه وازی، سه غزیازی، بازی شهیرین شه ککری
 فهسلی قورب و، فهسلی بوعد و، فهسلی شههد و، فهسلی شورب^(۳۳)
 چه م به نیما، یوخ به سیمما، لهب عه قیقی نه حمه ری
 نازیزم! تۆنی گولی خاسته ر جه گولزاری بههار^(۳۴)

له سهیری .. (ك) (سیر دستان، یرم مستان، چور پوستان سه هزان).

(۳۱) ته م به یقه له هه موو دهقه کاندایه جگه له پاش و پیتی هه ندی وشه . وهك يهك وابه ته نها (ك)

نه یی له باتی عیشوه سازی و بۆسه بازی (عیشو بازی بۆسه سازی) به .

(۳۲) تهسه هانی .. (ج) تهسه هانی نه یچه کانی، نه رغه وانی، نای و نهی

تهسه هانی .. (ق) تهسه هانی په نچه گا و نه رغه وانی، نای و نهی

تهسه هانی .. (ت) نه رغه وانی، په نچه گا و نه رغه نوونی، نای و نهی

تهسه هانی .. (ك) تهسه هانی، په نچه رغه وانی، با ما و نه خوشه وازی، هه غه سازی

راز شهیرین شه ککری

(۳۳) فهسلی قورب و .. (ق) (ك) گاه قورب و، گاه بوعد و، گاه شههد و، گاه شه راب.

(۳۴) نازیزم! .. (ت) نازیزم تۆنه و گولی خاسته ر جه گولزاری بههار

نازیزم .. (ك) نه یچه ریزم تۆ گولی خاسته ر گولزاری بههار

نازیزم .. (ق) نه یچه ریزم تۆنی گول خاسته ر جه گولزاری بههار

بۇ مۇنەۋۋەر بىن بە دىنىت ھەمچو شەمسى خاۋەرى
 ئارەزوۋى بولبول ۋەھارەن پەنگى گول ۋ نىو بە چەم
 ئارەزوۋى مەن تۇنى - ئەي دولبەر جە ئىھان^(۳۵) ۋەرتەرى
 بۇ (شەھاب) ت بۇ سەرپايەش فېدات ئەي گولبەدەن
 فەسلى سەير ۋ نەۋۋەھارەن تۇ جە گولھا خاستەرى^(۳۶)
 ئەر گولەن، ئەر بولبولەن، پەي تۇ دەۋرەن پەر غولغولەن
 موددەعا تۇنى گوللى گولەستەي دەشتى مەحشەرى
 ئىنس ۋ جىنن ۋ ۋەحش ۋ تەير، گشت بولبوللى گولزارى تۇن
 پاسە خاسەن تۇ بە خەندەت^(۳۷) ئىمە گشت دالشاڭكەرى

* * *

- ۲ -

نام خىدات بۇ چەنى شۇخ ۋ شەدە شۇپرەنى
 بىرچ مەكان بەرز سەخت، باز تەۋار تۇپرەنى
 ساف سەدەف سىنەۋار چۈن بەدەن بلورەنى
 ئاھۋى ناچارە ۋەش، پەخت پەۋان پۇرەنى
 كەي بۇ خودا جە ئاسمان پەي تۇم (بەدەۋاي!) نەجات
 ۋەقت سەھەرى بى ۋە بەر، ياخۇ دەمى خۇرەلات
 تاكە ئەمەن بى درەنگ ھەم چۈن گەدا بوونە پات

ئازىم .. (ج) ئازىم تۇ ۋىت گوللى خاستە جە گولھايى ۋەھار

(۳۵) جە ئىمان (ج) جە ئىمان، ئەمەش لى ھەمويان جۈانترە.

(۳۶) بۇ شەھاب .. (ق) بۇ شەھاب بۇ سەرپايەت قىدايەت ئەيسەنەم

ئىنە فەسلى نەۋۋەھارەن تۇ جە گولھا خاستەرى

(۳۷) تۇ بە خەندەت (ق، ك، ج) تۇ بە جەننەت..

ده ستن بگريون به تاي دوگمهي بسندي قه بات
چاكي گريواني تو پاره گريون پهي جه پهي
تاكه بوينور به چه قامتي توم تهرجي نهی
سونه خودا كينيان تسا دهمسي دور باغي بهی
چاكي جه (وهرگرده نت!) حلقه بي حای پاس مهي
نهر تسو موسسولمانه ني خه ول خسودات هان په نه
له عمل لاهت (عيسه بين حاجتوم!) هان په نه
شهره تي توم پهي شيطان (يا دهمش بنديو و نه!)
پهي چينش نه من مردينان زميده مه بوونش په نه^(۱)

- ۲ -

يار بما ره حمسي كن اي بست پر نور غيپ
دستي بنه رير كفم، دست تو گيرد اويمس،
اي بست پر خور جمال پر خوريت دلبراست
جبه و رخسار تو هاله و ماه و خوراست
زلف تو برگرد رخ سبيل بسو عنبراست
قامت دلجووي تو محل توري عربراست

(۱) نه پارچه سره نای که شکو له کی (براله) به و، سره تاکی ناته واره و، وهك له مه که به وه
دورده که وی نریکی (۲۰) په به کی که و توره و، به شپوه به پارچه که ناته واره. نه پارچه به
له نه ده بی کوردی گورانیډا شپوه به کی نایبه نی مه به و، نه و تا ده بی دور به بیت دور به بیت
جیا کراره نه و، لاپه به ی نه و دیوش

پارچه به ک شیمری دیکه به و ناته ولو دیاره و له سر نه شپوه بش بیه، بویه له دواي نه واره مه جیا
ده بنورسین، به لکو له مه ولا ده ست خه تی باش په ینا بهی و، باشتر به وی راستی شپوه گان
مدوننه واره

په جمعی خودات بی له دل نهی کیژی تاقی به سر
 جین بکه له و جیخی خوت سوپه ری توم بی له سر
 شهرت بی به یکه ساعت لادی ته وه قوف که روون
 دهستی نه ده ب در نه نار سه دره یی سینت به روون
 در ده منی تهنگی تو گول ده منت مهی و روون
 شهرت بی توم پهی شیفان به پهنک و پشام و روون
 پاسه مزانو و نه من که عبه بیناکه رده نی
 ساغیری مینایی مهی خه مر خودا و رده نی
 گویی جه جه وگان چه شم شیر زیان به رده نت
 له علی له بت عیسه یین ثابی به قا و رده نت
 نه ر تو مترسی جه حق و هسی دره تو پیتم عه زاب
 پهی چیش نه مندهن په نه م تاقهت و نارام و تاب؟
 جاری بینایی چه مان نه ر تو بوینو (شه هاب)
 ساکن قه لبش مبو پهی تو مبو سه د نه و اب^(۱)

(۱) نه م پارچه شیعره وهك ده بیینی، به زمانی فارسی ده ست پی ده کات و، دوایش دوو شیوه ی
 گورانی و کرمانجی به کار دینی و، نه وه در ده خات که شاعیر شاره زایی له زاره کانی زمانی کوردیدا
 هه به و، له پووی نه م شیعرانه وه که به زار او ه ی کرمانجی خوارو و سقرانین با که میش بن، ده توانین
 نه منی سه رده تای ده ست پیکردنی شیعرنوسین به م زار او ه بگه پتینه وه بۆ میژویه کی دیرین و، نه وه
 به لمینین که پتر له سه د سال پیش نالی شیعر به م زار او ه گوتراوه.

شیخ شهاب الدین فرماید

- ۴ -

میرزام سیمار میرزام سیمار
 نثار دیم وه چیم ده سته سیمار
 سرتاپا موشکین زهنگی قهتران تار
 سوعیان نه فعا زهنده ی پسر زار
 جه زولفات میند پنه خورشیا بی
 پای سه بزه ی کشمیر چین چین پوشا بی
 سوعیان جه نی نرقه مان مهست
 پای قافله ی میکردلان کهرده بهست
 گشت لاقه یید جه خه وف نیجازه داران
 گشت (دریاد!) پسه ی پای پاوران
 جارجار میوشان سارای سه بزه وار
 گنا گنا مبه خشان عنبهر به خه روار
 گنا مزاران مزاران هوجوم جه سه ردا
 پهخش میان به بهخش به پوی که مگردا
 گشت بهنگی سهرمهست نه زده های سیر
 دم تا دم جه پهنک قهتران قهتران تهر
 گنا گنا وی میدان به سساق نهیدا
 پهخش پهخش پهخش میان وه بیان بهیدا
 چین چین و پنج پنج، لول لول و تلو تلو
 مینچان وه به نه نام لیمو
 مزاران منشان دی خیزان پسه ی مهرگم
 گشت گاز پسر زار گرتنه نه جه رگم

جەڭگە گەزەنەن مەن پەرزەنت
 زەۋق زىندەگىم نەنە دىل بېزىم
 (شەھاب) زام زەدەي پوزگارەنەن
 سەدادار سەرسەم سەييارەنەن^(۱)

- ۵ -

قورس قەمەن بۆم قورس قەمەن بۆم
 نەرى فرىشتەي قورس قەمەن بۆم
 غەزەب تاغەجەم بە (عامما) غوموم
 يەك يەك مزانەن مەن غولام توم

* * *

تۆشۈرۈن شىۋە خەۋدا پازنەتى
 گولسەندام چەين قەمەن تەلەتى
 لەيل سەۋسەن خال ساھىب بەينەتى
 زەنخاى (غەزەن)، (بەلقىس) شەۋكەتى
 بە ئىشەن زەخمەت، دايىم زام بە سۆم
 ئىنسانەت بىا بۆم مەن غولام توم
 تۆشۈرۈن جوسەن ئالەم مەنشۈرى
 خۇرچەي خەۋدان پەرى دەستۈرى
 شاھان تاگەدان، نەۋنەمەم - نۆم -
 ئازىز مزانەن مەن غولام توم
 قىيىلەم تۆشۈنەي ياپ پەرى يا خەۋر

(۱) نەم پارچە لەلەپەرە (۲۲) ى كەشكۆلى (برالە) ۋە رەگىراۋە.

چون شمع شامان مـدرهـوش جـه دور
 موره سـسـع لیبـاس زه پـشـوش مه شـه دور
 (تبارك الله نـسـور عـلـسـی نـسـور)
 جـه پـهـنـج عاشـقـان جوانـه مـن بـنـوم!
 غـسـولـام بـهـك رـهـنـگ حـلـقـه گـوش نـوم
 هـمـا یـزـن هـمـا ی مـهـسـنـهـد نـشـیـنـی
 نـوعـمـان نـسـاز و خـسـت، خـاقـان چـیـسـی
 زهـرـای چـیـل گـنـسـووی نـالـهـم گـزـیـنـی
 رـهـبـسـنـون نـهـنـام بـووی سـهـر زهـمـیـن
 زهـر دـی رـهـنـگ بـی نـو مـالـی نـه بـوم
 بـهـدـه ی حـلـقـه گـوش پـه شـعـین پـوشـی تـوم

نامـانـه نـامـان زهـرـای زهـر نـسـارا
 (سـسـنـگ داری بـسـنـن دارا!)
 (جـه کـلـای بـالـات رـیـزـه ی زهـر والا!)
 (کـه یـل گـهـرد سـهـر زهـمـیـن!)
 پـا یـهـنـد زنجـیر زـلـف شـهـد بـنـوم
 غـسـولـام غـسـولـام بـهـر رـهـر سـسـهـنـدی نـنـوم

جـنـسـش مـیـو جـاری پـه ی نـسـهـردی نـسـهـیوان
 بهـو زهـر و زـنـوهر (قـالـجی پـان!) سـهـیوان
 پـا بـنـیـه ی نـه مـهـین مـوشـتـهـری گـه یوان

(پەر سىتارانت!) بگىرى دىۋان
 ئاسىتانه بۇسىت بىن خىدى و خىۋم
 غىۋلام بىنەندەى دل بىنە داغ تىۋم

* * *

نەگەر بىنە مەىلى سەرم نە رىتەن
 نەگەر بىنە مەىلى عومىرم غدىتەن
 دىن و نىمى ئانم زىندەگىم پىتەن
 (شەب، شەھىدى!) تىۋ (شەھاب) رىتەن

- ۶ -

مىرزا دل بىس كەرد مىرزا دل بىس كەرد
 دل چىنەنى بولبۇل، پەروانىنە بىس كەرد
 بىس بەينەتان خىس و ناخىس كەرد
 ھەر سى ئالەى بەخت و ئىشان قىس كەرد
 نەۋەل بولبۇل وات: مەن سەختەن ئالەم
 مەشھورەن ئاداب ئالەم جە ئالەم
 نەسەر مەشھورەن سەل پەى پۇى
 مەر ئەۋ پۇز گول (بوينىون!) بۇى
 پەروانىنە واتىش: (چىشەن!) ۋەلخاسىل
 چىون سەختەن بە ۋەسەل گول مەى واسىل
 مەشەن نە پەوى بىرگ گول بىنە ناز
 ماۋەرى مىنقىار ناز بىنە ھەۋاى سەاز

بەلّی ئىتمە و شەمەم چۈنەن چەنى ھەم
 پىر مەكەنى پەرۋاز جە پەي شوعلەي شەم
 زەرەي خەوف مەرگ مەردن نە داروون
 تا گيان جە پاي شەوق شوعلەش مەپارۋن (؟)
 دل وات بىلە بولبىسول پەرۋانە...
 چەند كەسەم مەم مەم مەم مەم...
 عاشق بىلە ۋەسەل مەشەوق بىلە ۋاسەل
 موددەغا و مەوراد چەش كەرق حاسەل
 بىۋازق بىلە نەاز سەزەق چەنى يار
 خەم چەشەن؟ يا مەرگ يا سەزەق بە ناز
 بەلّی مەن چۈن بىم زەل بىم پەيدا
 عەشق يار ۋەسەت (يەنەم بىلە ۋەيدا!)
 چەند سەل ۋە چەند مەم مەم مەم مەم پە
 پەي دۈزدە مەم ئىشەش مەدق سەل
 شەۋان بىلە ۋە سەتۈر ئىزدە^(۱) ئىد بەدەش
 ئەۋىش پەم مەدق ئەي سەزەق يەكسەم
 سەندەن مەسەل ۋە ۋەرتە ۋە ۋە ۋە ۋە
 نەنا جە جە ۋە ۋە ۋە ۋە ۋە ۋە ۋە!
 ئىد كە شەنەفتەن پەرۋانە ۋە بولبىسول
 (سەدق) دان ۋە نەم سەختى نالەي دل
 واتەن: غەير جە تە ۋە ۋە ۋە ۋە ۋە ۋە
 نەكەشە يار پەي يار بىلە جە ۋە ۋە

(۱) (ن): ئەم ۋەزەيە بە (ن) ۋە بە (جە) ش لەشەۋەي گۆرەنەدا بەكاردى. لە زارى باكوورەش (ن)
 دەگوتەي (كۆۋان).

میرزام بو شه و شاه شهی سزا دان پیست
دل کهرق یهک مهیل چه نی یسار ویت^(۲)

- ۷ -

شیرین عه رعهر تار شسیرین عه رعهرتار
بالا سپی توول سیاوای (عه رعهر) تار
چه خاس شیوه شه ن چه سهر تا به دار
ته سسیر سسورده ت به لقیس بالادار
چه ند ده سته ی کلاف گرژ و لوول و خاو
به و سپی توولدا پسه خش کهرده ن ولاو
پنیشانی پرششنگ سسوهیل یه مهن
زه وقهن په ی زینه ت سسه ولان چه مهن
زولف به شهنوی باد مهر نه له هولع
مره قسان وینه یه یه موغبه چه ی عهره ب^(۱)
حاجیبیان چون حهره ف نسوون سسه رنگوون
که چ کیشسان جه نه زهل کاتیب بی چون
مزانان دوو سسه ف شسوخ (شسه رنیزهن)
نیشساره ی غمه مزه ی قیامت خنیزهن

(۲) نه م پارچه له گهل شیعری شه هابدا بن جیا کردنه وه له که شکولی (براله) دا نووسراوه ، به لام له کوتاییدا ناوی شاعیری تیدا نییه .

(۱) موغ به گشتی زهرده شتی، موغبه چه مندالکی که له مه یخاناندا به رده سستی ده کا . "شعاع جام و قدح نورماه پوشیده، غدار

مفبچکان راه افتاب زده " مه به ست له موغبه چه ی عهره ب، زیتر عهره بی که له سهر نایینی زهرده شتی بووه که پتر له یه مهن و عومان هه بوون، یا به زمانی عهره بی قه یان کردووه .

عهين مهين وه لهد ساواي وه تنه گنل
 جه بسوي ميشك ناف سه رمایه وييش وئيل
 دور عه دل پير .. نه مابهين عهين
 كه شيدنه مهدي پهي روشنه ني زهين
 گونسا گولك سونع نوسستاد داوهر
 دايهرهش كيشان چون شه مس خواهر
 چهنده نه قش ناميخته ن پهي رهنك و رهويق
 نه بييه ز و نه حمه ر وئيله سوب شه بهق
 دهم چه شمه ي كه وسه ر پير جه نساب جه بات
 قه نرهش هه زار سال پهي عومره ن نه جات
 سي و دور دانسه مرواريه سي كه وه ره
 مهر دانسهش بيه هاي بياج نه مكه كندهر
 چا زه نه ق^(۱) عه ميقي وه سسته نش وه بيير
 چهنده دل چون هاروت تيدا سسه رئاويز
 مكه كندهر چهنده سال پيش كيشان سته م
 خور جه زولمات يهك جار ديش به چه م^(۲)

- ۸ -

زليخا مه رده ن زليخا مه رده ن
 داخ وه جه رگ ني اي تا وه پوي مه رده ن

(۱) جازه نه ق- "چاه زرخدان": چالي چه ناگه، بيري چه ناگه

(۲) نه م پارچه ييش ناوي (شهاب) ي تيدا نييه و، دوا به ينيش له لاپه رهيكي بيكه دابه و مه ختيكي

بيكه به و له وانه يه پارچه كه ماته و او بيت.

پەي تۆۋەنەم ھەم چو ژار شەربەتى شاران مېۋ
زولفان غەرووسان پەرەم حەلقەيى ماران مېۋ
ئەرنەفەسى سىنە ئەم بىۋى نەفەست ئەژنەۋۇ
سىنە جە سەنگ سىياھ كۆنە ھەۋاران مېۋ
باد نەسىم ئەرنەدۇ بۆت نە دەماغم شەۋى
خەرمەن شادىم جەلاۋ بەرق بەھاران مېۋ
مەرزەمەي دل بە ۋىم توخم گۈلى شەندەم
بى تۆبى ھاسىل بەيۋ، پەيكول ساران مېۋ
ئەرنەدەھى فەيز ۋىت بەخش (شەھاب) فەقىر
دار سىي (لون بىد جە بەرزە دايان مېۋ!)^(۱)

قىبلىم نىن تار و تۆمە و پەرى پەيكەرى
خەسرەت تۆم ھەن نە دل، ئەبىرۇكەمان غەنتەرى
غەقلىت جە سەر بردنىيان، ساجىرى جادوۋگەرى
ھوون دلىت ۋەردنىيان لالە پوخى دلبەرى

* * *

خەيلى كەسى غەير جە تۆ ھەن ئەي قەدى نازەنن
ھەر جە سەما تا بە غەرشى ھەر جە بەھەشت تا زەمىن

(۱) ئەم پارچەيش ناتەۋاۋ ديارە، چونكە لەسەر شىۋەي قەسىدەيە و، كەمىش وا دەبىت قەسىدە (۵)
بەيت بىت. ئەمىش لە (برالە) ۋەرگىراۋە.

بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه
 بـه خـال مـیـشـکـین گـونـای گـولـه نـگـسـت
 بـه قـولـقـولـی رـۆم، دـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه بـه
 بـه چـه شـمـه بـه حـه یـات شـه رـیه ت چـه شـه بـه دـه ت
 بـه لـه عـلی بـه قـووت حـه ق نـافـه رـیه ت
 بـه چـای زـه نـه خـدان پـه دلبـه ری تـه
 بـه دـه سـنـه ی زـولفـان خـام پـه رـوه ری تـه
 قـه سـم بـه قـامـه ت تـه رـک تـه رـی بـه یـای تـه
 سـه وگـه نـد بـه دـیـده ی شـه رـین دـیـای تـه
 خـم بـارـه ن (شـه هـاب) پـه ری خـم پـه وـشـیت
 سـیـا پـه وـشـه ن .. پـه ری سـیـا پـه وـشـیت

- ۱۲ -

نـه و سـه و بـه یل خـه یـزا نـه و سـه و بـه یل خـه یـزا^(۱)
 چـون خـوا جـای سـه نـگیـی جـه یه مـه ن خـه یـزا
 رـیه زـه کـه رـد رـه نـگ جـه بـار گـه ش رـیه زـا
 رـه نـگ رـفی رـۆشـه ن مـه تـای چـه یـن بـه یـزا
 جـه قـه یـسـه ری غـه یـب بـار پـه یـچـا رـه نـگ رـه نـگ
 کـه سـاس کـه رـد مـه تـا ع قـا فـلـه ی لـه رـه نـگ

(۱) ئەم بابەتەى لەم پارچە شیعەردابە یەگەنگە لەو بابەتەى گە شاعیرانى گۆنى گورد ئەسپى بێرى
 خۆیان تێدا ئاوداوە و، لە مەیدانى گۆ بەرگێدا بە بۆنە یەوە جلیت بازی و تەراتبێنیان کردووە، بەلام
 ئازاتێن چەند شاعیرمان لەم مەیدانەدا چالاکانە و چاپۆک سوارانە ئەسپى خۆیان رەتاندووە، جگە لە
 (شەهاب)، (رەنجووری) ش بە دوو پارچەى جوان لەم یوارەى داو و مەردانە و شیرانە پەپووەتەووە.
 (بەروانە: دیوانى رەنجوورى، ل: ۱۸۴، ۱۸۷).

جبه بارگه‌ی باری باریه‌ندیش کهردهن
 مه‌نای په‌نگساو په‌نگ سکه‌نگیش ئساوهردهن
 شه‌وق سکه‌ند جبه لای نگین په‌روتن
 بیژن‌ناش قوم‌ناش خاارای (س‌لح!) دتیز
 یا بیبا یاوا خه‌رگا ه‌زردا توند
 نابوود کهرد قیامت مه‌نای مولک هیند
 سه‌یوان وس‌ت وه فهرق یلهرم باخسان
 نه‌ناف وس‌ت وه میسوا گول کهرد چراخسان
 شای یه‌مه‌ن سه‌ره‌یل جبه نه‌وور مدره‌وشو
 مه‌نای ته‌لاکار ه‌ره‌زان موروشو
 هه‌رک‌سه‌س ئه‌اره‌زووش ک‌الاه قوماشنه‌ن
 نه‌اره‌نه‌ به‌ازار سه‌ره‌یل سه‌لاشه‌نه‌ن
 راجی چناران سه‌ر کیشسان جبه جسی
 یسه‌ک یسه‌ک ئه‌اوه‌ردن به‌رگ زهرد په‌ی وی
 باقی نه‌امان سه‌ه‌ف به‌ سه‌ه‌ف توند
 هه‌ر به‌ک په‌نگ ویش به‌رگن و په‌ی ویش سه‌ه‌د
 سه‌ه‌اق چوون موفلیسه‌س یسه‌نده لی‌لالاش
 سه‌وه‌یل سه‌ووف سه‌ورخ به‌ری وه به‌الاش
 توججار مه‌ناش گ‌هران ئه‌اوه‌رده‌ن
 نه‌شجار خو کالاشنه‌ن وه به‌الایه‌رده‌ن
 کالاکام کالاه؟ په‌نگ جبه هه‌زار په‌نگ
 په‌نگ رووی ره‌زان چوون دانسه‌ی فه‌ره‌نگ
 مه‌رمه‌ری، ئه‌ابیس، قهرمزیه‌ی، نیل‌یه‌ی
 جبه‌ه‌ری، چینه‌ی، زه‌نگ‌اری، فیه‌ی

مېخسه کي، موورسي، کساهي، تـه لايي
 نـاري، نوځره يـي، زه رديـي، پارايـي
 قـه تراني، ميشـکي، فولـول، ماشـي
 زيره يـي، زه نـگي، په سـته يي، کاشـي
 لـعلي، يـاقووتي، تـه باتي، ميسـري
 بـه قـوم بـه يـزي، بـه بازي، بـه سـري
 سـه بزيي نـارنج، ليمويـي گوشتـار
 سـرکهي، خوونـي، عـه نايي، نـاودار
 بـه تـه ورنه وسـوه يل باغـان پازنـا
 چـون غولـولـه ي بـوم دل پـه روازنـا
 تـورک تـوف تـه نـگيز کياسـت وه شـاران
 پـه ي نـاخيز خـيل تـه لميت سـواران
 بيزاشـان تـه چـم (ميرزگـه ي!) هـامن
 خـيزيان پـه ي عـه زم گـرمه سـير زامن
 لـکـه ي گريشـه ي له رزانـه په نـدان
 مـشت بـه پاي تـه خـت مينـکين که مـندان
 (شـهاب) پـه ي خاسـان سپا پـوششـه ن
 ديسـده پـه ي نه سـرين ده روون جوششـه ن

- ۱۳ -

شـه وي نـيسـتا دل شـه وي نـيشـا دل^(۱)

(۱) نه م بارچه و دو بارچه ي دیکه یښ له دوله وه به دواي بارچه شمعړنکدا دین که شمعري شه هابه و
 ،نازناوي شاعري تیدایه . به لام نه مان نازناوي شاعريان تیدا نیه و ، نيمه یش تا له شمعره کاش
 شه هابيان نه بېرین لیرمدا ده یان نو سین ، به لکر له مه ولا سه رچاوه ي پوونترده مست که ویت و به شمعري

شهوی جبه شهوان قشایم نیشدا دل
 چون دیدی پر گل تسا سهحر دا چل
 جه و سه بهب بازار شادیم بسی بساتل
 سا که جه ده سستش عاجز بیم تهام
 بن ریششش بریم به تیغ بسی رام
 ده ست بهردم به قین بهر کیشام وه بهر
 ده لا شیکاوام به سه مه ودای خه نجه
 دیم که پهیدا بسی نیشدا بازارای
 نیشتهن پهای سهودا چهند دوکانداری
 چهند پارچهای میجنهت جهور جهفای سهخت
 چهند مهتای مهینهت دهور ناشستهخت
 کو کو کو که ردهن مهر دوکانداری
 جه گوشهای مهیدان راسته بازارای
 (قولهای بتمچهای!) پهای دوکبان دهر
 قوا قووی ده لال دودی نسا سهرد
 زهنا زهنای دهر کهس چار نه بهرده
 جوش نساخ و داخ کهس پی نه بهرده
 نه عرهی گه شت و گیر په هلهوان غم
 زیلهی بازی باز، زدیچهی ستم
 شیرپه نجهی شش بهند ترازوی حساب
 شهقهی سهدهای سهنگ (نوه صدی!) عه زاب
 زانام به تفاقیی نییهن گونای نه
 بیجایی که ردهن مهیل منای نه

عوزرگـــــــــــــــــ لیا ن جۆـــــــــــــــــ ش واســـــــــــــــــ تمه وه
 زامـــــــــــــــــ ش بیـــــــــــــــــ ده رزی وراســـــــــــــــــ تمه وه
 چونکـــــــــــــــــ بیـــــــــــــــــ تاوان مـــــــــــــــــ ش کاوام دل
 سهرم و سست نه وه رخـــــــــــــــــ یلن بییم خجل
 دیسان دل بهردم مـــــــــــــــــ وه یاگـــــــــــــــــ ی ویش
 نیستم په شـــــــــــــــــ یمان خـــــــــــــــــ ی خاتر پزیش

- ۱۱ -

مهی هانسا مهی ئاو مهی هانسا مهی ئاو
 مهی داد مهی بیـــــــــــــــــ داد، مهی هانسا مهی ئاو
 مهی نامیر، مهی گپ، مهی گهرمی، مهی ئاو
 مهی سۆز مهی (درویز!) مهی دل سفت جه ئاو
 مهی خه م، مهی خه پال مهی خه پیر، مهی خوون پهس
 مهی پشت، مهی په نا، مهی مه ده د، مهی کس
 مهی وای، مهی ئامان، مهی مه ده د یاران
 مهی دور، مهی دۆزه خ، مهی ئامـــــــــــــــــ یرواران
 مهی ئامان، مهی مهرگ، مهی ئازام^(۱) مهی ئازاد (!)
 مهی بلتیمه ی گپ مهی وه مـــــــــــــــــ هاوار
 مهی وا، مهی چیشـــــــــــــــــ ن، مهی ئامـــــــــــــــــ زووم دل
 مهی دل بی به گهر د تهن کهر د وه مه نزل
 ئامیر ئاو گرتنـــــــــــــــــ ن ئامیر ئاو گرتنـــــــــــــــــ ن^(۲)

(۱) نه گهر نه مه (مه ی ئان) بخت گهتلی به پلنگه ته راو ده بخت.

(۲) نه مه به کتیکه له نیشانه کانی نه وه ی که نه م دهست خه ته کانی خۆی شجرازه ی پساوه و لئس له ناو
 چووه و نه مه له پێك خراوه ته وه. نه م (ئامیر ئاو...) .. دوا یی لاپه ره پێنگه و نه باسای نووم بیتی کۆد.

بېنډايي ديددهی پېر نورو نورو
 په ننه ش مونيښام خوږيان سوره مې
 نا نازدارانه په سوره ديددهی وېم
 مويښان سېکهم تانه مېدان لېم
 مواچيان: نوره سوره د کسه دانه شناسنه
 پيردهن بې کلنه پهی مېردهن خاسنه!
 کار تېر پېم کهردي هيچ کسه نه کهردهن
 ناخر ياونښاي حاله وه مېردهن
 وه ختنه دل څه ده ست جهورت خه لاس بې
 ساکن خاک بېر کوتايي پاس بې
 سېنگ سهرای نه لجه د ساي سهرپوش بې
 خاستره څه زهوق مېام نشيښي تېر
 سېنگ سهرای نه لجه د ساي سهرين بې
 خاستر څه زهوق مېام نشيښي تېر^(۱)

- ۱۶ -

چراغ نالهی نهی چراغ نالهی نهی
 دلېم منالو ویتنهی نالهی نهی
 هر دم مکینش وون هانسان پهی نهی
 څه سېر نالهی مېام مواچيان وهی
 وه ختنه ویتنهی قهيس بگنېر وه کوهان
 هامېراز بېر څه نهی جهرگهی ناامووان
 تېر څه حېق نه تهرس په ننه نېن مېل

^(۱) له ده ست خه ته که دا وهک (لاف) نوو سرابو من وام به راست زلنی وهک سهره وهی بنووم.

مـن مـه جنوون ناسـا نـا راکـیل لـه یـل
 مه گـه ر شـه رت و شـقـون لـه یـل بـه ی نـه و ر بـی
 دایـم بـی و هـلـا سـه ر مایـه ش جـه و ر بـی
 جـه کـقـوی نـه جـده و ه مـکـیـلا مـه جنوون
 بـه لـه یـل ! لـه یـل ! دـه وون پـه جـه هـوون
 لـه یـلا واره یـلاش جـه نـه و فـیـنـه ر بـی
 خـار هـیـجـرانـش نـه دـل نـه شـه ر بـی
 تـو چـه نـی ر ه قـیـسـب و ه شـی و شـا دایـته ن
 (ان شـا و الله) شـا دایـی نامـور ادیـته ن
 یـا شـا هـه ر کـه سـی بـی و ه لـا و مـه یـل بـی
 غـه ر قـی گـیـژاوی لاقـا و^(۱) سـه یـل بـی

- ۱۷ -

قیـلـه م گـول چـون گـول قیـلـه م گـول چـون گـول
 بـه شـق خـودا.. قیـلـه م گـول چـون گـول
 جـه م پـیـاله ی مـه سـت مینـای (مـل !) پـه (مـل !)
 گـول و مـسـول دـه و ان پـه ر دـه ر دـل
 دـو تـسـاق نـه بـر و ش تاقـه ن بـه تـسـاق
 پـه سـه نـاق جـه و تـسـاق بـه تاقـین بـسـاق
 نوقـنـه ی خـال مـاویـی زو به ر جـه د چـون جـه د
 سـو جـده گـای بـه قـین (حـجـر الاسـود)
 زولـفـان چـون مینـدیـی بـه ر ه خـش هـه بـه ش
 گـرتـه ن دانه پـه ر ه ی قیـلـه م دـل ان کـه ش

(۱) نه م بارجه له لاپره (۳۳) ی که شکرلی (براله) وهرگبراره.

چون تـهـ و الفـچـیـان دـهـر چـسـای زهـمـزـهـم
 سـهـر مـدـان نـهـ دـهـر زـنـج دـهـم و دـهـم
 (لـیـکـا لـیـکـ) حـهـ جـهـ کـهـم قـهـ بـوـل
 مـبـنـ جـهـ تـهـ عـراف کـسـوی کـلـاف لـوـل
 دـل مـهـزـم خـهـ یـال تـهـ و تـهـ و اف پـتـشـهـن
 خـسـار مـو غـهـ یـلان رـه قـیـسـب نـهـ پـتـشـهـن
 جـهـ زب تـو کـتـشـا ش یـا هـو کـهـ ر د تـا مـا
 خـسـار مـو غـهـ یـلان رـه قـیـسـب نـهـ فـا مـا
 هـهـر دـل رـه هـمـسـی دـلـیـهـر نـهـ دـل بـهـر
 سـهـ لـا دـه تـهـ و اف حـهـ جـش بـسـو نـهـ کـبـهـر
 بـهـ شـق خـودا قـیـلـهـم سـهـ ر د مـهـ و اچـه پـتـش
 دـل چـون غـهـ ر یـهـن بـا شـمـام بـسـو جـش

• ۱۸ •

شـمـیـن غـهـ زـا کـهـ ر د شـمـیـن غـهـ زـا کـهـ ر د
 بـوی سـو بـج سـهـ هـر عـهـ زـم غـهـ زـا کـهـ ر د
 مـو زان بـه قـهـ بـزهـی قـهـ و س قـهـ زـا کـهـ ر د
 (زـیـر د ادی !) قـهـ تـل نـیـمـام رـه زـا کـهـ ر د
 کـال دـا نـهـ هـنـگان حـوسـسـن نـارای و تـش
 بـه تـهـ ر د پـایـتـهـ خـت زینـهـت نـارای و تـش
 خـنـزیر یـان پـهـی نـهـ خـت مـهـر سـهـی کـار زار
 بـه پـهـ جـهـی دـلـیـهـر خـو و ن پـتـش خـو و خـو و
 زـلـف کـهـ ر د بـه بـه یـدا خـ، کـاه بـه نـهـ فـسـهـ جـی
 غـهـ مـز ه کـهـ ر د سـیـا چـهـم بـه چـهـ ر خـهـ جـی

چەنى تەوق تىپ موزان كەرد ھوجووم
 وىنەى غولغولەى (غلبەت) ى رۆم
 شەشەىر ئەبرۆش كىشەى پەى غەزا
 وىنەى زولفەقار دەست مورتەزا
 فەرما بەرد غەمزەى سوپاى سەھەناك
 سوپاى پۆمىيان خەلتان كەرد نە خاك
 يەكەى جەوانە جە نە ناو جەنگيان
 بە غەمزەى چەمان سەندش لىسم گيان
 ئەگەر ئەوبە دەرد دلان بزانەق
 (شەھاب) بە شەھىد غەزا موانەق

- ۱۹ -

ھامسەران خەبەر ھامسەران خەبەر
 كەس جە دەرد كەس نە دارق خەبەر
 ئىسە چۆن نەكەم سىيا بەرگ نەوەر؟
 غەم وەنەم بارەن ھەد كۆە چون (كورد!)
 غەم وەمەن بارەن، سەيل بە كەش و كۆ
 يە گشت نە ھىجران دورووتەنى تۆ
 خەرىكم نە زىسەد شەبار كافران
 پەنگەم زەرد بىنەن وىنەى زەغفەرەران
 سووى سەرم ئامان نىشتەن نە دامان
 بىنەن بە شەىت غەول بىابان
 مل چەفت، شان گەرد، لىو وە بار لىو
 نەباخونم بىنەن بە چەنگەل دىو

مهل و دور به سسنان لان جسه کساگولم
 جسه دور دیسارهن چوون دیو داهولم
 یسه بهرگ قسه تران چوون ده وارمه
 یسه دیوانسه گیس مه جنوون بارمه
 یسه نه وه لای دوسست کسه نه ناسامه
 یسه تالوده ی بهخت فیه ره هاد ناسامه
 یسه هسامره فیقی مهل و مورمه
 یسه داد و دیوان رولم و نورمه
 یسه تکه کوهی شکات بهخت سسامه
 یسه سقاره ی شوم به دنویسسامه
 یسه سرگه شسته ی بهخت به حسینی چاره مه
 یسه جهرگ لست لست پاره پاره مه
 یسه نه سر دیده ی شه و بی خاومه
 یه زام ده روون پسر زووخاومه^(۱)

- ۲۰ -

وه لگ بسی لهرزان وه لگ بسی لهرزان
 وه لگ بسی چوون زولف به پره زای به زان
 بهرنامان جسه بینخ تاف قسه لوه زان
 ساویرزان چوون زولف به پره زای به زان

(۱) نام پارچه بهش به نوای پارچه یه کی شه ایدا - بز جیا کردنه وه - ساتوره، به لام نوای شاعری
 تبدا نیبه.

نه گهر بچینه سدر نه شه شاعری شه هاب بیت، شهوا نه ماهه باری دوری و ناواره بییه کی شاعیر
 ده گینه وه، که نازنین کی و نو کوی بوره.

300

ئارپۇ خىسە مانم چىون (دەمداۋەند) بىي^(۱)
 دىيىدەي قىيىلەي دىيىدەي دىنەم
 مەن بىيە دىيىدەي تىق دىيىدەي مەن
 مەگەر نەشەلەن ئىشەش مەن
 پەۋكەش شەۋىيەندە ئىشەۋەردەن پىدا
 وات ش: بىي رەمەن شەۋەن شەۋەن پەۋكەش
 ھۈنەن داۋىن پەۋكەش بىي رەن (!)
 ئەر مەۋەخەس بىي چىون مەۋە جەۋان
 دەيىدەي مەۋە جەۋان پەۋكەش
 زەمەن بىي تەۋەن شەۋەن بىي دەۋەن
 پەۋكەش مەۋەن شەۋەن بىي دەۋەن

يەۋەن بىيە ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن^(۲)
 سەۋەن ۋەۋەن تەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن
 ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن
 ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن
 ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن
 ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن ۋەۋەن

(۱) ئەم پارچەيەش لە دۋاي پارچەيەكى شېخ شەھابوۋە نووسراۋە ۋە ناۋى شاعىر لە دۋا بەيتدا نىيە.
 بەيتە ماناكەي روۋن نىيە ۋە، دەكەي لە باتى (راۋى باي) - (راۋىيان) بىيە، بەلام ھىشەن ھە ماناكەي
 روۋن نىيە. ئەم شىعەرەنە تا ئىزە لە كەشكۈلى بىرلە ۋە رەگىراۋن.
 (۲) ئەم پارچە لە كەشكۈلى مەحمۇد پاشاى جاف ۋە رەگىراۋە.

نىق قارەى مىنقار مورغان صوب خىز
 بىزنى نەغمەى نەكىسنى پىرەز
 چىرەى چەكاوك چۈن خەنجەرەى غوود
 مەر دەنگ چىل چەنگ پەنجەى بارەبوود
 دەنگ قىرەى قاز سوب نە سەحرەى سوس
 مەر مۇزىقەى مەشق شەھەنشەى غووس
 قەواقووى قەتار قوللىنگ تىژپە
 كەردەن گۆش كەپ كەپپووبىيان كەپ
 قومرەى وە قانۇن قووقووى وىشەو
 مىل وە تەوق زەوق وەفا رىشەو
 قووقوشەن وە شەوق شاخ سەرەو
 مەر حاجى وە پاي سەفا و مەرەو
 مورووى بىادەقوش شەرو وە ھەرەو
 زام دەردىننى تازە كەردەو.

دوۋەم: حاجى

لە ئاۋنەۋ كەشكۆل و سەرچاۋانەى لە دەستەدان و ئەوانەش لەملا و لەۋلا دىۋىن
 ناۋى شاعىرىك و ھەندىك بەرھەمىم دىۋە، مەن پى بزانم لە سەرچاۋە ديارەكانى لای
 خۇماندا ھىچ لەۋ بەرھەمانە بلانەكراۋنەتەو، بۆيە ماۋەيەكە ھەرچىم لە بەرھەمى ئەو
 شاعىرە دىبىت نووسىۋمەتەو و دام ناۋە بەلكو زىاتى دەربارە بزانم و، شىتىكى بۆ
 بىكەم، بەلام دۋاى چاۋەپوانى و پىشكىنى زۆر و گەپاين بە سەرچاۋەكاندا زانىارىەكى
 باشم دەست نەكەوت، بۆيە ئەنجام ھاتمە سەر ئەۋە شىعەرەكان لەم ھەلەدا
 بلاۋىكەمەو، بەلكو يەكك شىتىكى دەربارەى لابت و، باسەكەى مەن پى تەۋابىكات.

ناوی شاعیره که:

ئەم شاعیره مان که لیژەدا بەرهمی بلاو دەکەمەوه ناوی - یان نازناوی -
(حاجی) یە، لەوه زیاتر لە شیعەرەکانیەوه هیچ وەرناگیریت و هیچیش، لەوه زیاتر لەسەر
پارچە شیعەرەکانی نەنووسراوه، منیش بە گەڕان و پشکنین ناوی چەند شاعیرم
دۆزییەوه که حاجی بوون، یان (حاجی) لە پێش ناوێکیانەوه هەیه، بۆیە هاتم ئەم
شیعەرانی ئەم (حاجی) یە لای خۆم لە تەک بەرهمە - بلاوکراوەکانی - ئەو (حاجی)
یانەدا بەراورد کرد، دوازی دەرکەوت که ئەم بەرهمانە بلاونەکراونەتەوه، جا لەم
دەرفەتەدا ئەم بەرهمانە بلاودەکەینەوه، بە لێکۆلە داها توودا شتی دییان دەربارە
بزانریت.

ئەو شاعیرانی ناو بەرهمە میان دێ و (حاجی) لە تەک ناویاندا هەیه ئەمانەن:

- ۱- حاجی سە ی باوەیس^(۱)
 - ۲- حاجی مە لا ئەحمەدی تۆدشییی^(۲)
 - ۳- حاجی نیعمەتوللای جەیحوون ناوایی^(۳)
 - ۴- حاجی نوورەلی ئیلامی^(۴)
 - ۵- حاجی عەلی محەمەد بەگی تیلەکو.^(۵)
- مامۆستا (پەنجووری) ش بەم شیوە لە (حاجی) یە شاعیرەکان دەدوێت:
- مە لا مستەفای بیتساران مەنزل
مە لا (حاجی) جاف، عومەر تۆمەرمل
عەزیز دەروین، محەمەد عیسا بەگ
(حاجی) تیلەکو فەقی عەلی لەک^(۶)

(۱) بپوانە: میژووی وێژە ی کورد بەرگی بەکەم، ل: ۱۹۴.

(۲) بپوانە: سەرچاوە ی پێشوو، سەرچاوە ی پێشوو، بەرگی دووهم، ل: ۱۰۹.

(۳) بپوانە: سەرچاوە ی پێشوو، بەرگی دووهم، ل: ۲۶۰.

(۴) بپوانە: سەرچاوە ی پێشوو، بەرگی دووهم، ل: ۱۰۹.

(۵) بپوانە: میژووی ئەدەبی کوردی، ل: ۵۸۶.

(۶) بپوانە: دیوانی پەنجووری، ل: ۷۲.

شیرین گولّ خه‌ندان شیرین گولّ خه‌ندان
 پوی وینه‌ی گولّ دامه‌ن که‌رد خه‌ندان
 سیان دا نازداران په‌ویله‌ی په‌ندان
 په‌ی عه‌زم ته‌واف شای عومه‌رمه‌ندان
 سوور او و سپیاو سه‌نده‌ل ساویش که‌رد
 عاره‌ق و گول‌او پیزا نه‌ گوناش
 مه‌تر و عه‌نبه‌ر دا نه‌ زولف تاتاش
 که‌ردی جبه‌ پیزه‌ی میخه‌ک چه‌شته‌وه
 به‌ سورمه‌ی کوی توور دیسه‌ په‌شته‌وه
 جه‌م که‌رد نازاران نازک نه‌وها‌لان (!)
 (کرو سسر مدرا وان عمر داران !)
 جه‌م جه‌م شوخ جه‌مین جام
 نساخیزا په‌ی عه‌زم ته‌واف نیمام^(۱)
 به‌ ناز و غه‌مزه چون له‌یل سالان
 ته‌ی که‌رده‌ن پای هه‌رد سه‌رکوی خالخالان
 به‌ بارگه‌ی بلند نیمام پوخ مالا^(۲)

(۱) هه‌وت به‌یتی ئەم پارچەیه‌ له‌ که‌شکۆلی به‌رزنجەدا هه‌یه‌ که‌ به‌ ژماره‌ ۲۱۲۲۴ له‌ (دار صدام
 للمحفوظات) دا پارێزراوه‌ هه‌ول‌ ده‌ده‌ین لێره‌دا جیاوازییه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئه‌و نوسخه‌یه‌ تو‌مار
 بکه‌ین. ئەم به‌یتە له‌ وی ئاوايه‌:

سه‌ف گه‌رتەن نه‌ ده‌رد شوخ جه‌مین جام

خیزا په‌ی ته‌واف به‌ عه‌زم نیمام

(۲) ئەم به‌یتە له‌ به‌رزنجەدا نییه‌، به‌یتی دوا‌ی ئەمه‌ ئاوايه‌:

به‌ ره‌وزه‌ی بارگه‌ی نیمام پوخ مالا

دوو ده‌ست په‌ی ته‌واف به‌رد وه‌ پوی بالا

دو د هسست پټی موراد بهرد نه پووی بالا
یا عومه رمه ندان (باتن!) پر سیفات^(۳)
شهسوار غیب سحابیب کسه رامت
نهی شیرین شنبویه خوریی خوریزاد
ناما واستانهت پیی وایه و موراد
پایهت بلند بوق نیمام حازر
چونکه نازداره ن بگیش خاتر
قه بول بوق جه لات داد و فریادش
حاسل بوق حاجهت وایه و مورداش
نهر بدهی وایهش سه رکیش په ندان^(۴)
(حاجی) ت غولام بوق وینهی غولامان^(۵)

- ۲ -

شه مال به زه روور شه مال به زه روور
شه مال نامانه نیمشه و به زه روور
تهی کهره پامان مه نزلان دوور
بشوق به ماوای مولک (شه هره زوور)
شه مال هیمان شه ونه جورج تار بوق
قیلهم نه خاودا خفته و خومار بوق

(۳) (باتن!) بارگی

(۴) نهو .. نهو خاترشاد سه رکیش رندان.

(۵) لهم پارچه شیمه وه تا پارچهی (ه) - که دوا پارچه به - له که شکولی براله وهرگیرون و وک
له ویش نووسیومه دوا پارچه له که شکولستان وهرگیراوه.

بششۆ واسستانهش به سـوجوده بهـردهن
 تا بدیه قیبلهـم چ تـهـور خواب کهـردهن
 نهـگهـر جهـمینش چون ماه دوو هـفتهـن
 موژان چهـمش تـاق و جـووت کهـفتهـن
 چین پووی چارهـش نهـو هـم ئـساوهـردهن
 تـاق ئـهـبروان سـیا کهـچ کهـردهن
 کلاو نهـکینشان وه خـورده خـالان
 نانـه چهـمهـپان پـهـرینو هـهـوالان
 تـۆ (چیوهـتی!) مـن بنیشـه جه لاش!
 بۆ بنیه نه بـۆی زهـردیی سـهـرگوناـش
 واز کهـرده جه هـم دوو یهـخهـی جامهـش
 تاتای زولف پـهـخش نه پووی شهـمامهـش
 نه مابهـین زولف شهـمامهـی وهـش بـۆ
 مـکـۆ گـیر شهـمال تا به وهـقت پۆ
 وهـقتی سـوب شهـبهـق پۆشن ناشکار کهـرد
 گرینزا نهـو تـهـور تـاریش نهـو تـار کهـرد!
 (پی دز بیهـوه!) پووی پۆشن به شهـو
 به سـهـد نهـزا کهـت بـینـدار بی جه خـهـو
 نهـگهـر جهـو وهـقتـدا هـناسـه سـهـردهن
 نهـلـبهـت یـاد قـهـیس دوور وهـتن کهـردهن
 نهـسـیم به مانهـت عـهـرزهـم بنمـانی
 وچه شهـرح حـال مـن به زویمـانی
 قیبلهـم دیم غـولام تـۆ به توونـهـوه
 ویل بی به هـهـردهی کـۆی مهـجنوونـهـوه

گاه گاه (وشیدا!) سەرمدۆوه شار
 مشقۆوه بـازار .. قـهـتـار
 بـه داغ دووریسی حەسـرەت تـۆوه
 لیمۆی درەختیان مـکـەر وە بـۆوه
 چون نەداشان بۆی شەمامەى تـۆ
 مـدا بـه سەنگدانە نار چو لیمۆ
 جـه داغ دووریسی .. بـه دـخۆن
 ئارەزووی حەسـرەت یـاد بـوود تـۆن
 چەند تا جـه توغرای زولفان لوولت
 بکەر وە سەرگەرد بـالای نـه وتوولت
 نـم دەر بـه عەرەق بـه یان یـاوات
 زەرپـو جـه و میخەك دەمـاغ سـاوات
 بدەر بـه دەلیـل بکیاتـه پـه ریش
 داغ دووریسی تـۆ پـسی بـۆ سـاپیش
 وەرنـه یـا (حـاجی) یـاوان بەمـەردەن
 هـوون ناخەقت مشقۆوه نەگـەردەن^(۱)

(۱) نەمە یەکیکە لەو دیمنانەى کە دەتوانین بۆئین سەرچەم شاعیرانى کورد، هەر یەکەیان بە شێوەیەك، یان بە چەند شێوەیەك، قەلەم و پەرەمووچی خۆیان لى وەکار خستوه و، تابلۆی پەنگینی - بەزۆری - داواوی شو و دەمەوبەیانیان لە پەنای پێخەف و پایەخى یاری چاوخومارى لە گەرمەى خەودا پەنگاندوه و، بە بۆنەى باى پەيامبەر - ى شەمال - هوه، داواى دیارى و دەرمانى دەردى دووریان لە یارى نازدار و عیشووباز و .. کردوه.

شاه مال سوب سهرد شاه مال سوب سهرد
 شاه مال شریف شهوشانای سوب سهرد
 نه سیم جبه باره م بی مروه تیست کهرد
 هه رگیز نه و جانیب ته شریف ناوهرد
 ناره زوی خالان نه مام نو بی م
 شاه مال چون عه ره ب ده خیل وه تو بیم
 دامان گیری مه ن (بدا شقی!) وه چه م
 نامای (ماو پای مسحم!) عه رزه م
 شاه مال نه گهر تو عه رزه م بیهردای!
 (چیتویم!) پابؤس قیلا م بکهردای
 بیهردای عه رزه ب ناوهردای نامه
 چه نی توغرای زولف نه و جه مین جامه
 شاه مال نه زانای نه زانی کهردی
 هه رگیز نه و جانیب ته شریف ناوهردی
 نیازم نیده ن ویل و کو گهرد بای
 به وینه ی (حاجی) هه ناسه سهرد بای

دنیای مکاره دنیای مکاره
 دنیای کوهنه باز حیلای مکاره
 بیسوه ی باکیره ی به دیچه باره ی
 پنچا پیچ واره ی چه واشیه ی چاره ی
 (شرب موکش منیجش مسستان!)

(پوال زاګــــــن زواز بــــــی دســــــتان!)
 شووم شه پ ناشووب شه و زولمات تو
 مینای ساف شکهن، ساخته ی (ګوزه ی نو!)
 نه پاد نه رد باز نه رد بهد شه نده
 شاه جه تهخت (انداز غلام!) په سته نده
 تا سهر چه نی کس دؤستی نه کهرده
 بی شهرت و بی شؤن کس چار نه بهرده
 جه لاد قاتیل په هزه نی پاهان
 فهرق نه کهرده ی کس گه دا جه شاهان
 عه جووزه ی بی شهرت شووم شه پ نه نگیز
 عه رووس ساحیر هوون دامان پړز
 ههر پړ نه غمه ساز، ولاتان وه نده
 (موری!) پای چه مهر خوشره وان ژهنده
 نه ری دنیای دوون جه شیراز تا شام
 جه قاف تا به قاف کیت نه وهرده نه دام؟
 جه که یخوسره وان کیت نه فریونان
 کوکووی نه یوان کیت نه شویونان
 کی بی تا به سهر میوه ی باغت وهرده؟
 کی بی تا به سهر تو نام دارا کهرده؟
 کام کس بی توخم بهدی نه کاشتی؟
 جه نام ناوهران کی به جا ناشتی؟
 په ی کی نه نمانای مه ودای قه بزه ی تیغ؟
 په نجه ی نه ولاد کیت نه کهنده جه بیغ؟
 سیابول وه مال کام کس نه شمانای؟

دهخت بهخت چه دهست کسام شاه نهستانای؟
 پهای کیّ نسّه نۆشای جامهای ژارای؟
 پهای کیّ نه پۆشای له یلکهنگی ماوی؟
 چه نسام ئاوه ران شاهانی غازی
 به حیلە سازیی کۆت نسّه دا بازیی؟
 چه قهیسسی ئیره م، چه سولتان تا میر
 په نجهت نه فهرق کۆت نه کهرد گیر؟
 چه پیشانیان تا کیانیان
 چه کهایان تا ساسانیان
 کینومەرز به و به زم کرده ی کساره وه
 تیومەرز به و شیر ناشکاره وه
 شای جه مشید به و زهوق باده و جامه وه
 فەرەیدوون به و فەر پووی ئه بیامه وه
 سهلم و تسوور به و سان بیی شوماره وه
 مه نوچه هر به و خهشم قین و قاپره وه
 نه فراسیاب به و تیپ سان و سوپا وه
 که یخوسره و به و تاج زینّهت نوماره وه
 که یقوباد به و تیپ (تازه بالاه!)
 قههره مان به و قههر قهست قهزاه
 زوجاک به و غسه زه ب جه فاو جه وره وه
 که یکاوس به و عهیش ته رزو ته وره وه
 ده قیسانووس به و گهنج خاک نیهاده وه
 به و زهوق مه جلیس نۆشای باده وه
 شه دداد به و به ههشت دنیا کهرده وه

بـه و پـه نـچ بـی سـوود عـه بـه س بـه رده وه
 هـوشـه نـگ بـه و سـروشـت دانه بـه نده وه
 سـیا وه حـش بـه و هـوون ده عوامـه نده وه
 زوهراب بـه و بـازووی ده نـگ دلـیـره وه
 نازده شـیـر بـه و چـنـگ په نـجـه ی شـیـره وه
 به هـمـه نـد بـه و بـازووی زود و زاتـه وه
 دارا بـه و دارای (حکـمـا) تـه وه
 نه سـفـه نـدیـار بـه و چـنـگ شـووم شـه پـه وه
 فه یـله قووس بـه و گـه نـج بـه یزای زه پـه وه
 نه و شـیـروان بـه و عـه دل پوزگـاره وه
 خو سـره و بـه و تـه لای ده سـت نه فـشـاره وه
 نه سـکـه نـده ر بـه و فـه تـح جیـهـان گـه ر وه
 بـه و سـه ددی به سـتـه ی نـام نـا وه ر وه
 سـه لـمـیـتور بـه و (فرسـت) پووی جیـهـانـه وه
 بـه و نیـقـلـیم گـیـری سـو پـا و سـاـنه وه
 تو بـیـع بـه و شـاه نـام نـا وه ر وه
 بـه و (تـیـع!) دـیـنی پتـه مـه ر وه (!)
 جـه نـگـیزخـان بـه و چـنـگ غـه زه ب شـه نده وه
 چـه نـد شـاهـی جـه ده سـت شـاهـان سـه نده وه
 سـام نـه ریمـان بـه و نه سـتـیـره وه
 زال (زنجیـبـه ر!) بـه و هـونـه ر وه !
 پـۆسـتـه م بـه و ده سـتـان بـه زم چـه نـگـه وه
 چـه نـد جـه دـیـوان کوشـت بـه و نه رزه نـگـه وه
 زه وارـه بـه و گـوـردز کـه ف وه مـشـتـه وه

چهند په هلسه وانان بـه زور كوشـته وه
 نـه رڼـى د بـيـلگـى د وړـنـ (پـوى د ا دى!) د وړان
 كوشـته دى شـيـزان سـه رـكهـنـد بـه وړان
 په كايـه ك بـا دى مـه رگ تـو نـز شـان
 بـه ردى وه مـا وای شـه هر خاموشـان
 (د سنان/ ماس!) پښه مېـه ران كـشـت
 نه بى و مورسـه لان جو مـه دای بـه كوشـت
 چـه رځ چـه واشـه چـتـش پښـان كـه ردى؟
 يـه ك يـه ك وه سـه هر پای نـه هـات بـه ردى
 نـه وه ل كـه نـا دهم (صلى الله) بـى
 شـيـس چـه نى نـيـدرىـس نـو و دـريـا بـى
 مـم سـالـح، مـم مـو و، نـيـسـه رايـم خـه لـيل
 يـازى بـى بـىن وه زه بـسـق قـوچ نـيـسـمـاعـيل
 كـو سـفـا خـي مـو و سـا، رـه شـيـد بـى مـا وړـن
 شـو عـيـب و جـالـوت نـيـدرىـس و شـه مـو وړ
 نـيـسـحـاق و يـه عـقـو ب چـه نى و چـه نـد سـيـفـات
 يـو سـف و شـو عـيـب بـه ي نـه وړ بـى جـه لـات
 لـو و و دانيـسـال، نـسـه رـمـيا و جـيـز قـيل
 نـيـلـيـسـاس (واقـع!) خـز و زه لـكـيـفـل
 يـو نـسـس و داود حـو كـمـى سـسـو لـه يـعـان
 رـام كـه رـد نـيـسـس و جـيـن دـه مـت بـه نـد دىـوان
 جـه رـجـيـس و شـه مـو وړ و عـو زه يـسـر (زخـم!)
 يـه حـيا و زه كـه رـيا، عـيـسـاى بـى مـه رـيـم
 نـا د وړ خـا تـم خـمـه تـم پښـه مېـسـه ر

بىسەنى مەھمۇد شىشە فاخوای مەھشەر
 بىساقى جەھار يىاران سىسەيد سەرور
 ئەبابەكرو غومەر غوسمان و جەيدەر
 يەكايەك خەرقەي راي نەھات پۇشان
 بىسەرد وە مـاواي شىشەر خامۇشان
 (دستتان سىم!) دەوران كىچ نەرد
 وەفات پەي كىسى بىسى؟ كىت فانی نەكەرد؟
 حاتم بەر مەھمەت كەرەم كەردەو
 لوقمان بىشەو شىشەو داپورى دەرەو
 (بىسى قىاس!) بەر سام جە پورى پەرەو
 ئىفلاتون بىشەو تىبب دار و دەرەو
 (نەبوزەپ جەمەس) "بەو غەيب زالەو
 جالینوس بەو شىكل ئىنجىل وانەو
 نەرسەستو جەكیم بەو تاغەتەو

۱۱۱ پىشەمور شىشەو دەرپارەي ئەم پارچە شىمەر و نۆز لە شىمەرگانی ناو دەست خەتى
 برالە دەپى بگوئىت و لەپىر نەچىت - جگە لەوئى كە شىمەرگان مەنبوى يەك سەرچارەن -
 مۇسەرەوئى بەشىكى دەست خەتەكە، لەگەل ئەردا خوتىندەوارىس باش نەبوو، لە
 نووسىنەو كەيدا شىنگەلى سەبرى كىرەو، بە جۇرنك گرى كۆلەي پىنوسە كۆنەكەي نەوئەي
 دىكە ئالۆزاندەو، بۇ نمونە - جگە لەوئى كە بە ئارەزوئى خۇي يارىي بە نووسىنەوئى پىنەگان
 كىرەو (نظامى) ي كىرەو بە (نظم) و (نەزم) و - ئاد - ئايەتىكى ئاوا نووسىو (لەل المكل
 يوم الله واحد قها).

زىاد لەمانەش لە مەندى جىگەدا - وا دەرەكەوئى - خۇي نەبزانبەو نەو دەست خەتەي كە لە سەرى
 نووسىوئەو باش بخوئىنەو، وا مەندى جىگەي وەك رىفەگرتن پوونوس كىرەو، بەلام ھەرچۇن بى
 و ھەرچى بى مالى ئاوا بى ئەم نەبوايە چىمان دەپارەي بەرمەسى ئەم ھەمور كەل شاعىرە دەزانى كە
 ئەم چەردەيەكى لە مەرمەيان بۇ تۆمار كىرەوئى؟

بیه و پیرازت کیش قه ناعه تیه وه
 نیلیاس بیه و گشتت فه هم دانه ناسیه وه
 بیه و خاسی کهرده عومر خاسیه وه
 نیزامی بیه و سیجر خه مسیه واته وه
 خاقانی بیه و شه رح هوکووماتیه وه
 فیرده و سی بیه و نه زم پووی شانامه وه
 جامی بیه و شیعار شیعر جامیه وه
 شه مسسی ته بریزی بیه و گوفتار وه
 بیه و نه لغازی پاک (کو باد!) بیه وه
 حافیز هم بیه و حیفز ساقی سادیه وه
 بیه و شه که ریزی وه قست و واده وه
 سه عد بیه و که لام سوخن سه نهجه وه
 نه نوه ری بیه و ته رز لارو له نجه وه
 خوشه و ده هله ویی بیه و دیوانیه وه
 عورفی بیه و عاریف سه ناخوانه وه
 شه و که تی بیه و شه کل شه واکه ته وه
 کیشسوه ری بیه و نه زم و نه زاکه ته وه
 نه ری دنیای دیون سه رمایه ی ماتیه م!
 جه پوم تا فه په نگ عه ره ب تا عه جه م!
 دانه شناسان گوه ره فروشان
 بیه ردی وه ماوای شه هر خاموشان
 نه ری هیه دیونی دنیای ناشنه خت
 حاتم خه یالان موه زی جه نه خت
 مه ر تو تا به سه ره نه ری دهن قه ست

نـمـازنـی کـه سـی به رـشـو جـسـه دـه سـت
 نـهـری دنیـای دـوون دـور دـیودـه سـتوور
 مـشـنـه وی بـه عـد سـه دای نـه فـضـی سـوور
 نـیدایـی مـی و جـه پـسـه روه رـدگار
 (لمـن المـلـک الیـوم ؟ للـه و احـد قـهـار)
 سـهوت و نه عـر هـتـه سـه رـسـه ر مـدق دـه م
 کـه ژ و کـوسـار ان گـشـت مـبـو و ه تـه م
 جـه قـاف تـا بـه قـاف مـبـو نـگـون سـار
 عـه رز سـسـه مـاوات مـسـد هـر قـومـسـار
 جـه و دـمـاهی دـوون دنیـای کـه چ پـه فـتـار
 (پـیـورانـی دـیـت بـکـر وی بـسـزار!)
 گـه رـدانای گـه رـدوون بـکـه رـدا کـار
 بـه نـد جـه و دـه م دا تـو ش بـسـدا جـار
 بـواتـم هـه ی دـوون دـور دایـه دـه و ران
 (الحـمـد للـه) و یـت (دبـویـران!)
 مـن چـه نـد جـار و اتـم تـو ش مـبی فـانی
 گـو ش نـه دای و ه حـه ر ف بـه نـد (هـیجـرانـی)
 (حـاجـی) تـا زینـده ی دـه و رانـی دـوونـه^(۲)
 دـه عـواش چـه نو چـه ر خ سـفـله ی گـه رـدوونـه

(۲) شاعیر ٲکمان به ناوی (هـیجـرانـی) که شـیخ حـه سـه نی کانـیـبیـه و ه هـیه، به لام نـازانـم له نیوان نـه م
 هـیجـرانـی و نه و هـیجـرانـیـه دا هـیچ پـه یوهـندی هـیه یان نا؟ (بـهوانـه: دیوانـی پـه نجـووری ل: ۱۵۲)

شەمال سوب سەحەر شەمال سوب سەحەر
 شەمال سوب خەیز وادەى سوب سەحەر!
 نەسىم سادق بىقۇى عەترو عەنبەر
 عەرزەى (مەجنون) بەر، نامەى (لەیل) ئاوەر
 پەرەندەى بىقۇى پەر، پەرەندەى پارپەر
 ئاوەردى كقۇى گەنج خەزانەى خوسرەرەو!
 دەلیلل دەردان دۆست نەوھالان
 چەرخیى خەلات شارەزای مالان
 دەخیالەم شەمال! زام خەتەرینم
 فەرھادەم جە داغ دورویی شەیرینم
 مەرەتەن نەسىم مەوردارە عەرزەم
 شقو وە پایەى (تەخت) وەر جە سوبجەم
 نەبا نە پای (تەخت) دەنگەت ئیزھار بىقۇ
 بە دەنگەت قىلەم بىدار بىقۇ
 وەقتى ستارەى سوب سەحەر خەیزا
 تارىی شەو جە شەوق شەبەق گوریزا
 شقو وە پایەى (تەخت!) بە وادەى جاران
 بىدار مەقۇو چەون مەردەجاران
 بواچە: فەرھاد جە غەم خەجەلات
 مەن بىقە قاسسىدىی کیانەا ..
 شەوئ جە شەوان بکەرەدى ئىساخیز
 (شەیرین) سەوار بىقۇ شەوئ وە (شەبدین)
 گىبان شەیرینم شەای شەیرین سەوار

هـۆرداره نه خاك سـىيـاي سـهركۆسـسـار
 باد هـهـوالان ئهـر كـارى كـهـردى
 شهـوى جـه شهـوان شـيرين ئاوهـردى
 ئاوهـردى پـهـرپـهـم بـهـو جامبـازوه
 بـهـو خوردهـخالان غـهـمزه و نـازوه
 تا (حـاجـى) مـهـندهن (.. دور!) شـهـمال
 سـهـر فـيداي شـيرين، مـال بـه تـو حـهـلال^(۱)

(۱) ئەم پارچە لە لاپەرە ۱۵۲ ی بەرگی یەکەمی کەشکۆلستان وەرگیراوە و ، وەك بێنیمان شاعیرمان
 لەم چەند پارچە شیعرەدا سێ جار دەستەودامانی بای شەمال بوو و ناردووێتی بۆ لای یاری
 نازداری و داوای دیاری و دەرمان و هەوائی لێ کردووە .

فەرھەنگۈن

• نە •

بەينەئان: بوون.

ئاييارى كەرد: ئاۋى دا.

بەيۋ: ئەبى، بىي.

ئاراگىل: بەدواگە پراۋى.

بىكەردا: بىكا.

ئالەم گوزىن: ھەلبۇزاردەى جىھان.

بىكياھ: بىئىرە.

ئاۋىزان: تىكەلاۋ.

بىگنۇ: بىچم، بىدەمە.

ئەخمەرى: سوور.

بىگىرش: بىگرە.

ئەرۋەنگ: ئاۋى دىۋىكە.

بىئوشۇ: بىخواتەۋە.

ئەرغەنوون: جۆرە ئامبىرىكى موسىقىيە.

بىيەئان: بوون.

دەلئىن: ئەفلاتوون داي ھىتاۋە.

بىيەن: بوون.

ئەرقەم: مار.

بوازۇ: بىخازى، داۋا بىكا.

ئەشەدېۋو: زۇر بۇن خوش.

بوستان فرۇز: باخرازئەۋە.

ئەفسەر: تاج.

بوينان: بىيىن.

ئەفعا: مار.

• پ •

ئەندەك ئەندەك: كەم كەم.

پاسە: تازە، وا.

ئەنگۈشتەر: ئەمۈستىلە.

پەس: دواۋە.

ئىما: ئىشارە.

پەنە: لەلا.

ئىد: ئەم.

پەنەش: پىنى.

• ب •

پەۋكە: بۇ.

باچەتى: بە حاجەتى، لەبەر خاتىرى.

پەى: بۇى.

بەرۋون: بىم.

بوستان: مەمك.

بەرئامان: دەرھاتىن.

پىشانى: ئاۋچاۋان.

بە سۇم: بە ئىشىم.

پىش مىاۋۇ: پىنى ئەدا، ئەيداتى.

بىشۇ: بىچى.

• ت •

بەئان: قازان.

تاج خەرووسان: پۇپنەى كەلەشىر، گىياپەكى

بەغل: باخەل، گىرفان.

ئەسفەنجىشە لە چەشنى پۇپنەى كەلەشىر.

بەيان: بىن.

ئەكىدەن: پال بەن.

ئەزەرۋو: ئالندەپەكى بىچكۆلەى جوانە.

تهوار: بازی می، میچکه ی باز.

توغریل: پهله وهریکه پاوده کری (گوغرول).

تۆنی: توی.

- ج -

جا: شوین.

جا ناشتی: جیت هبشت.

جورعی: قومی، چۆپی.

- چ -

چاوه ش: پینموونیکه ری کومه لی که خه ریکی

کاری بن.

چه م: چاو.

چه مه ن: سه وزایی و گولزار.

چه مبه ر: شین و شه پۆر (که وانه، چوارچنوه،

چه مبه ر، که مه ر، دایه ره. که ده لئین

چه مه ره یان بۆ گنپا، واته دایه ره ی شینیان بۆ

گنپا.

چه مه پان: چاوه پین.

چه مبه ر: موحیتی دائیره.

چه نگ: ئاله تی موسیقا.

چه نه ش: لئی، لئییه وه.

چه نی: خویندی.

- ح -

حه ی: زیندور (مه سه ت / خوداه).

- خ -

خاش خاش: گیایه که له گوله که ی تریاک

دروست ده کریت.

خه رگا: خنوه ت، دیوه خان، جیی چاره وی و

به زره مؤلدان.

خه رگه ی نه تله سی: ئاسمان.

خه مسه وات: مه به سستی خه مسه ی نیزیامی

که تچه وییه.

خه روار: باری که ر، که ریار.

خه یلی: که لی زۆر.

خیزا: مه لسا.

خیزیان: مه لسان.

- د -

دم: کلک.

دیقه انگری: جووتیاری، کشتوکالکردن.

دینیت: بینینت.

- و -

واژه تی: پازاندویه تیه وه.

وهخت: جل و به رگ.

هوشان: هویان.

هیزیا: پزا، باری.

- ز -

زه نه ق: گوله زه مبه ق.

زه نه خدان: چالی چه ناکه.

زولف عه رووسان: جۆره گیایه که.

زومه پره: زمه پوت، به ردیکی گرانبه های

سه وزه.

- ژ -

ژهنده ن: لئیان دا.

- س -

سادار: فیدار.

سازۆ: نه سووتی.

ساغیر: پیاله ی مه یخواردنه وه (به فارسی

"ساغەر"ە).

- ف -

ساق: لاسك و بالاي گيا و پووهك.

قدىتەن: فیداتەن

ساقىياسا: وەك ساقى، مەيگىتپ ئاسايى.

- ق -

سەدا: دەنگ و ئاواز.

قارە ، قازە: دەنگ و قار و قىزى قازوقولنگ

سەرسەوز: سۇنە.

لە كاتى كۆچكردن و گەرميان و كويستانيانا.

سەرشار: پىر.

قازلاخ: پەلەوهرىكە.

سەرفگندە: سەرشمۇر ، سەرنىزم و سەردانەو

قۇشەن: زەمبىل.

يو.

قورس: شتى خپ ، ھەتاو.

سەنج: ئامرازىكى مۇسقىايە.

قواقوو: بانگەوازی دەلال.

سەنجەرى: سەنجەر پەلەوهرىكە.

قەتران تار: وەك قەترانى رەش.

سەلاشەن: ھاوارىيەتى.

قەبات: كەوات.

سوب: بەيانىي.

- ك -

سورخ: سوور.

كەبك: كەو.

سوعبان: مار.

كەرد: كردى.

سيابۇل: خۇلەمىش.

كولاه: كلو.

سيامار: رەشمار.

كووسى نەوزەپ: پالەوانىكى كۆنە.

سيما: پوخسار و بوالەت.

كۆ: كىتو.

- ش -

كۆگەرد: كىنوگەپ

شاهىن: باز.

كۆمان: كىتوكان.

- گ -

شەرىبە تەشەيدە: شەرىبە تىخواردوۋە.

گريبان: يەخە.

شەويەند: چاپىتچ.

گۆل: جۆگە و چەم.

شكاف: درز، قەلش.

گوغزىل: پەلەوهرىكە پاودەكرىت.

شكاوا: شكاندى.

- ل -

شكاوام: لەتم كرد.

لادى: تۆزى ، ئاوى ، نەختى.

شمقار: پەلەوهرىكە.

- غ -

لام ئەلف لا: وەك پىتى (لا) واتە: ئەو شىئە

غولغول. ھاتتە جۇش لەتەك دەنگ ھەلپىندا

و دىمەنەى كە قاز و قولنگ بە ئاسمانەو

دروستى دەكەن وەك پىتى (لا) وابە.

لوا: رۇيى.

نمازىوم: نايە ئىم.

لىۋە: شىت.

نمە داشان: ئادەن.

- م -

نيەنا: نيانە.

ما: مى، مىچكە.

نياشان: دايان نا.

مادەر: دايك.

نەدەھى: نەدەي.

ماە: مانگ.

نەدۇ: نەدا.

مىنچان: نەپىچرىن.

نەقارە: تەپىل ۋىزورىنا.

مدرەوشۇ: نەدرەوشىتەۋە.

نەۋەردە: نەبرد، نەخست

مىقۇ: نەدا.

نەي: شىمال.

مرەقسان: مەلدەپەرىن.

نەۋخوناۋ: ئاۋىنگى تازە.

مزانان: نەزانن.

- و -

مشفەۋى: نەبىسى.

واستانەت: بارەگات، بەرمالت، بەردەرگات.

مكىشوروم: نەكىشم.

وراستمەۋە: دورىمەۋە.

منالۇ: دەنالىتىنى.

وستەن: خست، بەست.

منشان: منيان.

ۋەرگەردەنت: بەرگەردەنت.

منشت: نەنىشت، دائەنىشت.

ۋەروون: بىەن.

منىشى: دادەنىشى.

ۋەرنەرى: لەپىشتىرى.

مورەسەع: رازاۋە.

ۋەشنەۋاز: دەنگخۇش.

مىنقار: دەنوۋك.

ۋەشىم: خۇشىم.

مورغى سەحەر: بىلىندەي دەمەۋبەيان،

ۋەتەن گىل: ۋلات گەپ.

بولبول.

ۋەلگ: گەلا.

موتەكا: پىشتىي، پالپىشت، سەرىن.

ۋى: خۇ.

موينۇ: نەبىنى.

ۋەنە: تىنى.

موانۇ: نەخوئىتەۋە.

- ھ -

مەشۇ: مەچۇ.

ھودھود: پەپۇسلەنە.

مەتا: (مەتا) كوۋتال.

ھۇدارە: بگەپىرەۋە.

- ن -

ھۇردان: مەلدا.

نالەم: نەعالەم.

ھومايرون: كەنىزەكى دەريار.

مەمچو: ۋەكۆر.

- ۋ -

ياۋناي: ھىئات.

يەخبەند: سەھۇلبەندان.

تېيىنى!

بۇ يەككىستى پىنووسى بېياردراۋى
ئەنجومەنى كۆپى زانىيى كوردستان،
پىتەكانى ت، ص، س بە (س)، ن، ظ، ز بە
(ز)، ط، ت بە (ت) دەنوسرىن.

ملخص البحث

"شيثان صغيران لشاعرين كبيرين"

الشيخ محمد علي خرداغي

يتناول البحث عدداً من نتاجات شاعرين كبيرين نظموا القريض الكردي باللهجة الكورانية السائدة منذ أكثر من ألف عام كما تدل على ذلك مدونات فرقة أهل الحق من الكرد الأصلاء، كما يتناول البحث أيضاً تحقيقاً لنصوص تلك النتاجات شرحاً وتعليقاً.

Abstract

"Tow small things for two big poets"

Sheikh Muhemmed Ali Kharadagi

The study deals with the poems of two Kurdish LLauareates composed in Gorani dialect which had dominated the area for more than ten centuries. The written works of Ahli Hak sect are eminent evidence of their being full _ blooded Kurds. The study is a full verification, explanation and comment.

وشعو زاراوه‌گانی پیره‌میزد لینکدانه‌وه و به‌راورد و شیکردنه‌وه، بۆجوه‌ون و ږونگردنه‌وه

د. محمد نورې عارف

پښه‌گی:

پیره‌میزد له سالی (۱۸۶۷) دا له سلیمانی له دایک یوه - له تمه‌نی جهوت سالی‌دا
حراوه‌نه حوجره، له‌وی ماوه‌توه، تا قورنانی ته‌واو‌کردوه، سمایل نامه و جه‌ند
کتیبه‌یکې وردیله‌ی خویندوه، گویا له نه‌منی هشت تر سالی‌دا له‌سر شیعریکی حافظ
له‌گل' ماموستایه‌کی نیک ده‌چن. نه‌مه سهره‌تای خویندنی پیره‌میزد یو‌که له ه‌مو
کورستان‌ی نه‌و سهرده‌مه‌دا خویندن نه‌و جوره ده‌ستی پی‌ کردوه. نه‌و ده‌مه زمان و
نه‌ده‌بی کوردی نه‌ده‌خویندرا، کوردیکی بۆشن‌بیری نه‌و سهرده‌مه له قوناغه‌گانی
خویندندا بئجگه له کتیه‌ نایب‌بیه‌گان فیزی عه‌ره‌بی و فارسی ده‌بوو، نه‌گه‌ر شاعیر
بویه‌ که‌م و زور ده‌چوه ژیر کار‌تیکردنی زمان و نه‌ده‌بی فارسی و عه‌ره‌بییه‌وه. وه‌کو
پیره‌میزد خوی ده‌لی: "له من‌دالیه‌وه نوله‌تم له‌گل' شیعرو نه‌ده‌بیانی ئیران‌دا بوو، که
ئیران جیلوه‌گاهی شیعرو بوو". دیوان‌ فاء، ل ۹. له سالی ۱۸۹۸ دا ده‌چن بۆ تورکیا و پتر
له چاره‌که سهرده‌یه‌ک ده‌مینیتوه و له‌وی خویندنی به‌رنی نه‌و سهرده‌مه ته‌واو ده‌کات،
نیمه‌ لیره‌دا هیچ کار‌تکمان نییه‌ به‌ زبانی تایبه‌تی نه‌وه‌وه. به‌لام نه‌وه ده‌زانین که به
دریژی مانه‌وه‌ی له تورکیای عوسمانی ئوکاته‌دا، بئجگه له کاره تایبه‌تییه‌گانی خوی،
خهریکی زمان و نه‌ده‌ب و بۆژنامه‌گه‌ری کوردی بووه، دوی نه‌وه‌ی که شه‌وی (۲۰ ی
کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۲۵) گه‌یشته‌ته شاره‌کی خوی، سلیمانی، تا بۆژی
(۱۹۵۰/۶/۱۹) که نه‌م جیهانه‌ی به‌ چن ه‌یشته‌وه، به‌بن مانو‌بوون له‌رنگای
بۆژنامه‌گه‌ری و نووسینی به‌ره‌می نه‌ده‌بی و بۆشن‌بیرییه‌وه خزمه‌تی گه‌له‌کی خوی
کردوه و مۆگر و شه‌یدای زمان و نه‌ده‌بی کوردی بووه و گیانی خوی به‌مه
په‌روه‌ده‌کردوه. (مؤ زانیاری پتر له باره‌ی پیره‌میزده‌وه، پروانه: دیوان‌ فاء،
ل ۵-۱۵۶.

پیره‌میزد به پەرزەشەوه به نوای وشە‌ی پەسەنی کوردیدا گەراوه، لە هەر شار و دی و ناوچه‌یه‌کی کوردستاندا، نەگەر وشە و دەریبین و بەسەرھات و سەرگۆزەشتە و پەند و نەرینبیکی کوردەواریی بەرگویی بکەوتایە بەکسەر دەیفۆستەوه و گەنجینە‌ی نەدەبە‌کەمانی پێ دەوله‌مەند و پازاوه دەکرد. نەگەر پیره‌میزد لەم زەمینە‌یه‌دا بەراورد بکەین لەگەڵ شاعیرەکانی هاوتە‌مەنی خۆیدا دەبینین نەو وشە و زاراوانە‌ی، کە ئەوان بە کاریان هیناوه، تا پادە‌یه‌کی زۆر نە‌میش بە‌کاری هیناون، بەلام گە‌ڵ وشە و زاراوه‌ی تر هەن کە پیره‌میزد بە‌کاری هیناون و تاییە‌تین بە خۆی و ئەوان بە کاریان نە‌هیناوه لە شیعەرەکانیاندا، خۆ نە‌گەر بە‌کاریشیان هینابن ئەوا دانە دانە و بە‌جگەر گەم و دە‌گەمەنی. کەواتە پیره‌میزد لەم لایە‌نە‌وه جیاوازه لەگە‌ڵ ئەواندا. ئەم کارە نەو وشە و زاراوانە ناگرتە‌وه کە پیره‌میزد وەکو شاعیرەکانی پێش‌خۆی و سەر‌دە‌مە‌کە‌ی بە‌کاری هیناون و یە‌کێکە لە تاییە‌تمە‌ندییە‌کانی شیعری کۆنەمان و نە‌مۆز بە‌کار‌نایەن و زۆر بە دە‌گەمەن لە فەرھەنگە کوردییە‌کانماندا بە‌رچاوە‌کە‌ون، و نەو وشە و زاراوانە‌ی کە لە ناو ئە‌دە‌بیاتی میللە‌تە موسلمانە‌کانی دراوسێ‌شماندا بە‌کار‌هاتوون، زۆر گەم و بە دە‌گەمەن هەندێ لەو وشانە، لە لێ‌کۆ‌لێ‌نە‌وه‌کە‌ماندا بە‌رچاوە‌کە‌ون؛ ئە‌ویش لە‌بەر ئە‌وە‌یە کە لە شیعری کۆنەماندا و بە تاییە‌تی لە سەر‌دە‌می ژبانی پیره‌میزدا زۆر گەم بە‌دی دە‌کرتن و هە‌ندیکیشیان پیره‌میزد مشتومالی کردوون و دە‌ستووری زمانی کوردیی بە‌سەردا سە‌پاندوون و کردوونی بە‌کوردی.

بە‌شێکی زۆری نەو وشە و زاراوانە‌ی کە پیره‌میزد لە‌بەر‌دا بە‌کاری هیناون سەرچاوە‌یە‌ک بوون، بۆ فەرھەنگە کوردییە‌کانی پاش‌خۆی و کە‌لکیان لێ‌وە‌گرتوون، هە‌روە‌ها هە‌ندیکیان لای پیره‌میزد جو‌زێ‌گس و ئە‌مۆز بە‌جو‌زێ‌کی تە‌ردە‌نووس‌ترین و بە‌کار‌دێن، یان هەر تاییە‌تێن بە‌خۆی و شاعیرەکانی ترمان بە‌و‌جۆرە بە‌کاریان نە‌هیناوه

من لە‌بەر‌دا وشە‌کانم لێ‌کدا‌وه‌تە‌وه و لە‌گە‌ڵ فەرھەنگە‌کاندا بە‌راوردم کردوون، ئە‌وە‌ی کە بە پێ‌ویستم زانی‌وه شێم کردۆتە‌وه و بۆ‌چوونی تاییە‌تی خۆم لە زۆر لا‌وه‌ خستۆتە

پوو، و له هه ندى لاي نه وه بېر و بچو نه گاني پيره ميږدم به راورد كړدووه و به لگم بڼ
هينانه ته وه. هه ندى جاريش له كو تا يي ډيره شيعره كاندا، وشه و ده ريږينه ناموكام
ليك داوه نه وه و پوونم كړدوونه ته وه.

نیشانه گان

نو و سرچاوانه ی که زور دووباره ده بنه وه له جياتي نه وانه نيشانه ی کورت
به کارهاتووه به م جوړه:

نیشانه گان	سرچاوه گان
ديوان ها	پيره ميږدي نه مړ - محمدر به سويل (هاوار)
ديوان قا	ديواني پيره ميږد - كوكړنه وه و ساغ كړنه وه ی فائق هوشيار و
پ	په نده گاني پيره ميږد - كوكړنه وه و ساغ كړنه وه ی فائق هوشيار و
پ۱، پ۲، پ۳، پ۴	په نده گاني پيره ميږد - كاكه ی فلاح بهرگي: ۱، ۲، ۳، ۴
خال	هه رنگي حال
گيو	كوردستان - گيو موكرياني
هه ژار	هه نپانه بزيږينه - هه ژار
چوډ	واژه نامه ی - كوردی - فارسی ، د. محمد نقی ابراهيم پور
معيڼ	مړهنگ فارسی - دكتر محمد معيڼ
عبيد	مړهنگ عبيد دوجلدی

★ ناهه ريده كار: خوا، خودا، به زدان.

و شه كه دوو به شه، ناهه ريده + كار. ناهه ريده: خهلق كړاو، دروست كړاو له چاوگي
(آفریدن) ی فارسي به هاتووه، واته: خهلق كړدن، له نه پوونه وه هينانه پوون كار:
ناوه. به رامبه ر به (ناهه ريده كار) ی پيره ميږد، له زماني فارسي دا (آفریدگان) ه له
چاوگي (آفریدن) وه، وه رگي راوه، كه دوو به شه: آفرید + كار. آفرید: چاوگي كړناوی
(نافریدن) ه. كار: پاشگره.

(نافه ریده کار) که خوی حاکمه

چون پئی شه که وی بلتین زالمه

پ، ۴، ۱۲۷

* ناکار: کردار، پرفتار. (گیو)

تا زیاتر عیلم و فهن بی به (ناکار)

بقه لا چوی یه که نه بهتینه کار

پ، ل ۶۵۴

* نهحه ملیتی: غار دهکات، هله ده تیزینی.

هیواشی نه سپی تور (نهحه ملیتی)

سرکه ی توند قاپی خوی نه ته قینی

پ، ل ۵۴۹

* نه رخه: پشتیوان. (خال)، (گیو)

چاوت له نانی دیوانی نه بی

تیزی لی ناخوا به (نه رخه) نه بی

پ، ل ۲۳۴

نه وه ی به خاتر نه میو دامه زدا

که (نه رخه) ی گورا پستی نه و پچرا

پ، ل ۹۱

هرچی به (نه رخه) ته عین کراوه

له ترسا دلی وه بی ناو ناوه

پ، ل ۱۲۱

* نه خه ساند: له نیوه دیری یه که مدا: نه خه ملاند. له نیوه دیری دووه مدا: له پیاوه تییان ده خست.

نه هاتن زهوی خه لکیان (نه خه ساند)

نه که پهن خاوه نی پهن زیان (نه خه ساند)

دیوان، فاء، ل ۱۶۹

* نه شکیل: چوارپهل به ستنی ولاخ و به زه ویدا دانی. (خال)

سه مه ندوک، کۆکان، شکیل، راست و چه پ، به و زنجیره ش ده لنین که سه گی

پئی ده به ستنه وه، چوارپهل به ستنی ولاخ و به زه ویدا خستنی. (گیو)

ئەوانەى ئەبىن (ئەشكىل) مكرين

يا لە ناو گەلا دورەو و خرین

پ، ل ۸۳۲

راست ئەلین بەلام ئەوانیش بەفیل

هزار هزاران خستۆته (ئەشكىل)

پ، ل ۵۰۹

* ئەگەر هینى: قینت لینیەتى پیرەمیزد ئەم وشەیهى لە عەرەببیه و وەرگرتوو و

لە سەر دەستوورى زمانى کوردی دای پشوو و

خوا لەرمووی هەندى چشت (ئەگەر هینى)

دواى دەبیبى که خیر دەبیبى

پ، ل ۲۵۶

* ئەگەى گوزەر: هەلگەراوەى، گوزەر ئەگەى، تێدەپەرى. (گوزەر) که بەشر

دورەمى وشەگەیه، پەگى چاوگى (گۆشتن) ی فارسبیه، واتە تێپەرىن.

پیرەمیزد ئەم وشەیهى لە سەر دەستوورى زمانى کوردی داپشوو و

نەو جینگە یاریبە خوشە که چیمەن بوو سەر بە سەر

ئێستە لە شووشە شۆسەبە گەر بیا (ئەگەى گوزەر)

دیوان، فا، ل ۳۶۱

وشەى (شۆسە) واتە پیادەپەوى ئەم بەر و ئەو بەرى شەقام، هەرەها

(شوستە) بېشى پى دەلین و ئەم وشەیه، لە زمانى فەرەنسبیه و هاتۆتە

کوردبیه و، بەلام لە فەرەنسیدا واتە: جادەى تەخت و چەوینزکراو. (مەبىن)

* ئەمیزى: مێزدەکات.

نەو شونینەى کەوا و نیاى جەرمیزە

کەر لینی (ئەمیزى) بەکسەر بەرپۆزە

پ، ل ۵۳۱

لە بەرە و ژوورەیش کەرى (ئەمیزى)

دواى ئەو هەرچبەکیان کە هات لە بیرى

نه بېنی تهویش بق میز وه ستاوه

نهمه به کوردی خه ر میزی نساوه

پ، ۴، ل ۶۳

* باحوورا: نهم وشه یه عه ره بیه، واته تینی گه رما له مانگی ته مووزدا.

نهم سال ئینتیخاب که وته (باحوورا) زور که س ده روونی ناگری تیا گرا

پ، ل ۶۰

له (باحوورا) دا زور که سمان پیشا که لاویژ زووکه وهره له پیشا

پ، ل ۳۷۶

* بادی ههوا: به ناسانی و به هه وانته، به بی ماندوو بوون.

نهی ده ست که وی به (بادی ههوا) بایه خی نییه به فیرو ئه پوا

پ، ل ۷۴۶

* بازخواست: پرسیار، لیپرسینه وه، پوژی بازخواست، واته پوژی قیامت.

له فره نگی (گیو) دا، وشه ی (بازخووان) به واتای به پرسپاری هاتوو.

بازخواست نه و که سه یه که له که موکووی و گوناهمی که سی لی بکوئینه وه.

وشه ی (بازخواست) و (بازخووان)، چاوگه که یان (بازخواستن) ه، به لام

(بازخواست) چاوگی کرتاوی (بازخواستن) ه و (بازخووان)، په گی چاوگی

(بازخواستن) ه، و نهمه ی دوا بیان به پیی ده ستووی ریزمانی کوردیه.

هه روه ها به شی یه که می وشه که (باز) ه که پیشگره و له زمانی فارسیدا،

له سه ره تایی کاره وه دیت و، واتای دوباره و سه ره له نوی پیشان ده دات،

وه کو: باز رفتن، باز آمدن، باز گشتن، باز گرداندن.

خوبیت و که سی کرده وه ی راست بی

له که س ناترسی سه د جار (بازخواست) بی

پ، ل ۵۳۲

* بالاپه‌روان: به‌رزفې، تيزفې، نه‌و بالنده‌يه‌ي كه بلند بفرې، يان نه‌و كه‌سه‌ي كه‌هز له پله و پايه‌ي به‌رز بكات. به‌شي دووه‌مي وشه‌كه (په‌روان) ه كه له چاوگي (پروازيدن) ي فارسييه‌وه هاتووه، واته: فرين:

ته‌رلان ته‌وارمان په‌سته و بې نازه كلك هه‌لسه‌نگينه (بالاپه‌روان) ه
پ، ۲، ل ۱۴

كه‌وتوونه خولياي (بالاپه‌روان) ي به‌پيشي باب‌ه كه‌وتوونه بازي
ديوان ها، ل ۱۱۰

ته‌رلان: شاباز. ته‌وار: بازي مي. كلك هه‌لسه‌نگينه: بالنده‌يه‌كي بچووكه به نه‌ندازه‌ي چوله‌كه‌يه‌ك. هه‌ميشه كلكي به‌رزونزم ده‌كاته‌وه.

* با نه‌كه‌ينه سه‌ر: له خو بايي نه‌بين، لوتمان به‌رز نه‌بيت، به‌فيز نه‌بين. يه‌كه‌م وشه‌ي (با) له نيوه‌ي ديږي يه‌كه‌مدا واته: بايي بوون، هه‌روه‌ها (بايي بوون) يش له وشه‌ي (با) وه هاتووه و له كوټايبه‌كه‌يدا پاشگري (بي) و كاري ياريده‌ده‌ري (بوون) ه. بايي بوون: واته، باكردنه‌خو و فووكردنه‌خو و خو به‌زل و گه‌وره زانين.

نهم بايه‌په‌نجمان نه‌دا به‌بادا با (با نه‌كه‌ينه سه‌ر) له هه‌وادا
پ، ل ۴۳۶

* بانيزه: ژوورتيكي نزمه كه سه‌ريانه‌كه‌ي وه‌كو به‌ر هه‌يوان، يا هه‌وش بې بو ژوورتيكي به‌رز كه له سه‌ره‌وه بې، سه‌ريانه‌توچكه، بانجيله، بانچه (گيو) باني نزمي بچووك (خال).

(بانيزه) ي خولياي پووخاند به‌جاري

له‌و بانه به‌رزه نرم كه‌وته خواري

پ، ل ۶۶۴

* برېست: هیز و توانا: (گیو)، هیز و هه ناو (خال) برېست: ناوی چاوگه، پیک هاتوو
له: بر + ست. بر: په گی چاوگی (برین) ه. ست: پاشگره ده چیته کوتایی
په گه وه، ناوی چاوگ دروست ده کات. بۆ نمونه: چاوگی (زانین)، په گه که ی
(زان) ه، پاشگری (ست) ی ده چیته سر، ده بی به (زانست).

هیوا بهرگی ته نگانه ده گری که بی هیوا بی (برېست) ت ده بری
پ، ل ۵۴۸

* برسی نه واز: نه و که سه ی که یارمه تی برسی و فقیر و هه ژار ده دات، نه و که سه ی
که برسی ده لاوینیته وه و دلخوشی ده کات به یارمه تی. وشه ی (نه واز) په گی
چاوگی (نواختن) ی فارسییه، واته دل دانه وه و دلخوش کردن، نه مړ وشه ی
(نه وازش) که له کوردیدا به کار دیت، له هه مان چاوگه وه وهرگیراوه، که پیک
هاتوو له (نه واز) که په گه و، له (ش) که پاشگره بۆ دروست کردنی ناوی
چاوگ.

نه و خوا پیداوه ی (برسی نه واز) ه له گه ل فریشته ی عرشا هه مرازه
دیوان فا، ل ۳۸۴

* بورده باری: سه بر، دان به خۆدا گرتن، خۆ راگرتن به رامبه ر به سه ختی و
ناخوشی. له فارسیدا (برده باری) هه مان واتای هه یه، که پیک هاتوو له: برد +
بار + ی، برد: چاوگی کرتاوی (بردن) ه. بار: له کوردی و فارسیدا به ک واتایان
هه یه. ی: پاشگره.

به لام نه م نانمان نابری ئیجگاری نه مانژینی بۆ (بورده باری)
پ، ۳، ل ۱۴۱

من له لیکای تۆم هه رزان ده سه که وئ

له (بورده باری) به نده ت چیم نه وئ
دیوان ها، ل ۳۸۶

* بهرەلدا: بهرەللا، پیرەمێرد زۆر جار ئەم وشەی بەکارهێناوه.

کەس لە وەزیفەی خۆی ئەمەین نابێ

بێستانیش ئەبێ هەر (بەرەلدا) بێ

پ، ل ٦٦١

بۆلیم چی ئەوسا گالەوهەلدا بوو

گالی کال خۆر بوو گال (بەرەلدا) بوو

پ، ل ٦٠٣

کە وتیان بێستان وا (بەرەلدا) یە

خەلک تێی ئەورووئی قەرە و هەلدا یە

پ، ل ٥٣١

کاتی کە وتیان بێستان (بەرەلدا)

کوڕو کال تێکرا ئەیکەن بە هەلدا

پ، ل ٧٨٤

بەو کورتانەوه ئەچنە بەغدا

هەروا دینەوه هەوسار (بەرەلدا)

پ، ل ١٣٨

لایە یاساغە و لایە (بەرەللا)

بەرد بەستوویە سەگ، گەمارۆ ئەدا

پ، ل ٤٦٥

سەعدی فەرموویە بۆ ئەم هەلدا یە

بەرد بەستراوە سەگ (بەرەلدا) یە

پ، ل ٤٦٩

وەکو پیشاندرا پیرەمێرد یەك جار وشەی (بەرەللا) ی بەکار هێناوه لێره‌دا

لە جیاتی (بەرەلدا). هەروەها ئەو دوو دێرە شیعەرە ی کە لە کۆتاییدا هاتوووە لە

ژێر کارتێکردنی چیرۆکی گولستانی سەعدی شیرازیدا وتوو، کە بەم

جۆرە یە:

[یکی از شعرا پیش امیر دزدان رفت و ثنایی برو گفت، فرمود تا جامه ازو

برکنند و ازده بدر کنند، مسکین برهنه به سرما همی رفت، سگان در قفای وی

افتانند. خواست تا سنگی بردارد و سگان را دفع کند، در زمین یخ کرده بود،

عاجز شد، گفت: این چه حرامزاده مردانند: سگ را گشاده اند و سنگ را

بسته.] پروانه: گلستان سعدی - بکوشش دکتر خلیل خطیب رهبر - چاپ دهم -

ص ٣٢٤ .

واته: به کئی له شاعیره کان چوو بۆ لای سیری دزه کان و ستایشی کرد،
 هه رموی تا جله کانی دابکه نن و له دی دهری بکه ن، بێچاره به پوونی و به و
 سه رمایه ده پویشیت. سه گه کان دوی که و تن، ویستی به ردی هه ل یگری و
 سه گه کان دوور بخاته وه، سه هۆل وشه خته نووساند پووی به زه وییه که وه، هه چی
 بۆ نه کراه وتی:

ته مانه چه ند زۆلن، "سه گیان به ره لاکردوه و به ردیان به سنۆته وه."

* به لاجۆ: نه و که سه ی به لا و ناخوشتی و سه حتی و خه می بۆ خوی بویت. ته م
 وشه به دوو به شه: به لا + جۆ. به لا: له وشه ی (به لا) ی عه ره بیه وه هاتوه.
 واته: خه م و حه قه ت و گیرۆده بوون. جۆ: له (جۆ) ی فارسییه وه هاتوه که
 په گی جاکوکی (جستن) ه. واته به دوا ی شتیگدا که پان، ورد بووه وه و
 لێکۆلینه وه له شتی

خۆش ویستنی تۆم هه لێژارد بۆ خۆم له پنی په زاتا هه روا (به لاجۆ) م
 دیوان ما، ل ۲۵۷

* بیراز: میراس، چاک کردنه وه ی ناش، په قانندن، قه یاره کردن، ربر کردنه وه ی دیوی
 ناوه وه ی به رداش و ده ستار، دوا ی سووانی، که ل و کونگرتمی وشکه که له ک،
 لێدانی زۆر. (گیو)

۱. گرتی کردنی به رداش: (به رداش لووس بووه بیرازی ده وئ).

۲. بێک و بێ کلۆکردنی ره و ی، ته خت کردن (زه ویم بیراز کردوه بۆ نوونی)
 (هه زار) بۆ هه ره شه به کاردیت وه کو ده لێن: (بێم بیرازت ده که م)، له هه مان
 وشه وه هاتوه، کانی که به ردی ناش ساف و لووس ده بێ تیر به باشی که م
 ناهاپی، به نووکی چه کوشینکی که وه، چه کوش کاری ده کری، بۆ نه وه ی که
 لووسیه که ی چال چال و زیر بکری، به مه ده لێن بیراز کردن.

به ردانی بێ باراش په کی نه که وئ کانی که سووا (بیراز) ی نه وئ

په، ل ۷۹۲

* پارڊۆن: ببووره. ئەم وشەيە فەرەنسییە (عمید)

ماست و راست ئیستا بوونه مۆدهی کۆن

شەرم و تەریقە نەهیشتوو (پارڊۆن)

پ، ل ۷۶

هەندێ کەس خۆیان کردوو بە ژاپۆن

دەست ئەوە شینن پیت ئەلین (پارڊۆن)

پ، ل ۲۲۸

* پاکتاو: ساف و پاک و بێگەردە، سەپى و پۆشن. وشە کە دوو بەشە: پاک + تاو

پاک: مەبەست بێگەرد و لووسە. تاو: خۆر، پۆژ، ئافتاو، هەتاو، تیشکی خۆر،

تین، وزە، گوپ .. (گیو)

چەناگەى زیوی سەپى خالّ بىّ خالّ گۆى غەبغەب مینای (پاکتاو) ی زولالّ

دیوان ها، ل ۱۷۴

گۆى غەبغەب: گۆشتی خڕوپڕی ژێر چەناگە، کە لە کۆندا لای شاعیرە کانمان،

یەکی بوو لە مەرجەکانی جوانی.

* پەتۆ: هەناسە، دەردیکی گرت پەتۆی نەدا. (خالّ). پەتۆن: بە واتای هەناسە،

پشوو، دەردیکی گرت پەتۆی نەدا، پەتا، درم .. هتد (گیو)

کە تۆ بە خەیاڵ زۆر بەرز بفری کە کەوتی (پەتۆ) نابەى ئەمری

پ، ل ۸۶۲

* پەست: لێرەدا مەبەست هیچ و پووچ و بێ نرخ و نزمە.

بەدکرداریمان هێندە خەست بوو کە پێی پیاوەتیی تێدا (پەست) بوو

پ، ل ۹۰۸

* پەل: پەلەبەرد، دەستە بەرد یا کوئۆ کلمەتێکی گەورە کە بهاوێژێ. (گیو)

بەرد یا کلتۆیەکی گەورە کە بهاوێژێ. (خالّ)

دەستى سياسىيەت تىڭمان بەر ئەدا ۋەك (پەل) ئەماندا بە كەللەى يەكدا

پ، ل ۶۵۸

* پەيجۆرى: جستوجۇ کردن (خال) ئەمەزۇ وشەى جستوجۇ کردن بەکار نایەت و
مەبەست: بە دواى شتىڭدا گەران، دواى شتى كەوتن، ليڭكۆلینە ۋە لە مەبەستى
و پوونکردنە ۋەى.

تىستايىش (پەيجۆرى) شەرەگەرەكم پېم خوشە، خوشەى دار و كوتەكم

پ، ل ۶۳۸

* پىڭكۆرە: لىرەدا مەبەست مندال يان دەستوپىنۋەندە بەچكەى بال نەگرتوۋى
كوالە، برىتيە لە پىادەى لەشكر، برىتيە لە دەستوپىنۋەندى يەكېك. (خال)
تا(پىڭكۆرە) ى خۆت لەلا ۋەستابى بىڭانەت نەۋى، با لات ۋەستابى

پ، ل ۸۱۹

مەندى بەبە دىى باۋكى ئەخوپى (پىڭكۆرە) ى مشكە و جەۋال ئەدپى

پ، ل ۲۵۲

* پى لە گلا بوون: گىرۆدە، گرفتار، دۇش داماو، چەقېن لەناو قوردا.

ئازارى خەلكت كە لە دلایە لە ئاسمانىش بى (پىت لە گل) دايە

پ، ل ۲۹۰

سەعدى شىرازى دەلى:

من قدم برون نمى يارم نهاد از كوى دوست

دوستان معذور داريدم كه (پايم درگل است)

بېروانە: ديوان غزليات سعدى شىرازى - بكووشش دكتر خليل خطيب رهبر - ۱۱۳،
ۋاتە: من ناتوانم پىم لە گەرەكى يار بېمە دەرەۋە، ۋاتە ناتوانم گەرەكى
دلبرەرەكم بەجى بهتلم، ئەى دۇستان لىم بېوون، چونكە پىم چەقيۋەتە قور،
ۋاتە گىرۆدە و گرفتارى ئەوم.

* پىنجەى تار: لای (گىو) بەم جۆرەيە: پىنج پۆژە لە نىۋانى زستان و بەھاریدا، كە

سال ته‌واو بوو، نه‌و پېنج پۇژاڼه ده‌مېنېته‌وه له پېشدا پېنشوونيان ساليان به
 دوازه مانگ و مانگېشيان به " (۳۰) پۇژان دادەنا، به‌و پېيه سال مسى سەد و
 شېست پۇژا، پېنج پۇژيش ده‌مېنېته‌وه له سالى راستە‌قىنه له‌سەر هېچ
 مانگېكى نېيه. هه‌روه‌ها له هه‌ره‌نگى (خال) يشدا به‌م جۇره هاتووه. به‌لام له
 (هه‌ره‌نگى فارسى - مه‌ين) دا، به‌م شېوه‌يه‌يه: پنجه دزدیده:

هه‌ر يەك له دوازه مانگى ئىترانى كۆن (۳۰) پۇژا بووه و سال سېسه‌د و شه‌ست
 پۇژا به‌م پېيه سالىكى (شمسى) پېنج پۇژى كه‌مه، بۇ پېكرده‌وه‌ى ئەمه له
 كوتايىي هه‌ر سالىكدا پېنج پۇژى تريان (پنجه دزدیده) ئەخسته سه‌رتا
 سالى (شمسى) به‌ ته‌واوى بكاته سېسه‌د و شه‌ست و پېنج پۇژا، هه‌روه‌ها
 پېشى ده‌لېن: (خسه‌ه مسترفه، بهېزك، پېنجك).

خۆزگه كه نه‌لېن خه‌وى (پېنجه‌ى نار)

خه‌وى هېنگجاريى ئەخست له به‌دكار

پ، ل ۷۱۲

* ته‌بيات: سروشت، ئەمه له (طبيعة) ى هه‌ره‌بېيه‌وه هاتووه.

ناوى هه‌دى جېيش نه‌وه‌ى نه‌ينوشى

(ته‌بيات) ى تونده گېچەل نه‌فروشى

پ، ل ۷۵۱

* ته‌رات: سه‌له‌فكردن و تاودان. ته‌راتين: هاتو چۆ كردنى گيااندار به‌پاكردن. (خال)

ته‌رات: شه‌ره‌ه‌خىوى، ته‌راد، ته‌راتين، سه‌له‌فكردن و تاودان، غاردان (گيو)

به‌سه‌ر ته‌نافا نه‌كه‌وته (ته‌رات)

جاران ته‌ناف باز له ئىتران ته‌هات

پ، ل ۶۶۸

ته‌ريده: جه‌رده. (خال)

* ته‌ريده: جه‌رده، پېنگر (گيو)

هه‌ت لاوانه‌وه بۆت به (ته‌ريده)

سه‌دى هه‌رموويه كه زه‌پخريده

پ ۱ ل ۶۱۴

سعدی فەرموویە کە زۆر خەریدە نەت لاواندەرە بوو بە (تەریدە)

پ ۲ ل ۱۴۱

نیببێ: وشە (زەپ خەریدە) لە چاپی، فائق هوشیار و .. وشە (زۆر خەریدە)
 لە چاپی کاکە (فەلاحدا، هاتوون، بەلام (زەپ خەریدە) راستە، ئەم وشە بە لە
 هۆنراوەی کۆنی فارسیدا زۆر بەکار هاتووە، وشە کە دوو بەشە: زەپ +
 خەریدە. زەپ- زێر پارە. خەریدە- کێدراو. بەسەر بەکەرە واتە ئەو کەسە
 کە بە زێر یان پارە کێدراوە، بە واتای: (بەندە - کوێلە، عەبد) دیت، هەروەها
 سیوێ دوو می دێرە شیعەرە کە لە چاپی فائق هوشیاردا نووسراوە: (نەت
 لاواندەرە بۆت بە نەریدە) و لە چاپی کاکە (فەلاحدا نووسراوە: (نەت
 لاواندەرە بوو بە تەریدە)، کە ئەمە (کاکە) فەلاح گونجاوتر و راستترە.
 دێرە شیعەرە کە پێرە میتێر وەکو حۆی دەلی: (سعدی فەرموویە ..) لە ژێر
 کارتیکردنی ئەم دێرە شیعەرە (سعدی شیرازیدا وتوویەتی:

بەندە حلقە بە گوش ار نوازی برود

لطف کن لطف که بیگانه شود حلقه به گوش

بەوات: گلستان - دکتەر خطیب رهبر - ص ۶۹

واتە: بەندە (حلقە) لە گۆی ئەگەر نەلاوێنیتەرە ئەوات، میهره بانی بکە
 میهره بانی کە بیگانه ئەبن بە حلقە لە گۆی.

هەروەها من وا دەزانم کە وشە (تەریدە) بە واتای تەرە بوون و سەری خۆ
 هەلگوتنیش دیت، کە ئەمەیش دەگونجێ لە گەڵ دێرە شیعەرە کەدا.

* تەلای تاو: ئالتوونی تیزاب، زێپی پاک و بێگەردی ورشەدار.

لاعل و گوارە هەردوو (تەلای تاو) هەردوو ژیرمالە (فەرقی زەپ کلاو

فەرق: لێرەدا واتە تەپڵە سەر، سەری سەر، سەرسەر

* تەلای دەست ئەوشار: جۆرە ئالتوونیکێ نەرم بوو، هەر شێک و وێنەیەک کە

بیان ویستایه، به دهست پئی دروست دهکرا، وه دهلین نه م جوره ئالتونه
له خه زینه ی خوسره و پهریزدا بووه. له زمانه فارسیدا به م جوره یه: (تلائی
دست افشار) که به رینووسی کوردی وا ده نووسری:

(تلائی دهست نه فشار)، بپوانه: قهرنگنامه شعری - دکتر عهیلی.

هه روه ها (خال) دهلی: گونگینکی گه وره یه له زنه ی نه رم که له چینه وه به
دیاری نیرا بۆ شای نیران (خوسره و پهریز) وه نه و زیره هه رچه نه له
ناودهست بگوشرایه له به یینی په نه گانه وه هیندیکسی لی نه هاته ده ره وه، له
پاشا که دهستی لی به رنه درا زیره که وه ک خوی لی نه هاته وه.

بپوانه: په ندی پیشینان - چاپی سیتی م - ل ۵۱۹

نه و قه له نه ره ی و بجدان یاریه تی (تلائی دهست نه و شان) خره تکاریه تی

ب ۲، ل ۳۴

گه نجی بادناوه ر (تلائی دهسته و شان) بۆ خوسره و بوونه تیلای گوپه و شان

پ، ل ۵۷۱

گه نجی بادناوه ر: ➡

کاک (به دران نه حمه د) نه م دوو دیره شیمره فۆلکلورییه ی له بهر بوو، لیم
وه رگرت ده پوت نه مه له ناوچه ی هه ولیر به گورانییه وه ده ونریت:

که پرینکت بۆ بگه م له بیایانی به پئی داره پای بگه م به رینحانه ی نه پئی

چل کبسه خه نه بۆ سواحسانی (تلائی دهسته و شان) بۆ لاشیپانی

بیایان: بیایان، لیره دا مه به ست ده شته.

لاشیپانه: که ناری دیوارییه له نرێک جوارچینه ی ده رک و په نه رانه. (گیو)

له هه موو هه رقی نه زه ر سمه ت و سوریننکی هه بوو

نازک و نه رم و له تیف، میثلر (تلائی دهسته و شان)

شینخ به زای تاله بانی - د. مکرم تاله بانی - تاراس، ۲۰۰۱، ل ۲۵۳

* نه لیسمی جامی چل کلیل: مه به ست نه وه یه که وا کارینکی نااسایی نه وتو بکری

که نهجامینکی ناله بار و سهیر بهینیتته دی، وشه که لیکدراوه و له دوو بهشی
 سهیره کی پیک هاتوو: تهلیسم + جامی چل کلیل، تهلیسم: له عه ره بیدا
 (طلسم) ه، که له یونانییه وه، وهرگیتراوه (telesma)

۱- نیشی له وزه به دهره، که سهراوه که ی هردوو هیزی ناسمانی و زهمینییه و
 به هوی نه وانه وه کاری سهیر و سه مه ره دیته کایه وه.

۲- نووسینیکه پیک هاتوو له وینه و دوعاکان، که به هوی نه وانه وه، کاری له
 وزه به دهر نه نجام ده دریت.

۳- دبعن و وینه ی سهیر که ده خریته سه رخه زنه. (معین)

چل کلید = چل کلیل: جوره جامیکه که ده رویشه کان له گهل خویان هالی
 ده گرن. (معین)

چهل کلید = چل کلیل: جامینکی فلزییه، به ده وریا دوعا نووسراوه به
 هه لکه ندن و چل پارچه فلزی بچوکی وه کلیل، به لیواری نه و جامه دا شوپ
 بوونه ته وه و، پری ده که ن له ناو، و به نه خوشی ده دهن، که بیخواته وه، یان
 ده پرتینن به سه ریدا، تا چاک بیتته وه، هندی جار بق نه وهی که به ختی
 کچینکی پی بکه نه وه، ده بیه ن بۆ حه مام و ناوی به سه ردا ده پرتین (عمید).

(تهلیسمی جامی چل کلیل) ده رکوت

که ر ئیسقان و سه گ کای کونه ی به رکوت

پ، ل ۱۵۶

(تهلیسمی جامی چل کلیل) ه به گوشت بق که ره کا بق پشیله به

پ، ل ۱۹۹

(تهلیسمی جامی چل کلیل) ه به زمانی دانا، به کلپله به

پ، ل ۲۳۳

* تیره زهن: تیروه شین.

پشیله یزگار بوو له ده ست (تیره زهن)

وتی: مشک و زئیرکه ندوی پیره زهن

پ، ل ۵۷۶

پیره میورد نهم دیره شیعری له زئیر کارتینکردنی چیرۆکیکی (بوستان) ی
سه عیدی شیرازیدا وتوو و له جیاتی وشعی (پیره ژن) ی کوردی وشعی
(پیره زهن) ی به کار هیناوه، که له فارسیدا (پیرزن) ه چیرۆکه که به م جۆره یه:
یکی گر به درخانه و زال بود که برگشته ایام و بد حال بود
روان شد به مهمانسرای امیر غلامان سلطان زدیدش به تیر
برون جست و خون از تنش می چکید

همی گفت و از هول جان می دوید

اگرچستم از دست این تیرزن من و موش و برانه و پیرزن
بوستان سعدی - نگارش استاد ناصح - به کوشش دکتر خکیب رهبر - ص ۶۰۹ -
چاپ چهارم.

واته: پشیله یه کی به دبه خت و کلۆل له مالی پیره ژنیکدا ده زیا، له برساندا
خوی گه یانده میوانخانه ی پاشا، پیاوه کانی تیرنکیان لی دا، له ترسا و له تاو
گیانی خوی مه لات و پای کرد و خوین له له شی ده تکا و ده پوت: نه گه ر له
دهستی نهم تیره شینه بزگارم ببی، من و مشک و ماله ویرانه که ی پیره ژن.
* نێژ په روان: خیرا فیر، تیر فیر، نه و بالنده یه که زۆر خیرایه له فیریندا.
سیا بازیک بووم، سیا بازیک بووم

له نهوجی گه ردوود (تیر په روان) یک بووم

دیوان ها، ل ۲۳۱

* جاخ: نووره که به کی بچوکه له موشه معا، نووتنی تیادا نه گیرئ (خال)
وه جاخراده بی باوی نه ماوه هه ر (جاخ) ی نووتن بره وی باوه

پ، ل ۷۳۸

* جه خار: لیره دا مه به ست خه م و خه فته. له م فره نه که کوردییانه دا به م جۆره

هاتووه:

کێرد، چه قو، سیکار، قیمة کیش، جخار، سوئ، داخ، په رۆش، خهفته. (گیو)
خهفته (خال). خه م و خهفته (پور). که سه ر، مهینه ت، خه م، خهفته،
کول. (هه ژان).

گول بووه به خار، بلبل پر (جه خار) باغه وان که وتوو له په نا هه سار
دیوان ها، ل ۳۲۱

نهم وشهیه له نه ده بیانی کوردیدا ده گهن و که م به رچاو ده که وئ، مه لا
حه مدوون ده لی:

نهم پۆژه چ پۆژیکه که عالم شله ژاوه

هه ر که س به (جه خار) ئ جگه ری قیمة کراوه

نهم دپره شیعره م له ده ستنوو سی: که لاویژی کوردستان - نووسینی: مه لا
که ریم حاجی سه عیدی وه رگرتوو ه. که له سه ر په په یه ک نووسراوه و پتووه ی
لکینراوه.

* جه زیره ی واق: لیره دا مه به ست دوور کردنه وه و نه یی کردنه بو جه زیره ی واق
واق.

ناوی واق واق، بان وه ق وه ق، به چهند شوین ده وتی:

۱- (واق واق) ی خواروویان واق واقعی نه فریقا. جزیره کانی واق واق له ده ریای
(لاری - Larwi) به.

۲- واق واقعی پۆژه لات، ده که ویتته پۆژه لاتنی چین.

۳- جه زیره یه که له خوارووی عیراق.

۴- دره ختی وه ق واق، که کۆنترین ناوه یانی له تیگستینکی چیندایه و به کیکه
له نه فسانه کانی نه و نه ته وه یه، که میوه ی نه و دره خته وه کو ناده میزاد وایه.

۵- ناوی نه ته وه ی (پاک پاک) ه pak pak، که له عه ره بیدا بووه به (فکفک)

و نه م نه ته وه یه له سۆمه ترا ناوی (به تەك - batak) ه که هه مان (په ک

بەك(ە). (مەين)

نەوى ناسرايىن بە عىلم و نەحلاق

ئەينى بېجىتە (جەزىرەى واقى واق)

پ، ل ۱۶۸

* چراوك: جۇرە چرايەك بوو، كە لە كۆندا لە كوردستان بەكار ھانوو.

چراوك: چۆلە چرا. (خال) چۆلە چرا: دارىكى تەرە بە قەد گەريك، سەرەگەى

نەكوتىرى تاشى نەبىتەو، كە وشك بوو، لە تارىكىدا دانەگىرسىتىرى لە باتى

چرا. (خال) چراوك: جۇرە چرايەك، شولكى مازوو، يا ھى بەپوولە قامك

نەستوورتر، بە ھى تەشوى دەكونىرى و سەرىكى ھەلدەكونى وەكو مانۇس

پووناكى دەدا، بۇ ھەر شوينىك بېچن لەگەل خۇيانى دەبەن، چۆلە چرا،

شەو چرا، بالە، چراوكە. (گيو)

كە بۇ ھى تارىك وەك (چراوك) ە

نەوول تەربىيەى دايك و باوكە

پ، ل ۷۹۰

تېشىكى تەربىيەى وەكو (چراوك) ە

نازى پۆلەى چاك لەسەر باوكە

پ، ل ۷۳۴

* چلوچۇ: ھەول و نەقەلا. (گيو)

نەم دنيايەى وا بۇى بە (چلوچۇ) ىن بە پووتى ھاتووين بە پووتى نەپۇن

پ، ل ۸۹۹

* چلوولە: نەمۇ پىنى دەلن، چلوورە، نەوسەھۆلەيە كە لە رستاندا بە قەراغى

گويسەيانەو شۇر دەبىتەو.

تۇنى (چلوولە) ى چلە نەپەوى

بە ھېساب نەمۇ پىشكو نەكەوى

پ، ل ۴۳۸

* چورتم: نوچ بىردىنى دانىشتوو بە دەم وەنەورەو، سەغلەتى و دەردى سەرى.

ھېسارەكەس نووشى چورتمىكى گەورە بوو. (خال)

له هه موو لاره پاش قوله و (چورتم) نه شاره زاکان که وتوونه سه رسم

پ، ل ۸۸۵

* چه شتی: نه و که سه به که له سه ته ریفه ی چه شتی بیت.

چه شت: ناوی دینه که سه به پاریزگای شاری (هه رات) له نه فغانستان و نزیکی

شاروچکه ی (نه و به) و (شاقلا نه)، لیره دا سه ره تاي شینخه کانی چه شتی ژیاون،

که له (خواجه ابو احمد ابدال) هوه ده ست پی ده کات.

بروانه: (معین). هه روه ها (خواجه احمد ابدال) له سالی ۲۶۰ کوچیدا، له

زه مانی خیل افه تی (معنصم بالله) له دایک بووه.

بروانه نفحات الانس - تألیف: عبد الرحمن جامی - انتشارات کتابفروشی عمودی

- ص ۲۲۳

به چی ده زانی که خوت به هشتیت نه بینم چه شتی ته ریفه ی (چه شتی) ت

پ، ل ۵۵۱

* چیمه نزار: گولزار، چه مه نزار.

(چیمه نزار) یکه گول و په رزینه هه رچی هات جو شتی به هه لپه رینه

دیوان ها، ل ۱۸۳

* خاچی: مه سیحی. خاچ: سه لیب، چه لپا، (خاچ اعظم): نه و سه لیب به که عیسیان

پیدا هه لواسی. له زمانی نه رمه نیدا (خاچ) ه. بروانه (معین).

خاچی وه کو پیره میرد به کاری هیناوه به واتای مه سیحی راسته و له شوینی

خویدا به، به لام نه مړو، وشه ی (خاچ په رست) که به واتای مه سیحی به کار

ده هیتریت وشه به کی داتا شراوه.

نه ینیره هه ج نه تین حاجیه پر بن باخه لی خاچه و (خاچی) به

پ، ل ۷۳۸

* خاراو: پیره میرد لیره دا به مه به سستی، خوشه کراو و راماتو به کاری هیناوه.

(خال) ده لی: شتیکی پوخته ی ده رها توو، وه ک گوزه و دیزه و کوو به یه که

نۆر شتی شلی نیکرابی، چهرمیکه له ناو ناودا زۆر مابیتتهوه. خاراندن: پوخته
کردنی گۆزه و دیزه و چهرم.

(گیو) ده‌لی: خوش کراو بۆ پێست، بۆ دیزه و گۆزه‌ی سوورکراوه‌ش ده‌لێن که
ئاویان تیا کرابی.

به‌لام نه‌و سمی به‌ شەق (خارا) ه پێستی نه‌ستووره پەش هه‌لگه‌پاوه
پ، ل ٦٤٢

* خاکه‌سار: مرۆفی ساده و خاکی، به‌شی دووه‌می وشه‌که (سار) پاشگره و به
واتای:

وه‌ک، به‌کار دێت. له‌ فارسیدا (خاک سار) ه.

وه‌ک سروشتی خۆی، خۆی نا‌کا به‌ خاک (خاکه‌ سار) نه‌بی، به‌ دلیکی پاک
دیوان فا، ل ٣٨٢

* خایه: گون.

باران سینه‌په‌ی گه‌یانده (خایه) نانی چوارپێکان وا له‌ پۆنایه

پ، ل ٩٨

نان: لێره‌دا مه‌به‌ست خۆراکی ناژه‌ل و چوارپێتیانه، ئالیک، ئالف.

له‌ پۆنایه: له‌ بن نایه‌ت، کوتایی نایه‌ت.

* خرید و فروخت: کرپن و فروشتن. له‌ فارسیدا (خرید و فروخت)، چاوگی کرتاوی

(خریدن و فروختن) ه، واته: کرپن و فروشتن.

نیتروا ئیشغال‌که‌وته‌وه‌ سه‌رکار (خرید و فروخت) که‌وته‌ ناو بازار

پ، ل ٩٨

* خوا: لێره‌دا واته: توخوا، بۆ خاتری خوا.

به‌ورد و په‌شه‌با چه‌ز له‌یه‌ک نا‌که‌ن (خوا) با هه‌ردووکیان له‌یه‌کتر پا‌که‌ن

پ، ل ٤٨٢

* خودگیری: خۆ پا‌گرتن.

ھاوار لېرەى زەرد زرينگەى خوشە كە ھاتە بەر گوى (خودگىرى) بۆشە

پ، ل ۵۰

* خۆڭلىك: گىايەكى گەلا نەستورى ھەمىشە سەوزى شىردارە، شىرەكەى بۆ (بىرۆ)

زۆر باشە. (خال)

دەست لە ھەویر و دەم لە تەدبىرا ئاۋ لە قەلبىرا (خۆڭلىك) لە شىرا

پ، ل ۵۹۸

* خەرمىز: نەو شۈينەى كەوا كەر بە پىزدا مىزى لى دەكەن، ۋەكو پىرەمىرد خۆى

لەم دىپرە شىعرەدا دەلىت.

نەو شۈينەى كەوا وتيان (خەرمىز) ە كەر لىتى نەمىزى يەكسەر بە پىزە

پ، ل ۵۲۱

لەم دوو دىپرە شىعرەى خوارەۋەدا پىرەمىرد واتاى وشەى (خەرمىز) ى باشتىر

پۆشن كىردۆتەۋە:

لە بەرەو ئۈۋرەيش كەرى نەمىزى دۋاى ئەۋە ھەر چىەك كە ھات لە پىزى

نەبىنى ئەۋىش بۆ مىز ۋە ستاۋە نەمە بە كوردى (خەرمىز) ى ناۋە

پ، ل ۶۲

لېرەدا وشەى (نەمىزى) ى لە باتى مىز دەكات، بەكارمىناۋە.

* خەرۋار: نەم وشەىە لەناۋ كوردەۋارىدا باۋ بوو، ئىستا بەكار نايەت. لە فەرھەنگى

(مەين) دا، بەم جۆرە ھاتوۋە:

۱- بارى يەك كەرە.

۲- ئەندازەىە بۆ كىشان بە گۈيرەى ياساى سالى ۱۳۰۴ ھ.ش. يەك خەرۋار

دەكاتە (۳۰۰) كىلۆ.

نەۋى بىزانى و بېھىنىتە كار لە ئاگر ئالتۇن ئەبا بە (خەرۋار)

پ، ل ۷۵۷

لەگەل سەد گۈرۈزى دانەى مروارى ھەر دانەىەكى بە ھای (خەرۋارى) ى

دیوان ها، ل ۴۱۶

* خه له سان: پژگار بوون، نه م وشه یه له (خلاص) ی عه ره بییه وه هاتووه.

نیمسال زور له بهر بی ناوی ترساین و اگه لایوژ کهوت جاری (خه له ساین)

پ، ل ۸۰۴

ماوه ته نه وه ی خو مان بهاوین سهر سپی کهوتین و ا (خه له ساوین)

پ، ل ۸۸۶

نایشزانن نه وه ی که لئی نه ترسن گه ییه پوژی خو ی لئی (ناخه له سن)

پ، ل ۹۰۸

* خه م بوو: کوم بوو، کووپ بوو.

خه ده نگى بالام وهك كه مان (خه م بوو) پوو له نیشانه ی نه و دونیا به م بوو

دیوان ها، ل ۲۴۰

خه ده نگ: لیتره دا مه به ست راستی و پیکیه. به لام وشه ی خه ده نگ ناوی
دره ختی که زور سهخت و پهقه، که له داره که ی نیزه و تیر و زینی نه سپ
دروست ده کری.

* خه وی پاگوزه ر: لیتره دا مه به ست ته من و ژیا نی ئاده میزاده. به لام وشه که خو ی
واته: خه وی سه ره پی، یان نه و که سه ی به ینگیه کدا تیپه پی و دوا ی نه وه
بخه وی.

پینج و دوو پوژه (خه وی پاگوزه ر) هر که سه ده وری خو ی ده باته سهر

پ، ل ۱۲۵

پینج و دوو پوژ: مه به ست کورتی و که میی کاته.

* دلشکست: دلشکاو، په نجاو.

مه گری مه ناله با به خه فته (دلشکست) نه بن

نه ختی له لات نه میینه وه بق به هه شت نه چن

دیوان ها، ل ۱۰۴

* دلفریب: لیږه دا مه به ست جوان و دلفین و قه شهنګه و به واتای دلفریو، و دل
هه لڅه له تین دیت.

یاری دل په یکه، یاری دل په یکه

یاری (دلفریب) پېشه ی دل په یکه

دیوان ها، ل ۱۷۵

په یکه: هم وشه یه واتای زوری هیه، به لام لیږه دا واته: به هیژ، به توانا، له
له ت که.

* دوساخ: دووستاخ = دوستاق = : هم وشه یه تورکیه واته: گیراو، به ندی
(معین).

به ندی، دیل، گیراو، به ندیخانه. (گیو)

گیراو، به ندی، گیریاو، گرتووخانه (هه ژار)

زور شاعیری تر له برسامردون

یا له زیندانا (دوساخ) یان کردون

پ، ل ۸۲۱

* دوست خوا: نه و که سه ی که دوستی و هاورپیته ی و برابته ی بویت، وه کو چون
ده و تریت: نازادیخوا، خیرخوا.. واته نه و که سه ی که نازادی بویت و نه و
که سه ی که خیر و خوشیی بویت.

هر یه که هرچی بو دهنیری خوا نه یه وی بیدا به خزم و (دوست خوا)

پ، ل ۶۴۹

* دهر: واته: له، دهر که نار: واته له که نار، دهر هوا: واته له هوا، نه مېږ

(دهرباره ی) له جیاتی (له باره ی) به کاردیت، یان ده لټن: دهر حق.

نېنجیل و توویه تو (دهر) که نار به له دله خوږه ی دنیا بزگار به

پ، ل ۴۸

نه ویش باوکی چاک تهریبیه ی دابن هبج باوهر مه که سهر (دهر) ههوابن

پ ۱، ل ۷۶

خو نه گهر بیت و سهر (دهر) ههوابن تا نه مان نئید نه بن ههروابن

پ ۱، ل ۱۱۹

هیند (دهر) که نارین نهوا له م په پین بوج به بلویری خه لکی هه لپه پین

پ ۱، ل ۱۱۹

من نه لیم په ندم سهر (دهر) هه وایه هه موو شیرنکم به بن مه عنایه

پ ۲، ل ۳۲

* ده زیبی: لیره دا واته: ده بن، دوگونجی، به جنیه، له شوتین خویدایه، به لام وشه که

خوی واته: لینی دیت، جوانی لی دیت، نه م وشه یه سی به شه: ده + زیب + ی

ده: پیشگری کاری نیستایه. زیب: رهگی چاوگی (زیبیدن) ی فارسییه واته:

شایسته و رازوه بوون. ی: جیناوی لکاره بزرگه سی سینه می تاک. پیره میزد

لیره دا، به هوی ره گینگی فارسییه وه، له سهر ده ستوری کوردی به و جوره،

نه و کاره ی دروست کردوه.

نه میو (ده زیبی) بلین ماته مه قوبیه ی نیلگون پر ته م و خه مه

دیوان ها، ل ۲۰۶

* ده ست بهرداری: ده ست هه لگری، وازمینی. وشه ی (ده ست بهردار) رهگی چاوگی

(ده ست برداشتن) ی فارسییه، (ی) جیناوی لکاره که سی سینه می تاکه، نه گهر

به فارسی واتای (ده ست بهرداری) بنووسین به جوره به (ده ست بردار) به لام

پیره میزد لیره دا رتزمانی کوردی به سهر دا سه پاندوه.

سالتکیان له پیر نیجاره داری

ده ست داره ده ست به دار تا (ده ست بهرداری)

دیوان ها، ل ۲۹

* ده ست زه نی: هه رچه ند (ده ست زه نی) لیکدراونگی فارسییه و (ده ست زدن)

واته چه پله لیدان و ره گه که ی (دست زن) هو، پیره میورد پاشگری (ی) ی
خستوته سهر و لیره دا به واتای: به رتیل و دزی و دهست دریزی به کارهاتووه.
مندالی زور و مه عاشیکی که م (دهست زه نی) نه که م به چی مه لده که م
پ، ل ۸۸۹

* دهستنده: شت پیدان که م که م و به نه ژمار (هه ژان).

* دهسند: شت پیدان که م که م (هه ژان). چت به مهردوم دانه به نه اندازه و
که موکووی (گیو).

* دهسه نده: شت به مهردوم دان و به نه اندازه.

که چاو بپرته (دهستنده) ی خه لکی نه که ویه ژیربار دیاره بی که لکی
پ، ل ۱۴۱

نه و بی (دهستنده) ی که مال نه به خشی

که مالی که مه، زوو پینی نه له خشی
پ، ل ۳۵۴

وه لاهی زه کیین، سه خین، به وه فاین بیکه س و سه یرین

تا که ی (دهسند) خور و گه دابین و دهر به دهر
دیوان فا، ل ۲۱۵

له په راوینزی دیوان فا، ل ۲۱۵، نووسراوه، دهسه نده: چاو له دهستی خه لکی و
یارمه تی دان و سک تی رکردن.

تا (دهسند) ت بی قه درت له لاهه که وم بو نه گری پیت نالیم مامه
پ، ل ۴۶

زور که سی وه خشی توند بوو سه هه نده

به (دهسه نده) بوت نه بن به به نده
پ، ل ۵۲۲

* دهسدار: به دهسته لات، خاوهن دهسه لات، دهست پویشتوو.

وشه که دوو به شه: دهس + دار. دهس = دهست دار: په گۍ چاوگۍ

(داشتن) ی فارسییه، واته هه بوون.

سالتک نیجاره ی کردبوو (دهسدار) ی

دهسدار دهس به دار خه لک دهست به رداری

دیوان ها، ل ۲۳۴

* دهوانا په زیر: هه ردی که دهرمانی نه بی و چاره سر نه کری، هه نه خوشییه که

که دهرمان نه توانی چاکی بکاته وه. وشه که سی به شه و به شی سییه می که

(په زیر) ه په گۍ چاوگۍ (پدیرفتن) ه، واته: قبول کردن و خستنه نه ستوی

خو.

بتزانیایه که جوانی گوزهرگای پیرییه

مه رگیش کوتوپرئکه (دهوانا په زیر) ییه

دیوان ها، ل ۱۷۹

به لام له (دیوان فا، ل ۲۹۵) له جیاتی (دهوانا په زیر) به هله نووسراوه

(دوانا په دیری)، هه روه ها نیوه دیړه شیعه رکه یش برکه به کی که مه:

بتزانیایه جوانی گوزهرگاهی پیرییه

مه رگیش کوتوپرئکه (دوانا په دیری) ییه

دیوان ها، ل ۲۹۵

* دهوله تیار: به ختیار، کامه ران، دهوله مه ند.

(دهوله تیار) نه یگوت که شه پ که وته ناو

په ریژت پاک بی له دروینه ی پیاو

پ، ل ۶۷۴

په زیر: شوینی دروینه ی دهغل و دان (خال)

* دیزه پرەش: لێره دا مەبەست و رگ و سگە.

هەموویشی دەردی (دیزه پرەش) بەتی

تا دەمری هەولی خواردن بەشێهەتی

پ. ل ٨٤٦

* دین ئار: واتە دیندار و بەدیی و لێره دا وەکو پێرەمێرد بەکاری هێناوە مەبەستی

موسڵماننکی دیندارە. ئەم وشە بە دوو بەشە: دین + ئار.

دین: ئەم وشە بە هاوبەشە لە نێوان ئێزانی و سامیدا، لە زمانێ ئێزێستاندا

daenu, لە پەهلەبیدا din واتە: تاین و وێژدان، لە ئێکەبیدا: dinu, denu

واتە: یاسا و ماف و داوێری، لە عەرەبی دا: دین (مەعین) ئار: کورتکراوەی

(دار) ه و (دار) یش پەگی چاوکی (داشتن) ی فارسێ، واتە (هەبوو)، دین

دار: ئەو کەسێ کە دینی هەبێ. بۆ نمونە: شاخدار، دەسکدار، مالداری

پارەدار .. هتد. وشە: (دین ئار) کورتکراوەی (دیندار) ه.

هەر مەیلی خواپە کە وا (دین ئار) ه پشت لە قیبلە و پوو لە دینارە

پ. ل ٧٣٩

لە هەموو شوێنێک ئەو ک ئەم شارە دینار بە مەعنا دنیا و (دین ئار) ه

پ. ل ٨١٠

* راگوزەر: پێرەمێرد لێره دا وشە (راگوزەر) ی بە واتای ڕینگا بە کارهێناوە، لە

فارسیدا وشە: راهگذار و راهگذر، بە واتای ڕینگار و بە واتای ڕینگا بە کار دێت

(گذر) پەگی چاوکی (گذشتن) ه واتە تێپەڕین. لە پەرەوێزی: پ. ل ٦٩١ دا

نوسراوە: وشە (مەعبەر) کە بە مانای قەیاغ دی لە چاپەکە ی کاکە ی

فەلاحدا نوختە ی بۆ دانراوە

یەلام (مەعبەر) یان (میعبەر) واتە شوینی تێپەر بوو، شوینی تێپەر بوویش

واتە: ڕینگا. خۆ ئەگەر دێرە شیعەرە کە ی سەرەوێ بووسین ئەم واتایە

دەسەلمێنی: کە دەلی:

له ديجله م پرسى شەتى ئاخىر شەپ بۇچ لەگەل بەغدا وا كەونووپە شەپ

پ، ل ۶۹۰

ئىرەدا واناكەى ديار و ئاشكرايه كە پرسىارى لە ديجله كرىووه و دەلى: ئەى
ئاخىر شەپ بۇچى تۆ لەگەل بەغداد، شەپ دەكەيت ئەى ئەوہ نىيە كە ناوجەرگ،
واتە ناوہ پاستى خۇيان كرىووه بە شوبىنى تىپەر بوونت بۇ ئەوہى بىيى بە رىگا
* پام كرىن: پاهىبان و دەستەمۆ كرىنە. بۆى پام ئە كرىن: واتە بۆى پادە هينايىن، بۆى
دەستەمۆ دە كرىن، پام ئە كەن: ئىرەدا واتە دەبىطە رۆتر خواست و ئارەزووى
خۇيانەوہ.

پەحەت لە سۆن بارەى زىئ پۆش

(بۆى پام ئە كرىن) ئىستىرى چەمۆش

پ، ۲، ل ۱۱

بە سەبەت ئاو و ھەوا (پام ئە كەن) بە وەحشەت دنيا بىن ئارام ئە كەن

پ، ل ۳۲۷

* پراوئىشكە: ھاتوجۆ كرىن (خال). بە لام ئىرەدا واتە. شەكانەوہى گىياو گۆل،
كە ئە پوانىتە پەنگى ئەوہە ھار (پراوئىشكە) ى گىيا و گۆل بە لەنجە و لار

پ، ل ۵۸۵

* پۇد: مەردومى چىرووك. (خال) ئە كرىس، دەست و شك، بەرچاوتەنگ، پىختى،

لەچەر، چىرووك. (گىو)

پارەى پىاوى (پۇد) كە ھەلى ئە كرىن خۇيشى لىنى ناخوا ھە تاكو ئە مەرى

پ، ل ۸۹۰

* پىستگار، پىسگار: پىزگار.

ھار كە زۆرى خوارد دە ئالتىنە دار بەوہ ئەزىمە بىن دە بىن (پىستگار)

پ، ل ۱۶۳

بە لام ھار بىمان فەقىر و ھەزار لە بەرگ و ئاگر و ئوود ئە بىن (پىستگار)

پ، ل ۸۸۲

نەم گىزە گىزى تيا (پسگار) نابى مەلەى پى دەوى بە ھاوار نابى

پ، ل ۷۹۷

وتم لەم دەردە (پسگار) ت دەبى نەگەر بى و دلى من بينىتە جى

پ، ل ۸۴

لەگەل پەنچكى نانپان بۆ دەچوو نووتكى دەھاویشت (پسگار) ى دەبوو

پ، ل ۸۵

بۆيە من حەز نەگەم باران بيارى لەم بى ئاويىە (پسگار) بى شارى

پ، ل ۶۷

ئىنە تازە تىنگەيشتووین که داکىكى خویندەوار

نەتەوہى وا دىنىتە کار مىللەتیک نەکا (پسگار)

دیوان فا، ۲۷۴

* پىشت: ھەوہسى ئىش وکارکردن، ئارەزووى کارکردن . (گىو)

بۆ دەولەمەندى (پىشت) ە نەم بووکە

تا بارى قورس بى ئەو ئەلى سووکە

پ، ل ۳۹

تیبىنى: لە (پ، ل ۶۷۷) دا، لەجىاتى وشەى (پىشت) وشەى (پەشت) ەو لە
فەرھەنگى: (خال، گىو، ھەژان) دا نىيە.

بەلام نەگەر پىرەمىرد مەبەستى شارى (پەشت) بىت، کہ دەکەوئتە
سەرووى ئىزان، لە ناوچەى دەشتايى گیلاندا و شارىكى جوان و نۆر
دەولەمەندە و دەروازەى بازىرگانىيە لەسەرووى ئىزاندا، ئەوا ھەر دەگونجى و
مەبەستى پىرەمىرد لىرەدا ئەوہىە کہ ئەو بووکە بۆ يەكیکە لە
دەولەمەندەکانى شارى پەشت .

* پەموون: وتەبەكە، کہ گياندارى ئىسك قورسى پى ئەشوبهينرى (خال)

ناشیرین ، دزیو ، خەنتیکە ، ئیسک قورس. (گیو)

مێردەزمە ، دیوەزمە ، جنۆکە ی پیاوترستین (هەزار)

ئەودەمە بە ختم لی بوو بە دوژمن کە کەرە دێزەم بوو بە (پموون)

پ ، ل ۵۹

کەری خۆمانیان کرد بە (پموون) بوو بە قالە ی دەم گالە ی درۆن

پ ، ل ۱۳۶

خۆی شارەبەووە لە کون و قوژین کەری خۆی لە لا بوو بە (پموون)

پ ، ل ۲۹۴

* پۆزگانه: پۆزانه، ئەوەی کە لە پۆزێکدا، دەست دەکەوێ، خۆراکی پۆزانه. لە

فارسیدا (روزگانه) بەهەمین واتایە.

من سێ (پۆزگانه) ی خۆم پێ براوه نازانم چیمە لەم بەند و باوه

پ ، ل ۶۱

* پەزاجۆ: ئەوەی کە پازی بێت و پازی بوونی بویت. وشە ی (پەزا) لە (رضا) ی

عەرەبییەو هاتوو، بەلام (جۆ- جو) پەگی چاوگی (جستن) ی فارسییە، واتە

بە دواى شتێکدا گەران و لێکۆلینەووە و هەڵدان بۆ گەشتنە ئەنجامێک.

پەروانە ی نووری لێقاي تۆ نەبێ بە هەموو خواستت (پەزاجۆ) نەبێ

دیوان فا، ل ۳۸۲

* پەفتیان: پۆشتنیا، چوونیا. (پەفتیان) پێک هاتوووە لە:

پەفت + یان. پەفت: چاوگی کرتاوی (رفت) ە. یان: جیناوە.

ئەم خەلکە لە گەل یەك دوست و یارە

نامەشۆ و (پەفتیان) لای یەك دیارە

پ ، ل ۱۸۳

* پەهەندە: ئاوارە و دەربەدەر.

ئەھلى فەن يەك يەك (پەھەندە) تەرە ئاخۇ كام بۇمبا كوشندە تەرە

پ، ل ۵۲۶

* زى: بەرگى جەنگىيە، كە قۇلەكەى كورتە و لە ھەلقەى وردى پۇلاى چنراو

دروست

كراو، لە زەمانى كۇندا، لە كاتى جەنگدا، بە سەر جل وبەرگەوہ لەبەر دەكرا،
بۇ پاراستنى لەش .

پەحمەت لە سۇفى يارەى (زى) پۇش

بۇى رام ئەكردىن ئىستىرى چەمۇش

پ، ل ۴۱

(زى) ى زانىنت كە كرده بەرت تاجى ئەدەبىش بىئىرە سەرت

پ، ل ۴۶

* زەپ باھوو: ئەوہى كە زىپى كرىبىتە بازووى، بۇ خۇ پازاندەوہ و جوان كردن.

زەپ: زىر. باھوو: بازو، لەشانەوہ تا ئانىشك .

ئاي بۇ پەرى خان نازدارى جافان

ئاھووى (زەپ باھوو) ى عەنبەر كلافان

دىوان ھا، ل ۱۲۴

* زىندەخەو: خەو بىنن بەدەم دالغەوہ، بەشى يەكەمى وشەكە (زىندە) واتە

زىندوو. وشەى زىندە دوو بەشە: زى + ندە

زى: پەگى چاوكى (زىستن) ە، واتە زيان. ندە: پاشگرە

بە (زىندە خەو) ى پىوپىرەئىن زۆر كەس بە سەيران بۇ بەغدا ئەچن

پ، ل ۱۵۱

ھەندىكى وا ھەن كە بە (زىندەخەو) بە خەيال ئەبنە حوكمدارى شەو

پ، ل ۹۴

* سان نه جمن: خان نه جوولي، پاشا نه جمن.

لای پیره مېرید جمان و جوولي سان کارنکی گه وره به و ناسان بیه، نه م
قسه به له ناوچه ی هوراماندا زور باو و بلاوه و ده لنین: (سان جمل به غای
گیرلی) وات: سان جمن به عدا ده گزیت. له بیر مه که بؤ سهیران ده چوین بؤ
سهرچاوه ی زه لم، پاشاوه ی ویرانه ی کۆشکک له نزیك سهرچاوه که وه مه بوو،
ده بیان وت نه مه کۆشکی (خان نه حمده خان) بووه، له ناوچه ی هوراماندا هر
له کۆنه وه ده ماوده م باسی خان نه حمده خان کراوه، له م چهند سالی
پابور بووه دا گه لی سهرچاوه به زمانی فارسی له باره ی میژوی حکومتی
نهرده لانه وه چاپ کراوه، سهرچاوه ی کۆنی نریش زور له م باره ی وه و به
دریژی باسی خان نه حمده خانیان کردووه وه کو پاشایه کی زور به ده سلات
که توانیویتی سفوری حکومت ته که ی زور فراوان بکات، له باره ی پاشاوه ی
کۆشکی ناویراوی زه لم، کاک حه مه که ریم هورامی ده لی: [نه وه له هوراماندا
ناسراوه به "ناقوسانی خان نه حمده خان" له شتیه ی هورامیدا (سان) و
(خان) یه ک و اتایان هه یه نه ویش (پاشا) یه و به هورامی (سانی سانان) هه یه
به وانی پاشای پاشاکان].

به لام من وای بؤ ده چم که نه م (سان نه جمن) یه مه به ست "خان نه حمده
خان" ه که له سهرده می ده سلاتی خویدا جماو به غدایشی گرتوو چووه
ناوییه وه و گه لی سهرچاوه ی کۆنی نه و سهرده مه و دوا ی خویشی باسیان
کردووه، لیره دا به کورتی نه مه ده خه بته پرو: خان نه حمده خانی نه رده لان،
که له سالی (۱۰۲۵ کۆچی) دا بوو به والیی کوردستان، سوپایه کی گه وره ی به
ناوی (له شکری نه رده لان) وه دروست کرد، ره واندز و خوشناوه تی و
عه مادییه و کۆیه و هریری خسته سهر حکومت ته که ی، دوا ی نه وه مووسلی
گرت له پاش چل پۆز که رکوککی گرت دوا ی نه وه به له شکرنکی گه وره و
گرانه وه به ره و به غذا بزیشت، کاریه ده ستان و گه وره پیاوانی به غذا پینسوانی

لێ دهكهن و به بن جەنگ دەچیتە ناو بەغداوه، دواى ئەوه له ساڵى (١٠٣٥ كۆچى) دا، دهگه پێتهوه بۆ كوردستان، ئەم گەشت و لەشكر كێشییەى خان حەوت ساڵ و سێ مانگ دەخایەنیت. خان له ساڵى (١٠٤١ كۆچى) دا كرماشان و سونقور و هەمەدان و گەپۆس و خوروى و ئوروومیه دەخاته ژێر دەسهلاتى خۆیهوه و لە شونانەدا كاربه دەستان دادەمزرینیت و به ناوى خۆیهوه پاره دروست دهكات و له مزگهوتەكاندا، وتار به ناویهوه دەخوینرێتهوه و بۆ ماوهى پێنج ساڵ به پەسمى حكومهت به پێوه دهبات، و بۆ يەكەمین جار به هۆى چوونه سەر ئەختییهوه "شیخ عبد الغفار مردوخى" له كوردستانى ئێرده لاندای وتار دەخوینرێتهوه كه بهم چۆره كۆتایی پى دیت:

(.... الوالى ابن الوالى، والى والا شأن، خان احمد خان اردلان، پادشاه بالاستقلال ممالك كردستان، صانه الله تعالى عن طوارق الحدثان.)

دواى ئەوه خان ئەحمەد خان لەگەڵ هەندى له میر و سەردارەكانى خۆیدا دهچى بۆ مووسل و ئینجا مووسل و كهركوك دهكات به "دار الملك" ى خۆى و شارەزووریشى دهخاته سەر. بېوانه (جلد دوم - كتاب تاريخ مردوخ - تأليف حضرت آيت الله مردوخ كردستاني - ص ١٠٣ - ص ١٠٧ ماوه يەكيش خان ئەحمەد خان له "قەلاى زەلم" ماوه تهوه. بېوانه: تحفه ناصرى تاريخ و جغرافىاى كردستان - تأليف: ميرزا شكر الله سنندجى - مقابله و تصحيح دكتور حشمت الله - ص ٤٧٨.

هه وره تریشقه باکیو بسمى گشتى ئاسانه هەر (سان نه جمى)

پ، ل ١٠٢

* ستیزا: واتە، جەنگى کرد، سەرکێشییى کرد، لێره دا مه به ست هه لاتنى خۆره.

به رقى پێشخانه ى سه حەر (ستىزا) سوپای ستاره، له رزا، گورىزا

دیوان فا، ل ٣٥٥

گورىزا: هه لات.

نیوهی به که می دپړه شیعره که واته: دنیا پووناک بووه ووه و پوژمه لات.

نیوهی دووه می واته: نه ستیره له ناسماندا نه ما و دنیا پوښن بووه ووه.

* سهریه دراو: نه و کچ و ژنانه ی که سهر و کلاوه کانیا ن پاره ی زیو و نالتوونیا ن
پیوه بیت و به وانه ووه پازا بنه ووه.

ناوی زینده گیت پژاوه ته ناو جتی حه سانه ووهی تیپی (سهریه دراو)

دیوان ها، ل ۱۵۲

له پرشه ی ناو نګ به تیشکی هه تاو

ګول چوو بووه شپوهی بووکی (سهریه دراو)

دیوان ها، ل ۱۴۰

* سهریه ره لالا: نازاد، سهریه ست.

باخه وان وتی: وهره ناشنابه له م باخه ی مندا سهر به ره لالا به

دیوان فا، ل ۲۸۵

* سهرده ره واه: مه به ست شپواو و پهریشان و بی سهر به ر و کاری هه په مه کی و
به بی بیرکړدنه ووهیه.

خو نه ګه ر بیتو (سهرده هه واه) بین تا نه مانیتن نه شی هه روا بین

پ، ل ۷۸۲

من نه لیم په ندم (سهرده هه واه) یه هه موو شیعریکم به بی مه عنایه

پ، ل ۲۵۴

نه ویش باوکی چاک ته ربیبیه ی دابی

هیچ باوه په مه که (سهرده ره واه) بی

پ، ل ۷۳۴

* سهر فرق: مل که چ، سهر شوپ

* سهر فرق نه که ن: مل که چ نه که ن، سهر شور ده که ن، سهر داده نه ویتن.

* سهر فرق دیتن: مل که چ ده کا، سهر شوپ ده کا.

* سەر فرۆی: مل که چی، سەر شۆی.

نهگەر چاوگی هەردوو کاری (سەر فرۆ ئەگەن، سەر فرۆ دینن) بنووسین بەم
جۆرەن: (سەر فرۆکردن، سەر فرۆهێنان). نهگەر بە فارسی هەردوو کارەکه و
چاوگەکانیان بنووسین بەم جۆرەن: (سەر فرۆ می کەنەد، سەر فرۆ میاورنەد) و
(سەر فرۆ کردن، سەر فرۆ آوردن). پیرەمێرد ئەو کارانەی بە پیتی دەستووری
زمانی کوردی نووسیوە، (فرۆ) ی کڕووە بە (فرۆ)، دووکارە یاریدەدەرە کهیشی
کردووە بە کوردی.

کاتی که (فرۆ) لە پیش کاری لیکدراوی فارسییەوه دیت، پیتی دەوتری
پیشگری کار، و بە واتای: خوارەوه و ژێرەوه دیت: فرۆ آمدن، فرۆ رفتن:
زانین تا جیکە وا بە سەرەوه بە (سەر فرۆ) یە لیتی مەکهەرەوه

پ، ل ۶۷

نیستا که له گەڵ یەك درۆ ئەگەن حەوتیان بۆ جووینك (سەر فرۆ ئەگەن)
پ، ل ۱۸۰ و پ، ل ۸۴۷

ئەبێ بەخشندە مل که چ کا لە پاسنی مووچە خۆری خۆی

سوراجی بۆ پیاڵە (سەر فرۆ دینن) که تیکا بۆی

دیوان فا، ل ۱۸۵

زانین تا جیکە وا بە سەرەوه بە (سەر فرۆی) لیتی مەکهەرەوه

پ، ل ۲۹۹

* سەر مەلا: لێرەدا واتە، گەرە و سەرەوه.

لای (گیو) واتە: سەرەوستای یاری، سەر دەستە.

کابرای خۆمان (سەر مەلا) مانە بەو حەل ئەکری ئەم پازی نیهانە

پ، ل ۱۱۰

* سەرەنگری: بە سەرا که وتن (خال)

سەرەنگری: گیانداریکە بە سەردا که وتبێ، تووشی کارەسات و چورتە هاتن،

سەرسم، ساتمه. (گيو)

مه لایتي نه بیست سا نه و به پئی بوو

نهم له گهل لقا (سهرهنگری) بوو

پ، ل ۵۲۰

نهمه ناماژه به بۆ نه و به سه رهاته ی مه لا نه سره دین، که نه و لقه داره ی له

سهری بوو له بندا به نه ور برییه وه و سهره تجام به سهردا که وته خواره وه.

* سه مه ندۆك: په تیکه سه ریکی نه خریته ملی سهگ یا تانجی و سه ره که ی تری

نه به سترئ به داریکه وه، بۆ نه وه ی نه و که سه ی داره که نه گری، سه که که

نه یکه زئی، (سه مه ندۆك کردن) په تکردنی سه که به سه مه ندۆك.

بیوانه: (خال) و (گيو)

گوپی نه وانه به (سه مه ندۆك) ه ده میشیان بگری پر زگیان تۆکه

پ، ل ۸۲۳

دیاره که دواپی (سه مه ندۆك) نه کری

نینهسانی خوین پیژ مهرگی پی نه به پی

پ، ل ۴۲۳

* سه هه نده: سه هه نده: واتا مه ردومی لاساری نه گریس. (خال)

سه هه نده = سه هه ند = سه هه نه: لاسار، نه گریس، بی شهرم، بی نابروو، بی

گوی. (گيو). سه هه نده: نه وه ی نه یه ویت گوی له که س بگری، مندالی که گوی

له قسه ی که س نه گری. (پور). له فارسیدا: (سه نه ده = سه هه نده) ناوی بکه ره

وله چاوگی: (سه یدن = سه یدهن) یان (سه ستن = سه هه ستن) وه

وه رگیراوه. واته: ده رکه وتن، سه یرکردن، ترسان، سل کردن. (معین)

زۆر که سی وه حشی توند بوو (سه هه نده)

به ده سه نده بۆت نه بن به به نده

پ، ل ۵۲۲

هه‌ی هاوار له پینش چاومانه نه‌مرین

هیند (سه‌هه‌نده) بین گوئی لی ناگرین

پ، ل ۵۸۲

* سیچکه: لیږه‌دا به واتای شتی که‌م به‌ها هاتووه. به‌لام لای (خال) جوړیکه له به‌ری دارمازوو به‌قه‌د (گزگل) نه‌بین و چل‌چله، به‌لام چله‌کانی کولن. (سیچکه سلاو) که زیپکه‌یه‌کی بچوکه و له‌سه‌ر پیلووی چاو دروست ده‌بی و به‌شی به‌که‌می هاو‌پیشه‌ن.

به‌مازوو له ده‌ست چووبوو سه‌رمایه نه‌یویست به (سیچکه) بیته‌وه کایه‌وه

پ، ل ۵۴۹

* شاسه‌یوان: چه‌تری پاشا، که له گه‌رمای هاویندا و به‌تایبه‌تی له کاتی پویشتندا له پاسه‌ری راده‌گیریت، بو نه‌وه‌ی هه‌تاوی لی نه‌دات.

نه‌سپی زل خوړتی مل (شاسه‌یوان) ی کاتیکت زانی که تیی‌نه‌هانی

پ، ل ۲۸۶

* شه‌رمه‌سار: شه‌رمه‌زار.

دینیشیت له‌گه‌ل دلا فراند‌م لای خوایشم نه‌ماوه (شه‌رمه‌سار) م

دیوان فا، ل ۳۶۲

* شه‌ماله: دانیشتنی ئافره‌ته له شه‌وی شه‌موانا له سی پریانیک له‌گه‌ل گرتنی نیازیک له دلا، نه‌گه‌ر ری‌بواریک قسه‌یه‌کی خوشی کرد نه‌وا نه‌یکا به‌توقلانه‌ی پینکهاتنی نیازه‌که‌ی، نه‌گه‌ر قسه‌ی ناخوشی کرد، نه‌وا نه‌یکا به‌توقلانه‌ی پیک نه‌هاتنی. (خال) و (گیو).

به‌شه‌و (شه‌ماله) ی کولانان نه‌گرین له‌به‌ر نازایی جه‌رده‌کان نه‌مرین

پ، ل ۲۷۴

* شه‌وچرای لال: گه‌وه‌ری به‌نرخ و ورشه‌داری له‌عل.

نهم وشه ليکدراوه پښک هاتووه له: شه وچرا + ی + لال

شه وچرا - شه وچراخ: گه وهه رڼکه که له شه ودا، له ورشه داریدا وهکو چرا وابه
و گه وهه: هه ریه کی له بېرده به ترخه کان گه وهه ری پی ده لین و له عه ره بیدا
بووه به (جوهن). پیره میړد لیره دا (شه وچرا) ی به کاره یناوه، به لام نالی
(شه وچراخ) ی به کاره یناوه، وهکو لیره دا ده لی:

سم وهکو به شم و له به شم و تووکی پیندا سه رنگوون

چاو وهکو بیجاده یا دوو (شه وچراخ) ی شوعله ریژ

دیوانی نالی (مه لا عبد الکریمی مدرس، ل ۲۲۶)

هه روه ها له فارسیشدا (شب چراغ) به کار دیت:

قطره ای بودی و دلها همه جویای تو بود

(شب چراغ) ی شده ای باش به گنجینه ه ما

فرهنگنامه ی شعری دکتر عظیمی - بابا قفاسی - دیوان ۹۲

واته: دلۆپی بوویت و دله کان هه موو گیروده ی تو بوون. (شه وچرایین -
گه وهه ری) کی و له گه نجینه و خه زنه که ی ټیمه دا به. ی: یای خسته سهره.
لال: له عه ره بیدا (لعل = له عل) ه، که به کڼکه له بېرده به ترخه کان و به رنگی
سوده

دلی بی غمی حالت مه لال بی نو دله دانه ی (شه وچرای لال) بی

دیوان ها، ل ۱۷۱

* شه و دینزی طالع: لیره دا وانه خوش به ختی و کامه رانی.

دیره شیعری به که م واتای دیره شیعری دووم ته و او ده کات و به ستراون به
به که وه، هوما یان هوما ی، بالنده به کی شکاری گه ورده به و به هیزه و پیشیمیان
باوه بیان و ابووه نه که ر (هوما) به ری به سه ر که سیکدا و سینه ره که ی بکه وینته
سه ری، نه وه ده بینه مابه ی به ختباری و خوش به ختی، به لام وشه ی (شه و دین)
که له هار سیدا (شیدیز - شه بدین) ه ناوی نه سپتکی به رنگ به ش بووه که

شیرین به خشیویتی به (خوسره و په روین)، نه قشی شه بدیز، نیستا له
 بیستوونی کرماشانه، و هندی جار (شب رنگ = شب په رنگ) یشی پی ده لئین.
 نیستا نه مانه باویان نه ماوه هومای مه بعوشی وا به خه واوه
 بزاین سیبهر نه خاته سرکی (شه و دیزی طالع) بۆکی دیته پی
 پ، ل ۲۳۷

* شوق نه ندان: پووناکی و تیشک بلاو که ره وه.

به شی دووه می وشه که (نه ندان) ه، که په کی چاوگی (انداختن -
 نه انداختن) ه واته فریدان و هاویرتن.
 په نهانه له ژیر کراسی که تان

له درزی به رۆک وه ک مانگ (شوق نه ندان)
 دیوان ها، ل ۱۵۷

* شه وگه رد، شه بگه رد: نه و که سه ی که به شه ودا بگه پی یان پاسه وانی شه.
 به شی دووه می نه م وشه یه که (گه رده) ه، په کی چاوگی (گشتن -
 گردیدن)، فارسییه، واته گه پان و سووپانه وه. به رامبه ر به وشه ی (شه وگه رد) له
 فارسیدا (شېگرد = شه بگه رد) ه، به ه مان واتا که باسما ن کرد، به لام نه مړ
 له کوردیدا (شه وگه رد) نه و گیان له به ره یه که وه کو مارمیلکه وایه به نوری
 به شه ودا دیته دهره وه له بن دیوار و له ژیر گلژپدا خوی مت ده کات بۆ نه وه ی
 میشووله و چر و جانه وهر بگری و بیخوات.
 به رگی (شه وگه رد) ی نیلیم کرده به ر په ره به لۆکه م لی به سته که مه ر
 دیوان ها، ل ۱۹۱

خه رقه ی (شه وگه رد) یم کیشا به سهردا چاکی دوائنم کرد به که مه ردا
 دیوان ها، ل ۱۶۸

گورگ و که رویشک و شه مشه مه کویره

(شه و گهرد) ن سیانی وایش مه یه لیږه

پ، ل ۲۸۶

له شوینیکې تردا پیره میږد له جیاتی (شه و گهرد) وشه ی (شه بگهرد) ی
به کارهیتناوه.

دهست گیریم بکه نه ی یاری (شه بگهرد)

به په یامی یار له دل دهرکه دهرد

دیوان ها، ل ۳۰۸

* شه و گیر: که سی که له کوتاییی شه ودا مه لېستی بؤ خوا په رستی، کاتی
مه لا بانگدان. به شی دووه می وشه که (گیر) ه که په گی چاوگی (گرفتن) ه واته
گرتن. له فارسیدا ده لنین (شېگیر - شه یگیر). مه روه ها به واتای کاتی شه ویش
دیت.

قامیشه لانی وشکه دلی پیر زوو ناگر نه گری به ناله ی (شه و گیر)

پ، ل ۶۷۳

* شیف: هیله برکی، شیار، زه وییه که به یه ک گاسن کیتلرابی. (گیو)

که وره به باران ناشی نه گه پئ به وشکیش جووتیار (شیف) ی نه پئ

پ، ل ۲۷۲

* صافیلکه: ساویلکه.

هیچ نه ملو نه ولای خو یان ناپوان (صافیلکه) ن خه لکی به دوست نه زانن

پ، ل ۲۱۰

* عیراق: عیراق لیږه دا واته جینگای نقد دود.

مه به ست له م دپره شیعره ی پیره میږد نه مه یه: دهرویشی به نگکیش خوی
ده زانی به نگ و تلیاکه که ی له کویتدا داناوه، هرکاتی ویستی به نگ بکیشی

* فریارهس: نهو کهسهی به هاواری کهسیکهوه بگات و فریای بکهوئ.

نهو کهسهی کهسه و به (فریارهس) • کهسیش نهزانی زهوقینکی بهسه

پ، ل ۱۶۱

* فهقیر نهواز: نهو کهسهی بو فهقیر و ههزار باش بیت و دلیان را بگری و یارمهتییان مدات.

نهو کهسهی کهوا (فهقیر نهوان) • لهگل فریشتهی عهوشا هاهرازه

دیوان ها، ل ۲۵۱

* ههندهل فیئل: ههئرفیئل، فئرفیئل، نهلهکهبازی.

ئهه (ههندهل فیئل) • کهلکی ناگری بهشهر به فهنی بومباتان نهمرئ

پ، ل ۵۷۳

* قرپ و چرپ: تالان و درین، (خال)

نیسنه که کوشتن باوی نهماوه تالان و برؤ و (قرپ و چرپ) باوه

پ، ل ۶۷۴

* قولتوغ: نهخت، شوئینی رازاوه بوئایی و زهـماوهـن و پئیشوانی کردی میوانهکان.

بروانه: المعجم التركي - العربی، تالیف بندر لوجلو و الدكتور الداقوقی،

نیستا گهـورهـکان (قولتوغ) نشینن نهـملا و نهـولای دواى خویان نابینن

پ، ل ۷۶

* قونار: لقى وردى منو که بهری نهیی، لقه بهردارهکان بی هئیر دهکات (گیو) و

(خال)

بزار و (قونار) که ساله ساله (قونار) ی باخی میر بو پئینچ ساله

پ، ل ۲۴۴

باخی میر: باخینکی خوش و سهیرانگابهکی به ناویانگ بوو له ههله بجه له

پیش تنبکدار و کاوول کردنی، (کهمالی) شاعیر له بارهی باخی میرهوه دهلی:

گهـر له باخی نهـستهـموول و پاريسـم پهـشمه له لام

دل ھەمىشە ھەر ھەۋاي گولگەشتى (باخى مىر) ئەكا

بېۋانە: دىۋانى كەمالى (غەلى باپىر ئاغا) ساغكردنەۋە كەمال غەلى باپىر

۱۹۸۶- ل ۲۸.

* قەلبىر: شىتېكى كۈن كۈنە، لە بېژىنگ شاشترە، دانەۋىلەي پىي نەبېژىتتەۋە.

(خال) و (گىو)

دەست لە ھەۋىر و دەم لە تەدبىرا ئاۋ لە (قەلبىر) اخۆزىلك لە شىرا

پ، ل ۵۹۸

* قەلەمچى: كەسېكە ھەر خرىد و فروختى توۋتن بكا. (خال)

كەسېكە ھەر كې و فروشىارى توۋتن بى (گىو)

كردمان (قەلەمچى) بە توۋتن دەم تال

ۋەى من ۋەى منى چىەتى بە قال

پ، ل ۹۵

* قەلەم زەن: نووسەر، نەققاش، بەشى دوۋەمى كە (زەن) ۵، پەگى چاۋگى

(زەن) ۵.

بلىن (قەلەم زەن) كەۋتۈتە بەر زەيل

قەلەمچى بۇ چى كەۋتۈنە ۋاۋەيل

پ، ل ۹۵

* كوك و كەمىل: لىرەدا ۋاتە، پىس و پۇخل، چلكن و پلكن .

كوك: موۋى كورت كە نەشى بۇ پستىن: (خال)

لە كوردەۋارىدا ھەركەسى كە لەشى زۇر توۋكن و موۋاۋى بىت پىي دەلىن

كولكن.

كەمىل: تىسكە خورىيە كە لە زىر دوۋگى ئازەلەۋە پىخى پىۋە وشك

بوۋىتتەۋە. (خال) و (گىو)

بۆيە سەرچاۋەى تانجەرۇ لىلە ھەرچى خۇى تىاششت (كوك و كەمىل) ۵

پ، ل ۶۲۶

* کەرسە: پەگىكى ئەستورە لەناو لووتى ھىندى گويندريژدا، بە پەنگىكى وا
كە نەيەلى ھەناسەى بە پەوانى دەرچى ئىنجا دىن ئەو پەگەى نەسەن و دەرى
نەھىنن، و بەو جۆرە چاك ئەبى. (خال)

ھەرچى بە لەقە لە خەلكى بەرىن بۆ ئەو دەشى (كەرسە) ى دەرىن

پ، ل ۸۰۹

* كەسىرە: خراپکردن، سې، سەرماپردو، گياندارىكە لەسەرمان كورژوم ھەلاتى،
كرژ ھەلاتن لەسەرمان . (گىو)، لىرەدا مەبەست سېپوونە.

خوا چىزو نەدا بەزەردەزىرە ھەتاو نەبىنى ماری (كەسىرە)

پ، ل ۵۹۲

* كەلوو: بورجى فەلەك . (گىو)، ھەرىكە لە دوانزە بورجەكە.

خوا دوازە (كەلوو) ى خستە ئاسمان كە پۆز بەویدا بېوا بەئاسان

ئەم دوازە (كەلوو) ەى حىسابى سالا بەو حىسابەى وا پۆز ەودالە

سەرى سال جىگەى پۆز (كەلوو) ى بەرخە ئەگەر ئەتوانى پۆزىكى بەرخە

پ، ل ۶۴۵

* كەلەشىرى عەرش: لىرەدا مەبەست خۆرە لەھەردو دىرە شىعرەكەدا.

تىپى زىندەوەر بەكسەر كىش و مات

(كەلەشىرى عەرش) قوقوى نەدەھات

دىوان ھا، ل ۱۹۱

(كەلەشىرەكەى عەرش) ھەل نىشتىبوو ديار بوو مانویتی پۆزى چىشتىبوو

دىوان ھا، ل ۱۶۷

* كەوتە پەرواز: فېرم، بالم گرتەو.

بەبالى شىعر و خەيال كەوتە پەلە و تەك و تاز

لە ئاسمانى سەرفرازى بە جارېك (كەوتە پەروان

دیوان ها، ل ۸۷

تەك و تاز: هێرش و پەلامار بە هەموو لایەكدا. بەلام لێرمدا واتە
هەول و تێكۆشان.

* کەوتۆتە پەرواز: لێرمدا واتە: هۆگر بووه، گیرۆدە و عاشق بووه. بەلام وشە کە
خۆی بە واتای: فریوه، بانیگرتۆتەوه هاتوو.

لامل و گوارە هەردوو تەلای تاو هەردوو ژێر مالە ی فەرقي زەرکلاو
گیان و دل بۆیان (کەوتۆتە پەروان)

دیوان ها، ل ۱۵۶

تەلای تاو: ➔

* گازرکەر: جل شۆر، ئەو کەسە ی کە جل و بەرگ و پایەخ دەشوات.

ئەو کەسە ی کە دارێکی نەستووری تایبەتی کە نزیکە ی مەترێ یان زیاتر درێژە
و پێی دەوترێ کە لاگوتک، دەکێشی بەجل و بەرگ و پەختی پیسدا، دوا ی
ئەو ی کە تەپ دەکری و سابوونی لی دەدری، بۆ ئەو ی پیسییە کە ی دەریچی و
پاک ببیتەوه.

(خال) دەلی: گازرکەر = کەسی کە شت گازر بکات.

(گیو) دەلی: گازر: پارچە ی بەنی و لۆکە ی بە شوشتن بەو جوړه سپی
کردنەوه یه: جاوی خۆکردی چەند کاتژمێرێک لە نێو پەینی دەگرن، دوا یه
هیندە ی دەشۆن و بە کوتک دەیکوتن هەتا پەنگی زەردی شیاکە ی بەردەدا و
نقد سپی دەبی.

بەلام (گازر) لە فارسیدا واتە جل شۆر، پیرەمێرد لەسەر دەستووری کوردی
وشە ی (کەر) ی خستۆتە سەر، وەک: نان کەر، چێشت کەر، پاوکەر .. هتد،
لێرمدا بۆ وشە ی (گازر) لە فارسیدا نمونە یه ک دەهێنینهوه:

تو پاک باش و مدار ای برادر ازکس پاک

زنند جامهء ناپاک (گازر) ان برسنگ

گلستان سعدی - تصنیف غلامحسین یوسفی چاپ پنجم - ص ۷۰ واته: شعی
 برا تو پاک بهر له کس مه ترسه، جل شوره کان جل و بهرگی بیس له سهر بهرد
 دهکوتنه وه (تاپیسی ده ریچی).

خوزگه وهك جاران (گازرگه) نه بوو

به شیاكه و به لبس بیسی دهوده چوو

پ، ل ۶۲۶

گازرگه = گازرگه —————>

به فیللی رتوی بو .. نه براین

له كا و ئالیکي (گازرگه) توداین

پ، ل ۶۸۰

گه بهشی دووه می وشه که به و باشگره و مه بهستی کار و پیشه ده که به می،
 وهك: ناسنگره، مسگره، مزگره .. هتد.

به لام لای کاکی فه للاح: پ، ل ۴۱ له جیاتی (گازرگه) وشعی (گازرگه)

هاتروه.

* گالت وه گوئزه: واته کاری بکه، که له توانایی و دهسه لاتدا نه بی.

پهندی پیشینان خال، چاپی سن ۱۳۴۶ ل ۶۲۶ لهم باره به وه ده لی:

گالت وه گوئزه: واته گاله که ت بگوئزه ره وه، نه مه به به یکیک نه وتری بو لابرندی
 شتیک که له تواناییدا نه بی، بو نه مه بهسته ده گیرنه وه: که جاریکیان جاف
 له کاتی چوونیان بو کونستان پان نه که ونه ناو په له گالیک له شاره زوور،
 خاوهن گال هاوار نه کاته خاوهن پان که نازه له که ده رکات له ناو گاله که دا،
 نه ویش نه لی: من نازه لی خوم ده رنا که م تو نه گه ر پازی نیت په له گاله که ت به
 سه وزی لیزه هه لگره بو شوینیکی تر، تینعا ئیتسا به به یکیک نه وتری بو لابرندی
 شتیک که له کردنا نه بی.

له بیرته نه یگوت (گالت وه گوئزه)

توخه بیج که ئیتسا زوردار بن هیزه

پ، ل ۷۰

* گزۆ: کۆمەل، دەستە.

زمانیان بېن (گزۆ) ی به دگويان شوینیکي تریان بۆ دیتە زمان

پ، ل ۴۶۶

* گزړه: گیایه کی وشکی گتړه کړاوه، کۆمه له دار و گیشه داره، داری براوی به هارییه

بۆ زستان وشک بیتوه، لکه داری چکوله یه. (گیو) گیای درواوه ی وشک بۆ

خواردنی ئاژه ل، داری سووته نی وشک. (خال) له وه ده چی وشه ی (گزړه) و

(کزړ) له یه ک بنج بن، چونکه نه و گیایه، یان نه و داره له بهر هه تاودا داده نریت

تا کزړ وشک ببیتوه.

جاران منالمان نه نارده حوجره فه لاقه نه کرا به داری (گزړه)

پ، ل ۷۹۶

* گزیر: که سی کاروباری دتیه ک ببینی. (خال)

شاگرد، کوپخای گچکه، پۆلیس، داروغه. (گیو)

له فارسیدا (گزیر) = گه زیر، پاسه وان، پیشکار.

جاران موختاران (گزیر) یان هه بوو

به (گزیر) ناوی چاکان دهرده چوو

یاخوا (گزیر) مان خوالی نه ستینی

نه گه ر نه و نه بی پیاو چاک نانوینی

چه ند خوش بوو جارن به میرو (گزیر)

که نه موسیله نه ی کردی به میر

پ، ل ۴۱۳

* گورد: به ش. وشه ی (گورد) له نه ده بی کونماندا بهرچاو ده که وی به واتای

پاله وان. به لام (خال) ده لی: به ش بردن له شت به نازایی.

بیستان بڼ (گورد) ی خوی لی گرتووه له پیشدا به شی خوی لی بردووه

پ، ل ۷۸۴

گوردی لی نه گری: واته بهشی خوی ده بات.

نه لی نامینم نه و بی به تری
دوای من نه وی دیت (گورد) ی لی نه گری

پ، ل ۶۴۹

* گورد: نه و ده زو، یان داوانه یه که مرواری یان موروو یان زه نگیانه یان
تی مه ل ده کیشری و ده خرینه سهریه ک و ده بن به باقه یه ک و پییان ده وتری
(گورن) یان (گورده).

له گه ل سه د (گورن) ی دانه ی مرواری
هر دانه یه کی به های خه مرواری

دیوان ها، ل ۴۱۶

* کوله بارگیر: بابوی ناره سن و نافولا (کوله بارگیر)، (هه ژان)

به لی بز ولاخ ره سن زورباشه
وا (کوله بارگیر) دیاره له پاشه

پ، ل ۶۸۴

* گز و گزچان: جفوره یارییه که، له فارسیدا پنی ده لین (چوگان بازی) واته:

(یاری چه وگان)، وشه ی (چه وگان) واته (گزچان)، (گو) یان (گوی) واته توپ،
پیره میزد له وشه ی (گو و چوگان) له سه ده ستوری زمانی کوردی (گز و
گزچان) ی دروست کردوه. گز: واته توپ. گزچان: نه و دارده سته
سه چه ماوه یه که له کوردیدا ناسراوه. یاری گز و گزچان: به کیک له و یارییه
کونانی که به سواری نه سپه وه یان پیاده، به توپ و گزچان نه انجام ده دری،
نه ی یارییه له سه ده می ساسانیه کانی پیش نیسلامدا بار بووه، دوای نه ویش
هر مه بووه و له شیمری کونی کوردیدا زور ناوی مینراوه، که له نیوان دوو
تپیدا نه ی یارییه ده کریت و هر تپه ی پیک هاتوه له چوار یاریکه، له
مهیدانیکی به رینی ۲۵۰ تا ۳۵۰ متر درزیدا نه انجام ده دریت، به لام له نه ده بی
کونماندا (چه وگان بازی) به کارهاتوه.

مه شهوره که کورد مهردی مهیدانه

نه مجاره هونه به (گز و گزچان) ه

پ، ل ۶۸۶

* گوی له بی دەریا: گویی دەریا، قەراغی دەریا، کەناری دەریا.

وشە ی (لەب) واتە لێو، لێرەدا بە واتای کەنار و لێوار بەکارهاتوو.

منیش لە خوارەوه چوو بوومە (گویی له بی دەریا)

بە دەردی خۆمەوه گیرۆدە، بێکەس و تەنیا

دیوان ها، ل ۱۵۹

* گوێچنە: چەرمێکی خڕ، دووخی خەپەکی پیا ئەکری. (خال)

ئینجا هیندیکیان چۆنی دەپێسن لەگەڵ (گوێچنە) بەرزە بلیسن

پ، ل ۶۳

* گەپلە: گیایە کە گۆلی ئال و خڕ و دەخوریت، شەقشەقۆک، گۆلۆکە.

ترشۆکە. (گیو).

گیایە کە ئەخوێ، زوو پیر ئەبێ. (خال)

بێ مەنت بژی بە گیا و بە (گەپلە) نان بدە بەسەگ مەیدە بە سێلە

پ، ل ۷۳۷

* گەل: نامرانی کۆیە، (گەل) کە نیشانهی کۆیە ئەمڕۆ لە کوردستانی عێراقدا، بە

زۆری بۆ ئازەل بەکار دێت، وەک: گاگەل، مێ گەل، کەرگەل.. هتد

کۆپ (گەل) گەورەتان ئەگەر خوش بوێ

زۆر گەورە ی تەرتان تیا هەڵدەکەوێ

دیوان ها، ل ۳۰۹

یاخوا بە خێر بێن چاو (گەل) مان پۆشن

هەردووکیان بۆمان زۆر تی دەکۆشن

دیوان ها، ل ۳۰۵

* گەنجی باد ئاوەر: لە فارسیدا (گنج باد آورد) یان (گنج باد آورده) یە، لای

پێرەمێرد (د) و (دە) ی کۆتاییەکەی نییە. کە ئەمە دوو مەین (گەنج - خەزنە)

یە لە خەزنەکانی خوسرە و پەرۆز، بۆ ئەو مەبەستەیش بەکار دێت کە

خه زنه يهك به خورایی و به نامانی ده ست بگموی. (طالب آملی - کلیات، ۲۸۹)
دهلی:

مشت خاکی کلورد گاهی صبا از کوی دوست

خسرو دل را کم از صد (گنج باد آورد) نیست

واته: هندی جار که شنه ی بای شمال له گه په کی باره وه مشتی خاک بهینیت

بو خوسره وی دل، واته: (نه دله عاشقه ی که وه کو دلی خوسره و وایه له

نوانایی و ده سه لاند) که متر نییه له سه د که نجی ماد ناوهر.

هه روه ها (که نجی باد ناوهر د) واتایه کی تری هه یه، نه ویش ناوی شوازیکی

موسیقیایه و دانه ره که ی (باریه د) بووه، نه م (باریه د) ه له شیعری گونماندا زور

هاتووه، به لام مه لای جه باری (باره بود) ی به کاره میناوه، وه کو لیره دا دهلی:

چریکه ی چه کاوس چون هه نجه ره ی عود

مه ر بهنگ چل چه نگ په نجی (باره بود)

بهروانه مینووی نه ده بی کوردی علاء الدین سجادی - چاپی دووه م، ل ۳۱۱،

دکتر عقیقی فرهنگنامه ه شعری - دکتر عقیقی.

(که نجی باد ناوهر) ته لای ده سه وشار

بو خوسره و بوونه نیلای کو په وشار

پ، ل ۵۷۱

ته لای ده سه وشار: —►

* لاف و گه زاف (دهنی): خو هه لکیشان، فروغیشال کردن.

پوسته م پینی گوت کوا پوین ته نیه کت

تاوازه و (لاف و گه زاف دهنی) به کت

پ، ل ۲۰۰

پوین تن: نه و که سه ی که له شیککی داپنژاو و به هیزی هه بی، پیکهاتووه

له: روی + پن + تن روی: جوړه فلزیکه، له گه ل مس تنگه ل ده کړی،

سامه وەر و شتی نری لی دروست ده کړی.

پښ: پاشگره بډ لیکچوون () تن: له ش.

(پوښ تن) ته مړی له کور پیدا بډه به (پوښتن) و بډ ناوی کور به کار دیت .
ناوازه: واته ناوبانگ. لاف و گراف: زور جار هم دږ و شه به به یه که وه دین و
واتاښبان وه کو به که .

* لچان: لکانی دږ شت به یه که وه، به ستنی ناو (خال)

نوسان به یه که وه، لکان به یه که وه (پور)

پاروویه بخه ره دم که بډت قوت بچي نک به ژان لچت پښکا (بلچي)

پ، ل ۶۰۵

* لووت و بزوت: و ته به که له هیندی شوینا به کار دینری له جیانی و ته ی

کو توپز. (خال)

پیاو که له جیگی نزم ه لئنگووت ه لده سیتوه به (لووت و بزوت)

پ، ل ۵۷۲

* له خشین: له خشان = له خشین: پاکښان، شتی له شوینیکه وه بډ شوینیکي تر

برس و دانانی، شتی له شوینی خوی جیگیر بوون. له خشیان = خزان. (پور)

له خش: جووله. (گیو) له خشان = له خشین: تڼکچوون و جوولانی شت له

جینی خوی (خال) له خش = خشکه. له خشان = له خشین: خشکه کردن به

زه ویدا. (ه ژان)

نه گار بیتو خوا نه وه ی پی به خشیت

مه ترسه نیر به هیج (ناله خشیت)

پ، ل ۴۳۲

نه وه یش که له پی خوادا نه یبه خشین

به ه موو هیزی ده وران (ناله خشین)

پ، ل ۷۲۷

نه‌وه‌یش که مه‌رده دره‌م نه‌به‌خشنی که‌ره‌م کارنگه به مه‌رگ (نه‌له‌خشنی)

پ، ل ۵۶۰

خوا‌ه‌رموویه‌تی تو مه‌ر به‌خشنه

سه‌د هیتنده‌ی نه‌وت بۆ دی (مه‌له‌خشنه)

پ، ل ۴۹۴

زقوت چنگ که‌وی و که‌می بیه‌خشنی چاویان له‌دوایه‌دوایی (نه‌له‌خشنی)

پ، ل ۸۴۳

له‌سه‌ر مالی خۆت چه‌زگی نه‌به‌خشنی

که‌مالی دیوان به‌خشنی (نه‌له‌خشنی)

پ، ل ۲۵۰

به‌لنی چه‌قفوللا خوا‌خۆی نه‌یبه‌خشنی

به‌لام چه‌قفونناس مووی لی (نه‌له‌خشنی)

پ، ل ۲۰۸

* له‌قمه: لیره‌دا مه‌به‌ست گنچه‌ل و ته‌نگ و چه‌له‌مه‌یه.

تیگه قووت نه‌ده‌ن نابرسن چیه‌یه نه‌م لوقمه چه‌وره‌ی (له‌قمه) نییه

پ، ل ۲۶

* له‌نگه‌ری نه‌داشت: پای ده‌گرت، جینگیری ده‌کرد، پای ده‌وه‌ستان.

له‌نگه‌ر: نامرازنگی له‌ناسن بروس‌ت کراوه، سه‌ره‌که‌ی چه‌ند چنگینگی پنبه‌یه و به‌ستراوه به‌گوریسینکه‌وه، به‌کار ده‌هینتری بۆ به‌سینه‌وه و پراگرتنی که‌شتی له‌که‌ناری پویار و ده‌ریا، وشه‌ی (داشت) له‌چاوگی (داشتن) ی فارسییه‌وه هاتووه، وانه‌مه‌بوون، (داشت) چاوگی کرتاوه و لیره‌دا وه‌کو کارنگی یاریده‌ده‌ر به‌کارهاتووه، وشه‌ی داشت نه‌مۆ له‌کوردیدا به‌کار دیت بۆ نمونه له‌وشه‌ی:

(یادداشت) که‌له‌ فارسیدا (یادداشت) • مه‌روه‌ها له‌وشه‌ی (نیوداشت) دا به‌کار دیت.

پیره‌میزد له جیاتی (لنگر می داشت) کاره‌کە‌ی خستوتە فالبینکی
کوردییه‌وه و ده‌لی: له‌نگری نه‌داشت.

پۆژی وەستاکی داری ده‌قه‌لاشت به‌ین به‌ین به‌ پواز (له‌نگری نه‌داشت)

دیوان فاه، ل ۴۰۵

* ماده‌ی که‌روگا: ماکه‌رو مانگا.

وشه‌ی (ماده) فارسییه‌و واته: می، وشه‌ی (ما) له‌ کوردیدا، واته: می به‌لام
له‌ پینشی وشه‌ی لیکدرلوه‌وه دیت وه‌کو. ماکه‌رو، مانگا، مامه‌رو، ماکه‌رو .. هند

(ماده‌ی که‌روگا) ی کفر نه‌حمده‌ حمقه وه‌ره له‌ داخا مامه‌ره و مه‌ته‌قه

پ، ل ۳۳۸

کفر نه‌حمده: نه‌م ناوه له‌ کورده‌واریدا ناسراوه، به‌لام من له‌ باره‌ی نه‌وه‌وه
زانباریه‌کی نه‌و تۆم نییه، ماوه‌به‌ک له‌مه‌وبه‌ر کتیبیکم ده‌ست که‌وت له‌ ژیر
ناونیشانی (شاعران کرد پارسی گوی) واته نه‌و شاعیره کوردانه‌ی که به
فارسی شیعریان وتوووه و ژماره‌یان (۱۲۵۰) هه‌زارو دووسه‌د و په‌نجایه
دانه‌ره‌کە‌ی (سید عبد الحمید حه‌یره‌ت سجادی) به، که له‌ سالی ۱۲۷۵ کۆچی
هه‌تاوی له‌ ئێران. تاران چاپکراوه، له‌ لاپه‌ره ۶۶۹ دا ده‌لی: کفر نه‌حمده
شاعیرینکی خه‌لکی کوردستانه (مه‌به‌ست شاری سنه‌و ده‌ورییه‌ره‌یه‌تی) له
سه‌ده‌ی سیانزه‌هه‌می کۆچیدا ژیاوه، به‌شی زۆری ته‌مه‌نی به‌ هه‌ژاری و ده‌ست
کۆرتی بریتۆته سه‌ر، دوا‌ی نه‌وه چوارینه‌یه‌کی کفر نامیزی کفر نه‌حمده‌ی به
فارسی خستۆته پوو، که باسی هه‌ژاری و داماوای خۆی ده‌کات و ده‌لی: له‌به‌ر
نه‌وه‌به‌ که من نوێژ ناگه‌م. دێژه شیعره‌کە‌ی پیره‌میزد له‌ باره‌ی به‌سه‌ره‌هاتینکی
کفر نه‌حمده‌وه‌یه که پوون نه‌کرلوه‌ته‌وه.

* ملیچک = ملیچک: چۆلکه. له‌وه ده‌چن که مه‌به‌ست نه‌و که‌سه بیت که له

هممو ئێراندا ناویانگی ده‌رکرد، له‌ دوایدا باسی لێوه ده‌که‌ین.

له‌ناو سنه‌دا نه‌م په‌نده باوه بیتۆن (ملیچک) وا به‌ هه‌واوه

پ، ل ۱۲۱

واته بهك له ناو سنه دا باوه

وا (مليچك) يك هلوه جه ولوه

پ، ۵۰۰

واده زانم نام په ندهی که دهلی: (تیزن مليچك وا بڼه هه واوه) یان (وا مليچكك هلوه جه ولوه)، به تاییه تیش که له ناو سنه دا باو بیت، له وه ده چی مه به ست تهوکه مه نه فسانه یی به بیت که هېچ به مره و سپناتنکی نه ونوی نندا نه بوو، ښځه له وه زور تاشرین و له گه لی سهر وه له فاده میزادی ناسایی له خوار تر بوو، ده ور و زه ماشه و بهخت وای لی کرد که ناصرالدین شای قاجار (۱۲۴۷ - ۱۳۱۴ گوجی)، به جوری هوگزی بوو بوو، ویه نه اندازه بهك خوشی ده ویست، که به یی نهو نه یده توانی بزی و هه موژ شنیکی به گوی ده کرد، هر له مندالییه وه ناوی تا (مليچك) به کوردی سنه واته چوله که، وای لیهات دوی ناصرالدین شا بوو به که سی بووه له نیراندا، و لیریدا به کورتی چند دیرنك له باره یی وه ده خه مه روو: ناوی مليچك نه مریش له نیراندا ناسرلوه، به تاییه تی له سنه دا، چونکه له بڼه نه دا بهلکی نه وی بووه، ناوی (غولام علی) بوو له ښاییدا ناسرا به مليچك و ناویانگی که یشته پانه بهك وه کو گورد دهلی (فری).

ناصرالدین شای قاجار له که شته که پیدا بو کوردستان، وای ريك ده که وی دلی ده چیته شهر کیزنکی جوان که ناوی (زویه یده خانم) بووه، ماره یی ده کات و له پاشاندا ده ناسریت به (نه مینه نه قدس)، له بهر زوره کسی و دریایی پوژ به پوژ ناصرالدین شا زیاتر خوشی ده وی و سهره تجم به که م که س ده بی که کلیلی خه زینه یی شاهي ده داتی و ده یکات به یه که مین لیرسرلوی نهو کاره، له بهر نه وه یی که (نه مینه نه قدس) منالی نابی، کوپی براکه یی که ناوی (غولام علی) ده بی، ده هیئینه لای خوی، ناصرالدین شا ناوی ده نیت (مليچك) و دوی نه وه له قه بی (عزیز السلطان) ی ده داتی، که منالیکي چاو کوت و کویری سه وده په نگی زمان لالی زور کورته بالا بووه، جلوه رگی بوو ده نوو له سهر ته رزی

* مورغی عەرش: لێرەدا مەبەست خۆرە، لە کاتی کدا کە ئاوا بوو، بەلام لە ئەدەبی فارسیدا (مرغ عرشی) واتە گیانی ئادەمیزاد یان فریشتە. بڕوانە: فرهنگنامه و شعری - دکتەر عەفی.

(مورغی عەرش) لە جیتی خۆی هەل نیشتبوو

دیار بوو ماندویتی پۆزی چیشتبوو

دیوان فا، ل ٣٤٦

* مەلۆ: باقە گیا و دەغلە کە بە دەستەوه بێ بەلان کە دانرا دەبیتە باقە، قوڵە دەخلیکی درواوێیە کە سەپان پێ بە قۆلی دەیدووریتەوه، یەکە یەکە لە شوینی خۆیان بە جییان دیلی و زۆرتەری ئێنان هەلیدەگرنەوه دەیکەنە گیشە (گیو)

هەندی کە بەردیان نایە سەر (مەلۆ) لە بێ باکەکان ئەبن بە هەلۆ

پ، ل ٢٣٣

* مێمل: دژ، ناحەز، نەیار، بوونەوه رێکی خەرافییە لە جنۆکە، ئەشقی ئافرەت دەبێ و خۆی دینیتە سەر شکلی ئازال یان چتی تر. (گیو) دۆزمنی مەرگبێ شت، پشیلە مێملی مشکە. (خال)

کەس نازانی خوا بۆچی خەلق کردوون

بەلێن مێندێکیان (مێمل) ی مردوون

پ، ل ٧٧٦

* ناسزا: نابەجێ. ناشایستە.

بەدی لەگەڵ چاک چەند (ناسزا) یە چاکەیش دەربارە ی پیاو خراپ وایە

پ، ٧٣٧

ئەم دێرە شیعرە ی پیرەمێرد، وەک ئەم دێرە شیعرە ی سەعدی شیرازیە:

نکویی با بدان کردن چنان است که بد کردن به جای نیکمردان

گلستان - دکتر خگیب رهبر - ص ۶۵

واته: چاکه کردن له گهل پیاو خراپاندا، وه کو نه وه وایه که خراپه بکھی ب
هرامبه ر به پیاو چاکان.

هر وه ما ده گونجی له گهل نه م چند وتی سه عدیدا: [رحم آوردن بر بدان
ستم است برنیکان و عفو کردن از ظالمان جوراست بر درویشان.]

گلستان - غلامحسین یوسفی، ص ۱۷۱

واته: به زهی هاتنه وه به به ده کانداهست دریزی و ستمه له پیاو چاکان و ل
نیوردن له جه فاکاران، زولمه له هزاران و دهر ویشان.

* نالام: نالاندم

بی په روا (نالام) به لاوانه وه که وتمه شیوه نی ناو لاوانه وه

دیوان ها، ل ۲۱۵

* نامه وهر: ناودار، به ناویانگ .

نیستاکه بق خه لاسی و نازادی کورده کان

کوبوونه وه به شه وقه وه مهردانی (نامه وهر)

دیوان فا، ل ۲۱۵

نه م وشه یه له بنه رتدا (ناموه وه)، که دوو به شه: نام + وهر.

نام: ناو. وهر: پاشگره بق مه به سستی واتای خاوه من.

به لام لای پیره میترد وه کو پیشان درا (نامه وهر)

* ناوه جاخ: هیچ و پوچ، نه و که سسی له بنه ماله یه کی پهره رده نه کراو بیت.

به لام به پیچه وانه وه نه گهر له بنه ماله یه کی به پرتزو پهره رده کراو بیت پتی

ده تین (وه جاخ زاده). وشه ی (وه جاخ) به تهنها واته ناگردان.

پیاوی (ناوه جاخ) مه خه نه سرکار هاوړیکانیسی ده کا به بی عار

پ، ل ۸۰

* نوكتە بېژ: لېرەدا مەبەست ئەوھىيە كە كەسى قىسەكانى ورد و جوان و پىرواتاو
 دلرېفېن بېت. نوكتە: مەسەلەى وردە و ناوهرۆكى جوانە. بەلام ئەمىرۆ لە
 كوردیدا قىسەى خۆشە بۆ مەبەستى پىكەنن.
 لە زىنەو ئەمىرۆ شاباشى پىتى گەلاوېژە

لە پاىەى ئەدەبا (نوكتە بېژ) و ھەم گولرېژە

دىوان ھا، ل ۱۶۰

* نەنگەويست: كەسى كەس نەپەوى، ھەروەھا (نەنگەويست و نەنگەويست)
 بىشى پى دەلېن. (خال) يان دەتواننن بلىنن ئەو كەسەى ھەرنەنگ و بەدى و
 خراپەى بویت بۆ ئەم و ئەو، واتە بەدكار.

بۆ ھەموو كاريك غايە پىويستە پياوى بى مەسلەك ھەر (نەنگەويست) ھ

پ، ل ۸۳۱

نەيسا: لەو دەچى ئەم وشەيە كورتكراوھى (نەيسان) بېت و نەيسانىش واتە
 (وھك قامىش)، مەبەست لېرەدا قامىشى وشك بېت. ھەروەھا وشەى (نەيسە)
 واتە: سا، ئىتر، ھەرچۆنى بېت. (ھەژار).

دووريش نىيە كە بەم مەبەستە بەكارھاتى. بەلام وشەى (نەيسا) م نەبىنى لە
 ھەرھەنگە كوردىيەكانى بەردەستدا.

ئەمانە (نەيسا) بلىنن بى گيانن ماوھەك پووى دا زۆركەس ئەيزانن

دىوان ھا، ل ۲۷۱

* وانەبى: نەكرىتەو، بەلام لېرەدا واتە پى نەكەنى.

پىكەننىنى دولبەران مىقدارى عىسمەت كەم ئەكا

لېوى غونچە ھەرئەوھەندە نازكە تا (وانەبى)

دىوان ھا، ل ۲۰۱

* ۋەزەند: زيان. ۋەزەند: شىن، زيان، ۋەزەندەگەيانندن واتە زيان گەيانندن (گيو)

ھەندى خوا بۆشەپ ھىناونىيە دىنيا (ۋەزەند) ى خەلگيان ئەۋى بە تەنيا

مار تا لىتى نەدەى (ۋەزەند) ى نىيە شىر ئەمان ئەدا و پىشەى مەردىيە

پ، ل ۵۵۹

لەم دوانە بەدتر بەنى ئادەمە (ۋەزەند) مان بۆيەك بە دەست و دەمە

پ، ل ۷۶۲

* ۋەيدۆزە: بىدۆزەۋە، ھەلىيەنە، خەلى بگە.

بە كوردى ئەولا پىژد و خەلووزە موعەممايىكە ئازاى (ۋەيدۆزە)

پ، ل ۶۲۶

* ھۆرتە: فەرشى گەۋرە كە ژوورنىكى ئاسايى پىپىكاتەۋە، ئۆرتە.

بە ھەموو بايەك ئەلەرىيىنەۋە بە (ھۆرتە) و بەرە ئەگەرىيىنەۋە

پ، ل ۷۹۴

* ھەردەگەرد: ھەردەگەپ، ئەۋكەسەى بە دەشت و دەردا بگەپى و چۆلەۋانىيى

لاخۆشتىر بىت لە ئاۋەدانى. (گەرد) پەگى چاۋگى (گىشتىن ، گرىدن) ە واتە گەپان.

تۆۋام تى مەگە من (ھەردەگەرد) م من خاۋەن سوپاى ئەندىشە و دەردم

دىۋان ھا، ل ۲۰۵

* ھەرزە چەنە: چەنە باز، زۆربىلى، ئەۋەى كە قسەى بىھوودە و ھىچ و پوچ دەكات.

زۆر (ھەرزە چەنە) توۋشى شەپ ئەبن زۆر قىن لە سكىش بە قىن گەپ ئەبن

پ، ل ۴۵۶

* ھەرزە چەنەيى: چەنە بازى، زۆر بلىيى، قسەى پىپوچى بى سەروبن.

(ھەرزە چەنەيى) كار ناباتە سەر ئەبى تەسلىم بىن بە قەزا و قەدەر

پ، ل ۷۹۲

* ھەرزەگەرد: ئەۋكەسەى كە بە بىھوودە بگەپى و بسوۋىتەۋە، بەرەللا و خوتپى.

ھەرزە: بىسۋود، بىكەك.

(هه‌رزه‌گه‌رد) به هیچ پێلاو نه‌دپێ هه‌ندی پۆژوووه‌وان ناشتای پێ نه‌بپێ

پ، ل ٤٩٢

* هه‌ساو: سایه‌قه. (خال، پور). هه‌ساو- ساو: عاسمانی بێ هه‌ور. (هه‌ژان)

که‌چی له‌ پڕێک نه‌یکا به‌ (هه‌ساو) ئارام ناگری له‌ تینی هه‌تاو

پ، ل ٢٦٢

نیستا نه‌وه‌وره‌ نه‌ما (هه‌ساو) ه‌ له‌ عه‌ت له‌وه‌که‌سه‌ی له‌ خه‌لکی داوه

پ، ل ٢٢٩

* هه‌لات: درۆی زل. (خال) هه‌لات: درۆ، درۆ له‌خۆوه‌ رێکخستن. (گیو)

ئاسایش بۆ لات مه‌گه‌ر له‌ گۆرا پیاوی به‌ (هه‌لات) مه‌روا له‌ گۆرا

پ، ل ٦٧٨

* هه‌لدا: هه‌للا، مه‌راوه‌ریا، ده‌نگه‌ ده‌نگ و قه‌ره‌قێ.

نیستا نه‌م نه‌سه‌ی که‌ له‌ نه‌زه‌لدا هاتوونه‌ خواری به‌ شه‌ر و (هه‌لدا)

پ، ل ٨٤٣

که‌ وتیان بێستان وا به‌ره‌لدايه

خه‌لک تیی نه‌وه‌ووتی قه‌ره‌ و (هه‌لدا) یه

پ، ل ٥٣١

بێم چی نه‌وسا گاله‌ و (هه‌لدا) بوو گالی کال خۆر بوو گال به‌ره‌لدا بوو

پ، ل ٦٠٣

سه‌عدی فه‌رموویه‌ بۆ نه‌م (هه‌لدا) یه‌ به‌رد به‌ستراوه‌، سه‌گ به‌ره‌لدايه

پ، ل ٤٦٩

په‌حه‌یش له‌ دواوه‌ تییان هه‌ل نه‌دا

له‌گه‌ل پێش ده‌میان نه‌یکرد به‌ (هه‌لدا)

پ، ل ٢٨٨

ئەم تىك ھەلچوونە و شەپ و (ھەلدا) يە بۇ بىي عىلاقە وەك سىنەمايە

پ، ل ۲۰۵

كاتى كە وتيان بىستان بەرەلدا كوپوكال تىكرا ئەيگەن بە (ھەلدا)

پ، ل ۷۸۴

نويىزى لە پشتى عەليپەو دەکرد كە بوو بە (ھەلدا) پاى كرده سەرگرد

پ، ل ۵۷

پىرەمىزد بە دەگمەن وشەي (ھەرا) ي لە جياتى (ھەلدا) بە كارمىناو، وەكو
ليرەدا دەلى:

زۆرتر لە پۇزى موبارەكدايە ئەم پياو كوشتە و شەپ و (ھەرا) يە

پ، ل ۸۵۷

* ھەلکرد: ئەو كەسەي كەوا بەرگەي ھەموو ناخۆشى و ستەختىيەك بگرى و

بە ژيانىكى سادە پازى بىت.

ئەوى (ھەلکرد) ي بە وشك و تەرە لە مالى خۇيا شاي بە حر و بەرە

پ، ل ۲۰

* ھىلك: جەرگ وناو، دل و جەرگ و گورچيلە. (ھەژان دل، ھىلكت بېن. (خال)

بەم پەنگە ژيان تامى نەماو ماسى ژىر دەريائىش (ھىلك) ي بپاوه

پ، ل ۴۳۳

ئەو كەسەي كەوا زۆر بەرز ئەفەي كە كەوتە خوارى (ھىلك) ي ئەبەي

پ، ل ۳۳۰

* يايەي گەورە: وەكو پىرەمىزد خۇي دەلى: كە يايەي گەورە دنيایە .

بەلام (يايە) وەكو (خال) دەلى: [وتەيەكە بەژنى سەرە ئەوترى بۇ گەورەيى]

(گيو) دەلى: يايە واتە دايك، بەم جۆرە (يايەي گەورە) ھەر دايە گەورە و نەنك

و پىرەژن دەگريئەو، كە لە ئەدەبىي كۆنماندا واتە جىهان.

دنيا كه ناوى (يايهى گوره) يه سياسته كه ي هه موو ته فره يه

پ، ل ۷۰۵

له نه ده بى فارسيشدا به هه مان واتا و مه به ست به كارها تووه، بۆ نمونه:
وشه ي (دايه ي گوزپشت) واته دا به گوره ي پشت كۆم، پيره ژنى پشت كۆم،
كه مه به ست دنيا و زه مانه و پۆزگار، و كرده وه يشى هه ر به دى و خراپه يه، بۆ
نمونه:

بسى چون مرا زاد وهم زودكشت كه نفرين براين (دايه ه گوزپشت)

اقبال نامه - حكيم نظامى گنجوى - باحواشى وتصحيح وحيد دستگردى

چاپ دوم ۱۳۶۲، ص ۲۴۷

واته: ئه م جيهانه زۆدى وه كو منى هيتايه دنياوه و زوو كوشتى، نه فرين له م
پيره ژنه پشتكۆمه.

* به خه چاك: ليره دا مه به ست گولى پشتكۆتووه، گولى گه ش.

به لام وشه كه خۆى به ته نها واته: به خه كراوه، دوگمى به خه كراوه،
به خه ترازاو.

يه كه م نه وړۆزه ده رچوو له خاك له عه شقى ياران شيت و (به خه چاك)

ديوان ها، ل ۱۴۲

* به كدگير: كورت كراوه ي (به كديگه رگير) ه، واته: به كترى گر، دووشت كه بيتنه وه

يهك و به كترى بگرن، چهنه كه سى له شوينيكدا به به كترى بگن، يان له
شوينيكدا كۆبينه وه.

قلبى جى پواز (به كدگير) بوو بوو

هيكه ي مه يموونى توند تى چه سپى بوو

ديوان فا، ل ۴۰۶

(به كدگير) نه بى له گه ل تانجه رۆ به عه شقى سيروان وىل و په نجه پۆ

ديوان ها، ل ۱۳۴

خوا لىخۆش بوو مارف جىياوك كه ئەو سەردەمەى مۆتەسەرىفى سەلىمانى
 بوو لە ساڵى ١٩٤٦دا لە وتارەكەيدا كە پيرەمىزدىش لەوى بوو وتوويەتى:
 ئەم حاجى توفىقە كەوا بەرامبەرم وەستاو، گوێى لە دەنگمە لە ساڵى
 ١٣١٨ى پۆمىدا لە ئەستەموول بە پىكەوت لە مالى شەرىف سەهل پاشادا
 (يەكدگير) بووین. دیوان فا، ل ٢٠-٢١

سەرچاوەکان

- ١- پەندەکانى پیرەمێرد - کۆکردنەو و ساغکردنەو: فائق هوشیار، مصطفى صالح کریم، محمد نوری توفیق، محمود احمد محمد، احمد زنگ - چاپى یەکەم بەغدا ١٩٩٥، بەرگی ١ و ٢.
- ٢- پەندەکانى پیرەمێرد - کاکەى فەللاج. بەرگی: ١ و ٢ و ٤.
- ٣- پەندى پێشینان - شیخ محەمەدى خال، چاپى سێیەم، سلیمانى - ٢٠٠٠ .
- ٤- پیرەمێردى نەمر- محمد رسول (هاوان) بەغداد - ١٩٧٠.
- ٥- دیوانى پیرەمێرد - کۆکردنەو و ساغکردنەو: فائق هوشیار، محمود احمد، مصطفى صالح کریم، محمد نوری توفیق، احمد زنگ مصطفى - بەرگی یەکەم، بەغدا ، ١٩٩٠.
- ٦- دیوانى کەمالى (عەلى باپیر ناغا) نامادە کردن و ساغکردنەو: - کەمال عەلى باپیر ١٩٨٦.
- ٧- دیوانى نالى - مەلا عبدالکریمى مدرس - بەغدا ١٩٧٦.
- ٨- دەستەنوسى گەلاوێژى کوردستان - حاجى مەلا کریم زەنگەنە.
- ٩- فەرھەنگى خال.
- ١٠- فەرھەنگى کوردستان - گىوى موکریانى.
- ١١- واژەنامەى کردى - فارسى - دکتەر محمد تقى ابراهیم پور- تهران ١٣٧٣.
- ١٢- ھەنبانە بۆرینە - ھەژار.
- ١٣- مێژووى ئەدەبى کوردى - علاءالدین سجادی، چاپى دووھەم.
- ١٤- اقبال نامە - حکیم نظامى گنجوى، با حواشى و تصحيح وحید دەستگردى، چاپى دوم ١٣٦٣.
- ١٥- امثال وحکم - على اکبر دەخدا، چاپ سوم ١٣٥٢.
- ١٦- بوستان سعدى - بکوشش دکتەر خليل خطيب رهبر، چاپ چهارم ١٣٧٥.

- ۱۷- تاریخ مردوخ - جلد دوم، تالیف آیت الله مردوخ کردستانی.
- ۱۸- تحفه ناصری در تاریخ و جغرافیای کردستان - تالیف میرزا شکرالله سنندجی (فخر الکتاب)، مقابله و تصحیح و حواشی: دکتر حشمت الله طبیبی - تهران ۱۳۶۶.
- ۱۹- شاعران کرد پارسی گوی - تالیف سید عبدالحمید حیرت سجادی، تهران ، اول/۷۵.
- ۲۰- شاه ذو القرنین و خاطرات ملیچک - بهرام افراسیابی، چاپ ششم ۱۳۷۲.
- ۲۱- فرهنگ عوام - گرد آورنده، امیرقلی امینی.
- ۲۲- فرهنگ فارسی - دکتر محمد معین - چاپ نهم ۱۳۷۵ تهران.
- ۲۳- فرهنگ فارسی عمید، دو جلدی، چاپ یازدهم ۱۳۷۶.
- ۲۴- فرهنگنامه شعری - دکتر رحیم عفیفی، تهران ۱۳۷۶.
- ۲۵- گلستان سعدی - بکوشش دکتر خلیل خطیب رهبر، چاپ دهم ۱۳۷۴.
- ۲۶- گلستان سعدی - تصحیح و توضیح دکتر غلامحسین یوسفی، چاپ پنجم ۱۳۷۷.
- ۲۷- المعجم التركي - العربي - تالیف: بندر اوغلو و الدكتور الداقوقی.
- ۲۸- شیخ پرهزای تاله بانی - د. مکرم تاله بانی، نارس، ۲۰۰۱، ل ۲۵۳.
- ۲۹- نفحات الأنس - تالیف: عبد الرحمن جامی، انتشارات محمودی.

موكريان له خەريتهى كوردستاندا

مىنى

له بهىنى بىستوى كىله شىن و پىنگاكانى ئالاندا زنجىره كىنوى "زاگروس" هەلکەوتوو، كە كلكە يەكى پىنگوپىنگى چىاي مەزن و بەرى "ئارارات" و له باكوورى پۇژاواو بۆلای باشوورى پۇژمەلات پادەكشى و، له باكوور سمورى كوردستانى سەرى و خوارى پىنگ دىنى و، دەگاتەرە زنجىره كىنوى زەهار و لوپستان كە به لای باشووردا بلاو بووتەرە.

له پۇژمەلاتى ئەر زنجىره كىنوى "زاگروس" كوردستانى ئوورە هەل كەوتوو كە ناوچەى "موكريان" ئەر شوینەى مەبەستى ئەرپوى ئىمەیه، بەشىكە لەوى و لىزەدا چاوپىنگى خىرا به لایەنەكانى جوگرافى و كۆمەلایەتى و، مېژووى ئەر ناوچەدا دەخشینىن.

جارى له پىشدا سىرنجىك دەدەینه چلۇنایەنى هەلکەوتى چیاكانى ئەر ناوچە و سەرچاوەكانى ناوى ئەر ناوچە كە لەمەر چیاكان له بهىنى شارى شىق و كىنەكانى ئالاندا دەپىن له پىشدا ناوى چىارەش بىنم و، دواى كىنەكانى نىرى: سىپى كىنە و، بەرزەن و، كانى خولای و، قەندیل و، حاجى برايم و، كەمىكى تر به لای پۇژمەلاتدا شان به شانى ئەر كىنە باسكە كىنوى بەردە سىر و موكرى پاكشاو، كە بهستىنى چۆمى جەغەتو لىنكياں جودا دەگاتەرە.

پوویارى تەتەقو له باسكە كىنوى بەردەسىر تى دەپەپى و، بەشى دووهەى ئەر پوویارە ناوى "كورتەك" و، كە هەتا مەهاباد و باشوورى گۆلاوى ورمى دەچیتە پىش. كىنوى بەردەسىر له باكوورى پۇژاواو بۆ باشوورى پۇژمەلات هانوو و سنوورى پۇژمەلاتى موكریان پىنگ دىنى.

ئەر پوویارانەى كوردستان كە دەپزىنەو ناو گۆلاوى ورمى هەموریان سەرچاوەیان له كىنەكانى بەردەسىر و چل چەشمەو دەست پى دەكا و چونكە ئەر كىنە سالى

به‌شی زورتري هەر به‌فر دای پو‌شیون، چۆمه‌کانیان ئاویان نۆرتیه‌وه، له‌ لایه‌کی نریش
چونکه به‌ستینه‌کانیان شۆره‌کات نین ئاویان شجر و بۆ خواردنه‌وه ده‌ین.

چۆمی جه‌غه‌توو له‌ سه‌رچاوه‌که‌ی خۆیه‌وه، یانی له‌ چل جه‌شمه‌وه هه‌نا ده‌گاته
گولاوی ورمی رینگه‌یه‌کی نفد دور له‌ باشووره‌وه بۆ باکوور ده‌بێ، ئه‌و پووباره له‌ لای
سه‌ری ئاوی خو‌پخو‌پیه‌وه، له‌ ئاولکه‌کانی ده‌سته‌چه‌پی جه‌غه‌توو چۆمی سه‌ق له‌
هه‌موویان گرینگتره‌ که نه‌ویش سه‌رچاوه‌ی هه‌ر له‌ به‌رده‌سیره‌وه، ناوچه‌یه‌که‌یش هه‌ر به‌
ئاوی سه‌ق ئاوه‌دا، و، دوا‌یی به‌ به‌ریانیکی به‌رییدا ده‌پۆتیه‌وه ئاوه‌پووباری جه‌غه‌توو.
پووباره‌کانی سه‌ر به‌ ئاوی دیچه له‌ به‌شی کوردستانی موکریاندا به‌کیان زینی گچکه‌یه،
ئه‌و پووباره که سه‌رچاوه‌ی له‌ سه‌ری مه‌یدان له‌ پشت مه‌هاباده هه‌نا ده‌گاته کینوی
"لکین" به‌ به‌ستینه‌کی به‌رزدا ده‌هوا که به‌وی له‌ لای بۆژئاویه، له‌و به‌شه‌دا پووباره‌که
ئاوی کینوی لکینی لێ ده‌ندری و، دوا‌ی ئه‌وه که ده‌ورینکی کینوه‌که‌ی دا ئاوی ده‌گۆڕی و،
ده‌بینته‌ پووباری "که‌لوی" و به‌ره‌و باشوور ده‌چن هه‌نا ده‌گاته سه‌رده‌شت و، له‌وی به‌
لێژیه‌کی لێژدا چاکتر وه‌ خو ده‌که‌وی و، دوا‌ی ئه‌وه که له‌ سه‌رده‌شت نێ پهری دیسان
پور ده‌گانه‌وه لای بۆژئاوا و به‌ ئاوه‌کینه‌کانی ئالاندا ده‌چینه‌وه خاکی عیراق و له‌ خوار
شاری هه‌ولێر ده‌گانه‌وه ئاوه‌ ئاوی دیچه

چۆمی "په‌سوئ" هه‌ردوک پووباری تری "لاوین" و "مسین" له‌ لای ده‌سته‌پاست و،
چۆمی "بان" ش له‌ لای ده‌ستی چه‌پ هه‌رسینکیان دینه‌وه ئاوه‌ زینی بچوک که پووباری
بان ناوچه‌ی بانه‌ش ئاوه‌دا و له‌ نێزیک سه‌رده‌شت تێکه‌ل یه‌ک ده‌بنه‌وه. شه‌به‌که
(پایه‌له‌) ی ئاوی ئه‌وه‌رینه له‌ خه‌ریقه‌ی کوردستاندا له‌وه‌ش به‌ریلوتره‌ و نفد پووباری
گچکه‌ی بێ ئاوی نر هه‌ن که ده‌پۆتیه‌وه ئاوه‌ پووباره‌ که‌وره‌کان و له‌گه‌ل ئه‌وان چه‌ند
پووباری بێ ئاوه‌ که له‌ جیای زاگروس دینه‌ خواری.

ناوچه‌ی "موکریان" که له‌ خوار گولاوی ورمیوه ده‌ست پی ده‌کا و، له‌ لای هه‌ره
خواری پال وه‌ ناوچه‌ی "گه‌پووس"، یان به‌ وانه‌یه‌کی تر "سجاری" ده‌دا به‌ ئاوه‌ه‌وای
زستانیکی سارد و به‌فرگر و هه‌وینگی فینک و خۆشه‌وه سه‌ره‌پای شاره‌کانی: پیرانشهر،

شمو، نەغەدە، مەھاباد، بۆكەر، سەقز، زۆربەي غەشیرەتە گەرەکانی کوردیش وەك:
 زەرزا، پیران، مامەش، مەنگو، گەرەك، دینوكری، بەگزادە، و، لەگەل وانیش ھەرسێك
 دەشتی بە داھات و ئاوەدانی: لاجان و، شاروێران و، چۆمی مەجید خان، دەگرتە
 بەرخۆكە چ لە لانی ئاو و خاكی زۆر و، چ لە لانی داھات و بەرھەمی چاك دەتوانم بێنم
 نموونە.

شوینی دانیشتنی زۆربەي ئەو غەشیرەتانە ھێلەکانی سەرسنۆرە و بە تایبەتی
 عیلى مەنگو، كە لە ھەردوك دیوی سنۆرە و نیشتەجێن، ئاوەندی ئەو ھۆزانە بۆ ھەموو
 بوسومەت و کاروباری ھوگوومەتی شاری پیرۆزی مەھابادە كە گۆپی پێشەوای نەمر
 قازی محەممەد و، ھینى شاعیری گەرەي نەتەواپەتیی کورد ھیندەي تریان پیرۆز
 کردووە و ئەو شارە نوای ئەو كە دامەزراندنی کۆماری کوردستانی بە خۆبەو دە،
 ھیندەي تریش ئاودار و خۆشەویست بوو، ئەك ھەر بۆ دانیشتوانی شارەكە بەلكو بۆ
 ھەموو کوردێك بوو بە جیتی شانازی.

ناگری ئەو ھەستە نەتەواپەتییەي كە لە مەھاباد بڕو بە ھۆی دروست بوونی کۆمار بە
 ئی پەپوونی سال و زەمان ئەك ھەر لە کزی نەداوە، بەلكو بە گڕ و بە نیتر بوو، ئەو
 ھەستە بە ئاشكرا ئەرۆ لە دانیشتوانی سەرچەم خەلكی ئاوەكەدا دەبیندری و، پێ
 بە پێی ھەستی نەتەواپەتیی باری بۆشەبیریشیان ھەر لە عاستنکی بەرزدا بوو و چ
 ئەرۆ و چ لە رابووردوودا سەرەپای زەخت و فشاری ھوگوومەت كە دەرفەت و مەجالی
 كەشەي قەرھەنگی ئی بڕیون و، ئەیان توانیوە و ئەیان وێناوە ئی ھاتویی شەخسی و،
 ئەركی كۆمەلایەنی خۆیان بە تەواوی دەرخەن بەو حالەش ئەدیپ و وێژەوانی گەرەیان
 ھەر ئی ھەلكەوتوو و لەویدا لە شوینەکانی تری کوردستان ئەماونەو، كە لە ئەدیپ و
 شاعیرانە ھەندیکیان لەبەر ئەو كە شوینەوارەکانیان چاپ بەكراون، ھەرچەند كارە
 ئەدەبیەکانیان لە پلەي زۆر بەرزایە، دیسان لە ئاوەكۆمەل و جینی وێژەواندا وەكی
 پێویستە ئامراو ئین، كە لەو شاعیرانە دەتوانم مامۆستا مەلا ماری كۆكەیی و، مامۆستا
 خالەمین بەرزنجی و، مامۆستا محەممەدی عەتری گۆلانی لە بۆكان بە وینە بێنم، بێجگە

له‌وانه که دوو ناویراوی هه‌وه‌لی - به داخه‌وه نه‌پۆ له ناوماندا نه‌مان - له مه‌هاباد شاعیری به‌رز و به توانای تری وه‌ک: سه‌بیید عه‌بدولقادی سیاده‌ت و، مامۆستا قاسمی مونه‌بییه‌ زاده و شه‌ریف و شاعیر و نووسه‌ری گه‌وره‌ی نر ده‌ژین که به هه‌ج جور نیمکاناتی ته‌واویان بۆ بلاک‌کردنه‌وه‌ی شویننه‌واری خویان نه‌بووه و نبیه، به‌لام نه‌وان به‌لی هاتووبیی خۆبان نه‌رکی نه‌ته‌وه‌یی و، کۆمه‌لایه‌تی خویان هه‌ریه‌جی هه‌نساوه و لینی ساردنه‌بوونه‌وه.

نه‌گه‌ر بێرێک بگه‌رنینه‌وه بۆ دواتر و پێش نه‌و شاعیره به‌رێزانه‌ی باسیان کرا دیوانی شیعرێ تاریک و روون و چه‌ند چاپکراوی تری شاعیری گه‌وره‌ی کورد مامۆستا هه‌یمێن به چاپ گه‌یشته که به‌رزنی کاکل و ناوه‌پۆکیان بوو به هۆی نه‌وه نقد زوو له بازاردا نایاب بێ و؛ دیوانه‌که‌ی بۆ جاری دووه‌م له چاپ درایه‌وه، دیوانی شیعرێ مامۆستا هه‌قیقیش نه‌و دواپیانه له‌لایه‌ن ده‌زگای کۆفاری سه‌ره‌وه و له ورمێ چاپکراوه، که‌ونه ناو گه‌نجینه‌ی نه‌ده‌بیاتی کورده‌وه.

"وه‌فایی" شاعیری ناوداری مه‌هاباد و، مامۆستا "مصباح‌الدیوان" نه‌ده‌ب له‌و شاعیره پایه به‌رێزانه‌ی که نه‌ده‌بیاتی کورد به‌شویننه‌واریان ده‌وله‌مه‌ند بووه، پێچکه‌ی وان له کاری نه‌ده‌بیدا پێبازی نقد که‌سه‌و سه‌ری پێزیان بۆ داده‌نوینن.

هه‌ست و سۆزی نه‌هه‌ندارانه و نه‌دیپانه‌ی نه‌و دوو شاعیره گه‌وره جێگه‌به‌کی تایبه‌تی له هونه‌ر و نه‌ده‌بیات و وێژه‌وانیدا هه‌یه و، په‌نگه‌ سال و زه‌مانی نقد پێ بوی هه‌تا بلیعه‌نێکی دلسووتاوی تری کورد په‌یدا ده‌بێ و بارچه هه‌لبه‌ستێکی به‌رزنی تری وه‌ک "شیرین ته‌شی ده‌پرسی" ی وه‌فایی ده‌کاته نه‌خشی سه‌ریه‌رد، یان شویننه‌واریکی پوخته و پاراوی وه‌ک شه‌وه‌سه‌یده‌ی مامۆستا نه‌ده‌بی نه‌هه‌ندار ده‌خولقینی که به‌و شیعره ده‌ست پێ ده‌کا:

"دوێ شه‌وه‌ شه‌وی شه‌مه‌ که له بورج و مه‌ه و نه‌خته‌ر

ناراسته‌ بوو سه‌تمی سه‌راپه‌رده‌یی ته‌خزه‌ر"

دیاره هونه‌ر و هونه‌رمه‌ندی، هه‌ر تایبه‌تی شیعر و شاعیری نبیه و هونه‌ر له نقد

بابەت و لايەنى تىرىشدا خۇي دەنۇبىنىڭ كە گىيانى مۇۋاپىقلىشىپ پىيان ھەيە و چىزبان
 لى ۋەردەگىرى ۋە موكرىيان لە و لايەنەنەشدا بەشى خۇي ھونەرمەندى ھەر بىر ۋە بۇ ۋىنە
 لە بواری قەرەنگ و فۇلكۇرى نەتەۋايەتدا بەيت بىز و خوشخوانى ۋەك پەھمان
 بەكرى لى ھەلگەۋتوۋە كە بە تەنبايى بوو بە سەرچاۋە بۇ پىۋىسۇر ئۆسكارمان،
 پۇزھەلات ناسى ئالمانى ۋە لە زىچىرە بىدارىكىدا كە پىكەۋە رىكيان خىست پەھمان بەكرى
 ھەرچى لە جانئايدا ھەبوو لە بەيت و بار و كەلەپۇرى كوردى بۇ ئۆسكارمانى
 ھەلپىشت ۋە ئەۋىش ۋەك پىساۋان ھەروەك ئەۋ دەيگوت كە سەر دەقى خۇي
 دەنۇبىسىيەۋە ۋە ۋەپەرى گرىنگى و نىرخى پى دەدا، ئاكامى ئەۋ دىدارانە بوو بە
 دروست بوونى ئەۋ كىتەپ بە نىرخە كە دوايى ناۋى ئىرا "تەپەي مەظىرە" ۋە ئۆسكارمان
 ئەۋ گەنجىنە كۆكرۈۋە بە نىرخە كىردە دىيارى ۋە بۇ سەرەك كۆمارى ئالمانى بىردەۋە.

ھەروەھا لە بواری مۇسقىدا موكرىيان ھونەرمەندى گۇرانى بىز ۋە دەنگ خوشى
 ئاۋدارى زۇر لى ھەلگەۋتوۋن كە لەۋانى ھاۋچەرخ دەكرى لىرەدا ھونەرمەند مەھمەدى
 ماملى بە ۋىنە بىنم كە ماۋەي پەنجا سال و بگرە زىاتر ئامەنگ و گۇرانىيە خۇجىيەكانى
 ئاۋچە بە ھۇي ئەۋ ھەنەرمەندە ۋە بە ھەۋلى ئەۋ ۋە دەنگى زولالى ئەۋ ساز دەكرۈ ۋە
 لەۋىۋە ئاۋچەكانى تىرى كوردستانىشى دادەگرت.

بىنچە لە ھونەرمەند و نوۋسەر و شاعىرانى بە توانا، چ لە رابووردوۋا و چ
 سەردەمى دوايى موكرىيان زاناي زۇر گەرە ۋە پايتەبەزى لە زانستى ئايىنىدا بە خۇيەۋە
 دىۋە زۇرىيان ئاۋدار و ئاسراۋن، ۋەك ئەللامە مەلا خوسىنى مەجدى، ۋەزىرى دادى
 زەمانى كۇمار ۋە مودەپرىسى مەزگەۋتى بازار ۋە مەلا سەدىقى سەدىقى مودەپرىسى و
 پىشنىۋىزى مەزگەۋتى ھەباساغا ۋە حاجى بايزاغى مەھمەدى و زۇر كەسى ئىرە پايتە
 عىلمىي ئەۋ زانا بەرپۇزانەدا ۋە بان لەۋان زىپاتر، كە بۇ نامىنى مەلا خوسىنى مەجدى
 پەنگە تەنبا ھەرمودەيەكى خۇي بەس بىن كە لىم بىست، قەرموۋى: مەن ئەگەر نەش لىم
 لە ئىران لە ھەموو كەس بەرەۋزۇرتىم، ھىچ نەبىن دەللىم لە ئىران كەس لە مەن
 بەرەۋزۇرتىيە، ئەۋىش لە ۋەلامى مۇۋلىكى ساۋىلكە لە مەجلىسدا بوو كە زۇر بە

ساده‌یی لێ ئێڕ پرسی: ئێڕ ئامۆستا، کەس لە تۆ عالیتر هەیە؟ هەروەها زانای بەناویانگ حاجی بايزاغای موهندی که سەرەرای زانستی بەرزی ئایینی لایەنی بەهیزی ئەدەبیشی هەبوو، زانایانی ناوچە بۆچوون و لێکدانەوەی وێشان لە کێشای عیلمی و ئەدەبیدا دەسەلماندا.

پەنگە خوێنەر پێی سەر بێ ئەگەر بێم لە موکریان شاعیری نەخوێندەوار و، هەروەها دوکتۆری نەخوێندەوار هەبوو، کە مەبەستم لەو شاعیرە نەخوێندەواره "سەبیدەولای" ی بورهانیه (بورهان گوینیکە سەر بە مەهاباد)، ئەو شاعیرە نەخوێندەواره مەك هەر شیعی کوردیی لە مستەوایەکی بەرزی ئەدەبیانەدا دەهۆنیهوه، بگرە زۆر جار ئیرادی زۆر بە جێ و پێکۆپنکی ئەدەبیشی لە شاعیرە خوێندەواره‌کان دەگرت و، نامۆزگاری دەکردن، شیعرێکی ئەو شاعیرە نەخوێندەواره‌م هه‌یشتا هەر لەبەر ماوه کە لە غەزەلێکی خۆییدا دەلی:

"برای دایکت مەقامی بۆ لەسەر تاقی برۆی تویه"

لەسەر پێی بۆلبۆلی مەستە ئەوەك بێتە غەزەلخواش"

کە لێردا دەبینین ئەو شاعیرە نەخوێندەواره بە شیوەیەکی زۆر جوان فەننی تەستیعارەیی بە کارهێناوه کە فەننیکە لە فەننەکانی شیعی کلاسیکی و شاعیرە خوێندەواره‌کانیش، هەموویان پێیان ناکرێ ئەو فەننە بەکار بێنن، کە لە بیوه شیعی بەکەمدا دەلی: "برای دایکت مەقامی بۆ لەسەر تاقی برۆی تویه"، لە برای دایک مەبەستی خالە، هەرچەند لە پێوه و بە ناشکرا نایلێ و ئەو حالەش دەخاڵە ناو هەردوێک برۆی دۆلبەر و دەی کاتە پاسەوان لەسەر پێی بۆلبۆلی مەست، ئەوەك بێ و بۆ تاقی برۆی بێتە غەزەلخواش. هەروەها دوکتۆرە نەخوێندەواره‌کانیش چ بۆ داوودەرمان و، چە بۆ شکاوه‌لەستەوه هەر لە خۆیانەوه و تەنیا بە ئەزموونی خۆیان شەلقە و مەلەحە میان لە گیا و گۆل دروست دەکرد و برینیان پێ چاک دەکردهوه، و، شکاویان هەل دەبەستەوه، و، زۆریش لە کارەکەیی خۆیاندا سەرکەوتوو بوون و بە کەلکی کۆمەڵی ئەودەم دەهاتن کە دەستیان ئەدەگەیشنه شار و باژێر و هانایان بۆ ئەوان دەبرد.

میزوو ده لڼ "عه شیره تی موکری خزمی به به کانی شاره زوورن و له سده دی پازده دا له گه ل سهرکه که ی خویان به ناوی "سه یفه دین" هاتنه ناوچه ی "سابلاخ" له وی "دریاز" بان له "شارویران" له چنگ تورکه کانی چپو قلوو مېنامه ده: دواي دریاز ده ستيان به سهر به شه کانی تری ناوچه یانی: دۆله باریک و، په خنه چی و، په لسه مر و، سندووسدا گرت. چوار پشت دواي سه یفه دین خان شه میره به گ له سالی ۱۵۸۲ ی ر. داحوکومه تی ولایتکی نور به ریلای له مولتان مرادی سینه م، پادشای عوسمانی وهرگرت که مووسل و، شاره زوور و، هه ولیری ده گرنه وه و، ده که یشته وه مراعتش که که وتوته پوزه لاتی گولای ورمی.

له زه مانی کوپه که ی نه ودا که ناوی هه یدر خان بوو حوکومه تی خانه کانی موکری به رفراوان تویش بووه و هه تا به شه کانی شاجری و، له یلان و، شاری میاندوا و، ساروقورغان له نیزیک مه راغه پویی

خانه کانی موکری بوونه ۵ بڼه مالی گه وړه له موکریان که نه وانیش نه وانه: میر موکری، شه میری، بابامیری، بداعی، شوجاعی، که نیسته له مه هاباد و، بۆکان و، گونده کانی قه لا و، ده وه شماری و، مه نی چهر و، قهره موسالیان و، قهره ویران و یالاوه، به شپوه به کی بلاو نیشته جین.

له کوردستانی موکریان له میژ ساله عه شیره تینکی تر به ناوی "دییوگری" (عه شیره تی نووس) له گه ل عه شیره تی موکری به شپوه ی نیشته جی ده ژین که ویده چی هه ر خه لکی خوجینییی نه و مه لېنده بن که دواي موکری به کان هاتوون ده ستيان به سهر ولاته که دا گرتوه.

به دوور نییه دییوگری ناویک مڼ که له وشه ی موکری جودا بوو بیته وه: چونکه ویک چوونیک له ناویاندا هه یه، به لام له راستیدا ناوی دییوگری له گوندی "دییوگر" وه هاتووه که باپیره گه وړه ی دییوگریان له دره ی عیراقه وه هاتوته ئیران نه و گونده ی شاره دان کردوته وه و له وی دانیشتموه، دواي کوپ و نه وه و نه تیژه ی نه و زیادیان کردوه و بوونه ته نه و شیره ته ی نه وپو که پتیاان ده لڼ "دییوگری" و، نه و گونده نه وپوش هه ر ماوه و، ناره دانه.

له حالى حازردا ژماره‌ی نه‌و عه‌شیره‌ته زۆر بو‌وه له‌گه‌ل عه‌شایری تر تینگه‌لایان
هه‌به به‌تایبه‌تی له‌گه‌ل جیرانه‌کانی لای یۆژناوای خۆیان و تاو و ناوبانگیکی زۆریان له
سایه‌ی نازایه‌تی و لای هاتوییی خۆیان و ده‌سه‌لائی فرمانه‌واکانیان‌وه وه‌ده‌ست
هیناوه.

به پینچه‌وانه‌ی نه‌و دردۆنگی و بێ باوه‌پیه‌ی هوکوومه‌تی ساوه‌نشی پینش دروست
بوونی کۆمار و دوا‌ی نه‌ویش هه‌تا نه‌په‌و له‌گه‌ل کوردی موکوریان هه‌یه‌تی و، له‌به‌ر نه‌و
دردۆنگیه‌ نه‌گه‌وره‌ پیاو و که‌سایه‌تی لای هاتووی کورد ده‌گه‌نه‌ پله‌ و پایه‌ی به‌رری
په‌سمیی هوکوومه‌ت و، به‌ عه‌شایریان له‌ سپارده‌ی سوپاییی هوکوومه‌تدا راسته‌وخۆ
به‌شدار ده‌کرین و، نه‌ نه‌رکی گرینگیان پێ ده‌سپێدری. له‌ راپورده‌یدا شا عه‌بیاسی
سه‌فه‌وی و، فادر شای نه‌فشار و، فه‌تح عه‌لیشای قاجار هه‌رسینگیان له‌ شه‌پی دۆژماناندا
حسابیان زۆر له‌سه‌ر عه‌شیره‌تی موکری ده‌کرد، شا عه‌بیاس که‌ له‌ دوانه‌که‌ی تر به
ده‌سه‌لاتر بوو پشستی به‌ کوردان به‌ستبوو و، به‌شی گه‌وره‌ی هیزه‌که‌ی کورد بوون و،
زۆر که‌سی له‌ کوردان به‌ پله‌ی سه‌رکردایه‌تی گه‌وره‌ گه‌یاند و، وه‌ک ده‌لێن
سه‌رکه‌وتنه‌کانی نه‌و به‌ تاییه‌تی له‌ لای یۆژناو و له‌ شه‌پی چالدران له‌گه‌ل تورکان له
سایه‌ی نه‌و کوردانه‌وه‌ بوو که‌ له‌گه‌لی بوون.

سالی ١٦٦٤ که‌ شا عه‌بیاس له‌ شه‌رتکی سه‌خت و گرینگدا هیزه‌کاسی نورکی
عوسمانیی شکاند زۆریه‌ی هیزه‌که‌ی کوردی موکری بوون. نه‌و عه‌شیره‌ته‌ له‌به‌ر نه‌وه‌ی
که‌ جیرانی بلباسان بوون هه‌میشه‌ له‌ لایه‌ن سوپاییه‌وه‌ ناماده‌ و حازر بوون، چونکه
بلباس بۆ ئالان و ڕنگری به‌ ناویانگ بوون و نه‌وانیش ناچار بوون به‌ره‌نگاریان بێ و
به‌گزیاندا بچنه‌وه‌، بێجگه‌ له‌ وه‌ش جاری و ده‌بوو هوکوومه‌ت سه‌رکووت کردنی بلباسانی
ده‌کرده‌ نه‌رکی عه‌شیره‌تی موکری.

له‌لایه‌کی تریش شک له‌وه‌دا نییه‌ که‌ به‌چه‌که‌ی موکری و بلباسان هه‌ریه‌که‌ و،
هه‌ردوکیان له‌ یه‌ک عه‌شیره‌ت که‌وتونه‌وه‌ و، دوا‌یی بون به‌ دور به‌ره‌.

بلباسیش وه‌ک موکری له‌گه‌ل عه‌شیره‌تی به‌به‌ خزمایه‌تیان هه‌یه‌ و به‌ راره‌ به‌کیش

قه‌سه‌ ده‌که‌ن.

بلیاس عەشیرەتیکی زۆر بەهێز و بەهەڵە بچووکەکانی وان لە ئێران ئەوانەن:
مەنگو، پیران، مامەش.

مێژوو دەڵێ: لە ناو سەرۆکەکانی عێلی موکریدا "بداغ خان" ناویانگێتی لە پادە
بەدەری پەیدا کرد و، لە بەر ئەوە کە زۆر دادگەر بوو ناویان ناپوو نۆشبوونی دووھەم،
بداغ خان لە ناخەری سەدەیی ھەژدە و سەرەتای سەدەیی نۆزدەدا دەژیا و، لە پێشدا
پشتیوانیی لە بێتەمالەیی کوردی "زەندیە" دەکرد کە یەکێک لە وان بە ناوی کەریم خان بوو
بە پادشای ئێران بەلام لە ناخەریدا لە بەر قاجارییەکان شەکا و ناچار بوو لە گەلیان ڕێک
کەوی و، لە زەمانی لەنج عەلیشادا کرا بە ئەمیری پەسەیی موکوریان و بەو ناوە
دەناسرا. بێجگە لەو، گەرە پیاوانی تریش لە عەشیرەتی موکوریان ھاتنە خزمەتی
قاجارییەکانەو و یەک لە وان مەجید خان بوو لە خانەکانی موکری کە پلەیی سەرھەنگیی
وەرگرت و، بەکی تریش لەو گەرە پیاوانە سەبایلاغای دێبوکری بوو کە لە بارەگای شادا
عینوانی یاساوی پی درا.

بداغ خان دوو جار لە شکری بردە سەر عەشیرەتی بلیاس و لە گەل ئەو ھیزانە
ھاوکاری کرد کە عەبباس میرزای وەلیعەھد و ھوگمراڤانی ھەموو تازەریا بجان بۆ
سەرکوت کردنی عەشیرەتەکانی بلیاس ناردبوونی.

یەکێکی تر لە سەرۆکەکانی کوردی موکری کە لە مێژوی بێتەمالەیی پادشاگان
قاجاردا ناوی ھەبە عەزیز خانێ سەردارە لە تیرەیی بابا میری کە ئەویش لە زەمانی
پادشایەتی محەمەد شای قاجار و ناسرەدین شادا لە کاردا بوو، ناوبراو لە گەل چەند
سەرۆکێکی تری کورد بۆ پەپەراندنی کاروباری ھوگرومەت و گێرپەنەوێ ھێمنایەتی بۆ
ھەریەکە پۆشیشتە تەوڕیز و، ئەو سەفەرەیی ئەو لە زەمانیکدا بوو کە بداغ خان پێوھ
بوو لە گەل قاجارییەکان ڕێک کەوتنەو.

عەزیز خان بە پاداشتی خزمەتەکانی پلەیی سەپەبوودی "ژنرال یسم" ی ئێرانی پی
درا، بەلام لە دواییدا میرزا ناخا خانێ سەرەک وەزیری ئەو دەم لە لای شا شەپتانی
لی کرد و، تاوانی ئەوەی وە پال دا کە بۆ سەریخوویی کوردستان ھەول دەدا و،

خەریکە ئەو ھەرنەمە لە ئێران دا بێی و لە گەل دەولەتەکانی پروس و ئینگلیس لە سەر
ئەو پێک ھاتوو، بەو پیلانە دلی شای لی ئیشاند و عەزیز خان ھاتەو ھۆکان
سەرملک و مالی خۆی و، ئیستەش لە شەقامیکی تاران "چار پنی عەزیزخان" ھەیە و،
یادی ئەو لە پایتەخت ھەر راگیراوە.
سەرچاوەی باسەکە: میژووی کوردستان.

ملخص البحث

هدي

موكریان في خارطة كردستان

نبدأ حدود (موكریان) من جنوب بحيرة (اورمیه)، وتصل من الأسفل إلى منطقة (گروس) أي (بیجار)، ويفصلها من الطرف الجنوبي كل من كوردستان الشمالية والجنوبية. إن معظم العشائر الكردية الكبيرة، وكثير من المدن الكردية الشهيرة، مثل: مهباد وشتو وپیرانشهر، مغه، بوکان، وسقز، تقع في هذه المنطقة، وظهر فيها عدد من كبار الشعراء والأدباء والعلماء. وإن رؤساء آل (موكری) الذين كانوا على صلة قرابة مع آل (بابان) في شهرزور، كانوا على علاقة قوية مع شاهات ایران، وإن الشاه عباس الذي دحر الأتراك العثمانيين عام ١٦٢٤م، كانت قواته في معظمها تتكون من (كرد موكریان)، كما أن (عزيز خان سردان) كان قد حصل على رتبة الجرنالية من شاهات آل (قاجار) ..

Abstract

Mukerian within the map of Kurdistan

Hedi

The boundary of Mukeryan starts south of Urmia lake as far as Lower Geros (Bejar) district, separating northern and southern Kurdistan. Most of the sizable Kurdistan tribes live around this area and many towns such as Mehabad, Sheno, Piranshahir, Nagada, Bokeran and Saqiz are located there from where a number of wellknown poets and writers came out.

The Mukerian chiefs who were relatives of Babans of Sharezoor had also strong relations with the Shahs of Iran. Shah Abbas, who defeated the Turks in 1624 A. D., mostly depended on Kurdish troops and one of the Mukerian Kurds, named Aziz Khan Serdan was awarded as a general by Qajar Shahs.

PROGRAMMABLE GRAMMAR Of the Kurdish Language⁽¹⁾

Dr. Sherko Bahan⁽²⁾ and Sahar K. Husein⁽³⁾

Abstract

All information given by sentences is composed by grammatical rules. This paper attempts to find an engineering configuration model capable of generating Kurdish (Sorani) sentences by computer. A system of variables is proposed to load the locations by the elements of the sentences. Such a task needs a programmable grammar for morphology and syntax. Through this grammar we are capable of generating or producing sentences and of realizing all the grammatical possibilities of Kurdish grammar by computer. The program can also handle irregular verbs.

INTRODUCTION

The linguistic aspect of this research took place between 1985-1991 and the programming was completed between 1992-1993, at the College of Engineering in the University of Salahaddin. At that time, there were no important publications on computational linguistic or programmable grammar available in our regional libraries. For this reason, we have used a few selected papers with a relation to Kurdish grammar or programming. This task was very difficult but we have, in the end, created a relation between the grammar and the programming. In these few pages, we will only describe the methodology of the

⁽¹⁾ See Appendix II, for the evaluation of the work from the Institute for Logic, Language and Computation (ILLC), Faculty of Mathematics and Computer Science, University of Amsterdam.

⁽²⁾ Assistant Professor, College of Engineering, University of Salahaddin, Member of Kurdish Academy.

⁽³⁾ Lecturer, College of Engineering, University of Salahaddin, programmer for this work.

programmable grammar and some important features of Kurdish grammar. This paper does not explain all the details of the project, which takes more than 300 pages.

During the second half of the past century, a great development in English grammar occurred. (1,2) Transformational grammar replaced traditional or classical grammar. However, there haven't been any new or distinctive approaches to the Kurdish language apart from that of the second quarter of the 20th century. (3,4) To the best of our knowledge, Fatah (5) and Amin (6) tried to improve the traditional grammar of 1928 and 1929. (3,4) These papers will be analyzed and discussed later.

In the following pages, we will first study the forms and their flexibility in verbs and sentences and we will construct a configuration for all the components of the verb structure. After this, we will propose a configuration pattern for the sentences and its programming method in computer applications. We will also discuss its response to and its advantages in linguistic studies. The conclusions are at the end.

For the technical terms, some new ones can be seen here. The terms "location" and "box" are used for analytical positions for the element in the mind or in the sentence's general configuration while the term "charge," "load," or "element" are used for what will be present in the location in the configuration. The term "configuration" represents an engineering drawing containing the entire number of locations while the term "empty boxes" represents the locations not realised in speaking but yet existing in the mind. The term "mobile" means that the location is mobile when it is charged by an element

VERB CONFIGURATION

In this part of the project, we will speak about the form of the locations and how we can construct an engineering configuration with them. In the next parts, the charge of these locations will be explained.

Now if the location of the radical of the verb is taken as the origin, there will be other locations in both the left hand and right hand sides.

Other elements should be used for each sentence and they can be arranged in their own locations (boxes). The form of the verbs is flexible (elastic) and it can be elongated or shortened according to the sentence taken into consideration.

Left Hand Expansion:

If a transitive verb, for example girtin (to take) as shown in figure 1, it can have six successive forms according to the grammar of the language.

					m
					girt
				de-	girt
			ne -	de	girt
		del-	ne	de	girt
	le -	del	ne	de	girt
obj	le	del	ne	de	girt
(-5)	(-4)	(-3)	(-2)	(-1)	(-0)

fig. 2: (see appendix 1 for the meaning of the sentences)

In these examples, one can see that the shortest form can be changed by loading five empty boxes as shown in the bottom row. The load or charge is the variable in this research and it has the following features in this configuration:

The load of each box is the same in the vertical direction while each row is a grammatical form and a useful sentence for the verb used.

Each element has a determined position that cannot be changed.

The personal pronoun (m) jumps from its initial station on [girt] to the next left hand box and it can have up to five jumps.

If any variable is not needed, it can be eliminated. Its location becomes an empty box and the verb form will be shortened.

The complexity level of each form can be estimated by the number of loaded boxes.

The potential level of each variable (element) can be determined by

the distance between its box and the bo of the radical [girl].

The configuration in figure (1) contains another configuration for the empty boxes (figure 2). These boxes can be neglected in speaking or writing but they are always present in the mind. The forms contained in them are able to generate 26 new grammatical forms (figure 3), in addition to the 6 forms shown in figure (1). For example, the third row, which contains 2 empty boxes, is able to generate 3 new forms by loading them by their own elements, as follows:

[hel	[---]	[---]	[girl]
[hel	[ne]	[---]	[girl]
[hel	[---]	[de]	[girl]
[hel	[ne]	[de]	[girl]

All of these forms are grammatical sentences in the language and in total there are 32 possible forms corresponding to 32 examples. In figure (3), we have shown all the forms and they are numbered from 1 to 32. A little consideration will show that the 26 new sentences are generated by the activity of the empty boxes in the forms (3,4,5, and 6), shown in figure (2). Now, if we study the deformability of the form, we will be able to classify them into:

Hard forms, such as forms (1,2,7,10,17, and 32). These forms do not contain empty boxes and they are not deformable to a longer form, as in figure (1).

Soft forms, such as all the other sentences in figure (1) contain empty boxes and they are flexible or deformable forms.

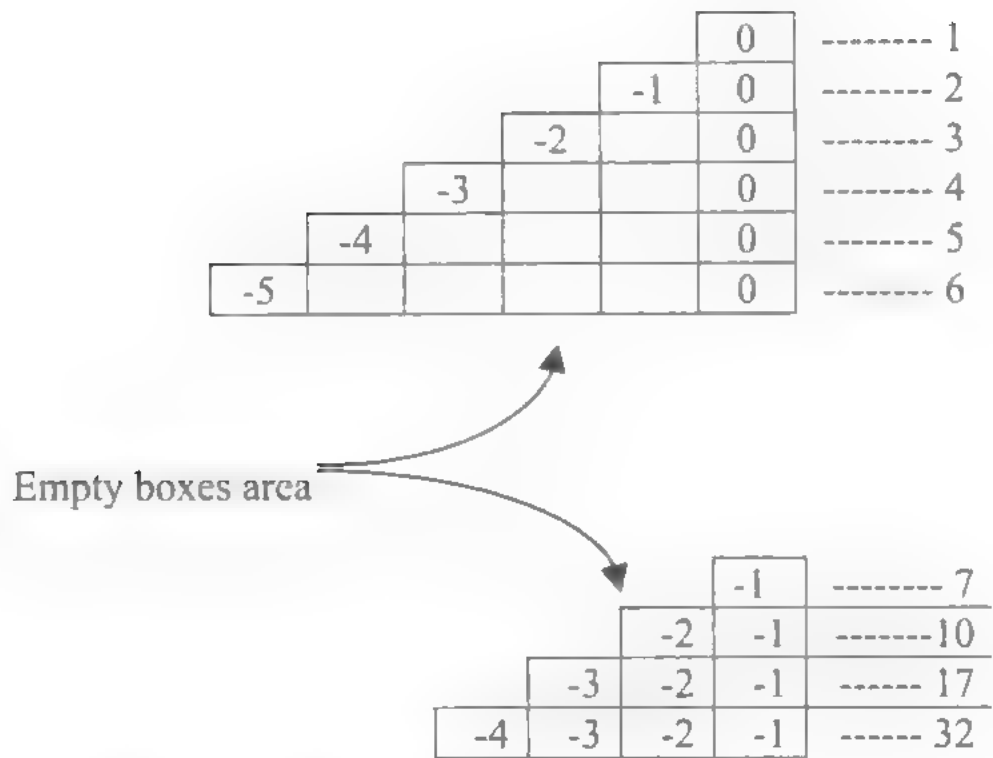

Figure 2. Empty boxes configuration

Right Hand Expansion:

The right hand side of the verb, like the left hand side, can be extended because it also has a flexible form or an elastic behaviour. The deformability of the root permits 5 additional boxes existing in the mind and on the right side. This means that box [0] in figure (1) or in figure (2) can generate another configuration. If an intransitive verb, such as "soutan" (to burn), is taken into consideration the configuration shown in figure (4) is reached.

sout	(em)				
sout	en	(mt)			
sout	en	r	(em)		
sout	en	r	a	(mt)	
sout	en	r	a	bu	(m)
sout	en	r	a	bu	ba (m)
0	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

fig. 4: (see appendix 1 for the meaning of the sentences)

Here there is also an arrangement for the successive boxes and the following features can be noted:

The charge of the boxes is the same vertically and each row is a grammatical form for the root of the verb.

The position of the boxes is fixed. It cannot be changed or replaced by another one.

This configuration shows a concrete distribution for the boxes according to the tense of the verb (figure 5).

According to figure (5), the imperative boxes are situated in the present area, which is built up by the element of the verb foundation area, while the past area has 3 additional boxes added to this area. This means that the present tense is the foundation in the Kurdish language.

The verb foundation area controls the transitive : intransitive and the active : passive transformations.

If any element is not needed it can be eliminated and the form of the verb will be shortened in speaking or in writing but it stays in the mind.

The charge of the box | 0 | is an indivisible part of the verb and it is present in all sentences. It can be considered as the origin for the elements of the verbs and the sentences in the language.

Here, the complexity and the potential levels can also be determined by the number of boxes used and their distance from the origin as explained for figure (1).

The right hand configuration will react with the 32 possible forms of the left hand side to increase the number of grammatical forms to 528. These combined forms will cover the surface of the programmable grammar.

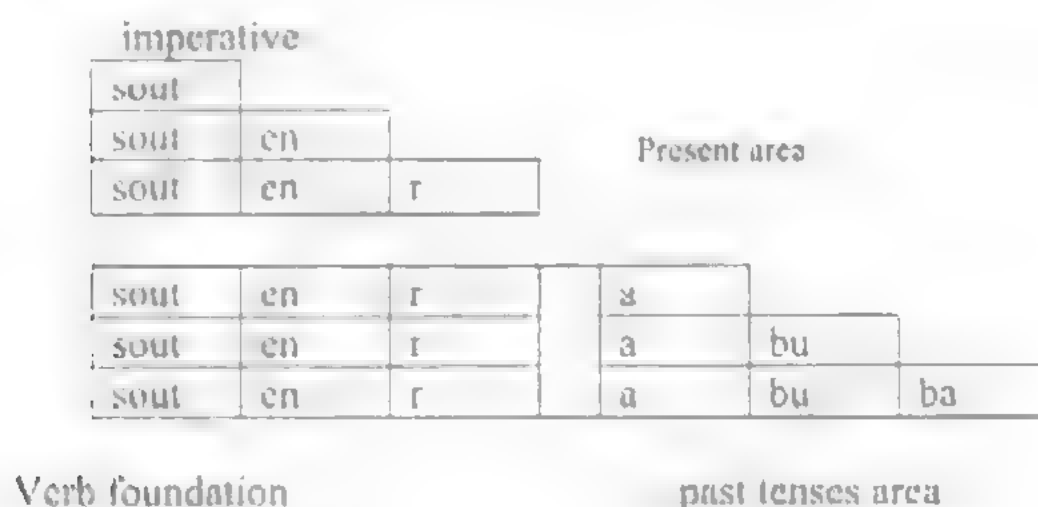

Figure 5

Total Configuration of the Verb:

The right hand and the left hand expansion of the verb form can be assembled together to get the total configuration, here called VERB CONFIGURATION, as shown in figure (6). We have also added the corresponding elements of the boxes in a table below. These charges can be classified in three groups:

Linguistic elements, like the elements of boxes [-1], [-2], [1], [2], [3], [4], [5]. It can be said that they are the particular linguistic soft elements of the language.

Lexemes' charges, such as boxes | 0 | and | -5 |, can be found in dictionaries.

Grammatical tables, such as [-3] for meaning changers and [-4] for prepositions. These two boxes can be charged by noun phrases.

The verb configuration can be substituted by its longest row, which contains all the boxes to be used as a string of 11 locations as shown below. The box [-4] could have another position at the end of the sentence. This operation minimizes the complexity and it has no effect on the meaning. The new position of box [-4] is numbered [9] in the following pages.

_____ [-5] [-4] [-3] [-3] [-2] [0] [1] [2] [3] [4] [5] _____ [9] _____

					0					
				-1	0	1				
		-2	-1	0	1	2				
	-3	2	1	0	1	2	3			
	4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	
-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5
Ob.	tab.	tab.	ne	d	Rad	en	r	u	bu	ba
Np			m	b		an		d	u	b
			me					r		et
			m					u		
								i		
or empty						or empty				

Figure 6

FUNCTIONS OF THE VARIABLES

The charges of the boxes can be considered as variables for the radical [0], which is usually loaded in the sentences. The other elements on both sides can be classified as external variables (left hand side) and internal variables (right hand side). The externals are separate elements added to the verb while the internals belong to the verb root.

The Radical [0]:

The charge of this box is the RADICAL and it can be determined from the radical infinitive of the verb as in the following equation:

$$\begin{aligned} \text{Radical infinitive} &= \text{radical} + \text{past sign} + \{ \text{letter N} \} \\ \text{OR} \quad \text{Radical} &= \text{radical infinitive} - \text{past sign} - \{ \text{letter N} \} \end{aligned}$$

The radical can be found in the radical infinitive. The past sign is the charge of the box [3] and the letter [N] is common for all infinitives.

External Variables:

Box [-1] has only two possible charges [de] for indicative or [b] for subjunctive or it would be empty. This variable introduces the continuity to the action in the present and continuous past tenses.

Box [-2] has a unique [ne] for negation and it is empty in affirmative forms. This element could react with the charge of [-1] according to the following equations:

[ne] + [de]	= [na]	in the present
[ne] + [b]	= [ne]	in the present subjunctive
[ne] + [b]	= [me]	in the imperative
[ne] + [-]	= [ni]	in the present (verb be and have)

Box [-3] has a charge from prefixes that change the meaning of verbs, such as "on" or "off" in English language verbs like "go on" or "take off."

Box [-4] is for prepositions and their charges. It introduces a directional element to the action.

Box [-5] charge is for the separate direct object in transitive sentences.

Internal Variables:

Box [1] is reserved for the element [en]. It transforms intransitive forms into transitive ones, like "to burn" and "to burn something" in English.

Box [2] charge is [r] and its function is to transform sentences from the active to the passive voice.

Box [3] is reserved for one of the past signs [a, t, d, i, and u] in the past tenses only. It transforms the present form to the simple past

Box [4] has the charge [bu] or [u] and it transforms the simple past tense to the pluperfect or perfect tenses.

Box [5] transforms the past forms into the subjunctive or conditional forms when it is charged with one of these elements [b], [ba] or [bet].

The box of radical [0] and the boxes [1] and [2] in internal variables are situated in the verb foundation area and they construct the foundation grammar of the verb. In these locations we will find five terminals in the mind for the sentences. The details of this part will be written separately in another paper.

For other works concerning the grammatical configurations and strings, Fatahi (5) and Amin (6) offered an arrangement for the elements of verbs and sentences. This work is confined to two approaches that have a direct relationship with some parts of our research:

Grammar of personal pronouns, Amin (6).

Classification of verbs, Fatah (5).

Amin wrote about the mobility of pronouns in a very complex manner and he has proposed several formulas to explain the subject of his research. However, some problems have been left, such as:

The negative element is not taken into consideration while it is an obvious location for mobile pronouns. For example, we can say:

[ne] (m) [girl] (--). (I did not take.)

The jumps of mobile pronouns are counted from the end but should be considered from the original location, which is the root of the verb, as shown below:

[ob.] (m) [le] (--) [hel] (--) [ne] (--) [de] (--) [girl] (--).

In this configuration, the mobile pronoun stops at the extreme right if the left hand boxes are empty.

The paper does not decisively fix the original location for the mobile pronoun on the root. In such a task, the origin or the initial station must be fixed for the next successive jumps.

Fatah has also classified verbs in active and passive and he has proposed two strings for each. The verb elements have been arranged within them. They are termed variables in this paper. However, here there are also some remarks, like:

He has proposed one box for [de, ne, b] but in reality [ne] must be written in a separate box, as [ne] and [de, b]. For example, one could say:

[ne] (m) [de] (--) [girl] (--) (I was not taking.)

He has also proposed one box for [a, nd] but they are better written in two free boxes separated by the passivity box, as,

[sout] [an] [--] [d] (m) (I burnt something).

For the passive transformation, the box [+2] can be loaded as follows:

[sout] [en] [r] [u] (--) (Something was burnt).

These works will have a direct relationship with some parts of this research like the mobility of pronouns and verb morphology. Other researchers have studied some elements of verbs and sentences but they have not offered an arrangement for the elements. The works of Amin and Fatah can be arranged and deepened with the aid of the verb configuration as it is explained in this research.

SENTENCE CONFIGURATION:

In addition to the 10 variables of the radical [0] in the string of the verb, other locations can be added to transform it to a general string for sentences. These locations are:

- Box [-6] explicit subject
- Box [-7] sentence modifier
- Box (7) bound subject
- Box (6) bound object
- Box [8] repeating element (ewe).

The charge "ewe" is a general element for all the normal verbs and it looks like "re" for the verbs in French. Its function is in general to repeat the action of the verb. It can also change the meaning in some verbs.

If these boxes are added to the string or to the verb configuration a new string will be obtained and it can be called "sentence configuration," as shown below:

- [+7] Modifier
- [+6] Subject
- [+5] Object
- [+4] Prepositions
- [+3] Meaning changers
- [+2] Negation
- [+1] Continuity

{0} RADICAL

- [-1] Transifier
- [-2] Passive element
- [-3] Past signs
- [-4] Perfect & pluperfect
- [-5] Subjunctive & conditional
- [-6] Pronouns (mobile box)
- [-7] Pronouns
- [-8] Repeating element
- [-9] Prepositions (second box)

This string was used as a general configuration for the sentence for programmable grammar in the computer program. It was able to produce and to transform the sentences of the language.

In the preceding pages we have written about the flexibility and the elasticity of the forms. Here it will be interesting to show the significance of the grammatical terms for the flexible form of the general configuration. The terms will be introduced by the answers of the user. Each term will divide up the locations of the general string into three classes:

Boxes to be Neglected: These boxes must be taken out because they are not needed in the example taken into consideration. The computer will also neglect a number of questions concerning these

locations. For example, if the term PRESENT is chosen on the screen, the boxes [3], [4] and [5] must be neglected.

Boxes to be Loaded: These boxes must be present in addition to the origin { 0 } or the radical of the verb. Here, the computer is obliged to find its way for loading these locations by their own elements. For the term PRESENT, the box [-1] must be loaded by "de" or "b."

Optional Boxes: All other boxes are optional and their use will depend on the later answers of the user

COMPUTER PROGRAM:

A computer program was written in the language BASIC, which is a comprehensive and simple high level computer language. The phenomenon flow chart explained previously was translated into a step-by-step computer program (8, 9). The program can be run on any computer such as an IBM - PC or compatible with the MS-DOS operating system if it has an Arabic translation supplement.

Arabic lettering was used for input data with a direction of writing from right to left. English lettering was used for commands and statements with writing direction from right to left.

The program is very simple to run and it can be used by any user without previous knowledge of computer programming. After running the program, wait for a few seconds for data to load, and after answering a few elementary questions with "Yes" or "No" and entering a few lexical elements you will get a result. At this stage, you are able to continue the program and get different types of sentence forms and you can also transform them to other grammatical cases or stop the program.

In this program, 31 storage areas for lettering were chosen for words and letters, which can be expanded to any number required for the configuration pattern of the sentences. Each storage area can carry from 1 to 30 letters or more depending on the place and location of the letter or word in the sentence. The sentence is not stored in the

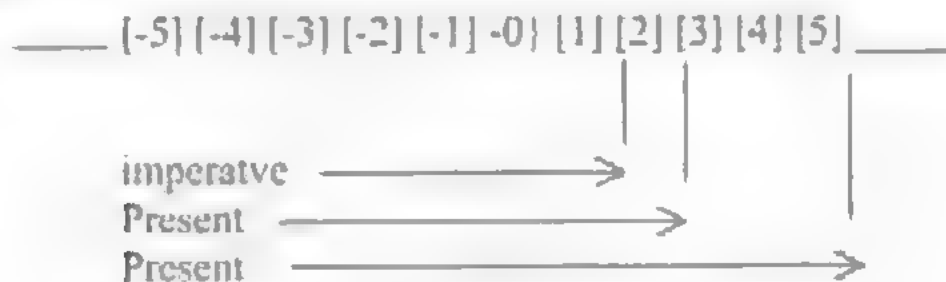
program but the computer will produce it. This means that you can obtain an infinite number of sentences depending on the user's choice and the verb available.

For the mobile personal pronoun shown in figure (1), Box [6] is reserved as a mobile seat in all cases. If this location is charged, it will move according to the label [-1] to [5] in the program. The full listing of the program "programmable grammar" cannot be shown here but it will be published in another paper.

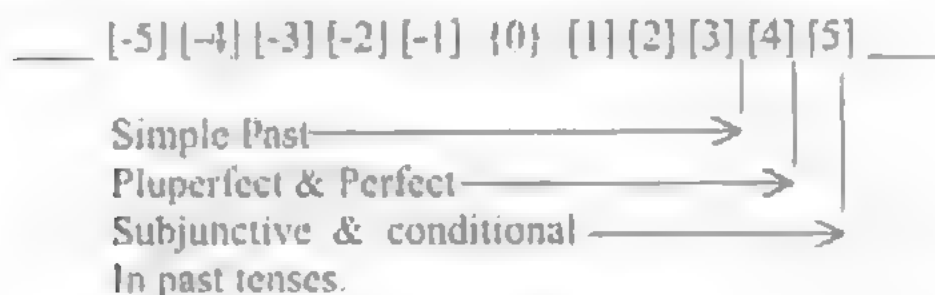
RESPONSES OF THE MODEL

The configuration model of the sentences can be used in all the following grammatical cases:

Verb tenses: Present, past and imperative can be drawn as shown below

The past tenses can also be classified on the model as:

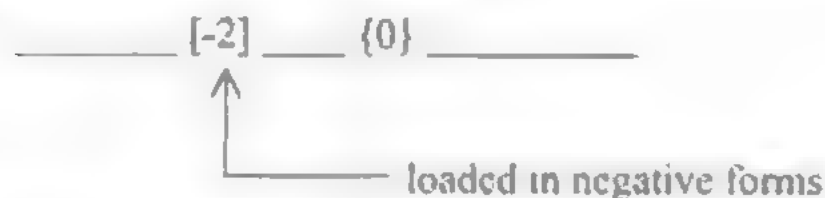
Transitivity Area: Boxes [1] and [2] will cover all forms for their charge transitive (+) or intransitive (-). When this area is not loaded, the charge depends on the radical verb itself.

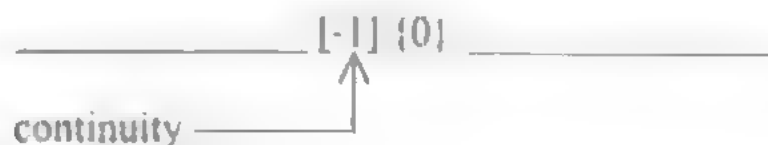
Passivity: For passive forms, only Box [2] is loaded and it is empty for the indicatives.

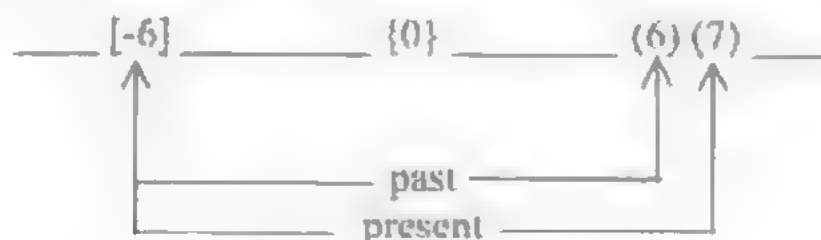
Negative Forms: When box [-2] is loaded, the form is negative and it is affirmative if it is empty.

Continuity: For the present and the continuous past only, Box [-1] is loaded and it is empty for the other cases.

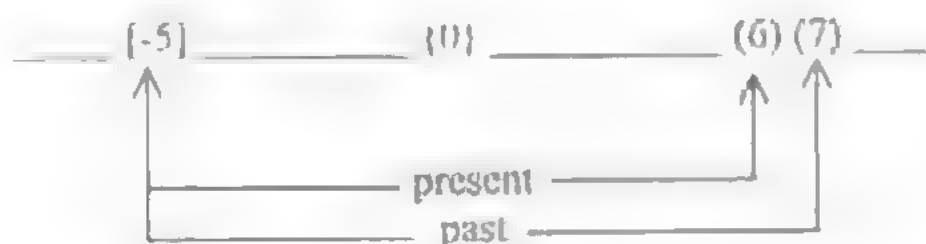

Subject Grammar: There will be two subjects in the sentence. The first is separate and stationary in Box [-6] and the second is bound and mobile in past tenses, as shown below:

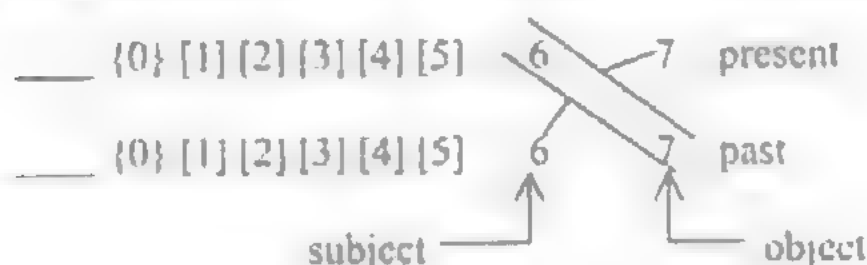

Object Grammar: There are two locations for the object, but there will be only one in the sentence. Separate object in Box [-5] and the

bound object in Box [7] in the past and in the mobile box in the present as shown:

The two previous points indicate the transformation of functions between Boxes [6] and [7]. They can be drawn in one sketch.

Mobile Location: In all the forms of sentences, Box [6] is mobile and only as shown on the sketch, while Box [7] is always stationary. This separation needs to be solved in the program.

_____ [-5] (--) [-4] (--) [-3] (--) [-2] (--) [-1] (--) {0} ----- [6] _____

Word Formation: The verb configuration can be used as a word former. All the words derived from the verbs are compatible with the string and they could have additional elements. It can also be used as a form corrector for them

And so the model can cover all of the grammar, especially the morphology, the syntax of the verbs and the sentences.

CONCLUSIONS:

- The elements of the verbs and of the sentence can be arranged in a string of successive locations called the sentence configuration. It can also contain a number of empty boxes, by which the form becomes flexible or elastic.
- The locations are arranged in a regular string of boxes and it does not accept any change in positions. Any deviation from this pattern will introduce a deviation from the native language and thus be ungrammatical.
- The verb elements can be classified in three groups: soft elements (linguistic elements), grammatical tables, and lexemes.
- The empty boxes disappear in speaking or writing but they are always present in the mind. For example, we can turn "I go" to "I don't go" but when it is written we must erase its structure and fill the empty boxes by "do" and "not."
- Each box could have several charges for its grammatical function in the form but one charge is allowed to be present in the box.
- Each box has a potential level according to its distance from the box or origin [0] and its charges will have the same potential. When different elements are used in a sentence, they must be arranged according to their potential levels. In this case, the equivalent potential levels cannot be seen in the same sentences.
- The box of the verb radical [0] is present in all the forms, so that it can be called the invariable core of the sentences, while all the other boxes can be variable in their form.
- The complexity degree of the verb forms can be estimated by the number of the boxes used in addition to the radical [0].
- The string proposed in this paper can take all sentences and it can be used as grammatical filter and so it is used in a programmable

grammar in the language, yielding all and only the grammatical sentences.

- The total verb configuration permits us to make an engineering drawing or a map showing the fundamental mechanisms for the language. This will simplify the comparison between different languages.

- Finally, the information explained here is arranged in a large flow chart. It has been translated by S. Husein into a computer program in Basic. It is used as a programmable grammar and now the following operations can be done by computer and can be seen on the screen:

- 1- Produce or generate sentences for both regular and irregular verbs.
- 2- Transform generated sentences in all grammatical directions to cover the entire area of the language.
- 3- Apply several transformations without having any problems due to mutual interaction between them.
- 4- The sentence produced on screen can be disassembled to put its elements into their own boxes in the sentence configuration string and also show the empty boxes, which are not needed. This will be a useful tool in language learning.

Now, programmable grammar will have the following advantages:

- Producing and transforming sentences by computer will prove the correct manner by which language is analysed.
- When such a programmable grammar is available for a widely spoken language like English, it could be an important tool in learning language.
- The methodology of this research can be used for other languages and we are able to apply it to English and French as well.

REFERENCES:

1- O THOMAS & E. KINTGIN.

Transformational grammar and the teacher of English, second edition, Holt, Rinehard and Winston, INC. 1974.

2- B. L. LILES.

Transformational grammar, Prentice Hall, INC 1971.

3- S. SIDQY.

The morphology and syntax of the Kurdish language, Baghdad 1928 (in Kurdish)

4- T. WAHBY.

The grammar of the Kurdish language, part 1. Baghdad 1929. (in Kurdish)

5- M. M. FATAH.

Classification of the verbs in the Kurdish language KARWAN. No. 121, Baghdad, March 1989. (in Kurdish)

6- W. O. AMIN.

Grammar of personal pronouns. Baghdad 1986. (in Kurdish)

7- Le nouveau BASHERRELL, art de conjuguer, dictionnaire de 12000 verds. HATIER 1980, (in French).

8- D. CASSEL and R. SWANSON.

BASIC for mini and micro computers, P. Hall international, London 1984.

9- Microsoft MS-DOS Arabic supplement. Microsoft corporation, USA 1989

APPENDIX I The meaning of the sentences

Figure 1

I took (something)
I was taking (something)
I was not taking (something)
I was not taking up (something)
I was not taking up (something) from ...
I was not taking up (the direct object) from ...

Figure 4

I burn (intransitive)
I burn something (transitive)
I am burnt
I was burnt
I had been burnt
I would have been burnt

APPENDIX II

Amsterdam 02 March 1995

Reference IU 15

Contact pers: J.F.A.K van Benthem

University of Amsterdam

Faculty of Mathematics and Computer Science

Planatage Muldergracht 24

1018 TV Amsterdam

e-mail: john@fw.uva.nl

To whom it may concern,

This is to confirm that Dr. Sherko A. T. Baban has visited the Institute for Logic, Language and Computation of the University of Amsterdam, the Netherlands, from Dec 9 1994 until March 7 1995.

During his visit, Dr. Baban has interacted with several researchers in computational Linguistics and logic inside and outside our institute. He also presented his **original work on programmable grammars for Kurdish and English** in one of our colloquia. We are happy to publish an ILLC report documenting this paradigm for natural Language processing.

We feel the visit was very fruitful, both for Dr. Baban and our institute, and hope he will be able to pursue his work in the field of computational linguistics.

We have learnt a lot from this personal contact with one of our Kurdish colleagues.

Sincerely yours

Prof. Dr. J. F. A. K van Benthem

Amsterdam, March 1995.

رېژمانى كوردى به پرۆگرامى كۆمپيوتەر

د. شىركو بابان

م. سالار خدر حسين

هه مو زانباريه كان به رسته دهرده برين و نهو رستانهش به ريساي رېژمانى پۆده نرين. ئەم ليكۆلینه وه به ده به ویت مۆدیلێكى ئەندازیهانە بۆ رۆخساری رسته بدۆزیتە وه و نهو مۆدیلەش بتوانیت رستهی زمانى كوردى (كرمانجى خواروو) به كۆمپيوتەر چى بكات. له ئەم ئىشه دا سىستەمێك بۆ بگۆرە كان پێشكه شكراوه، بۆ نه وهى خانه كانى به ره گه زه كانى رسته بار بكرين. جۆره كارى ئاوه اش، پيوست به (رېژمانێكى پرۆگرامدان) دهكات، بۆ روخسارى وشه (وشه سازى) و ريزبوونى وشه (رسته سازى). به برشتى ئەم جۆره رېژمانه ئيمه دهتوانين روو بكهين له زاياندن و له بهرهم هينانى رسته و نهجامدانى هه موو باره شياوه كانى رېژمانى كوردى به كۆمپيوتەر. سه ره پاى نه وه، پرۆگرامه كه دهتوانیت كاره نارێكه كانیش ههلبسووپيڤنیت.

سەرئەنجام: له سه ره ئەم ليكۆلینه وه به، د. شىركو بابان، له سالى ۱۹۹۴ - ۱۹۹۵ دا، داوه تى زانستى كرا بۆ مهلبه ندى (مهنتيق و زمان و كۆمپيوتەر)، له فاكولتى ماتماتيك و زانستى كۆمپيوتەر، له زانكۆى ئەمستردام. ئەم ئىشه وهك راپۆرتێكى ليكۆلینه وه سازى له مهلبه ندى ئاوبراو خرايه سه رتۆرى نه لكترونى و ئىستا له سه ره (ئه ننه رنیت) هه به.

له كۆتايىيى نهو گه شته دا، هه لسه نگاندا ننامه يه كى زانستى ئاماده كرا له لايه ن زانكۆى ئاوبراوه وه (پاشكۆى دووهم).

به نهو هيوايه كى كه بتوانين خزمه تىكى زانستىيانه و هاوچه رخانه پێشكهش بكهين به رېژمانى زمانى كوردى.

قواعد اللغة الكردية من ظال البرمجة الكمبيوترية

د. شيركو بابان

م. سالار خضر حسين

قوام المعلومات جميعاً يعبر عنه بالجمال ولا تؤلف الجمال إلا وفق قواعد اللغة. ويهدف هذا البحث في إيجاد نموذج هندسي لشكل الجملة على أن يكون بإستطاعته تأليف الجملة الكردية من خلال الكمبيوتر. في هذا العمل نعرض نظاماً معيناً للمتغيرات وذلك بتحميل خلايا النموذج الهندسي بعناصر الجملة. ويتطلب مثل هذه القواعد المبرمجة بناء الكلمة صرفياً وتكوين الجملة نحوياً. ومن خلال خصوصية مثل هذه القواعد نستطيع التوجه إلى توليد الجمال وإنتاجها وتحقيق سائر الحالات الممكنة في قواعد اللغة الكردية عن طريق إستخدام جهاز الكمبيوتر. وعلاوة على ذلك أن البرنامج المنشود قادر على معالجة شواذ الأفعال.